

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

[illegible]อก หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

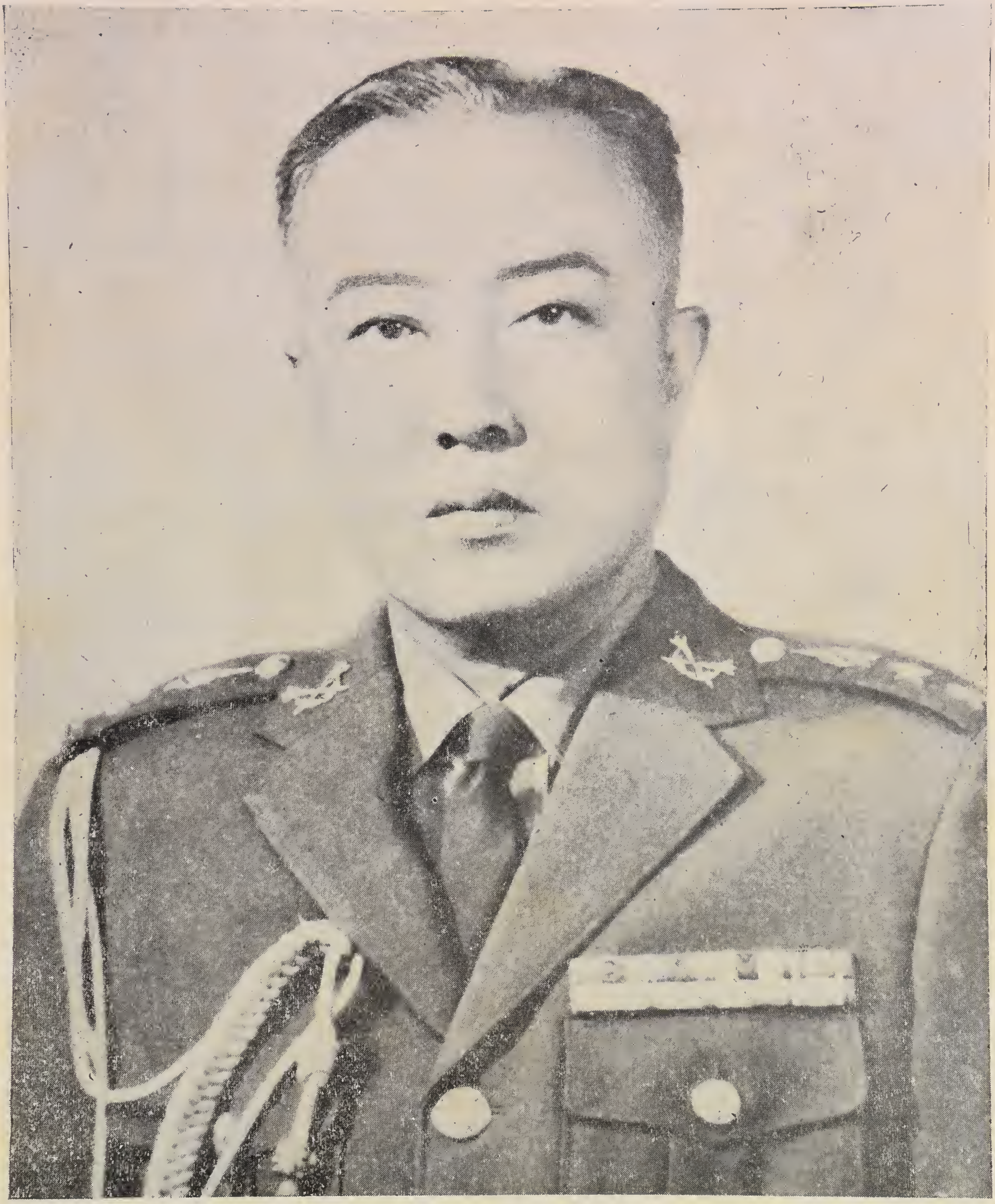

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

พ.อ. ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ ท.ช. ท.ม.

ชาตะ ๒๓ ธันวาคม ๒๔๕๕

มรณะ ๑๗ มกราคม ๒๕๑๓

ขณะบวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

สมรสกับ คุณเฉลา ฤทธาคนี ๒๓ มีนาคม ๒๔๗๗

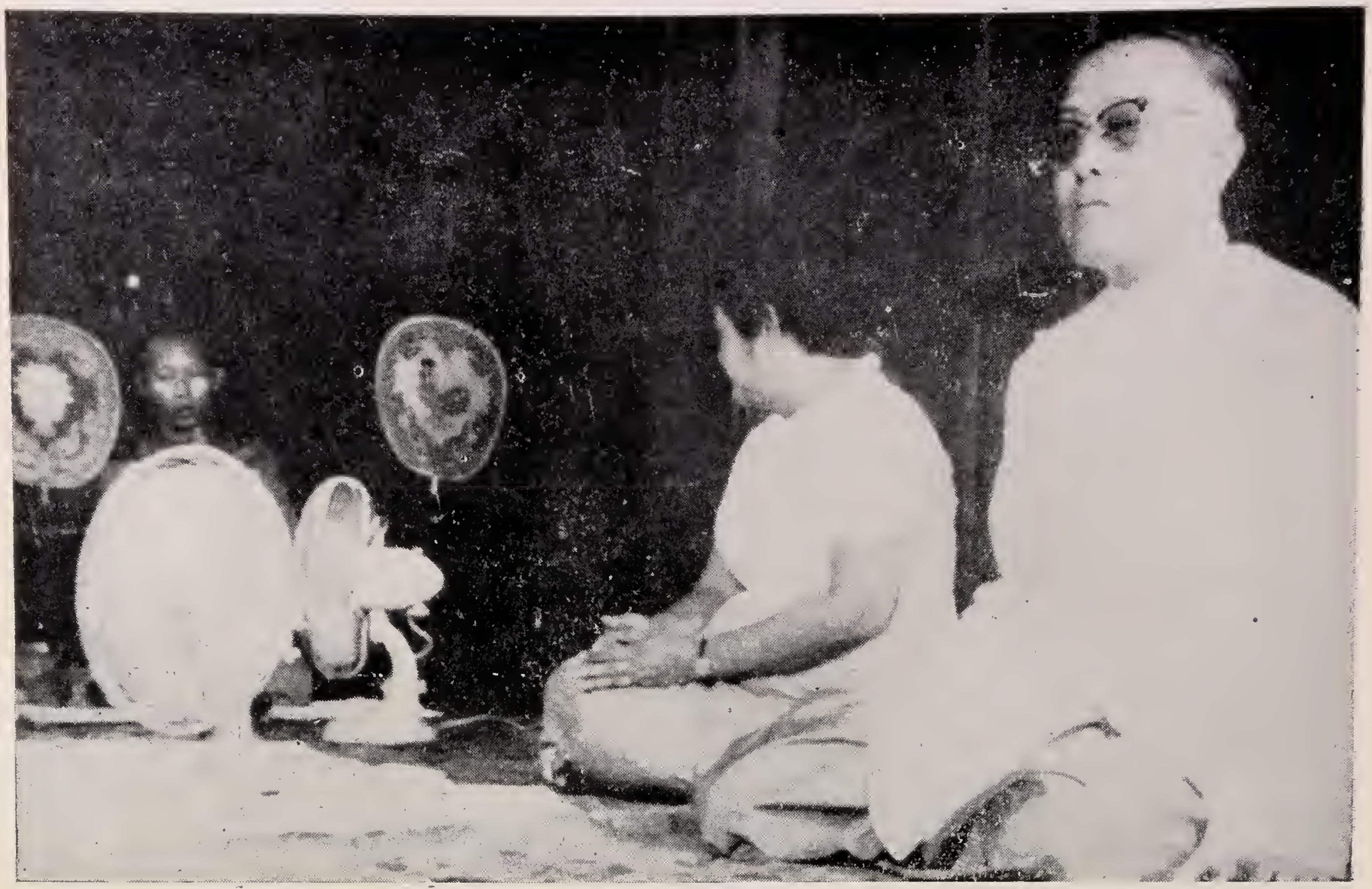

เมื่อบุตรีคนโตอายุ ๗ เดือน สิงหาคม ๒๔๗๙

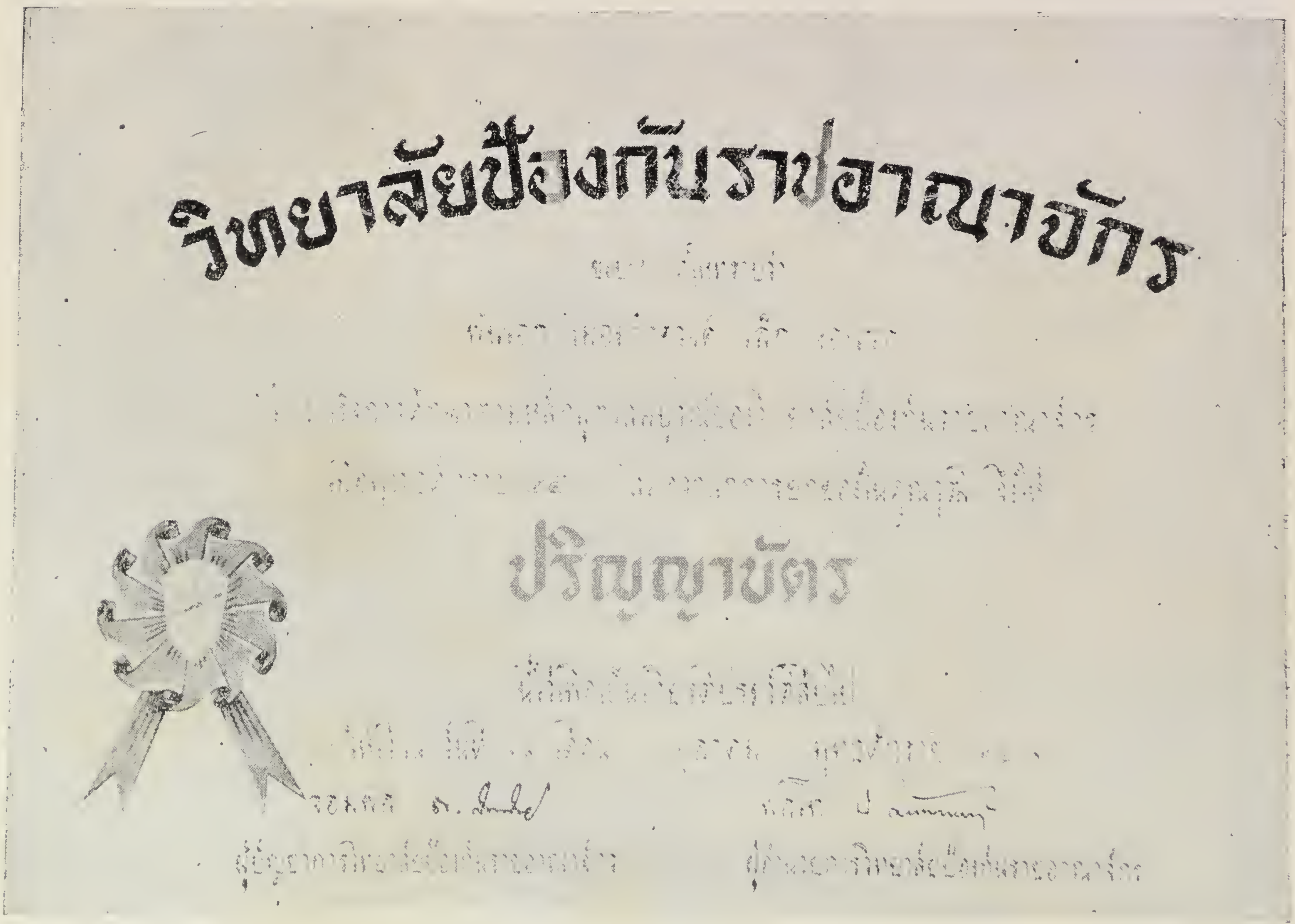

ขณะอุปสมบทอยู่ที่วัดเทพศิรินทราวาส

ถ่ายกับลูกต๋อย และ ลูกต้อม สิงหาคม ๒๔๙๓

ทำบุญฉลองวันแต่งงานครบ ๒๕ ปี ๒๓ มีนาคม ๒๕๐๓

วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

ปริญญาบัตร

พบกับ Mr. Robert F. Kennedy
เมื่อไปศึกษาต่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

กับหลานปู่ และ หลานตา มกราคม ๒๕๑๒

สนุกกับหลานตา เมษายน ๒๕๑๒

ถ่ายเล่นกับภริยา ๒๕๑๒

ภริยาและบุตรธิดา ๒๔ มกราคม ๒๕๑๓

มารดาภริยา (รวมเขยและสะใภ้) และหลาน ๒๔ มกราคม ๒๕๑๓

กำลังรอเซ็นชื่อในวันรายงานตัวเข้าวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
เมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๕๐๙

เข้าร่วมเครื่องสายบางขุนนนท์ เมื่อ ๒ เมษายน ๒๕๑๐
ที่ชุมพร คราวไปศึกษาในภูมิประเทศภาคใต้

ตระคริวกินขาต้องให้คนนวดอยู่ริมสนามคราวคณะ วปอ. ๙ แข่งขันฟุตบอล
กับคณะข้าราชการจังหวัดภูเก็ต เพื่อหาเงินสมทบทุนนวฤกษ์
คราวเดินทางไปศึกษาในภูมิประเทศภาคใต้ เมื่อ ๔ เมษายน ๒๕๑๐

หน้าประตูชัยบรูมเดลแบร์ก เยอรมันตะวันตก คราวร่วมเดินทางไปดูงานต่างประเทศ
กับคณะ วปอ. ๙ สายตะวันออกกลาง เมื่อ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๑๒

ประวัติหน้าที่ราชการของ

พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ

พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ เป็นบุตรหม่อมเจ้าแดง งอนรถ กับหม่อมแอบ งอนรถ ได้กำเนิดเมื่อวันอังคารที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ที่บ้านคุณท้าวยศมณเฑียร พระนคร

เพื่อความกระจ่างในสายราชสกุลวงศ์ของหม่อมเจ้าแดง จึงขอกล่าวย้อนขึ้นไปสักเล็กน้อย หม่อมเจ้าแดง งอนรถ ทรงเป็นพระโอรสของพระองค์เจ้างอนรถ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาจาด และทรงเป็นต้นสกุล "งอนรถ" หม่อมเจ้าแดง น่าจะประทับที่พระตำหนักแดงในวังกลางของหมู่วังห้าวังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ ในบริเวณที่ดินสามเหลี่ยมทิศใต้วัดพระเชตุพน ฯ เป็นคราวแรก เพื่อพระราชทานให้แก่พระราชโอรสรุ่นใหญ่ ๕ พระองค์ สำหรับวังของพระ-องค์เจ้างอนรถเป็นวังที่ตั้งอยู่กลางระหว่างวังอื่น ๆ และหันหน้าออกถนนสนามชัย

เนื่องจากว่า หม่อมราชวงศ์ เล็ก ได้แวดล้อมอยู่ด้วยสิ่งดีงามหลายประการ คือ ได้กำเนิดจากตระกูลที่ดี ได้กำเนิดและอยู่ในสถานที่ดี และได้รับการดูแลและการอบรมจากญาติที่ดีคือ ได้เข้าไปอยู่ในวังท่าพระกับพี่สาว — หม่อมราชวงศ์หญิงโต ซึ่งเป็นพระชายาในสมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มาตั้งแต่เล็กน้อยเช่นนี้เอง ที่ได้ทำให้หม่อมราชวงศ์เล็กเป็น "คนดี" ได้รับความเมตตาจากผู้ใหญ่ผู้บังคับบัญชา และได้รับความนิยมนับถือจากเพื่อนฝูงเสมอมาตั้งแต่เล็ก ๆ กระทั่งถึงแก่กรรม ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

ในการศึกษาชั้นต้นปรากฏว่า หม่อมราชวงศ์เล็กได้สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๖ จากโรงเรียนเทพศิรินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ แล้วได้ไปเข้าโรงเรียนอัสสัมชัญ สอบผ่านมัธยมปีที่ ๘ ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ในปีถัดมาได้ไปเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้หมายเลขทะเบียนประจำตัว ๓๙๓๘ เมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ แต่อายุยังไม่ครบ ๑๘ ปี จึงได้ขึ้น

ทะเบียนทหาร เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๔ ได้หมายเลข ๒๔๗๔ ทบ. ๑ ก.๖๑๓ สอบไล่ชั้นสูงสุดของโรงเรียนนายร้อยทหารบก และออกเป็นนักเรียนทำการ นายร้อยประจำกองบัญชาการกองทัพบก รับเงินเดือนชั้น ๑ เดือนละ ๘๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นเวลาที่กำลังฉุกเฉินเนื่องจากเกิดการขบถขึ้นในปีนั้น ต่อมาอีกไม่ถึงเดือนได้มีคำสั่งให้ไปประจำกองบังคับการจังหวัดทหารบกนครราชสีมา ตั้งแต่วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ พอถึงวันที่ ๑ มกราคมปีเดียวกันนั้น ก็มีคำสั่งให้เข้าประจำกองพันปืนใหญ่ที่ ๖ นครราชสีมา เงินเดือนคงเดิม

พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่ถัดมาได้รับพระราชทานยศเป็น "นายร้อยตรี" เงินเดือนคงเดิม และเนื่องจากทางราชการได้เปลี่ยนกองพันปืนใหญ่ที่ ๖ เป็นกองพันปืนใหญ่ที่ ๘ จึงต้องเปลี่ยนตำแหน่งไปเป็นประจำกองพันปืนใหญ่ที่ ๘ นครราชสีมาตั้งแต่วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ตามไปด้วย และวันที่ ๒๑ กันยายน ๒๔๗๗ ได้รับพระราชทานเหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ ในปลายปีนี้เอง ร.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก ได้สมรสกับนางสาว เฉลา ฤทธาคนี บุตรีพันโท พระวิชิตพลหาญ (แฉล้ม ฤทธาคนี) กับคุณจร วิชิตพลหาญ ที่จังหวัดพระนคร

พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนชั้น ๒ เดือนละ ๙๐ บาทตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน และในวันที่ ๑๙ มกราคม ปีนี้ ร.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก กับคุณเฉลาก็ได้บุตรคนหัวปี เป็นหญิง คลอดที่พระนคร ต่อมาได้รับประทานชื่อจากสมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า "หม่อมหลวงจ้อย งอนรถ"

พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้เลื่อนเงินเดือนขึ้นรับชั้น ๓ เป็นเดือนละ ๑๐๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน และได้ย้ายไปเป็นผู้บังคับหมวดในกองพันปืนใหญ่ที่ ๗ ซึ่งอยู่ในจังหวัดนครราชสีมานั่นเอง แต่พอถึงกลางปีก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นผู้บังคับหมวดโรงเรียนทหารปืนใหญ่ที่โคกกระเทียม จังหวัดลพบุรี ตั้งแต่วันที่ ๒๗ กันยายน

พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้ปรับเงินเดือนขึ้นเป็นชั้น ๒๘ (ที่ปรับปรุงใหม่) เดือนละ ๑๐๐ บาท พร้อมกันนั้นได้เลื่อนเงินเดือนประจำปีอีก ๑ ชั้น เป็นชั้น ๒๙ เดือนละ ๑๑๐ บาท และได้เลื่อนยศขึ้นเป็น "นายร้อยโท" ในตำแหน่งเดิมตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พอถึงวันที่ ๗ เมษายน ได้รับคำสั่งให้เข้าโรงเรียนนายร้อยทหารสัมภาร ทั้งนี้เพราะเกิดปากเสียงกับผู้บังคับ

กองร้อย (ตามคำเล่าจากเจ้าของประวัติ) จึงเกิดเบื่อหน่ายที่จะอยู่ในหน่วยนั้นอีก บังเอิญในขณะนั้นทางราชการได้เปิดโรงเรียนสัมภาระทหารบกขึ้นและเปิดโอกาสให้นายทหารชั้นนายร้อยสมัครเข้าเรียนเป็นนายทหารสัมภาระได้ ร.ท. หม่อมราชวงศ์ เล็ก จึงสมัครเข้าเรียนทันที แต่พอคำสั่งนั้นออกมาได้ไม่กี่วัน ก็ถูกนายทหารผู้ใหญ่ยับยั้งจึงมีคำสั่งกองทัพบกออกมางดการเป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนสัมภาร คงเป็นผู้บังคับหมวดโรงเรียนทหารปืนใหญ่ต่อไปตามเดิม ในปีนี้ได้บุตรคนที่ ๒ เป็นชายคลอดในพระนคร เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ได้รับประทานชื่อจากสมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า "หม่อมหลวงกิ่งก้อย งอนรถ"

ในปีนี้ได้มีเรื่องราวพาดพิงถึงนายร้อยโท หม่อมราชวงศ์ เล็ก ที่น่าสนใจอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งไปปรากฏอยู่ในลายพระหัตถ์ของสมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ซึ่งทรงมีไปถวายสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ปีนัง ตอนหนึ่งว่า

> "...ยังตาเล็ก น้องแม่โต เป็นนายทหารจะไปประจำอยู่ที่โคกกระเทียม ก็ได้ส่งรูปฉายขยายใหญ่ลงมาให้ ขอบใจแก่ ที่ตั้งใจดี แต่รูปที่ให้มานั้นไม่ทำให้เกิดปีติ เพราะเป็นพระพุทธรูปเขาพระงาม ซึ่งเกล้ากระหม่อมอยากจะเติมคำเรียกว่า เขาพระไม่งาม ทั้งนั้นเป็นด้วยแกไม่มีเยื่อใยในทางช่าง นึกว่าพระ (ไม่) งามเป็นของสำคัญ ที่ลพบุรีมีของสำคัญอยู่เป็นอันมาก เช่นหากจะทำรูปพระมหาธาตุส่งมาให้ ก็จะมีใจปีติเป็นอันมาก..."

ลายพระหัตถ์ตอนนี้แสดงให้เห็นพระเมตตาที่สมเด็จฯ ทรงมีต่อหม่อมราชวงศ์เล็กมากเพียงไร แม้จะทรงตัดพ้อว่า **ไม่มีเยื่อใยในทางช่าง** แต่ก็มิใช่ว่าหม่อมราชวงศ์เล็กจะไม่มีฝีมือในทางช่างไปเสียทุกด้าน ในชั่วระยะเวลาตอนปลายชีวิตที่มาคุ้นเคยกับผู้เขียน ผู้เขียนได้เห็นว่าหม่อมราชวงศ์เล็กมีฝีมือในทางดนตรี และในทางประพันธ์ ทั้งทางร้อยกรอง และร้อยแก้วเป็นอย่างดีทีเดียว

พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนขึ้นเป็นชั้น ๓๐ ได้รับเดือนละ ๑๒๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน

พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้เลื่อนเงินเดือนอีก ๑ ขั้น เป็นขั้น ๓๑ เดือนละ ๑๓๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม ในวันที่ ๒๙ เดือนเดียวกันนั้นเอง ได้รับคำสั่งให้เข้าเป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนทหารปืนใหญ่ชั้นผู้บังคับกองร้อย (โคกกะเทียม)

พ.ศ. ๒๔๘๓ ขณะที่กำลังอบรมอยู่ในโรงเรียนทหารปืนใหญ่ชั้นผู้บังคับกองร้อยนั้น วันที่ ๒๐ กันยายน ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย และเมื่อสำเร็จจากโรงเรียนทหารปืนใหญ่ชั้นผู้บังคับกองร้อยแล้ว ได้รับคำสั่งจากกองทัพบก ให้เดินทาง ไป รักษา การ นาย ทหาร คน สนิท ของ ผู้บังคับ กองพัน ปืน ใหญ่ ที่ ๑๕ จังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งแต่วันที่ ๑๖ ธันวาคม แต่ครองตำแหน่งนั้นอยู่เพียงสัปดาห์เดียว ก็มีคำสั่งให้รักษาการรองผู้บังคับกองร้อยที่ ๓ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑๕ นั่นเอง

พ.ศ. ๒๔๘๔ ปีนี้ทางราชการได้เปลี่ยนมานับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๔ และถือว่าวันนั้นเป็นวันขึ้นปีใหม่ สำหรับ ร.ท. หม่อมราชวงศ์เล็กได้เลื่อนเงินเดือนประจำปีอีก ๑ ขั้น เป็นชั้น ๓๒ เดือนละ ๑๔๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ครั้นถึงวันที่ ๑๒ มิถุนายนได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑๕ และได้รับพระราชทานยศเป็น "ร้อยเอก" ตั้งแต่วันที่ ๑๙ มิถุนายน และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นจัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย ในวันที่ ๑๙ กันยายน

ครั้นถึงวันที่ ๘ ธันวาคม กองทัพญี่ปุ่นได้เคลื่อนกำลังเข้าตีประเทศไทยหลายตำบล ส่วนหนึ่งได้ยกขึ้นฝั่งจังหวัดนครศรีธรรมราช จึงได้ปะทะเข้ากับกำลังทหารไทยในการบังคับบัญชาของพลโทหลวงเสนาณรงค์ ที่ตำบลท่าแพ ในการรบครั้งนี้ ร.อ. หม่อมราชวงศ์เล็กในตำแหน่งรองผู้บังคับกองร้อย ในกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑๕ ได้นำกองร้อยทหารปืนใหญ่ของตนเข้าร่วมการรบครั้งนี้อย่างเต็มที่ ช่วยให้กำลังทหารนครศรีธรรมราชสามารถยับยั้งการปฏิบัติการของกองทหารญี่ปุ่นส่วนนี้ไว้ได้ จนกระทั่งได้มีการเจรจาตกลงการร่วมรบกันระหว่างกองทัพไทยกับกองทัพญี่ปุ่นสำเร็จลง

แต่พอเหตุการณ์คับขันที่ทำให้ครอบครัวของ ร.อ. หม่อมราชวงศ์เล็กอกสั่นขวัญแขวนเป็นที่สุดผ่านพ้นไปเพียงไม่กี่วัน คุณเฉลาก็ได้คลอดบุตรคนใหม่เป็นหญิง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทราวาสได้ให้ชื่อภายหลังว่า "หม่อมหลวงจุลลา งอนรถ" นับเป็นบุตรคนที่ ๓ และแปลกกว่าคนอื่น ๆ ที่ทุกคนคลอดในพระนคร พี่น้องจึงถือว่าเธอเป็นชาวนครศรีธรรมราช

พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้รับพระราชทานยศเป็น "พันตรี" ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม และได้ออกไปปฏิบัติการในสนามตั้งแต่วันที่ ๒๕ มกราคม เนื่องด้วยได้ปฏิบัติการรบที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเมื่อปีก่อนเป็นผลดี จึงได้รับเลื่อนบำเหน็จให้เป็นพิเศษ ๔ ขั้น แต่บังเอิญขับรถยนต์ขนทหารไปชนสะพาน ทำให้คนได้รับบาดเจ็บ จึงถูกตัดเสียหนึ่งขั้น เหลือ ๓ ขั้น เป็นชั้น ๓๕ เดือนละ ๑๗๐ บาท และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายนปีนั้นอีกอย่างหนึ่งด้วย ต่อเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม จึงได้รับคำสั่งกองทัพบกให้เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑๕ นครศรีธรรมราช

พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้เลื่อนเงินเดือนขึ้นรับชั้น ๓๖ เดือนละ ๑๘๐ บาทตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม และนอกจากนั้นยังได้มีการเปลี่ยนแปลงชีวิตทหารครั้งใหญ่อีกอย่างหนึ่ง คือ หน่วยต้นสังกัดได้คัดเลือกและส่งตัวเข้ามาอบรมวิชาเสนาธิการกิจในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ซึ่งถือว่าเป็น "รุ่นอบรมพิเศษ" ในการนี้ทางราชการจึงต้องย้าย พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็ก ไปสำรองราชการกองบังคับการกรมเสนาธิการทหารบกตั้งแต่วันที่ ๔ ตุลาคมปีนั้น

ในนายทหาร ๕๓ คน ที่ได้เข้ารับการอบรมในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกรุ่นนี้ บังเอิญผู้เขียนได้มีโอกาสได้ร่วมอยู่ด้วยผู้หนึ่ง จึงได้รู้จักกับ พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็กเป็นครั้งแรก ชั่วระยะเวลาตั้งแต่วันที่ ๔ ตุลาคม ถึง ปลายเดือนธันวาคม คิดเป็นเวลาราว ๆ ๓ เดือนนั้น การบรรจุความรู้ต่าง ๆ ที่บรรดาครูประจำวิชานั้น ๆ บรรจุให้แก่พวกเราอย่างหักโหมอย่างหนึ่ง การถูกบีบคั้นจากค่าครองชีพอย่างหนักหน่วง ทุก ๆ เย็นต้องถอดเสื้อเครื่องแบบแขวนไว้ที่โรงเรียน หิ้วกระเป๋าเสื่อเที่ยวหาซื้อข้าวสารและผักปลา กลับไปให้แม่บ้านจัดการหุงหาต้มแกงเป็นอาหารเย็นและเช้าภายในครัวเรือนอย่างหนึ่ง และการหลับนอนไม่ค่อยจะเต็มตา เพราะนอกจากจะต้องถ่างตาทำงานมอบและทำบันทึกวิชาที่เรียนมาภายใต้แสงไฟฟ้าที่ไม่ค่อยสว่าง เพราะถูกพรางไฟหรือไม่ก็อาศัยแสงตะเกียงน้ำมัน สำหรับผู้ที่ต้องหอบครอบครัวหลบภัยทางอากาศไปอยู่ตามเรือกสวนชานพระนครแล้ว ก็จะคอยปลุกภรรยาและลูกคนโตให้ไปลงหลุมหลบภัยเมื่อได้ยินเสียงหวูดเสียงหวอ ตนเองจะคว้าเอาลูกคนเล็กไปที่หลังเช่นนี้อีกอย่างหนึ่งความทุลักทุเลยากเข็ญเช่นว่านี้เอง ได้ผลักดันให้พวกเราที่มีอาชีพอย่างเดียวกัน แม้จะมาจากต่างเหล่าทัพและต่างวัยต่างอาวุโสกันมากทั้ง ๕๓ คน รักใคร่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันอย่างดียิ่ง และเป็นเหตุให้พวกเราหันหน้าเข้าปรึกษาหาหนทางช่วยเหลือ

ซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยให้ภาวะเลวร้ายที่พวกเราต้องผจญอยู่ทุกวี่ทุกวันบรรเทาลงบ้าง จึงได้บังเกิดการหยิบยืมเงินจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบก มาตั้งสหกรณ์ร้านค้าย่อย ๆ ขึ้น ใครรู้จักร้านค้าแห่งใดที่สามารถซื้อสินค้าจำเป็น เช่น กระดาษ สมุด ดินสอ เสื้อผ้า อาหาร และยา (ขณะนั้นกำลังมีราคาเทียบเท่าทองคำ) ได้ในราคาถูก ก็มอบเงินให้ไปซื้อมาแบ่งขายไปตามโควต้า จำได้ว่าผู้เขียนได้รับมอบให้ไปซื้อหายามาขาย เพราะบังเอิญพี่ชายมีร้านขายยาเช่นนี้เป็นต้น

มิตรที่เกิดขึ้นจากการร่วมงานและสงเคราะห์กันในยามตกทุกข์ได้ยากเช่นนี้ ย่อมซาบซึ้งยิ่งกว่ามิตรที่เกิดขึ้นโดยวิธีอื่นและยามอื่น

ในที่สุดความขาดแคลนนายทหารฝ่ายเสนาธิการที่บีบคั้นหน่วยทหารทั้งที่อยู่ในที่ตั้งปรกติและที่กำลังปฏิบัติการอยู่ในสนามอย่างหนักนั้น ได้บังคับให้พวกเราต้องรีบจบการศึกษาและแยกย้ายกันเดินทางไปปฏิบัติงานในหน่วยต่าง ๆ เหล่านั้น

สำหรับ พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็ก ซึ่งเป็นผู้ที่เรียนดีคนหนึ่ง ได้เดินทางไปรับตำแหน่งนายทหารฝ่ายเสนาธิการประจำกองบัญชาการกองทัพที่ ๒ จังหวัดสระบุรี

พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้บุตรอีกคนหนึ่งเป็นชาย คลอดที่พระนคร เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทราวาส ตั้งชื่อให้ว่า "หม่อมหลวงจุลกะงอนรถ"

พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้เลื่อนเงินเดือนหนึ่งชั้น ได้รับชั้น ๓๗ เดือนละ ๑๙๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้เลื่อนเงินเดือนอีกหนึ่งชั้น รับชั้น ๓๘ เดือนละ ๒๐๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม

และในวันเดียวกันนี้ ได้มีคำสั่งให้ย้ายไปเป็นนายทหารฝึกราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบกอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเมื่อประเทศไทยเข้าสู่สภาพปรกติ ด้วยประกาศเลิกภาวะสงครามมหาเอเซียบูรพาแล้ว โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (ขณะนั้น พ.อ. เนตร เขมะโยธิน เป็นผู้อำนวยการ) ได้มีหนังสือให้นายทหารฝ่ายเสนาธิการ ซึ่งรับการอบรมใน "รุ่นอบรมพิเศษ" ชุดที่ ๑ และชุดที่ ๒ (เรียนที่สวนจิตรลดา) แต่ทางโรงเรียนเสนาธิการทหารบกยังไม่ถือว่า สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแห่งนั้นอย่างสมบูรณ์ ให้กลับเข้าศึกษาให้สมบูรณ์เสียใหม่ แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องมีการสอบคัดเลือกตามข้อบังคับที่ได้กำหนดขึ้นใหม่ด้วย

นายทหารฝ่ายเสนาธิการที่รับการอบรมพิเศษไปทั้งสองรุ่นจึงต้องมาสมัครเข้าเรียนกันอีกครั้ง แต่มีอยู่หลายคนที่ไม่ยอมมาสมัคร จะเป็นด้วยอะไรก็ยากที่จะทราบ หลังจากสอบคัดเลือกแล้ว ปรากฏว่าพวกเราได้ไปเข้าเรียนร่วมกันใหม่ในโรงเรียนเสนาธิการรุ่น ๒๗ นี้มีอยู่ด้วยกัน ๖๖ คน

การศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกครั้งนี้ใช้เวลา ๒ ปี ปีแรกได้ใช้แนวการศึกษาตามแบบฝรั่งเศสที่เคยใช้มาแต่เดิม แต่พอถึงปีที่ ๒ ทางโรงเรียนได้เปลี่ยนไปใช้แบบอเมริกัน ซึ่งใช้ปฏิบัติในการรบในสงครามโลกเป็นผลดี และกองทัพไทยกำลังปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตาม

ในปีนี้ พ.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก ได้บุตรชายอีกคนหนึ่ง คลอดที่พระนคร เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์ ประทานชื่อให้ว่า "หม่อมหลวง ย่อม งอนรถ" และได้รับพระราชทานเหรียญจักรมาลาเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคมอีกด้วย

พ.ศ. ๒๔๙๐ ระหว่างที่กำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ได้เลื่อนขั้นเงินเดือน ๑ ขั้น เป็นชั้น ๓๙ เดือนละ ๒๒๐ บาทตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม

ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน ได้เกิดรัฐประหารล้มรัฐบาลชุดพลเรือตรี ถวัลย์ ธำรง-นาวาสวัสดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี พวกนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบกทั้งหมด ได้เข้าช่วยปฏิบัติงานในกองบัญชาการของคณะรัฐประหารด้วย แต่เมื่อเหตุการณ์เรียบร้อยแล้ว ก็กลับเข้าศึกษาตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้เลื่อนเงินเดือนอีกขั้นหนึ่ง เป็นชั้น ๔๐ เดือนละ ๒๔๐ บาท ตั้ง-แต่วันที่ ๑ มกราคม และเนื่องด้วยได้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกแล้ว กองทัพบกจึงได้มีคำสั่งให้ไปประจำแผนกตำรา กรมเสนาธิการทหารบก ตั้งแต่วันที่ ๗ พฤษ-ภาคม

แผนกตำราเป็นแผนกที่ตั้งขึ้นใหม่ในกรมเสนาธิการทหารบก ถ้าจำไม่ผิดก็คงตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ความมุ่งหมายของการตั้งแผนกนี้ น่าจะมาจาก พ.อ. กิตติ ทัตตานนท์ อาจารย์ประจำวิชาภูมิศาสตร์ทหารของโรงเรียนเสนาธิการทหารบก (แต่มีความรู้ทางประวัติ-ศาสตร์ทหารอย่างดียิ่งอีกด้วย) ที่ได้เห็นว่า กองทัพบกขาดตำราในวิชาทหารด้านต่าง ๆ มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำราวิชาทหารชั้นสูงที่ใช้ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก สมควรที่จะจัดตั้ง

แผนกตำราขึ้นผลิตตำรา ทำนองเดียวกับ "กรมตำรา" ที่เคยทำหน้าที่นี้อยู่ในกรมเสนาธิการทหารบกในสมัยก่อน

ในที่สุดความคิดนี้ก็สำเร็จผล ได้เกิด "แผนกตำรา" ขึ้นเป็นแผนกที่ ๕ ในกรมเสนาธิการทหารบก ในการเริ่มแรกนั้น พล.ต. เนตร เขมะโยธิน รองเสนาธิการทหารบกทำหน้าที่รักษาการแทนหัวหน้าแผนกตำรากรมเสนาธิการทหารบก ส่วนนายทหารประจำแผนกในตอนแรก ล้วนเป็นแต่นายทหารที่ได้รับการศึกษามาจากต่างประเทศทั้งสิ้น เท่าที่จำได้มี พ.ท. ประยัตน์ อจลภูติ ร.อ. สนอง ถมังรักษ์สัตว์ ร.อ. สนั่น พูนพัฒน์ ร.อ. สมพงศ์ โรจนประดิษฐ์ ร.อ. ประดับ ศรีสุข ร.อ. วิชา ฐิตวัฒน์ และ ร.อ. ชายน้อย โกมารกุล ณ นคร

ต่อมาเมื่อนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบกรุ่นที่ ๒๗ ได้สำเร็จการศึกษาแล้วก็ได้มีคำสั่งให้ย้ายเข้ามาประจำอยู่ในหน่วยนี้ ตั้งแต่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ รวม ๔ คน คือ พ.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ พ.ต. ทำรง ปานสิงห์ พ.ต. ดำเนิร เลขะกุล และ พ.ต. สุรพล จุลพราหมณ์ นอกนั้นยังได้ พ.ท. เกียรติ บุรกสิกร ย้ายเข้ามาเป็นแม่กองแผนกตำราอีกคนหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑

โครงการแรกของการทำตำรา ก็คือ การผลิตหนังสือชุดประวัติศาสตร์ทหารให้โรงเรียนเสนาธิการทหารบก โดยจัดตั้งขึ้นเป็น "คณะประวัติศาสตร์โรงเรียนเสนาธิการทหารบก" ทีแรกประกอบด้วยนายทหาร ๑๕ คน คือ พ.อ. กิตติ ทัตตานนท์ พ.อ. ปารณี ตาลลักษมณ์ พ.ท. ประยัตน์ อจลภูติ พ.ท. เกียรติ บุรกสิกร นายเสน่ห์ ผลเอี่ยมเอก พ.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ พ.ต. ทำรง ปานสิงห์ พ.ต. ดำเนิร เลขะกุล พ.ต. สุรพล จุลพราหมณ์ ร.อ. สนอง ถมังรักษ์สัตว์ ร.อ. สนั่น พูนพัฒน์ ร.อ. สมพงศ์ โรจนประดิษฐ์ ร.อ. ประดับ ศรีสุข ร.อ. ชายน้อย โกมารกุล ณ นคร และ ร.อ. วิชา ฐิตวัฒน์ ภายหลังได้มี ร.ต. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ ทรงร่วมด้วย

คณะประวัติศาสตร์ชุดนี้ได้ ผลิตหนังสือออกมาให้สำนัก ยุทธโกษพิมพ์ จำหน่ายหลายเรื่อง คือ

๑. ประวัติศาสตร์ทหารยุคโบราณ

๒. ประวัติศาสตร์ทหารยุคกลาง

๓. ประวัติศาสตร์ทหารยุคใหม่

๔. สงครามทางอากาศภาคแปซิฟิค

๕. สงครามโลกครั้งที่ ๑

๖. สงครามโลกครั้งที่ ๒

๗. รายงานของนายพลเพอร์ซิวาล

แต่อยู่ต่อมาอีกไม่กี่เดือน พวกนายทหารที่สำเร็จจากต่างประเทศได้ย้ายออกไปประจำหน่วยอื่น ๆ หมดสิ้น เพราะเท่าที่มาประจำอยู่ทีแรก เป็นการมาอยู่ชั่วคราว เพื่อรอการบรรจุตามหน่วยที่เหมาะสมเท่านั้น ผู้ที่เหลืออยู่ต่อมาก็คือ พ.ท. เกียรติ บุรกสิกร พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็ก งอนรถ พ.ต. ทำรง ปานสิงห์ พ.ต. ดำเนิร เลขะกุล และ พ.ต. สุรพล จุลพราหมณ์

ครั้นวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๑ ได้เกิด "ขบถ ๑ ตุลาคม" ขึ้น มีนายทหารในหน่วยนี้สองคนถูกจับกุม เพราะพัวพันในการคิดขบถไปอีกบ้าง แต่ พ.ท. เกียรติ บุรกสิกร พ.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ กับตัวผู้เขียนคงยังอยู่ ในตอนนี้ พ.ท. เกียรติได้รับหน้าที่รักษาการหัวหน้าแผนกตำรา (สมัยนั้นในกองทัพบกถือว่า "กอง" เป็นหน่วยขึ้นของ "แผนก") อยู่ชั่วคราว พร้อมกันนั้นต้องรับหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ยุทธโกษแทน พ.อ. กิตติ ทัตตานนท์ ไปด้วย แต่เพียงไม่กี่วัน พ.อ. รัศมี รัชนิวัต พ้นตำแหน่งทูตฝ่ายทหารประจำประเทศจีน ได้กลับมารับตำแหน่งหัวหน้าแผนกตำรา (คำสั่งกองทัพบกให้เป็นหัวหน้าแผนกตำราตั้งแต่ ๒๘ สิงหาคม ๒๔๙๑) และภายในปีนั้นเอง พ.ท. ฟอง ประมวญรัตน์ (ขณะนี้เป็นพลโท ตำแหน่งผู้ดูแลนักเรียนไทยอยู่ในสหรัฐอเมริกา) ได้ย้ายเข้ามาเป็นอาจารย์โรงเรียนเสนาธิการทหารบก และได้รับตำแหน่งบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ยุทธโกษไปทำอีกอย่างหนึ่ง เนื่องจาก พ.ท. ฟอง ประมวญรัตน์ เป็นเพื่อนร่วมการศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกรุ่นเดียวกับ พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็กและผู้เขียน จึงได้ขอให้เราทั้งสองเข้าร่วมงานหนังสือพิมพ์ยุทธโกษด้วย โดยมอบให้ พ.ต. หม่อมราชวงศ์ เล็ก อยู่ในกองบรรณาธิการ ส่วนผู้เขียนเป็นผู้จัดการ เราร่วมทำงานกันอย่างสบายใจ เพราะล้วนเป็นเพื่อนกันทั้งนั้น และเป็นด้วยว่าการหาเรื่องมาลงให้เต็มเล่มหนังสือยุทธโกษ ซึ่งได้ลดขนาดให้เล็กลงเป็นพอกเก็ตบุ๊คตามความคิดของบรรณาธิการคนใหม่แล้วนั้น ปรากฏว่า ช่างทำได้ยากเย็นเสียจริง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้บรรณาธิการจึงโยนเรื่องนี้ให้เราแก้ปัญหากันสองคน เพราะตนเองมีงานสอนเต็มมือ เราทั้งสองรักการอ่านหนังสืออยู่แล้ว แม้จะไม่ถนัดในการเขียนให้นิ่มนวลตามแนวที่นิยมกันในท้อง

ตลาด เคยเขียนแต่แบบสั้น ๆ ห้วน ตามแบบทหารตั้งแต่เป็นนักเรียนนายร้อยมาแล้ว ก็ยอมรับงานที่บรรณาธิการมอบให้ด้วยความเต็มใจ เพราะความรักในตัวบรรณาธิการและมั่นใจว่าจะแก้ไขแนวการเขียนของเราได้ หนังสือพิมพ์ยุทธโกษจึงกลายเป็นสนามฝึกหัดของเราเรื่อยมา เราทั้งสองเขียนเรื่องทุกประเภท พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็ก แต่งโคลงกลอน เกร็ดประวัติศาสตร์ ซึ่งบางทีก็แปลมา และเรื่องเบาสมอง เช่น ชวนหัว ชีวิตประจำวันในแง่ที่น่าคิดน่าขัน สำหรับเรื่องเบาสมองนี้หม่อมราชวงศ์เล็กให้ชื่อไว้แบบไทย ๆ และเบาสมอง เช่น "อ่านแล้วแล้วกัน" และ "บอกเล่าเก้าสิบ" เป็นต้น ส่วนผู้เขียนได้รับเอาบันทึกเหตุการณ์ประจำเดือน เกร็ดประวัติศาสตร์ และเสนอแนะหนังสือที่น่าสนใจอาวุธยุทโธปกรณ์ใหม่ในกองทัพต่างประเทศ ซึ่งพิมพ์ลงใน Military Review แต่สำหรับโคลงกลอนแล้วไม่สันทัด สู้หม่อมราชวงศ์เล็กไม่ได้เด็ดขาด เหตุนี้เองผู้เขียนรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณหนังสือพิมพ์ยุทธโกษในชีวิตการเขียนหนังสือเป็นอย่างมาก

ปีนี้หม่อมราชวงศ์เล็ก ได้บุตรอีกคนหนึ่งเป็นหญิง เกิดวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์ ประทานชื่อว่า "หม่อมหลวง จาริมา งอนรถ" และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตริตาภรณ์มงกุฎไทยใน ๔ ธันวาคม ๒๔๙๑ อีกอย่างหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้รับเงินเดือนขึ้นเป็นชั้น ๔๓ เดือนละ ๒๖๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม

พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนอีกขั้นหนึ่ง เป็นชั้น ๔๔ เดือนละ ๒๘๐ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ในปีนี้ พ.ต. หม่อมราชวงศ์เล็กได้ลาอุปสมบทที่วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร เมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม โดยมีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโร เจริญ สุขบท) เป็นพระอุปัชฌาย์ และได้รับฉายาว่า "ขุทฺทโก" (แปลว่า เล็ก) ผู้เขียนมีโอกาสไปร่วมในพิธีบวชภายในพระอุโบสถ แล้วตามไปถวายของที่กุฏิด้วย จึงได้พบว่า กุฏิหลังนั้นตั้งอยู่หลังพระอุโบสถ เยื้อง ๆ กับกุฏิสมเด็จฯ ทราบว่า ขุทฺทโก ภิกฺขุ เคร่งในวัตร และขยันในการศึกษาพระธรรมมาก ทำให้สอบได้เป็นที่ ๑ ในนวกะรุ่นเดียวกัน ลาสิกขาบทในวันที่ ๕ พฤษจิกายน ปีนั้นเอง

พอถึงปลายปีได้มีคำสั่งให้ย้ายไปเป็นแม่กองในแผนกที่ ๒ (การข่าว)กรมเสนาธิการทหารบก ตั้งแต่วันที่ ๑ ธันวาคม ถ้าผู้เขียนจำไม่ผิด ดูเหมือนว่าการย้ายของ พ.ต. หม่อม

ราชวงศ์เล็ก ในครั้งนี้เพื่อยืมตำแหน่ง "แม่กอง" ในแผนกนั้นเป็นการชั่วคราว พอให้ได้รับบำเหน็จพิเศษ ๒ ขั้น เป็นชั้น ๔๖ เดือนละ ๓๒๐ บาท ได้เท่านั้น แต่เดือนใหม่เข้าขั้นชั้นยศพันโท จึงพลอยได้รับพระราชทานยศ "พันโท" ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม อีกอย่างหนึ่งด้วย ตัว พ.ท. หม่อมราชวงศ์เล็ก จึงยังคงทำงานอยู่ในแผนกตำราร่วมกับ พ.อ. รัศมี รัชนิวัต หัวหน้าแผนก (ขณะนี้มียศ "พลเอก" และเป็นนายทหารนอกราชการ) และผู้เขียนอยู่ตามเดิม

ในปีนี้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นระหว่างเราทั้งสามอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนจำได้ไม่เคยลืมเลย คือในบ่ายวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.อ. รัศมี ฯ พ.ท. หม่อมราชวงศ์เล็ก และผู้เขียน เกิดชวนกันไปสังเกตการณ์พิธีรัฐบาลไทยรับมอบเรือขุดแมนฮัตตันจากองค์การบริหารความร่วมมือทางเศรษฐกิจสหรัฐอเมริกา (ECA) ที่ท่าราชวรดิตถ์ แล้วเราทั้งสามก็ถูกเหตุการณ์ที่ทราบกันทั่วไปแล้วบังคับให้พลัดพรากกันไปคนละทิศคนละทาง ผู้เขียนเองได้พบกับพลขับรถยนต์นั่งของหัวหน้าแผนก เลยทำใจกล้าชวนพลขับเข้าไปเอารถยนต์คันนั้นออกมาได้ และได้ใช้รถยนต์คันนั้นอีกนั่นแหละ นั่งไปบอกให้หน่วยทหารทราบข่าวและให้เตรียมพร้อม ตามคำสั่งของ พล.ท. หลวง เสนาณรงค์ (ต่อมาได้เป็นพลเอก) ที่ผู้เขียนได้เข้าไปพบที่ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหม ต่อจากนั้นได้เลยไปฟังเหตุการณ์ที่วังสวนกุหลาบ ก็พบว่าที่นั่นได้เตรียมตั้งกองบัญชาการชั่วคราวขึ้นแล้ว นับจากนั้นมาผู้เขียนต้องนอนพกเงินเดือนที่รับมาเมื่อเช้าและยังไม่ทันจะนำกลับไปบ้าน จนกระทั่งเหตุการณ์สงบในวันที่ ๒ หรือ ๓ กรกฎาคม (จำไม่ได้แน่) ขอเล่าย่อ ๆ เพียงแค่นี้

และแล้วต่อมาอีก ๒—๓ วัน จึงได้มีคำสั่งให้ พ.ท. หม่อมราชวงศ์เล็ก ย้ายไปเป็นอาจารย์สอนวิชาประกอบ (ประวัติศาสตร์) ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๙๓ และในปลายปีนี้ได้มีโอกาสเข้ารับการอบรมในโรงเรียนการข่าวทางยุทธศาสตร์ของกรมการข่าวทหารบก ซึ่งร่วมมือกับคณะกรรมการประสานงานและคณะที่ปรึกษาการช่วยเหลือทางการทหารของสหรัฐอเมริกา ปรากฏผลว่าสอบได้ตามหลักสูตรเมื่อเดือนตุลาคมปีนี้

พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับบำเหน็จ ๒ ขั้น เป็นชั้น ๔๘ เดือนละ ๔๐๐ บาท พร้อมกับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ (พ.ส.ร.) เดือนละ ๘๐ บาท และได้รับคำสั่งให้เป็นอาจารย์โรงเรียนเสนาธิการทหารบก

พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้รับบำเหน็จอีก ๑ ขั้น เป็นชั้น ๔๙ เดือนละ ๔๕๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิมกลางปีได้มีคำสั่งให้ย้ายไปเป็นหัวหน้ากองการภาพยนตร์ กรมการสื่อสารทหารบก ในการย้ายครั้งนี้ ผู้เขียนเข้าใจว่า เพราะทางราชการพิจารณาเห็นว่า พ.ท. หม่อมราชวงศ์-เล็ก เป็นผู้มีฝีมือในการละครเคยแต่งให้กองทัพเล่นมาหลายเรื่องแล้วนั่นเอง

๑๘ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้รับบำเหน็จประจำปี ๑ ขั้น เป็นชั้น ๒๒ (ปรับระดับชั้นเงินเดือนใหม่) เดือนละ ๕๐๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิม พร้อมกันนั้นก็ได้รับพระราชทานยศเป็น "พันเอก" ตั้งแต่ ๑ มกราคม พอถึงกลางปีได้รับคำสั่งให้ย้ายไปประจำกรมข่าวทหารบก (ซึ่งขยายจากแผนกที่ ๒ กรมเสนาธิการทหารบกเดิม) ตั้งแต่ ๕ มิถุนายน ดวงชะตาของ พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก ในตอนนี้คงจะตกที่ "เทวดาจร" เพราะในปลายปีก็ต้องย้ายไปรับตำแหน่งนายทหารฝ่ายเสนาธิการประจำกรมยุทธการทหารบก (ที่ขยายจากแผนกที่ ๓ กรมเสนาธิการทหารบกเดิม) ตั้งแต่ ๓๐ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๙๘ เงินเดือนขึ้นอีก ๑ ขั้น เป็นชั้น ๒๓ เดือนละ ๕๕๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิม ตั้งแต่ ๑ มกราคม ต่อมาอีก ๔ เดือน ก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นอาจารย์หัวหน้าวิชาของโรงเรียนเสนาธิการทหารบกตั้งแต่ ๑๐ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้ขึ้นเงินเดือนเป็นชั้น ๒๔ เดือนละ ๖๐๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิม ปลายปีนี้ พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก ได้บุตรอีกคนหนึ่งเป็นหญิง คลอดเมื่อ ๕ ตุลาคม หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์ ประทานชื่อว่า "หม่อมหลวง สุจิรา งอนรถ" นับเป็นบุตรคนที่ ๗ และสุดท้าย

พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้รับบำเหน็จหนึ่งขั้น เป็นชั้น ๒๕ เดือนละ ๖๕๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิม ตั้งแต่ ๑ มกราคม ครั้นถึง ๓ พฤษภาคม ได้รับตำแหน่งอาจารย์อำนวยการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก

พ.ศ. ๒๕๐๓ ทางราชการได้ปรับเงินเดือนและเงิน พ.ส.ร. เป็นรับชั้น ๒๕ เดือนละ ๔๓๐๐ บาท กับเงิน พ.ส.ร. ๕๘๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคมปีนี้

พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนชั้น ๒๖ เดือนละ ๔๖๐๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิม

พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้เข้ารับการอบรมภาษาอังกฤษที่ศูนย์การศึกษาภาษาอังกฤษโรงเรียนนายร้อย จปร. ตั้งแต่ ๑๗ สิงหาคม ถึง ๒๗ กันยายน และได้รับคำสั่งให้ย้ายจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบก เข้ามาเป็นอาจารย์ในวิทยาลัยการทัพบกตั้งแต่ ๓ ตุลาคม

พ.ศ. ๒๕๐๖ ในปีนี้ พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก ได้มีโอกาสเดินทางไปศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการกองทัพบกสหรัฐอเมริกาโดยทุน M.A.P. ที่ฟอร์ท เลฟเวนเวอร์ท แคนซัส สหรัฐอเมริกา ในหลักสูตรเสนาธิการกิจ (เร่งรัด) หรือ Associate Command and General Staff Officer Course เมื่อ ๑๐ พฤษภาคม ได้รับประกาศนียบัตร และปลายปีได้รับบำเหน็จเลื่อนขั้นรับเงินเดือนพันเอกอันดับ ๒ ชั้น ๒๗ เดือนละ ๔๙๐๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิมตั้งแต่ ๑ ตุลาคม

พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นหัวหน้ากองวิทยาลัยการทัพบก ตั้งแต่ ๒๒ เมษายน ได้เลื่อนขั้นรับเงินเดือนพันเอกพิเศษอันดับ ๑ เดือนละ ๕๒๐๐ บาท เงิน พ.ส.ร. คงเดิมตั้งแต่ ๑ ตุลาคม และในวันเดียวกันนี้เองได้รับคำสั่งให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์อำนวยการวิทยาลัยการทัพบก และถัดมาอีกไม่กี่วัน ได้มีคำสั่งให้เป็นนายทหารนักเรียนเข้าศึกษาในวิทยาลัยการทัพบกรุ่นที่ ๕ จบการศึกษาเมื่อ ๘ ตุลาคม ๒๕๐๘

พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้ย้ายไปประจำกองบัญชาการกองทัพบกตั้งแต่ ๑ ตุลาคม จึงมักปรากฏภาพติดตามพลเอก ประภาส จารุเสถียร ผู้บัญชาการทหารบก ในการให้สัมภาษณ์ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในจอโทรทัศน์ภาคข่าวเสมอ ๆ

ในปีนี้ พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงขึ้นอีกขั้นหนึ่ง คือ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทยใน ๕ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๕๐๙ ปีนี้แม้การเลื่อนยศและชั้นเงินเดือนของ พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก จะไม่ขยับเขยื้อนเพราะเต็มขั้น แต่ก็โชคดีที่กองทัพบกส่งเข้าศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (วปอ.) ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาสูงสุดของประเทศได้สำเร็จ

ในระหว่างเวลา ๑๑ เดือน ที่ได้ศึกษาร่วมอยู่ วปอ. รุ่นที่ ๙ (แต่เรามักเรียกสั้น ๆ ว่า "วปอ. ๙") พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก ได้เป็นที่ชอบพอรักใคร่สนิทสนมของเพื่อนร่วมรุ่นทุกคนไป เพราะเป็นคนเปิดเผยพูดตรงไปตรงมาตามแบบทหารที่เป็นมาตลอดชีวิต และยิ้มแย้มแจ่มใสเสมอ โดยที่มีอายุค่อนข้างมากกว่าคนอื่น ๆ ใคร ๆ จึงเรียกชื่อกันเป็นอย่างเดียวกันว่า

"พี่หม่อม" หากจะออกชื่อในฐานะที่เป็นบุรุษที่ ๓ ก็จะเรียกว่า "หม่อมเล็ก" เพราะภายในรุ่นมีหม่อมอยู่อีก ๒ คน คือ "หม่อมพงศ์เสวต" และ "หม่อมเสริม"

เพื่อน วปอ. ๙ ทราบกันดีว่า พี่หม่อมมีฝีมืออยู่หลายอย่างที่คนอื่น ๆ ไม่มี หรือมีแต่ไม่ใคร่จะยอมแสดง พี่หม่อมจึงถูกเพื่อน ๆ เลือกเข้าร่วมในคณะกรรมการทำหนังสือที่ระลึก วปอ. ๙ นอกจากนั้นยังเกณฑ์ให้เขียนพรรณนาการเดินทางไปศึกษาในภูมิประเทศเสียทุกภาค มีภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคตะวันออก ภาคใต้ เท่านั้นยังไม่พอยังบังคับให้เขียนเล่าการเดินทางดูงานในต่างประเทศของคณะ วปอ. ๙ สายตะวันออกกลางอีกด้วย พี่หม่อมทำได้สำเร็จงดงามและทันเวลาเสมอ เพราะพี่หม่อมเขียนหนังสือได้รวดเร็วทุกสถานที่และทุกขณะที่ลืมตาอยู่ ลีลาการเขียนนอกจากจะถูกต้องตามหลักภาษาแล้ว ยังนุ่มนวลชวนอ่านนักหนา ความสามารถในทางหนังสือของพี่หม่อมอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ การแปลหนังสือ เห็นจะเป็นด้วยพี่หม่อมได้ถูกขัดเกลาภาษาอังกฤษมาจากโรงเรียนอัสสัมชัญมาระยะหนึ่ง จึงได้เป็นเครื่องช่วยให้พี่หม่อมแปลภาษาอังกฤษได้รวดเร็ว อ่านไป แปลและเขียนไปจนแล้วส่งเรียงพิมพ์ได้เลย โดยไม่ต้องแก้ไขอีก ขออย่างเดียว สำหรับงานแปลและเขียนหนังสือของพี่หม่อมนี้ จะต้องมีถ้วยกาแฟดำร้อนและซองบุหรี่วางอยู่ใกล้ ๆ ตัวตลอดเวลาเท่านั้น

ก็โดยเป็นผู้เขียนหนังสือดี เขียนได้เร็ว และไหว้วานง่ายเช่นนี้เอง ในคราวเมื่อเราได้ร่วมมือการเขียนเรื่องลงในยุทธโกษด้วยกันดังที่ได้เล่ามาแล้วข้างต้นนั้น พี่หม่อมจึงได้มีนามปากกามากมายหลายอย่าง แต่ต้องมีคำว่า "รถ" ซ่อนอยู่ด้วยเสมอ ที่แต่ "รถ" เฉยๆก็มี คราวหนึ่งไปเห็นใคร ๆ เขานิยมใช้เลขประจำตัวเมื่อเป็นนักเรียนนายร้อย ก็ใช้กับเขาบ้าง แต่ก็ไม่กี่เรื่องก็เลิกไป สู้พวก "รถ" ไม่ได้ ที่มีนามปากกามากนั้น ก็เพราะภายในหนังสือฉบับเดียวกันก็ต้องเขียนหลายเรื่อง ไม่ต้องการให้ใครหมั่นไส้สวิงสวายและเบื่อตา จึงเปลี่ยนเป็น "รถ" ต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่ตอนท้ายของหนังสือเล่มนี้แล้ว (อาจยังไม่ครบทุก "รถ") ผู้เขียนเคยล้อว่า รถมากเหลือเกิน อย่าเผลอใจไปใส่ รถเจ๊ก รถจักรยาน เข้าล่ะ

ในคราวที่คณะ วปอ. ๙ เดินทางไปศึกษาในภูมิประเทศภาคใต้ พวกเราได้จัดทีมฟุตบอลของเราเล่นกับคณะข้าราชการจังหวัดภูเก็ตที่สนามกีฬาของจังหวัดนั้น เพื่อเก็บเงินสมทบทุนนวฤกษ์ พี่หม่อมได้เป็นตัวเล่นกับเขาคนหนึ่ง วิ่งไล่ต้อนลูกฟุตบอลยังไม่ทันถึง ๑๕ นาที พี่หม่อมก็เดินเขยกออกมาให้เจ้าหน้าที่ของวิทยาลัยที่ไปด้วย ช่วยนวดอยู่ริมสนามเป็น

คนแรก บอกผู้เขียนที่เข้าไปถ่ายรูปไว้เป็นที่ระลึกว่า "แหม! น่าโมโหตะกร้อจริง กำลังสนุกเชียว" โทษตะกร้อ ไม่ยักโทษสังขารที่เกินครึ่งศตวรรษเข้าไปแล้วและพี่หม่อมก็ไม่เข้าสนามอีก นั่งยิ้มฟันขาวคอยนับจำนวนประตูที่คณะข้าราชการจังหวัดภูเก็ตยิงเอา ๆทั้ง ๆ ที่ฝ่ายเราเปลี่ยนตัวเล่นกันจนจำกันไม่ได้ว่าใครเล่นตำแหน่งอะไร จะลงสนามไปกี่คนแล้ว วิ่งกันนัวไปทั้งสนาม ฝ่ายตรงข้ามสงสารเห็นฝ่ายเราทำประตูไม่ได้เลย ส่วนเขาเลยหน้าไปถึง ๒ ประตูแล้ว กองหลังและผู้รักษาประตูของเขาจึงแกล้งยืนเฉย ๆ ให้เรายิงประตู ก็ยิงไม่เข้าอีก จนกระทั่งผู้ตัดสินเห็นว่าเหนื่อยกันมากแล้วหากขืนปล่อยต่อไป จะทำความลำบากให้แก่นายแพทย์และพยาบาลมากเกินไป เท่าที่ต้องแจกยาดมและน้ำมันนวดแข้งขากวุ่นพอแล้ว จึงเป่านกหวีดหมดเวลาแข่งขัน

เมื่อจบการศึกษาแล้ว แม้คณะ วปอ. ๙ จะอยู่กันคนละแห่ง แต่เราก็จัดกิจกรรมให้ครอบครัวมาพบปะกันเสมอ พี่หม่อมนำครอบครัวมาร่วมด้วยไม่ใคร่ขาด

พ.ศ ๒๕๑๐ ได้รับการปรับเงินเดือนขึ้นเป็นชั้น ๓๓ เดือนละ ๖๒๐๐ ตั้งแต่ ๑ ตุลาคม นอกจากนั้นคงเดิม ในวันที่ ๕ ธันวาคม อันเป็นวันเฉลิมพระชนม์พรรษาปีนี้ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงที่สุดที่พันเอกพิเศษพึงได้รับ (ยกเว้นข้าราชการการเมือง) เพราะถัดจากชั้นนี้ขึ้นไปจะเป็นสายสะพาย ซึ่งจะพระราชทานแก่นายพลขึ้นไป

พ.ศ. ๒๕๑๑ พ.อ. หม่อมราชวงศ์เล็ก ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนชั้น ๓๔ เดือนละ ๖๖๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ ตุลาคม ซึ่งออกจะเป็นกรณีพิเศษ เงินเดือนชั้นนี้ถือว่าเป็นอัตราชั้นสูงที่นายทหารชั้นพันเอกพิเศษพึงจะได้รับ

๑๗ สิงหาคม ๒๕๑๒ พ.อ. หม่อมราชวงศ์ เล็ก ต้องเข้าโรงพยาบาลรามาธิบดีโดยด่วน เพราะตรวจพบว่าเป็นมะเร็งในหลอดอาหาร ต้องเจาะหน้าท้องและกระเพาะให้อาหาร หลังจากต้องนอนพักอยู่ในโรงพยาบาลแห่งนั้นชั่วระยะหนึ่งแล้ว ก็ย้ายไปรักษาอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ใน ๒๕ สิงหาคม เพื่ออยู่ห้องพิเศษ เมื่ออาการค่อยทุเลาจนสามารถรับประทานอาหารทางปากได้บ้างแล้ว จึงได้กลับบ้าน แต่อยู่ได้เพียงสองสัปดาห์ ก็ต้องกลับเข้าโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ใหม่ คราวนี้อาการมีแต่ทรุดกับทรุด ได้รักษาตัวอยู่กระทั่งถึง ๑๗ มกราคม ๒๕๑๓ จึงได้ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ ความตายไม่เคยปราณีใคร

ระหว่าง พ.อ. หม่อมราชวงศ์ เล็ก กับผู้เขียนได้มาพบในสถาบันการศึกษาของทหาร ๓ แห่ง คือ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก วิทยาลัยกองทัพบก (ตอนนี้ "พี่หม่อม" มาเป็นครูสอนผู้เขียน) และวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร และได้เคยอยู่ร่วมกันในแผนกตำราตั้งแต่แรกตั้ง กระทั่งหน่วยนั้น "ม้วนเสื่อ" ไปเอง นอกจากนั้นได้ร่วมงานเขียนงานพิมพ์กันในหนังสือพิมพ์ยุทธโกษกันอีกหลายปี ถ้าจะลองนับเวลาแล้ว ก็จะพบว่าเราเป็นเพื่อนสนิทกันมายาวนานไม่น้อยเลย โดยเหตุนี้ถ้าจะคุยว่า ผู้เขียนได้รู้จักนิสัยใจคอของพี่หม่อมดีก็พอจะได้อยู่ น่าแปลกที่ลักษณะนิสัยใจคอเหล่านั้นหาไม่ได้ง่ายนักในบุคคลทั่วไปในยุคอวกาศ แต่กลับมาประชุมกันอยู่ในตัวของพี่หม่อมอย่างมากมาย เฉพาะที่มองเห็นได้ง่าย และใคร ๆ ก็รู้ก็มีอยู่หลายประการเสียแล้วจึงจะขอยกมากล่าวสัก ๒ ประการเท่านั้น ประการแรกก็คือ พี่หม่อมเป็นนายทหารหัวโบราณไม่ยอมพิจารณาตีราคาตัวเอง ได้มอบการขึ้นขั้นเงินเดือน และการโยกย้ายตำแหน่งของตนไว้กับผู้บังคับบัญชา สุดแต่ว่าผู้บังคับบัญชาจะเห็นดีเห็นเหมาะสมอย่างไร พี่หม่อมจึงไม่เคยวิ่งเต้นเข้าหาผู้ใหญ่ให้ช่วยเหลือในเรื่องเหล่านี้เลย ใครเป็นผู้บังคับบัญชาพี่หม่อมแล้วสบายใจนักหนา ด้วยไม่ต้องห่วงในเรื่องเช่นว่านี้ อันลักษณะนิสัยอย่างว่านี้ บางคนอาจเห็นว่าไม่ดี เพราะยึดถือนาน ๆ เข้าใคร ๆ เขาคงจะลืมไปว่า มีตัวผู้นั้นอยู่ในโลกนี้

นิสัยที่เด่นชัดประการต่อไปของพี่หม่อมก็คือ จะไม่ยอมแตะต้องกับเงินทองสิ่งของใด ๆ ที่ไม่สุจริตหรือไม่สู้สุจริต ทั้ง ๆ ลางคราวมีหนทาง เพราะมีสิทธิ์ให้ทำได้อยู่แล้ว แต่พี่หม่อมยึดหลักธรรม "หิริโอตตัปปะ" มั่นเหลือเกิน พี่หม่อมจึงไม่เคยเบิกเงินค่าเช่าบ้าน ไม่เคยได้รับค่าสมนาคุณจากห้างร้านใด ๆ ทั้ง ๆ ที่คนทั่วไปมักจะเห็นว่า "เป็นธุรกิจธรรมดาๆ" ที่ใคร ๆ เขาทำกันทั้งโลก สำหรับพี่หม่อมเห็นว่า สู้เงินที่สำนักงานยุทธโกษใส่ซองมาให้เป็นค่าเขียนบทความปีละร้อยสองร้อยไม่ได้ ความดีข้อนี้ได้ทำให้ลูกเมียของพี่หม่อมสบายใจและภาคภูมิไปจนตลอดชีวิต พวกลูกศิษย์ที่มีอยู่เยอะแยะคำนับได้อย่างสนิทใจ ลักษณะนิสัยเพียงสองอย่างเท่านี้ ก็ทำให้พี่หม่อมเป็นคนน่าอัศจรรย์พอแล้ว

ส่วนนิสัยในด้านเสียนั้น ผู้เขียนไม่ใคร่ได้พบ ทั้งนี้มิใช่จะแกล้งยกย่องกัน ลองค้นเข้าจริง ๆ ก็พบอยู่อย่างเดียว คือ เป็นโรคใจน้อย พี่หม่อมขี้ใจน้อย ทั้ง ๆ ที่ยังไม่อัดคัดผม (โปร่งบางไปบ้างตามอายุเท่านั้น) แต่โรคใจน้อยของพี่หม่อมนี้ก็มีเหตุผลอยู่ จะเกิดขึ้นก็เมื่อไม่ได้รับความยุติธรรม เมื่อเกิดขึ้นจนถึงโกรธแล้ว วูบเดียวก็หายไปในควันบุหรี่หรือหมดไป

ตามน้ำกาแฟดำร้อนที่มักวางอยู่ใกล้ ๆ ตัว จะไม่เก็บขังไว้ในใจจนกลายเป็นพยาบาท นี่เป็นข้อเสียของพี่หม่อม ซึ่งดู ๆ ก็เล็กเสียเหลือเกิน ผู้เขียนเคยทำความผิดไว้กับพี่หม่อมอยู่เรื่องหนึ่งคือ เมื่อครั้งพี่หม่อมลาสิกขาบทกลับมานั่งทำงานด้วยกันใหม่ ๆ พี่หม่อมได้เขียนชีวประวัติของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ขึ้น แล้วมอบต้นฉบับให้ผู้เขียนนำไปพิมพ์ในยุทธโกษ บังเอิญผู้เขียนไปลืมต้นฉบับไว้เสียที่ไหนไม่ทราบ พี่หม่อมบ่นอุบอิบไม่พอใจอยู่ ๒–๓ คำ แต่เมื่อผู้เขียนขอโทษก็หายบ่น บอกว่าจะเขียนใหม่ แม้พี่หม่อมจะยกโทษให้ แต่ก็ทำให้ผู้เขียนไม่สบายใจอยู่จนบัดนี้

ประวัติของพี่หม่อมน่าเขียนได้ดีกว่านี้ ยาวกว่านี้ แต่บังเอิญเสียเหลือเกินที่จำเป็นต้องมาเขียนเอาเมื่อผู้เขียนกำลังมีงานล้นโต๊ะ จึงเขียนให้ดีเท่าที่ควรไม่ได้ แต่ก็อุ่นใจที่บรรดาลูก ๆ ของพี่หม่อมช่วยบรรยายไว้อย่างน่าอ่านแล้วในเรื่อง "ความทรงจำ" ที่ถัดไป อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนยังนึกอยู่เสมอว่า ตนเองยังเป็นหนี้พี่หม่อมอยู่อย่างหนึ่ง เป็นหนี้ใหญ่เสียด้วย แต่ก็ได้ตั้งปณิธานไว้แล้วว่า จะแก้หนี้นี้ให้ได้ก่อนที่จะเดินทางไปอยู่กับพี่หม่อม หนี้อะไร? ไม่บอก

เชื่อเหลือเกินว่า กุศลกรรมที่พี่หม่อมได้ประกอบมาตลอดชีวิต คงจะได้เป็น "งอนรถ" นำดวงวิญญาณของพี่หม่อมไปสถิตอยู่ในสถานที่น่าอยู่ยิ่งกว่าในชาติก่อน ๆ เป็นแน่แท้.

พ.อ. ดำเนิร เลขะกุล

๒๓ เม.ย. ๒๕๑๓

อาลัย

พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ เป็นนายทหารที่รู้จักและคุ้นเคยกับข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก ทั้งในทางส่วนตัวและในทางราชการ ด้วยนิสัยที่มีใจรักในการอ่านและการประพันธ์กอปรทั้งอยู่ใกล้ชิดคลุกคลีกับขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยมาเป็นเวลานาน พันเอก หม่อมราชวงศ์เล็ก งอนรถ จึงเป็นผู้ที่มีความเมตตาอารี ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ถือเนื้อถือตัว วางตัวได้เหมาะสมในทุกสังคม เป็นที่ปรึกษาในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและการประพันธ์เป็นอย่างดียิ่งและด้วยการที่เคยรับราชการเป็นอาจารย์ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกมาเป็นเวลานาน มีลูกศิษย์หลายรุ่น จึงเป็นที่เคารพรักของนายทหารฝ่ายเสนาธิการ ซึ่งรับราชการอยู่ในปัจจุบันนี้ ในนามที่เกือบจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในกองทัพบกว่า "อาจารย์ หม่อมเล็ก"

ในบั้นปลายของการรับราชการ ข้าพเจ้าได้ให้ พันเอก หม่อมราชวงศ์เล็ก ฯ ปฏิบัติราชการใกล้ชิดกับข้าพเจ้าเป็นเวลามาเกือบ ๕ ปี ด้วยความสามารถในการปฏิบัติราชการ พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก ฯ มีโอกาสที่จะเจริญในหน้าที่ราชการในอนาคตอันใกล้นี้ แต่ความตายซึ่งเป็นภาวะที่ทุกคนจะต้องประสพ ไม่มีผู้ใดสามารถเลี่ยงพ้นความตายไปได้ ได้หยุดยั้งความเจริญก้าวหน้าของ พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก ฯ ไว้เพียงแค่นี้ บรรดาผู้ใกล้ชิดเคยสนิทสนมคุ้นเคย ซึ่งในจำนวนนี้มีข้าพเจ้ารวมอยู่ด้วยผู้หนึ่งก็เว้นเสียมิได้ที่จะเศร้าใจ เสียดายและอาลัย เพราะคนดีนั้นจักอยู่ที่ใดก็มีแต่ผู้เคารพรัก เมื่อจากไปก็มีแต่ผู้อาลัย

ขออำนาจกุศลบุญราศี ซึ่ง พันเอก หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ ได้บำเพ็ญไว้ด้วยดีแล้วในปัจจุบันนี้ จงเป็นผลสนองให้ได้ไปสู่สุคติและประสพสุขตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้นเถิด

พลเอก [signature]

(ประภาส จารุเสถียร)
ผู้บัญชาการทหารบก

อาลัยหม่อมเล็ก

แม้พันเอก หม่อมราชวงศ์เล็ก งอนรถ กับข้าพเจ้าจะได้เคยพบเห็นกันในโรงเรียนนายร้อยทหารบกก่อนแล้ว แต่เราก็ไม่สนิทสนมกันนัก เพราะหม่อมราชวงศ์เล็ก หรือที่เรียกกันในระหว่างเพื่อนฝูงจนติดปากว่า "หม่อมเล็ก" เป็นนักเรียนนายร้อยต่างรุ่นกับข้าพเจ้า คืออยู่ถัดจากข้าพเจ้ารุ่นหนึ่ง ต่อเมื่อเราได้มาเข้าเป็นนักเรียนฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ใน "รุ่นอบรมพิเศษ รุ่นที่ ๑" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ นั้น วิธีการศึกษาและภาวะการครองชีพระหว่างสงครามที่พวกเราได้ต่อสู้ตลอดเวลา ๔ เดือน ทำให้เราที่ร่วมเรียนด้วยกันทั้ง ๕๓ คน มีความซาบซึ้งใจต่อกันเป็นอย่างมาก ครั้นพวกเรากับนายทหาร ฝึกหัดราชการ "รุ่นอบรมพิเศษ รุ่นที่ ๒" ได้มีโอกาสกลับมาเข้าเรียนร่วมกันในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกอีกครั้งหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๘๙ เรียกว่า "นายทหารนักเรียนโรงเรียนเสนาธิการทหารบก รุ่นที่ ๒๗" เป็นเวลาถึง ๒ ปีเต็ม ทำให้พวกเราทั้ง ๖๖ คนมีความสัมพันธ์ทางใจมากยิ่งขึ้น เฉพาะหม่อมเล็กกับข้าพเจ้ามีการติดต่อคุ้นเคยในทางราชการและส่วนตัวมากกว่าแต่ก่อน ๆ จึงได้ประจักษ์ว่า นอกจากจะมีอัธยาศัยดีแล้วหม่อมเล็กยังมีฝีมือในการเล่นดนตรีและการเขียนหนังสือทั้งร้อยกรองและร้อยแก้วได้เป็น อย่างดีอีกด้วย หม่อมเล็ก จึงถูกเพื่อน ๆ กะเกณฑ์ให้เขียนหนังสือไม่หยุดหย่อน แม้สำเร็จการศึกษาออกมาปฏิบัติงานประจำหน่วยแล้ว เพื่อน ๆ ยังติดตามไปขอให้ช่วยเหลือเกี่ยวกับหนังสือในด้านต่าง ๆ หลายเล่มและหลายแห่ง เช่น ยุทธโกษ เสนาธิปัตย์ เสนาสาร เสนาศึกษา เป็นต้น นอกจากนั้น หม่อมเล็กยังแต่งวิทยุสุภาษิต ส่งให้กรมประชาสัมพันธ์ไปอ่านออกอากาศให้พวกเราฟังเป็นประจำอีกด้วย ความเจนจัดในด้านการเขียนหนังสือนี้เอง ที่หม่อมเล็กได้นำมาบริการให้แก่ผู้บังคับบัญชาและเพื่อนฝูงติดต่อกันเรื่อยมาอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยและเบื่อหน่าย และเนื่องจากหม่อมเล็กเป็นผู้ที่มีความรู้ในวิชาทหารชั้นสูงดี และภาษาอังกฤษดี จึงได้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอนวิชายุทธศาสตร์, ประวัติศาสตร์ทหารอยู่ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกอยู่หลายปี และได้ร่วมอยู่ในคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ทหารอังกฤษ–ไทยของกองบัญชาการทหารสูงสุดตั้งแต่ต้นมา นับว่าหม่อมเล็กได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ราชการทหารเป็นอย่างมาก

โดยเหตุนี้ เมื่อข่าวการถึงแก่กรรมของพันเอก หม่อมราชวงศ์เล็กได้แพร่กระจายออกไปถึงบรรดาผู้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมการศึกษา เพื่อนผู้เคยร่วมงาน ศิษย์ที่เคยได้รับการอบรมสั่งสอน และผู้รู้จักคุ้นเคยจึงได้ทำให้เกิดความเศร้าสลดใจ อาลัยในตัวของพันเอก หม่อมราชวงศ์เล็ก และเสียดายในจิตใจอันมากด้วยคุณธรรม เสียดายในความรู้ความสามารถที่หาจากผู้อื่นมิได้ง่ายนั้นเป็นอย่างยิ่งทั่วกัน

ในวาระที่พันเอก หม่อมราชวงศ์เล็กจะได้รับการพระราชทานเพลิงนี้ ข้าพเจ้าในนามของนายทหารที่เคยเรียนในโรงเรียนเสนาธิการ รุ่นที่ ๒๗ ขอตั้งจิตอธิษฐาน ขออำนาจแห่งกุศลจิตและกุศลกรรมนานัปการที่พันเอก หม่อมราชวงศ์เล็ก งอนรถ ได้บำเพ็ญสร้างสมมาตั้งแต่ต้น จนกระทั่งวันสุดท้ายของชีวิต จงเป็นพลาปัจจัยอำนวยผลให้ดวงวิญญาณของพันเอก หม่อมราชวงศ์เล็ก งอนรถ ที่รักของพวกเรา จงประสบแต่อิฏฐวิบูลมนูญผลตามควรแก่คติวิสัยในสุคติภพนั้น ๆ เทอญ

พลเอก [signature]

(ถนอม ปัทมานนท์)

ประธานนายทหารนักเรียนโรงเรียนเสนาธิการทหารบกรุ่น ๒๗

๒๙ เมษายน ๒๕๑๓

"หม่อมเล็ก"

พันเอก ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ ได้เคยรับราชการร่วมหน่วยกับข้าพเจ้ามาหลายครั้ง จึงได้สนิทชิดชอบกันตลอดจนถึงครอบครัว ด้วยความสนิทสนมนี้ข้าพเจ้าจึงเรียกพันเอก ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ ว่า "หม่อมเล็ก" ติดปากตลอดมา

หม่อมเล็กเป็นคนขยันขันแข็งต่อการงาน มีนิสัยอ่อนโยน ตรงไปตรงมา และสนุกสนานร่าเริง จึงเป็นที่รักแก่ผู้บังคับบัญชาและเพื่อนฝูงโดยทั่วไป ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น "หม่อมเล็ก" เจ็บป่วยถึงต้องพักรักษาตัวนาน ๆ จะเจ็บไข้บ้างก็เพียงเป็นหวัด ลาหยุดสักวันสองวันเท่านั้น ครั้นได้ทราบว่า "หม่อมเล็ก" ป่วยถึงเข้าโรงพยาบาลนับเดือน ข้าพเจ้าก็ตกใจรีบรุดไปเยี่ยมทันที เมื่อได้เห็นอาการเจ็บไข้แล้ว ก็รู้สึกหนักใจอยู่ แต่นึกว่า คงจะพอค่อยทุเลาขึ้นทีละน้อยจนหายได้ เพราะหม่อมเล็กมีกำลังใจดีและร่างกายก็ยังพอต่อสู้กับโรคได้ ไม่นึกว่าวันนั้นเป็นวันที่เราจะพบคุยกันเป็นครั้งสุดท้าย

ต่อมาข้าพเจ้าได้รับแจ้งว่า หม่อมเล็กถึงมรณกรรมเสียแล้ว ให้รู้สึกเศร้าสลดเสียใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะเคยสนิทสนมรักใคร่และช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันตลอดมา อายุของหม่อมเล็กยังอยู่ในวัยที่จะอนุเคราะห์ครอบครัวของตนให้ก้าวหน้าและเจริญสุขไปได้อีกนาน แต่พยาธิได้มาพรากชีวิตหม่อมเล็กไปเสียก่อนเวลาอันควร จึงเป็นที่น่าเสียดายยิ่งนัก

ขอให้ผลแห่งกรรมดีที่หม่อมเล็กได้บำเพ็ญไว้ จงเป็นพลปัจจัยส่งดวงวิญญาณของหม่อมเล็กได้เสวยสุคติในสัมปรายภพด้วยเถิด

พลเอก รัศมี รัชนิวัต

แด่

ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ
เพื่อน ผู้จากไป

ข้าพเจ้าพร้อมทั้งเพื่อนทุกคนในคณะนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๙ ต่างรู้สึกเศร้าสลดใจเป็นอย่างมาก เมื่อได้รับข่าวมรณกรรมของ ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ เพื่อนผู้หนึ่งในรุ่นของเรา และขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อครอบครัวของ ม.ร.ว. เล็ก ที่มีอันเป็นต้องสูญเสียผู้นำอันเป็นที่รักของครอบครัวมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ หรือผู้ที่เพื่อน ๆ ร่วมรุ่นเรียกท่านด้วยความสนิทสนมและเป็นกันเองว่า "หม่อมเล็ก" เป็นบุคคลในคณะ ว.ป.อ. รุ่น ๙ ที่มีวัยวุฒิสูงกว่าเพื่อนในรุ่น หม่อมเป็นผู้มีนิสัยเคร่งขรึม ไม่ช่างพูด แต่เป็นกันเอง จึงเป็นที่รักใคร่นับถือของพวกเราทุกคน ประกอบกับความเป็นผู้มีนิสัยชอบเขียน ชอบอ่าน จึงทำให้หม่อมมีความสามารถในการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ได้เป็นอย่างดี จนได้มีส่วนแต่งโคลงกลอนให้แก่เพื่อน ๆ อยู่เสมอ หรือแม้แต่ในระหว่างการเดินทางไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ หม่อมก็สามารถผูกเป็นโคลง กลอน บรรยายถึงสิ่งที่ได้พบเห็นในระหว่างการศึกษาได้อย่างน่าฟัง ซึ่งพวกเราทุกคนยังจำได้ดี ความสนิทสนมฉันท์มิตรสนิทที่หม่อมและพวกเรามีต่อกันในระหว่างการศึกษา และภายหลังเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ยังเป็นสิ่งประทับใจและอยู่ในความทรงจำของเพื่อน ๆ ทุกคน เมื่อหม่อมต้องมาจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ โดยแม้จะทราบกันดีอยู่แล้วว่า ความตายเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ก็ตาม พวกเราทุกคนก็อดที่จะเศร้าสลดใจมิได้ ฉะนั้น ถ้าหากวิญญาณมีจริง ก็ขอให้วิญญาณของหม่อมได้โปรดรับทราบไว้ด้วยว่า พวกเราทุกคนในคณะ ว.ป.อ. รุ่น ๙ ยังระลึกถึงท่านอยู่เสมอ และขออาราธนาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจงช่วยดลบันดาลให้วิญญาณ อันบริสุทธิ์ของหม่อม จงไปสู่สรวงสวรรค์ ในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

ดร. บรรเจิด พลางกูร

ประธานนักศึกษา ว.ป.อ. รุ่น ๙

ลำดับสายสกุล

ม.จ. แดง งอนรถ — ย่าแอบ

พ.ท. พระวิชิตพลหาญ (แฉล้ม ฤทธาคนี) — นางวิชิตพลหาญ (จร ฤทธาคนี)

พ.อ. ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ — เฉลา (ฤทธาคนี) งอนรถ ณ อยุธยา

ม.ล. หญิง จุลลา งอนรถ

ม.ล. ย่อม งอนรถ

ม.ล. กิ่งก้อย งอนรถ — การดา (มหากายี) งอนรถ ณ อยุธยา

ม.ล. หญิง จาริมา งอนรถ

ม.ล. หญิง สุจิรา งอนรถ

ด.ญ. กนิษฐา (ป๋อม)

ด.ช. กุลชาด (โอ่ง) งอนรถ ณ อยุธยา

ด.ช. (ถึงแก่กรรม)

ม.ล. หญิง จ้อย (งอนรถ) — เลอศักดิ์ นันทิวัชรินทร์

ม.ล. จุลกะ งอนรถ — สุรางค์ (บุญนำมา) งอนรถ ณ อยุธยา

ด.ช. ลักษมณ์ (เอ้) นันทิวัชรินทร์

ด.ช. ณัฐ (ต้น) งอนรถ ณ อยุธยา

ด.ช. (ต่อ) งอนรถ ณ อยุธยา

หมายเหตุ :— นามของลูก ๆ จ้อย และ กิ่งก้อย ประทานโดย สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
จุลลา และ จุลกะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) ประทาน
ย่อม จาริมา และ สุจิรา ประทานโดย ม.จ. หญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์

ความทรงจำ

เมื่อหลาน ๆ ถามว่าย่าเป็นชาวเมืองจันทบุรีโน่น แล้วไปอย่างไรมาอย่างไรจึงมาอยู่วังท่านปู่ ย่าจะตอบว่า "ก็ทวดนะซิ" ความเดิมมีอยู่ดังนี้ ทวดหริ่มมารดาของย่านั้นเคยอยู่กับท่านย่าอ่าง (หม่อมเจ้าหญิงอ่าง ในกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์) ซึ่งรักใคร่สนิทสนมกับท่านปู่มากเพราะมีชันษาแก่กว่าท่านปู่ ๑๐ ปี และเคยช่วยดูแลท่านปู่มาตอนท่านปู่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อย่าอายุได้ ๑๙ ปี ท่านย่าอ่างนำมาถวายตัวต่อท่านปู่ที่วังริมถนนราชินี ระหว่างที่ย่าตั้งครรภ์เผอิญให้มีเรื่องเกิดขึ้น ภูษาทรงของท่านปู่หายไป ๑ ผืน ท่านปู่ทรงแสดงความสงสัยสอบถาอย่า ด้วยความเสียใจและทิฐิย่าได้ทูลลาออกจากวังไป และไปอยู่กับคุณท้าวยศมณเฑียร (เอม สิทธิสุข) ที่ผ่านฟ้า พ่อเกิดในวันจันทร์ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ที่ผ่านฟ้านั่นเอง ตอนพ่อเกิดท่านปู่มีพระชนม์มากแล้วถึง ๖๐ พรรษา ทรงมีธิดาคนใหญ่กับหม่อมทวด (หม่อมวัน งอนรถ ณ อยุธยา) คือ ม.ร.ว. หญิง โต จิตรพงศ์ ผู้มีอายุแก่กว่าพ่อถึง ๒๙ ปี สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงคุณป้าเป็นคู่พระบารมี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖ ดังนั้นท่านปู่จึงทรงมีหลานตาถึงสามพระองค์แล้วในขณะนั้น คือ พี่ท่านอี่ (หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตร ไชยันต์) พี่ท่านอาม (หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์) พี่ท่านไส (หม่อมเจ้า ยาใจ จิตรพงศ์)

ท่านย่าอ่างทรงรับพ่อไปเลี้ยงดู ตั้งแต่พ่ออายุราวๆ ๒ เดือน พอพ่ออายุได้ ๔ ขวบ ท่านปู่สิ้นพระชนม์ หลังจากนั้นอีกเพียงเดือนเดียวท่านย่าก็สิ้นชีพตักษัยตามท่านย่าได้ทรงฝากฝังพ่อไว้กับ คุณทวดทองดี ปาณิกบุตร (อาพระยากลาโหมราชเสนา) ให้ช่วยเลี้ยงดูด้วย ให้พ่อเรียกท่านว่า คุณย่า คุณทวดทองดีเล่าให้พ่อฟังว่าท่านย่ารับสั่งว่าไม่อยากให้พ่อไปอยู่กับคุณป้า เพราะมีลูกโตๆ หลายคนเดี๋ยวจะรังแกเอา ด้วยตอนนั้นคุณป้ามีโอรสธิดาเพิ่มอีก ๒ องค์ คือ พี่ท่านงั่ว (หม่อมเจ้าเพลารถ จิตรพงศ์) และพี่ท่านไอ (หม่อมเจ้าหญิงกรณิกา จิตรพงศ์)

คุณทวดทองดีเป็นคุณเฒ่าแก่ทำหน้าที่พนักงานเฝ้าหอพระธาตุมณเฑียร ท่านจึงสนิทสนมกับท่านย่าอ่างผู้ทรงทำหน้าที่พนักงานเครื่องนมัสการ ท่านเลี้ยงพ่ออยู่ในวังหลวง โดยมีเพื่อนสนิทของท่านอีก ๒ คน คือ คุณทวดกลีบผู้อยู่ในที่พักหลังเดียวกัน และคุณทวดชุ่มผู้อยู่ในที่พักติดๆ กัน และมาร่วมรับประทานอาหารด้วยกันเป็นประจำช่วยกันฟูมฟักรักใคร่พ่อมาตลอดทั้ง ๓ ท่าน เมื่อคุณทวดทองดีมีเวรขึ้นเฝ้าหอพระธาตุมณเฑียร พ่อก็ต้องตามไปด้วย และไปนั่งแอบติดอยู่กับคุณทวดด้วยความรู้สึกว้าเหว่ และพ่อจำได้ด้วยความปีติว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทรงนมัสการ เห็นพ่อหมอบแอบอยู่ ได้ทรงลูบศีรษะพ่อแสดงพระราชหฤทัยเอ็นดู

พ่อดำเนินชีวิตอยู่ในวังหลวงหลายปี ไม่ได้มีโอกาสซุกซนเหมือนเด็กผู้ชายอื่นๆ พ่อนุ่งผ้าซิ่นเล็กๆ ใส่เสื้อคอกลม สรวมรองเท้าแตะ ถือร่มไปเรียนหนังสือ มีบ่าวคอยถือหนังสือและสิ่งอื่นๆ ตามหลัง ลูกๆ ขบขันกันมากเมื่อพ่อเล่าถึงว่าพ่อเคยข้อมือหักตอนเล็กๆ นั้น ไม่ใช่เพราะวิ่งซนหรือป่ายปีน แต่เป็นเพราะพ่อกำลังฟ้อนรำ เพลงจีนรำพัดแล้วก็หกล้มลงไปประจวบจังหวะที่กำลังพับข้อมือเข้าหาตัวพอดี เลยทับข้อมือหักไป พ่อมีความสุขอยู่กับคุณทวดทั้ง ๓ ท่าน จนเติบใหญ่อายุได้ ๑๑ ปีบริบูรณ์ ถึงวัยที่ไม่สามารถจะอยู่ในวังหลวงต่อไปได้ พ่อจึงออกมาอยู่กับคุณป้าที่วังคลองเตย ในร่มพระบารมีของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ่อพูดเสมอว่าพระคุณของสมเด็จ ฯ ของคุณป้าเป็นที่ล้นพ้นสำหรับพ่อไม่เช่นนั้นพ่อคงเป็นตัวเป็นตนไม่ได้ถึงอย่างนี้ ระยะนั้นพ่อมีความสุขตามควรแก่อัตภาพ ได้รับการศึกษาที่โรงเรียนวัดมหาธาตุ และต่อที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ จนจบ ม. ๖ แล้วมาเรียนต่อโรงเรียนอัสสัมชัญ เพื่อให้เรียนรู้ภาษาเพิ่มเติม ตอนอยู่โรงเรียนอัสสัมชัญพ่อถูกทำโทษให้ยืนเสาอยู่บ่อยครั้ง เพราะท่องศัพท์ไม่คล่องบ้าง อ่านเอาเรื่องไม่ได้เรื่องบ้าง นับเป็นผู้ชำนาญการยืนเสาผู้หนึ่ง แต่ด้วยความมานะ พ่อเพียรจนปลายปีสอบได้เป็นที่หนึ่งได้รับรางวัลจากโรงเรียน

ต่อจากโรงเรียนอัสสัมชัญ พ่อสมัครเข้าเรียนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ฯ ด้วยใจรักอาชีพทหาร พ่อนอนอยู่โรงเรียน เสาร์อาทิตย์ก็กลับวังทีหนึ่ง และกว่าพ่อจะได้กลับโรงเรียนนายร้อย ฯ แต่ละสัปดาห์ต้องเหงื่อตกเล่นถีบจักรยานผาดแผลงผาดโผนต่างๆ จนเป็นที่พอพระทัยสองพระองค์ พี่ท่านไอและพี่ท่านอาม ทั้งนี้เพราะคุณป้า

มอบหมายให้พท่านอามเป็นผู้ดูแลให้เบี้ยเลี้ยงประจำสัปดาห์แก่พ่อ พี่ท่านอามมีชันษาแก่กว่าพ่อ ๕ ปี และพี่ท่านไอเยาว์ชันษากว่าพ่อ ๕ ปี จึงมีวัยไล่เลี่ยกันและค่อนข้างสนิทกันมากกว่าองค์อื่น ๆ ขณะนั้นคิด "เฟื่อง" คบคิดกันตั้งสมาคมพูดภาษาอังกฤษด้วยกัน เพื่อฝึกฝนให้คล่องในการใช้ภาษา จึงเรียกกันโดยมีนามตั้งเล่นใหม่เป็นภาษาต่างประเทศ พี่ท่านอามพระนามว่า "Ammie" พี่ท่านไอ "Ida" ส่วนพ่อมีชื่อว่า "Dicky" และคุณป้าท่านได้นามที่เจรจากันในกลุ่มว่า "she" ซึ่งพอพูดถึงก็เป็นที่รู้กัน

ระหว่างพ่อศึกษาที่จะเป็น "นายร้อย" นี่เองที่พ่อเริ่มสนใจแม่ ถ้าจะเล่าเรื่องระหว่างพ่อกับแม่ก็จะต้องขอย้อนต้นไปกล่าวถึงตั้งแต่คุณทวดสักเล็กน้อย คุณตาของแม่ (พุ้ง ฤทธาคนี) ที่ลูกๆ เรียกคุณทวดผู้ชายทำงานอยู่กับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และเนื่องจากได้รับการฝึกอบรมด้านวิศวกรรมโยธาจึงทำหน้าที่เซอร์เวย์ก่อสร้างถนน และมีฝีมือทางเขียนแบบบ้าน เคยได้ออกแบบบ้านข้าหลวงและที่ว่าการบางแห่ง คุณทวดผู้ชายอยู่ที่วังท่าพระได้พบคุณทวดผู้หญิง (สารภี ฤทธาคนี) ผู้ตอนนั้นอยู่กับพระสัมพันธวงศ์เธอพระองค์เจ้าพรรณราย ในฐานะข้ากึ่งญาติ โดยนับเนื่องทางขรัวยาย บรรดาข้าหลวงมหาดเล็กในวังเรียกคุณทวดผู้หญิงว่า "นายภี" ทั่วทั้งวัง และสมเด็จ ฯ คุณป้าพี่ท่าน ทรงเรียก "นาย" คุณทวดผู้ชายทูลขอประทานคุณทวดผู้หญิงจากเสด็จมาตกแต่งอยู่ด้วยกันเป็นภริยาเอก ดังนั้นคุณยายเมื่อเล็กๆ เคยติดสอยห้อยตามคุณทวดมาเฝ้าอยู่บ่อย ๆ จนคุณยาย (จร ฤทธาคนี) สมรสกับคุณตา (พันโท พระวิชิตพลหาญ (แฉล้ม ฤทธาคนี) ผู้เป็นลูกผู้พี่ (บุตรพระเริงฤทธิสงคราม (เฟื่อง ฤทธาคนี) ลุงของคุณยาย)

เมื่อแม่เกิดแม่ได้นามประทานจากสมเด็จ ฯ และเมื่อแม่โกนจุก สมเด็จ ฯ ยังทรงประกอบพิธีโกนจุกประทานที่ท้องพระโรงวังท่าพระ แม่และพ่อได้พบกันบ้างตั้งแต่เด็ก แต่แรกๆ แม่มักล้อพ่อเรื่องเขี้ยวงอก แล้วพ่ออายคอยหลบหน้าแม่อยู่เรื่อย จนเมื่อแม่จะย้ายไปอยู่ลำปางกับคุณตาคุณยาย พ่อได้แอบมาถามว่า จะเขียนจดหมายถึงได้หรือไม่ แล้วจึงเริ่มติดต่อกันตั้งแต่บัดนั้น โดยจดหมายฉบับแรกของพ่อ "นักเรียนนายร้อย ม.ร.ว. เล็ก" ขึ้นต้นว่า "ถึงแม่เฉลาผู้เคยคุ้น" น่าเสียดายที่ตอนญี่ปุ่นขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ จดหมายติดต่อที่พ่อเขียนถึงแม่ต้องสูญหายไปหมด พวกลูกๆ เลยไม่มีโอกาสได้ทราบว่า ที่พ่อบ่นบอกว่า "นี่ฉันบ้าถึงยังงี้เชียวเรอะ" นั้น "บ้า" ยังไง

ลูกๆ ถามแม่ว่าทำไมถึงมาชอบพ่อเข้าได้ เพราะระยะนั้นแม่กำลัง "แฟ่" ออกขึ้นม้าเล่นทุกเช้า มีองครักษ์ติดตามห้อมล้อมตั้งหลายคน บ่ายเล่นแบดมินตัน เย็นเล่นบริดจ์บ้างดนตรีบ้าง สังคมเก่ง แม่ตอบว่า "สงสาร" และความสงสารจึงเป็นบ่อเกิดของความรักทีหลัง เมื่อแม่กลับมากรุงเทพ ฯ แล้วพ่อมาหาแม่ตอนวันเสาร์อาทิตย์ รับประทานของว่างแล้วจึงถีบรถจักรยานกลับ ดังนั้นเมื่อพ่อสำเร็จการศึกษาและขณะที่แม่กำลังเรียนอยู่ แม่ก็สรวมแหวนหมั้นไปโรงเรียนแล้ว พอสอบไล่เสร็จ ทราบผลสอบว่าสำเร็จชั้นประโยคมัธยมศึกษา จึงได้มีพิธีสมรสซึ่งสมเด็จ ฯ ทรงจัดประทานอีกที่วังท่าพระ เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เสร็จพิธีแล้วแม่ออกเดินทางไปอยู่โคราชกับพ่อ เพราะพ่อไปประจำการที่นั่น แม่เริ่มต้นปรนนิบัติพ่อที่ทำให้พ่อเคยตัวหลายอย่าง ทุกเช้าพ่อลืมตาตื่นจะมีขันเงินใส่น้ำลอยดอกมะลิไว้ให้ล้างหน้า อาบน้ำออกมาเสื้อกางเกงสำหรับใส่ไปทำงานทั้งชั้นนอกชั้นใน จะวางเตรียมไว้พร้อม จะไปสนามแม่เป็นผู้จัดกระเป๋าให้ ดังนั้นพ่อช่วยตัวเองไม่ได้เลยในเรื่องเหล่านี้ แม้กระทั่งเปลี่ยนฟอร์มคือ นำดาว กระดุม แถบ สาย ฯลฯ ทั้งหลาย ย้ายจากเครื่องแบบที่ใช้แล้ว ไปใส่เตรียมไว้ในชุดใหม่ที่จะสรวมไปทำงานวันต่อไป จนตอนหลังลูกๆ โตขึ้นมาแม่จึง "ปลดเกษียณ" ตนเองโอนหน้าที่นี้มอบไปให้ลูกตั๋ว จนเมื่อพ่อเดินทางไปต่างประเทศ ความจำเป็นบังคับให้ต้องช่วยตนเองจึงทำเป็นขึ้น และหลังจากนั้นได้ลงมือจัดการทำเองบ้าง ถ้าขี้เกียจจึงใช้ให้ลูกทำ

ตั้งแต่เริ่มรักกัน แม่เรียกพ่อชื่อเล่นว่า "นิดคะ" ดังนั้นแต่งงานกันแล้วแม่ยังคงเรียกอยู่อย่างเดิม เพียงแต่เวลาพูดถึงกับคนอื่นจึงจะใช้ว่า "คุณเล็ก" พ่อไม่ชอบผู้หญิงเจ้าอารมณ์ ร้องไห้ฟูมฟาย เวลาเถียงทะเลาะหรือทำฤทธิ์กับสามี เผอิญแม่ไม่มีนิสัยเช่นนั้น แต่แม่โมโหเก่ง ดังนั้นถ้ามีเรื่องไม่พอใจระหว่างกันในเรื่องอะไรที่พูดกันด้วยวาจาจะได้ไม่นาน แม่และพ่อจะ "สื่อสาส์น" กันใหม่ แม่เขียนอธิบายข้อผิดข้อไม่พอใจต่างๆ ชี้แจงรายละเอียดบางทีหลายหน้ากระดาษ แล้วก็จ่าหน้าซองถึงพ่อไปทิ้งไว้ในตู้เสื้อผ้าตรงชั้นที่พ่อวางกระเป๋าสตางค์ ของกระจุกกระจิกซึ่งจะต้องหยิบทุกเช้า บางทีก็วางทิ้งไว้ที่หน้ากระจกโต๊ะแต่งตัว พ่อเห็นก็จะหยิบไปอ่าน แล้วก็เขียนตอบมาปรับความเข้าใจกันได้

ระยะที่พ่อมาติดพันแม่และมารับประทานอาหารว่างด้วยกันทุกสัปดาห์นั้นอาหารว่างรสแปลก ๆ ประดิษฐ์สวยงามมีเตรียมไว้คอยท่าพ่อเสมอ พ่อนึกว่าเป็นฝีมือแม่

อุตส่าห์ทำ ก็ชมเชยฝีมือทุกครั้งและรับประทานอย่างเอร็ดอร่อยให้เห็นว่าชอบ มีอยู่ครั้งหนึ่งของหวานกล้วยบวชชี พ่อรับประทานเข้าไปก็สะดุ้ง แล้วรีบกลบเกลื่อนไม่ว่าอะไรจนหมดถ้วย แต่เมื่อพ่อลากลับไปแล้ว น้องสาวแม่จึงหน้าตาตื่นวิ่งมาเล่าว่าด้วยความหวังดีเห็นกล้วยไม่หวานจึงเติมน้ำตาลให้พ่อเป็นพิเศษ แต่เจ้ากรรมน้ำตาลกลายเป็นเกลือ เลยเค็มปี๋ แม่ทั้งขันและเห็นใจพ่อ เพราะแม่ "อุบ" เฉยไว้ไม่บอกให้พ่อทราบ ว่าที่แท้แม่ทำกับข้าวกับปลาไม่เป็น หลังจากนั้นแม่เริ่มหัดจนพอเป็นนิดหน่อย แต่งงานไปแล้วก็ค่อยๆ ลองทำสิ่งโน้นสิ่งนี้ให้พ่อ ในที่สุดจนแก่ตัวแม่ก็ยังต้องแสดงฝีมือ "เสน่ห์" ในด้านนี้เพื่อลูกและพ่ออยู่ มีบางพักที่แม่เว้นการเข้าครัวไปเสีย พอพ่อชักเริ่มบ่นอาหารที่จัดขึ้นโต๊ะมา ไอ้นี่เค็มไป ไอ้นั่นหวานจัด ไอ้โน่นแข็งจน "ปาหัวหมาแตก" น้ำพริกข้นไป น้ำแกงใสไป ฯลฯ ไม่มีอะไรถูกปาก ถูกอารมณ์ แม่ต้องลงมือทำเองเสียที พอแม่ทำให้พ่อก็พอใจพาอร่อยไปหมดทุกอย่าง

ชีวิตของพ่อและแม่มีลุ่มๆ ดอนๆ ระหกระเหินยากลำบาก โยกย้ายไปประจำการตามที่ต่าง ๆ มีดี มีเลว มีจน มีมี แต่รวมแล้วมีความสุขด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ เรื่องระหองระแหงมีบ้างเป็นของธรรมดาที่มีปากเสียงกระทบกระทั่งกัน ครั้งหนึ่งเรื่องที่เล็กน้อย แต่พ่อแม่เถียงกันเป็นเรื่องใหญ่คอขาดบาดตายจนแทบแยกแทบหย่ากัน คือ เมื่อกิ่งก้อยกำลังยังเล็กพูดได้วิ่งได้แล้ว เกิดมาเกาะขาร้องเรียกแม่ ขณะที่แม่ยืนสนทนากับน้องๆ ของแม่ และแม่กำลังพูดไม่จบ จึงยังไม่หยุดปากมาขานรับ กิ่งก้อยเรียกแม่ซ้ำ ๒—๓ ครั้ง พ่อนั่งจับตาดูอยู่จึงพูดว่าลูกร้องเรียกจนคอแตก แม่ก็ไม่สนใจ แม่หันมาถามกิ่งก้อยว่า "คอแตกหรือยังลูก" เพียงแค่นั้นพ่อโกรธยังกับไฟไหม้ป่า เถียงกันจะแยกทางกันเดิน ร้อนถึงแยกกันไป ๒—๓ วัน คุณป้าต้องเรียกตัวมาไกล่เกลี่ยให้ดีกัน คุณป้าขอแม่ไม่ให้ท้าพ่อขอหย่าอีก แม่ยอมให้หลังจากนั้นจึงไม่มีเรื่องอะไรกันรุนแรงอีก

พ่อเรียกแม่ว่า "คุณนาย" ตามอย่างคุณตาตั้งแต่เริ่มแต่งงานกัน และเรียกติดปากจนถึงวันสิ้นชีวิต พ่อยกย่องให้เกียรติแม่ทั้งๆ พ่อไม่ได้กลัวแม่เลยแต่ต่อหน้าผู้อื่นพ่อต้องมีคำติดปากว่า "เดี๋ยวถามคุณนายเขาดูก่อน" ไม่ตัดสินใจอะไรแต่ลำพังจนใครๆ พากันคิดว่าพ่อกลัวแม่ ถ้าเพื่อนๆ ล้อ พ่อจะยิ่งกลับตอบเสียว่า ไม่กลัวเมียแล้วจะให้กลัว "เทวดา" ที่ไหน แม่นับว่ามีบุญที่พ่อเป็นคนดี แม่ไม่เคยต้องรู้จักความชอกช้ำระกำ

ใจที่สามีเอาใจไปเผื่อแผ่รักใคร่ผู้หญิงอื่น เพราะตลอดชีวิตของพ่อมีแม่แต่เพียงผู้เดียว เมื่อแรกแต่งงานกันพ่อได้บอกแม่ว่าเกลียดคนขี้หึง พ่อยกกลอนมาประกอบด้วยว่า "ผู้หญิงหึงเหมือนหนึ่งแพศยาหญิง" ดังนั้นแม่จึงไม่หึงพ่อเลยทั้งๆ ที่เคยมีดาราประจำท้องถิ่นมาติดใจผู้กองหนุ่ม พ่อไม่ใช่คนเจ้าชู้แต่ทำเก่งดีมีปากเราะรายบ้างตามประสาผู้ชายเวลาพบสาวสวย แล้วก็ยุติเพียงแค่นั้น

เงินเดือนพ่อทุกเดือนถึงมือแม่ และแม่มีหน้าที่คอยตรวจกระเป๋าเงินพ่อทุกเช้าและดูให้เรียบร้อยว่า พ่อต้องมีธนบัตรราคาต่างๆ กันไว้ให้ครบ ถ้าขาดจำนวนไปจะได้ใส่เพิ่มเติมเพื่อมิให้พ่อต้องมา "เบิก" จากแม่ทั้งๆ ที่พ่อเป็นคนหา แต่ถ้าเป็นกรณีพิเศษใช้เงินเป็นจำนวนมาก พ่อจึงจะมาบอกว่าต้องการเท่านั้นเท่านี้ และบางทีถ้าเกิดกรณีฉุกเฉินที่ต้องการเงินก้อนพ่อดูเหมือนมายากรที่สามารถเล่นกล ผลิตเงินมาให้ได้ตามต้องการ เรื่องที่แท้จริงก็คือพ่อชอบเก็บเงินใส่ไว้ตามหนังสือ ตู้หนังสือในห้องนอนของพ่อนั้นวันดีคืนดีพ่อจะนั่งรื้อนั่งจัดง่วนอยู่ พลิกเล่มโน้นเล่มนี้ประเดี๋ยวประด๋าวจะมีธนบัตรสีแดงร่วงหล่นลงมาเสียที เป็นที่สนุกสนานสำหรับลูกๆ ที่ยังเด็กมาคอยเฝ้าดูและทายแข่งกันว่าเล่มนั้นมีไหม เล่มนี้มีไหม พ่อเก็บแต่เงินใบละร้อย และมักจะเก็บเงินพิเศษที่ได้มาหลังเงินเดือนออก เช่น ค่าเขียนหนังสือบ้าง บางทีก็เก็บจากในกระเป๋าเงินพ่อเองแล้วแม่เห็นขาดก็เพิ่มเติมใหม่ที่พ่อต้องนั่งหาไปเรื่อยๆ แทบทุกเล่ม เพราะพ่อจำไม่ได้ว่าสอดเก็บไว้เล่มใดบ้าง พ่อเคยเจ็บเป็นมาเลเรียขึ้นสมองความจำพ่อไม่ดีนัก ที่จะถามพ่อให้ได้เรื่องเป็นอันถามไม่ได้นั้นมีอยู่ ๓ เรื่องด้วยกัน คือพ่อทำอะไรเมื่อวันที่เท่าใดวันอะไร พ่อพบปะพูดจากับใครและพ่อซื้ออะไรมาราคาเท่าใด

พ่อชอบซื้อของ ไปไหนต่อไหนมาจะต้องมีของติดมือมาให้แม่มาให้ลูกไม่ว่าพ่อจะไปในภาคไหนของประเทศไทย ไม่ว่าจะไปเมืองญวน พม่า ลาว เขมร พ่อซื้อของที่เห็นว่าน่าใช้นำมาติดมือกลับมา แม้นั้นมีผ้ายกที่ใช้จนปัจจุบันนี้ยังไม่หมด เก็บไว้จนกระทั่งเก่าจนเสียเป็นรอยกะดำกะด่างบ้างก็มี ล้วนฝีมือพ่อซื้อทั้งสิ้น พ่อชอบซื้อของกระจุกกระจิกต่างๆ ดังนั้นลูกชายของพ่อและแม้ตัวพ่อเองขาดทุนแม่และลูกสาวของพ่อ เพราะลูกชายอย่างเก่งจะได้ของคนละชิ้นเดียว แต่ลูกสาวได้มากชิ้นกว่า ทั้งเข็มกลัดสร้อยถนิมพิมพาภรณ์และแม่จะได้มากที่สุด พ่อไปต่างประเทศครั้งสุดท้ายขนทั้งปะวะหล่ำกำไลแขก

สร้อยข้อมือ แหวนพวก Turquoise เข็มกลัด สร้อยคอ ห้อยคอใส่เล่นจากนานาประเทศ รวมทั้งกระเป๋าหลายใบจากอิตาลี และสูทสำหรับสตรีซึ่งพ่อกะมาให้แม่ใส่แต่จำขนาดแม่ผิดลูกจ้อยเลยยึดไปแทน พ่อมีความสุขกับการซื้อและกับการได้กลับมานั่งยิ้มดูลูกๆ ตื่นเต้นกึ่งก้าวกันตามประสา ประกายความสุขที่จุดขึ้นในดวงตาของลูกและแม่ที่พ่อเห็นแค่นั้น ก็คุ้มค่าทุกอย่างทั้งเงินที่เสีย แรงที่หอบหิ้ว และเวลาที่ใช้เสาะหา

พ่อและแม่ฉลองวันแต่งงานครบรอบ ๒๕ ปี เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ ซึ่งถ้าลองตั้งปีศักราชลบดูจาก พ.ศ ๒๔๗๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ กลับเป็น ๒๖ ปี เหตุทั้งนี้เพราะทางราชการเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ แทนที่จะตั้งต้นกลางเดือนเมษายนตามที่เคยเป็นมาแต่ก่อนใน พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้เปลี่ยนเป็นวันที่ ๑ มกราคม ตามแบบสากลซึ่งทั้งที่เดือนมีนาคมก่อนหน้านั้นยังเป็นปีจอ พ.ศ. ๒๔๘๒ อยู่ พอกลางเมษายนเดือนถัดมาปีเปลี่ยนเป็นปีกุนและศักราชเปลี่ยนเป็น พ.ศ. ๒๔๘๓ ตามหลักเดิม แต่พอ ๙ เดือนให้หลังทั้งๆ ที่เดือนมกราคมนั้นยังอยู่ในปีกุน แต่ศักราชกลับเปลี่ยนไปเป็น พ.ศ. ๒๔๘๔ ตามที่เปลี่ยนใหม่ตามสากล ตกลงเวลาล่วงไปเพียง ๑๒ เดือนเต็ม จากมีนาคมถึงมีนาคม แต่ปีศักราชข้ามไปกลายเป็น ๒ ปี มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ ไม่มี ดังนั้นเพื่อความถูกต้องตามจำนวนปีที่เป็นจริง พ่อและแม่จึงฉลองใน พ.ศ. ดังกล่าวข้างต้นจัดให้มีทำบุญเลี้ยงพระ พ่อนุ่งผ้าม่วงสวมเสื้อนอกกระดุมห้าเม็ดดูภูมิฐานแบบไทยๆ จัดให้มีพิธีรดน้ำใหม่โดยญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายทำเป็นการภายในและเลี้ยงกันในระหว่างญาติ ลูกๆ ช่วยกันขวักไขว่ทั้งในด้านทำบุญและต้อนรับแขกด้วยความสนุกสนานและชื่นอกชื่นใจ ลูกต้อมมีฝีมือในทางวาดเขียน จึงวาดภาพพ่อแม่คู่กัน และข้างใต้เขียนคำประพันธ์ภาษาอังกฤษไว้ว่า

'Tis silver wedding jubilee

Of dear Dad and Mom,

May you both ever be so happy

Through the Days to come

แม่วางแผนการจะฉลองแต่งงานครบ ๓๕ ปีใหม่ในเดือนมีนาคม ๒๕๑๓ นี้ แต่แม่กลับต้องเป็นหม้ายเมื่อการแต่งงานใกล้จะครบ ๓๕ ปีบริบูรณ์ และกลับต้องเตรียมจัดงานศพของพ่อแทน

เนื่องจากพ่อและแม่มักไปไหนไปด้วยกันเหมือนเงาตามตัว สมัยหนุ่มๆ พ่อและแม่มีชื่อเสียงว่าเป็นคู่ที่รำวงได้สวย ระหว่างสงครามยังเคยแสดงรำวงแบบมาตรฐานของกรมศิลปากร ตอนอยู่ด้วยกันที่ลพบุรี และยังเป็นคู่ดาราเต้นรำเท้าไฟอีกด้วย เพราะระยะนั้นทางการมีความเห็นว่าจะให้ประชาชนขวัญไม่เสีย จึงบำรุงขวัญด้วยการจัดให้มีเล่นสนุกสนานครึกครื้นบ่อยครั้ง พ่อจึงมักจะเคยต่อการที่ว่ามีแม่เคียงคู่ไปในงานต่างๆ ถ้าแม่เจ็บไข้ไม่สบายไปไม่ไหว พ่อมักจะงดเสีย และอยู่บ้านด้วยกัน ระหว่างพ่อทำงานอยู่ที่กระทรวงกลาโหมหลายปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นต้นมา ทุกเสาร์เป็นประจำแม่จะไปคอยพ่อที่สหกรณ์หรือที่ร้านอาหาร ตามแต่จะนัดกัน เมื่อพ่อเลิกงานเวลา ๑๒.๐๐ น. จะไปรับประทานอาหารกลางวันกับแม่ และดูภาพยนตร์รอบบ่ายเวลา ๑๔.๐๐ น. พบปะเพื่อนฝูงพ่อบ่อยๆ เป็นที่ล้อกันว่าหนีลูกมาทำหนุ่มทำสาว เพราะเวลานั้นมีลูกถึง ๖ คนแล้ว ดังนั้นเมื่อขาดพ่อ แม่ต้องพยายามปรับใจตนเองอยู่มาก ดีที่มีลูกหลายคนคอยช่วยพาแม่ไปโน่นมานี่ ไม่ต้องให้เกิดความว้าเหว่ ถึงกระนั้นแม่ยังรำพันถึงว่า อยู่บ้านคนเดียว เวลาเย็นก่อนลูกกลับแล้วใจหาย ด้วยพ่อเคยเลิกงานมาถึงบ้านก่อนใคร ๆ เปลี่ยนฟอร์มเป็นการเกงแพรอยู่กับบ้าน แล้วก็จะลงนอนที่เก้าอี้โยกตัวโปรดในห้องนั่งเล่น เล่าโน่นคุยนี่ โดยแม่จะนั่งฟัง โต้ตอบกันบ้าง โต้เถียงกันบ้าง ระหว่างที่แม่ทำอะไรเล็ก ๆ น้อย ๆ บางทีพ่อเหนื่อยก็จะนอนหลับ แต่แม่ก็อุ่นใจชื่นใจที่เหลียวไปแลเห็นพ่อนอนอยู่

พ่อและแม่แต่งงานกันตั้งแต่อายุยังไม่มาก ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวจึงมีลูกเติบโตทันใช้ทั้งหญิงและชาย เมื่อแม่ตั้งครรภ์ลูกคนแรกใกล้ครบกำหนดแม่กลับมาอยู่กับคุณยายที่บางซื่อพ่อสั่งว่า ถ้าลูกเป็นชายให้โทรเลขไปบอก ถ้าเป็นผู้หญิงให้เขียนจดหมายไปแจ้งข่าวก็พอแล้ว ทั้งนี้เพราะพ่อหวังและอยากได้ลูกชายยิ่งนัก ระหว่างแม่ไม่อยู่ย่าได้ขึ้นไปดูแลพ่อแทน ย่าเล่าให้แม่ฟังว่าเมื่อจดหมายแม่บอกข่าวลูกจ้อยเกิดถึงมือพ่อ พ่ออ่านแล้วร้อง "แย้" ขว้างจดหมายทิ้ง แต่แล้วลูกที่พ่อร้อง "แย้" นั้น กลายเป็นลูกที่ได้ขี่คอพ่อทั้งแบกทั้งอุ้มพาเที่ยวรอบ ๆ บ้าน

ลูกคนที่ 2 เป็นชายสมใจพ่อ แม่มักจะเล่าให้ฟังเสมอว่า สาเหตุที่ลูกก้อยตัวดำปี๋ก็เพราะกรรมสนอง แม่เล่าให้เป็นเครื่องเตือนใจไว้เสมอว่า อย่าไปตำหนิติเตียนลูกใคร เพราะเมื่อลูกจ้อยเกิดเพื่อนพ่อมีลูกสาวที่เกิดไล่ ๆ กัน ผิวของลูกเพื่อนพ่อนั้นดำสนิท และพ่อก็มักล้อเล่นเสมอว่าดำ ๆ ตกใต้ถุนจะต้องจุดไฟหา กรรมตามทันตาเห็น ลูกก้อยดำพอ ๆ กับลูกเพื่อนพ่อนั้น

พ่อเป็นคนมีอัธยาศัยนุ่มนวล แต่พ่อมักจะทำท่าข้างนอกขึงขัง เสียงดัง เพราะพ่อตั้งใจจะให้สมลักษณะทหาร ญาติพี่น้องข้างแม่รักใคร่พ่อกันทั้งนั้น ลูก ๆ ได้รับการอบรมปลูกฝังจากแม่เป็นส่วนใหญ่ก็จริงเพราะพ่อมอบหน้าที่ให้แม่เป็นสิทธิ์ขาด แต่พ่อมิได้ทอดธุระพยายามช่วยแม่อบรมสั่งสอนลูกเท่าที่จะทำได้ ลูกจ้อยไม่ได้มีโอกาสอยู่กับพ่อนาน ๆ ตอนยังเป็นเด็ก แต่ยังมีสิ่งประทับใจที่จำได้เกี่ยวกับพ่อ 2 ประการ ประการต้นนั้นเรื่องการตีลูก ลูกจ้อยเคยถูกพ่อตีครั้งหนึ่ง พ่อจะเรียกมานั่งพับเพียบเรียบร้อยตรงหน้าในมือพ่อถือไม้เรียวก้านมะยมเล็ก ๆ แล้วพ่อจะอารัมภบทว่า ถ้าซนอะไรทำตัวเองเจ็บพ่อไม่ว่า แต่ถ้าทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนโดยเจตนา พ่อถือว่าทำความผิด จะต้องถูกลงโทษเฆี่ยน 3 ที ฟังศัพท์ของพ่อแล้วน่ากลัว แต่ที่จริงแปะแรกของพ่อพอเจ็บ ๆ คัน ๆ แล้วก็เว้นระยะสั่งสอนอบรมต่ออีกยืดยาวจนกำลังจะหายคัน ลูกก็โดนแปะที่ 2 พอครบ 3 ทีก็ให้กราบ เป็นหมดพิธีการลงโทษ ซึ่งตรงกันข้ามกับแม่ ตีนับครั้งไม่ถ้วนแล้วหลังจากนั้นจึงกล่าวเทศนาเพิ่มเติม

ลูกได้รู้เรื่องวรรณคดีไทยต่าง ๆ จากพ่อเป็นจำนวนมาก รวมทั้งประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยพ่อจะนำมาเล่าเป็นนิทานสั้น ๆ ให้ฟังก่อนนอน เลือกตอนที่เห็นว่าเด็กจะสนุกและพอใจ โดยตอนที่พ่อเล่านั้นลูกฟังสนุกเป็นนิทาน หารู้ไม่ว่ากำลังรู้เรื่องรามเกียรติ์ พระอภัยมณี สังข์ทอง อิเหนา ขุนช้างขุนแผน พระลอ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ท้าวสุรนารี สมเด็จพระศรีสุริโยทัย ฯลฯ เรื่องที่พ่อเน้นมากอีกเรื่องหนึ่งคือศาสนา นอกจากจะเล่าชาดกต่าง ๆ ให้ฟัง สอนให้สวดมนต์แล้ว ทุกครั้งที่ถึงวันสำคัญต่าง ๆ ในศาสนา พ่อจะเล่าให้ฟังว่าสำคัญอย่างไร ลูกไปโรงเรียนได้เรียนรู้แล้ว พ่อก็จะสอบถามเป็นการทบทวนความรู้ ครั้งหนึ่งหยุดราชการเนื่องจากวันมาฆบูชา พ่อถามลูกตั้มว่า "วันนี้วันอะไร" ลูกตั้มตอบว่า "วันนี้วันอังคาร" พวกเราได้หัวเราะกัน เพราะคำ

ถามชวนให้ตอบเช่นนั้น พ่อต้องตั้งคำถามใหม่ว่า โรงเรียนหยุดราชการหยุดเพราะวันอะไร แล้วจึงตะล่อมถามไปถึงวันมาฆบูชาว่าสำคัญทางพุทธศาสนาอย่างไร เวลาพ่อพาลูกเที่ยวผ่านวัด พระเจดีย์ที่สำคัญต่าง ๆ พ่อจะเล่าให้ฟังและพ่อฝึกให้ลูกไหว้เวลาผ่านโบสถ์วัดวาอารามต่าง ๆ ให้เป็นนิสัย จนลูกต้อมเมื่อยังเล็กอยู่เคยหลงไหว้โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เพราะเข้าใจผิดคิดว่าวัดเข้าครั้งหนึ่ง

พ่อชอบสนุกสนานเฮฮา อยู่บ้านพ่อเป็นคนที่ชอบชวนแม่กับลูก ๆ เล่นอะไรต่ออะไรสนุกอยู่เสมอ แม้ระหว่างสงคราม ต้องลำบากยากจนกันอยู่ที่ลพบุรี บ้านเราก็ยังสนุกเล่นอีขีดอีเขียน, เล่นอีตัก, เล่นหมากเก็บกัน ทั้ง ๆ ที่ตอนนั้นพ่อเป็นร้อยเอกแล้ว และมีลูกคนที่ 4 คือลูกต๋อยแล้วด้วยซ้ำ ผู้ชนะคือพ่อด้วยเล่นเก่งกว่าใคร ๆ จนลูกโต ๆ กันแต่งงานแต่งการไปแล้ว ก็ยังมาหาพ่อทุกอาทิตย์ พร้อมหน้ากันทั้งเขยทั้งสะใภ้และหลาน เล่นไพ่นานาชนิด ทั้งไพ่ป๊อกไพ่ตอง เล่นรัมมี่บ้าง บิงโกกันบ้าง คร่ำเคร่งกันตลอดวัน บางทีพ่อก็ชวนลูกต้อมลูกต๋อยเล่นหมากรุกใครแพ้ออก กระเซ้าเย้าแหย่กันให้เกิดโมโห มีการคว่ำกระดานไปหลายครั้ง นอกจากหมากรุกกีฬาในร่มที่พ่อชอบมากอีกอย่างหนึ่งคือบิลเลียด เพราะตั้งแต่หนุ่มเป็นนายร้อยตรีใหม่ ๆ จนถึงเป็นนายพัน พ่อมักจะชอบเป็น "เซียน" อยู่ตามโต๊ะบิลเลียดของสโมสร ฝีมือพ่อไม่ตกเลยขนาดทิ้งเรือไปนาน ๆ ครั้งหนึ่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2508 นี้เอง กิ่งก้อยมาคุยให้พ่อฟังว่าเล่นบิลเลียดมือฉมัง ชนะเพื่อนและมาท้าพ่อ ตกลงพ่อรับคำท้า และไปเล่นกันที่โต๊ะสโมสรของกรมทหารที่สวนสน เพราะตอนนั้นเราไปพักร้อนที่นั่น พ่อปล่อยให้กิ่งก้อยแต้มนำไปก่อน แต่พอกิ่งก้อยพลาดทั้ง ๆ ที่เหลืออีกเพียงแต้มเดียวจะเกม พ่อบอกว่า "แกแขวนคอตายอยู่ตรงนั้นแหละ" แล้วพ่อก็ลงมือแทงในไม้เดียวสามารถทำได้ดังปากว่า คือ ทำแต้มตามจนมาชนะกิ่งก้อยในที่สุด

พ่อชอบทายปฤศนาอะไรเอย สอบถามเชาว์และความรู้รอบตัวต่าง ๆ ของลูกตลอดเวลา เพราะพ่อเห็นว่านอกจากช่วยเพิ่มเติมทบทวนความรู้แล้วยังช่วยในการฝึกสมองลองปัญญาด้วย บางทีพ่อจะสะกดตัวภาษาต่างประเทศถามลูกเช่นถามว่า a-l-w-a y -อ่านว่าอะไรแปลว่าอะไร ถ้าลูกตกหลุมแย่งกันอ่านแย่งกันแปลว่า "เสมอ" พ่อ จะหัว

เราะชอบใจที่หลอกสำเร็จ พ่ออธิบายว่าศัพท์นี้ไม่มีเด็ดขาดในภาษาอังกฤษ เพราะทุกครั้งที่เขียนคำนี้จะต้องมีตัว "s" ตามมาข้างท้ายถึงจะถูกต้องทำให้ลูกจำได้จนตายเวลาเขียนคำว่า always ลูกคนไหนทำดีพ่อจะชมเชย ครั้งหนึ่งพ่อพาลูกไปเที่ยวผ่านปั๊มตราหอย พ่อให้ลูกก้อยลองอ่านออกเสียง เมื่อลูกก้อยอ่านออกเสียงได้ถูกต้อง พ่อชมว่าที่อ่านอย่างนี้ถึงจะเป็นแบบนักเรียนอัสสัมชัญ ลูก ๆ จึงพากันพยายามที่จะเรียนรู้ให้ตอบพ่อได้เพื่อได้รับคำชมเชยเก็บไว้พากพูมใจ

พ่อสอนลูกได้แต่ทางอ้อม พ่อเป็นครูที่ดีของผู้อื่น แต่กับลูกและแม่สอนกันจริงจังไม่ได้ แม่ให้พ่อสอนภาษาอังกฤษให้ก็เกิดเรื่องกัน พ่อสอนลูกเล่นบริดจ์ทำให้ลูกจ้อยและลูกก้อยไม่ยอมหัดกับพ่อต่อไปเลย คนแรกยังเล่นไม่เป็น แต่คนหลังไปเล่นเป็นโดยหัดกับเพื่อนในต่างประเทศ แต่ลูกต้อมของพ่อกลายเป็นคนเก่งเล่นบริดจ์เป็นตัวแทนของโรงเรียนนายเรืออากาศไปแข่งขันหลายครั้ง แพ้บ้างชนะบ้าง ระหว่างพ่อนอนเจ็บยังได้ชื่นชมเหรียญทองสองเหรียญที่ลูกต้อมได้รับจากการแข่งขันบริดจ์ เนื่องจากเป็นผู้ชนะเลิศของกองทัพอากาศ ทั้งประเภทเดี่ยวและทีม (พ่อสอนอะไรให้ลูกจะต้องให้ดีและทันใจ ลูกหัดแต่งกลอน พ่อก็ติว่าต้องให้สละสลวยอย่างกลอนสุนทรภู่ แต่งโคลงต้องให้เพราะเหมือนของศรีปราชญ์ แต่งฉันท์ต้องให้แบบในเรื่องมัทนพาธา แต่งกาพย์ต้องให้ได้อย่างเจ้าฟ้ากุ้ง ตกลงลูกเลยพากันไม่ค่อยยอมแต่ง)

พ่อสอนลูกได้สำเร็จเพียงครั้งเดียวและคนเดียวคือลูกติ๋ว ระยะที่ลูกติ๋วกำลังจะเริ่มหัด ก ข ก กา นั้นพ่อกำลังเรียนอยู่ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก พ่อไม่ได้เที่ยวเตร่ที่ไหนมีเวลาว่างมาก จึงตั้งตัวเป็นครูสอน ก. ไก่ให้ติ๋ว บทกลอน ก. ไก่ พ่อเขียนใหม่ให้ติ๋วเรียนโดยเฉพาะดังนี้

ก. เอ๋ยแม่ ก. ไก่	ไข่ ข. ไข่มาสองฟอง
ค. ควายขำเลื่องมอง	ฅ. คนจ้องจะเก็บกิน
ฆ. ระฆังดังแจ้วเจ้อย	ง. งูเลื้อยไปตามดิน
จ. จานลายกินริน	ยิน ฉ. ฉิ่งดังฉิ่งฉับ
ช. ช้างยืนจังโง่	ถูก ซ. โซ่มัดกระชับ
ฌ. เฌอกิ่งหักพับ	ญ. หญิงจับระบำกราย

ฎ. ชฎายอดแหลมนัก ฏ. ปฏักใช้แทงควาย

ฐ. ฐานงามเฉิดฉาย หกชายล้อ ฑ. มณโฑ*

อย่าหลุ ฒ. ผู้เฒ่า เหล่า ณ. เณรสวดนะโม

ด. เด็กจะเติบโต ต. เต่าโง่อย่างเหลือหลาย

ถ. ถุงใส่ธนสาร ท. ทหารไม่กลัวตาย

ธ ธงสะบัดชาย น. หนูต่ายตามเสาเรือน

เขียวบ่อ บ. ใบไม้ ป. ปลาใหญ่ว่ายกล่นเกลื่อน

ผ. ผึ้งหึ่งมาเยือน เกาะบ่อหลอที่ ฝ. ฝา

พ. พานเพริดแพรวพราว ฟ. ฟันวาวราวมุกดา

ภ. สำเภาเภตรา งาม ม. ม้าอาชาไนย

ย. ยักษ์คึกคักคล่อง ร. เรือล่องตามลมไป

ล. ลิงวิ่งขวักไขว่ ว. แหวนใส่ส่งนิ้วงาม

ศ. ศาลาอาศรมนี้ ษ. ฤาษีครองเป็นคาม

ส. เสือดุเหลือขาม ห. หีบหลามด้วยพัสตรา

ฬ. จุฬาปักเป้าส่าย อ. อ่างรายใช้เลี้ยงปลา

ฮ. นกฮูกกลอกลูกตา หมั่นตั้งหน้าอ่านเขียนเอย

* (ดูเรื่อง "ผู้ชายนะผู้ชาย" ที่พ่อเขียน จะเห็นว่านางมณโฑมีสามีเป็น "ยักษ์สี่ กระบี่สอง")

พ่อจ้าจี้จ้ำใช้สอนลูกติ๋ว ถึงกระนั้นก็ยังรู้สึกไม่ได้ดั่งใจ พ่อโมโหและตั้งสมญานามให้ติ๋วใหม่ว่า "บัฟฟาโล่" ซึ่งลูกเคยวิจารณ์ว่าพ่อตั้งสมญานามให้ใคร มักจะเป็นไปในทางตรงกันข้าม เช่น ลูกติ๋ว บัฟฟาโล่ของพ่อได้กลายเป็นเด็กฉลาด ปัญญาไว เรียนหนังสือดี ลูกเตืองพ่อให้สมญาว่า กู๊ดฟอร์นัทธิงค์ Good for nothing ก็กลายเป็น ลูกสาวคนเดียวของพ่อที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนทำกับข้าวกับปลาเก่ง ให้ประโยชน์ต่อพ่อแม่และพี่น้องทุกคน

มีอยู่คนเดียวที่ลักษณะตรงกันสมญาที่พ่อเรียก คือ ลูกต้อม "Eater the great" ลูกคนนี้รับประทานเก่งจริง ๆ น่าชวนไปเลี้ยง แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้ ถ้าพี่น้องไปรับประทาน

อาหารกันที่ไหน ขาดต้อมไปจะต้องบ่นคิดถึง เพราะขาดคนช่วย "จัดการ" ให้เรียบวุธ ระหว่างพ่อบวชเป็นพระลูกต้อมยังเด็กมาก เคยตามแม่ไปเลี้ยงพระ ระหว่างที่พ่อผู้กำลังเป็นองค์พระขณะนั้นฉัน ต้อมนั่งมองตาแป๋ว และเห็นทีจะคอยนานชักใจหายมองเห็นอาหารพร่องลงไปทุกที ลูกต้อมร้องทุกข์ขึ้นมาว่า

"หลวงพ่อเมื่อไรจะอิ่มสักทีล่ะ เดี๋ยวต้อมอดกัน" เป็นที่ขบขันต่อผู้ที่ได้ยิน

ลูกติ๋วเมื่อเล็ก ๆ เคยตามแม่ไปอยู่รังสิตกับคุณยาย ตอนปลายสงครามระยะที่แม่ท้องแก่ลูกต๋อย กลับมาคอยถึงกำหนดคลอด พ่ออยู่กรุงเทพ ฯ และพยายามปลีกตัวไปหาในวันสุดสัปดาห์ แต่ไม่อาจไปได้ทุกเสาร์, อาทิตย์ กระแสจิตของพ่อลูกสื่อถึงกันอย่างรุนแรง ตอนนั้นติ๋วอายุประมาณ 2 ขวบ เรียกพ่อไม่ชัดเสียงขึ้นจมูกเป็น "ฮ่อ ๆ" และตัวกลมอ้วนตะลุกปุ๊ก จนเรามักเรียกล้อเป็นไอ้ตู๋ และชอบนอนเป็นที่หนึ่ง เอะอะอะไรก็ "มันฮ่วงเสียจริง" ง่วงนอนเรื่อย พ่อชอบล้อเรียก "ไอ้ตุ่มเปื้อนขี้" ซึ่งมีบทร้องตามเสียงเคาะดนตรีตอนก่อนตั้งต้นรายการวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ (กรมโฆษณาการในขณะนั้น) เวลา 4.00 น. ว่า "ตุ่มแตกมาแลกตุ่มดี ตุ่มเปื้อนขี้ไม่มีคนเอา" คนที่ทำกับข้าวหุงข้าวมักชอบทำอาหารพิเศษไว้ต้อนรับเวลาพ่อมารังสิต ดังนั้นทุกเช้าวันศุกร์จะถามติ๋วว่า "คุณติ๋วขาวันนี้คุณพ่อมาไหม" ถ้าติ๋วเรียก "ฮ่อ ๆ" แล้วพยักเพยิดบอกว่ามาก็แน่ใจได้ 100 % ทีเดียวว่าพ่อมา ถ้าติ๋วทำไม่รู้ไม่ชี้ บอกไม่มาก็ไม่ต้องเตรียม เพราะไม่มาจริง ๆ

ติ๋วเป็นคนใจเย็นที่สุดในกระบวนพี่น้อง ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไรในบ้าน แต่ชอบแบกภาระเจ้าหน้ารับงานนอกบ้านเป็นอันมาก พ่ออดรนทนไม่ได้ก็ติงแต่เพียงเบาะ ๆ ว่าวันนี้วันอาทิตย์ยังออกอีกหรือบางทีก็บ่นเป็นห่วงว่ากลับค่ำ จนตอนหลังอ่อนใจเลิกบ่นไปเอง แต่ติ๋วทำหน้าที่ดูแลพ่อต่อจากแม่ได้ ด้วยความใจเย็นของติ๋ว ผสมกับความเป็นลูกรัก บางทีติดสายผิด ติดแถบเหรียญตรากลับหัว พ่อไม่เคยว่าหรือโกรธเคืองจัดอาจพึมเล็กน้อยแล้วก็แล้วกัน ติ๋วนี้พ่อเรียกในตอนหลังว่า แม่นักธุรกิจใหญ่

ลูกต๋อยเป็นคนที่น่าสงสาร ตั้งแต่แบเบาะร้องไห้กรีด ๆ เป็นประจำ จนพ่อเกิดความรำคาญ เกือบจะเอาไปทิ้งให้นอนร้องไห้อยู่ใต้ต้นจันทร์ที่ในวังท่าพระเสียแล้ว เพราะตอนนั้นเพื่อความสะดวกในการไปเรียนหนังสือโรงเรียนเสนาธิการทหารบก พ่อ

และแม่กับลูก ๆ ไปอยู่ที่เรือนทางด้านติดกับสวนแก้ว ข้างเรือนพักมีสาเกต้นสูงใหญ่ลูกดก เราได้เชื่อมรับประทานบ่อย ๆ ลูกต่อยโตขึ้นหน่อยยังไม่ทัน 2 ขวบ ลูกต้อมเกิด พ่อรักต้อมมากรักต่อยน้อยกว่า ทั้ง ๆ ที่ต่อยเป็นลูกไม่มีปากเสียง อ่อนโยนไม่เคยเถียงพ่อแม่เลย ต้อมเกิดมาขาวรูปหล่อใครเห็นใครชอบ พ่อเรียกว่าเอลโมฤทธิ์ ต้อมก็เป็นเด็กว่านอนสอนง่าย และกลัวไม้เรียวเป็นที่สุด เห็นขยับไม้เรียวเท่านั้น ไม่ต้องลงมือดีจะตาตกทำหน้าน่าสงสาร จนพ่อแม่ใจอ่อนตีไม่ลง แต่ต้อมตอนโตต้องเหนื่อยมากหน่อยเพราะความที่เป็นลูกรักพ่อใช้มากอยู่คนเดียว ทำโน่นทำนี่ให้พ่อเสมอ

ลูกเตืองของพ่อเกิดมาตัวดำ ล้อกันว่าเด็กดำพเนจร แต่เป็นเด็กมีจริตก้านท่าเก๋ไก๋ ชวนน่ารักน่าเอ็นดูมาแตเล็ก เป็นเด็กฉลาดหัวไว พ่อแม่พาเที่ยวมากกว่าใครเพราะเป็นลูกคนเล็กอยู่หลายปี จนได้รับนามประทานจากพี่ท่านอามว่า "จาริมา" แปลว่าลูกคนสุดท้อง แต่พอ 9 ปีให้หลังพ่อกลับได้ลูกคนเล็กอีกคนหนึ่ง ทั้งพ่อแม่ตื่นเต้นมากที่มีลูกคนนี้ พ่อขับรถพาแม่ไปตรวจท้องทุกอาทิตย์ด้วยตนเอง ติ๋มเกิดทั้งพ่อและแม่ก็รักถนอมตามใจประดุจไข่ขวัญจูงอางที่เดียว จึงค่อนข้างจะเป็นเด็กที่มีนิสัยเสียกว่าพี่น้อง พ่อแม่เห็นว่าติ๋มอายุห่างพี่มากสงสารว่าจะเหงา พอดีน้าชาย (ชนะ ฤทธาคนี) มีลูกสาวอายุไล่เลี่ยกับติ๋มคนหนึ่ง จึงขอมาเลี้ยงคู่กัน ตุ้มจึงกลายเป็นเสมือนลูกฝาแฝดกับติ๋ม ไปไหนไปด้วยกัน เรียนหนังสือโรงเรียนเดียวกันชั้นเดียวกัน พ่อตั้งชื่อจริงว่า เดือนตา ฤทธาคนี ติ๋มได้เลือดความสามารถทางวาดเขียนของพ่อมาเช่นกัน แต่เป็นคนใจเร็ว ทนทำงานที่ละเอียดปราณีตไม่ได้นาน และได้นิสัยชอบอ่านหนังสือด้วย พอจับอ่านหนังสือแล้วแทบไม่ยอมรับรู้อะไรทั้งสิ้น

ลูกโต ๆ พ่อจะแนะนำสั่งสอนแบบผู้ใหญ่ โดยเฉพาะลูกผู้ชาย เมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นพ่อจะเรียกไปพบปะกับพ่อ 2 ต่อ 2 ที่มุมสงัดแห่งหนึ่ง พ่อใช้ศัพท์ว่า cosy little corner ณ ที่นั้นจะได้พูดกันอย่างเปิดอก อย่างลูกผู้ชาย ลูกก้อยในฐานะลูกชายคนใหญ่ได้ถูกเรียกตัวไปพบมากกว่าคนอื่น เมื่อกิ่งก้อยกำลังเรียนโรงเรียนนายเรืออากาศชั้นสุดท้าย พ่อได้สอนถึงว่า ต่อไปจะต้องไปเป็นผู้บังคับบัญชา และในขณะเดียวกันก็จะต้องมีฐานะเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาด้วย ให้เคารพในระเบียบวินัยของทหาร ตั้งหน้าทำงานให้เต็มความสามารถ พ่อได้กล่าวประโยคหนึ่งที่ลูกก้อยจำขึ้นใจ และยึดถือเป็นคัมภีร์ใน

หลักการบังคับบัญชาทหารนั้นคือ "เมื่อชักดาบ อย่ารั้งรอให้ค้างครึ่งครึ่งกลางกลาง จงชักออกให้พ้นฝักแล้วฟัน" ความหมายของ "การฟัน" เป็นได้สองแงคือ เมื่อลูกน้องกระทำผิดมีโทษ จงว่ากล่าวลงโทษอย่างเด็ดขาด และอีกแง่หนึ่งคือ จงเป็นปากเสียงต่อสู้เพื่อลูกน้อง ฟันฝ่าให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ควรเป็นควรได้และควรมีอันเป็นสิทธิโดยชอบธรรมของเขา พ่อสอนว่าเมื่อทำหน้าที่บริหาร ทำหน้าที่บังคับบัญชาต้องมีใจเมตตากรุณาให้ทั้งพระเดชและทั้งพระคุณ แล้วลูกน้องจะรัก หลักสำคัญอีกอย่างที่เป็นหัวใจของการบริหารคือ ความยุติธรรม ปฏิบัติต่อลูกน้องให้เสมอกัน อย่าปล่อยให้โมหาคติอันเกิดแต่ฉันทาคติที่มีต่อลูกน้องคนใดคนหนึ่งมาทำลายขวัญของลูกน้อง อย่าได้ยินดีแก่อามิสที่ได้รับพิเศษจนทำให้ตราชูเอียง ซึ่งอาจจะทำให้ลูกน้องเกิดความกระด้างกระเดื่อง ทำให้เสียแก่ตนเองในฐานะผู้บังคับบัญชา

พ่อเป็นผู้ที่มั่นอยู่ในศีลในธรรม และหมั่นอบรมสั่งสอนลูก ๆ อยู่เสมอมา พ่อผิดศีลเพียงข้อเดียวคือ ข้อสุดท้าย ซึ่งพ่อเคยดื่มสุราอย่างหนักจนจวนเป็นจวนตายหลายครั้ง แต่ละครั้งหมอห้ามดื่มให้งดเป็นปี ๆ ในระยะ 10 ปีของตอนปลายชีวิต พ่อจึงเลิกเหล้าเด็ดขาด หันมาดื่มเบียร์แทน โดยจำกัดตนเองเพียงวันละขวดเดียว มียกเว้นกรณีพิเศษบ้างบางคราว แต่บุหรี่พ่อสูบจัดมาก ตกวันละราว ๆ 3 ซอง แทบจะมวนต่อมวน พ่อสูบหมดทุกชนิดทุกแบบ ที่บ้านพ่อมีบุหรี่ กล้องและยาเส้น และซิการ์มวนโต แล้วแต่พ่ออยากจะสูบแบบไหนผลัดเปลี่ยนวนเวียนไปตามอารมณ์และความพอใจ แม้กลางคืนลืมตาตื่นนอนตอนใดก็ตามมักจะสูบบุหรี่ และเนื่องจากแม่เป็นหืดไม่ชอบควันบุหรี่ พ่อจะลุกออกมาจากเตียง นั่งขัดสมาธิสูบบุหรี่ปุ๋ย ๆ เห็นไฟแดงวาบ ๆ เงียบ ๆ อยู่คนเดียวจนหมดมวนแล้วจึงเข้านอนต่อ

กิจวัตรประจำวันของพ่อก็คือตื่นแต่เช้ามืดทุกวัน ประมาณระหว่าง 05.00—05.30 น. ออกเดินเล่นวนเวียนแถวบนระเบียงหรือสนาม พ่อตื่นได้สักพักจะได้กาแฟร้อน 1 กา ขนาดประมาณ 4 ถ้วย กาแฟหมดกาแล้ว พ่อจะฉวยหนังสือพิมพ์และบุหรี่เข้าห้องน้ำ หายอยู่นานเป็นชั่วโมงติดเป็นนิสัย พ่อสนใจข่าวความเคลื่อนไหวต่าง ๆ รอบตน พ่ออ่าน Bangkok World เป็นประจำ นอกเหนือจากหนังสือภาษาไทยอีก 2—3 ฉบับ พ่อนิยม "ลับสมอง" ตนเองด้วยการเล่นปริศนาอักษรไขว้ (crossword puzzle) นั่งเล่น

คนเดียวทุกวัน ทำเช้าไม่เสร็จมาทำต่อตอนเย็น โดยมากเติมได้ครบและถูกตามที่เฉลยวันรุ่งขึ้น พอทำได้ครบพ่อจะชื่นชมในผลงานของตน บอกลูกอวดลูกทุกครั้ง

ระหว่างพ่อเจ็บ หลังปีใหม่ พ่อยังสอบถามลูกว่ารู้ไหมหนังสือพิมพ์ถือข่าวใดเป็นข่าวโลกที่สำคัญที่สุด 10 อันดับ เมื่อลูกจ้อยตอบได้เพียง 3 ข่าวว่า ข่าวสหรัฐอเมริกาเยือนโลกพระจันทร์ ค่าเงินฟรังก์ลด และเมาเซตุงตาย พ่อได้ลงมืออ่านให้ฟังโดยตลอดว่าข่าวอื่น ๆ นั้นมีอะไรอีกบ้าง พ่อชอบเล่นต้นไม้ดอกไม้ แต่ทำอะไรก็ต้องโกลาหลหมดทั้งบ้าน ลูกและแม่ต้องมาเป็นลูกมือและไป ๆ มา ๆ กลายเป็นพ่อทำด้วยเสียงแจ้ว ๆ ออกคำสั่งบงการ พ่อปลูกกุหลาบ ตอนสมัยนิยมกุหลาบต่างพันธุ์ต่างสี ยกร่องสองข้างถนนหน้าบ้าน พ่อจะสนุกในหน้าที่ผู้ซื้อหาพันธุ์แปลก ๆ มาลง บางต้นก็ประทับยี่ห้อ "ตราขอ" จากเพื่อนจากญาติ กลางคืนต้องส่องไฟจับแมลง พ่อคอยช่วยส่องและร้องเอะอะว่า นี่ นี่ แน่ แน่ ถ้าเผอิญพ่อจับได้เข้าสักตัว ก็จะดีใจเป็นการเอิกเกริก หน้าที่ประจำอีกอย่างของพ่อคือรดน้ำต้นไม้ประดับในบ้าน กล้วยไม้บางชนิดแบบพวกหวาย ตายเพราะสำลักน้ำที่รดมากไปก็มี บางชนิดไม่ยอมออกดอก เพราะธรรมชาติมีว่าใกล้ ๆ กำหนดออกดอกต้องให้อดน้ำ พ่อไม่ยอมงดรดน้ำให้ ตกลงหวายของพ่อ ต้นโตใหญ่งอกงาม แต่มีแต่ต้นกับใบ บางอย่างก็ให้ผลถึงขนาดขายได้เงิน เช่น พวกกุหลาบ แวนด้าต่าง ๆ มีผู้มาขอตัดจากบ้าน ช้างที่ทิ้งเกาะต้นพิกุลไว้ก็แตกเป็นกอ ออกช่อที่หนึ่งเป็น 50–60 ช่อ ทำรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ มาทำบุญ ทุกบ่ายวันอาทิตย์พ่อจะวุ่นกับกล้วยไม้บรรดาที่อยู่ในกะถางแขวนเรียงรายรอบระเบียงบ้าน กะถางนี้แน่นไป ขยายแบ่งแยกกะถางเพิ่ม กะถางนี้ท่าท่าเฉา ต้องใส่ปุ๋ยเพิ่ม เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาจนลูก ๆ รู้สึกสงสารกล้วยไม้ แต่มือพ่อก็ดีไม่ใช่เล่น กล้วยไม้เจริญเติบโต และช้างแดงกอใหญ่ที่แขวนอวดไว้ ถูกมือดีฉวยเอาไปเป็นสมบัติ ทำให้น่าเสียดายยิ่งนัก

สัตว์ที่พ่อเลี้ยงเก่งอีกอย่างหนึ่งคือปลา มีทั้งปลาทอง ปลาเทวดา ปลาเรนโบว์มูน ฯลฯ ลูกต้อมของพ่อยังอาศัยเอาขวดปลากัดมาวางเรียงไว้บนโต๊ะตู้ปลาด้วย และบางวันลืมเอากระดาษมาปิดกั้นบังระหว่างขวดปลากัด ทำให้ปลาบาดเจ็บบอบช้ำ เพราะปากชนกระแทกขวดเนื่องด้วยจะรี่เข้ากัดกัน สมัยนั้นยังไม่มีออกซิเจนใส่ให้อากาศถ่ายเทได้ดังปัจจุบัน จึงวันสองวันต้องถ่ายน้ำทีหนึ่ง พ่ออีกน่ะแหละที่รับหน้าที่นี้ไปเป็นของพ่อ แต่ลูกคนโน้นเอาน้ำใส่อ่างไว้ถ่ายปลาลงไว้ ลูกคนนี้เอาตู้ปลาไปขัดไปล้าง ลูกที่ยังเด็ก คอย

นั่งดูปลาอย่างเพลิดเพลิน แล้วยังมีหน้าที่เฝ้าไม่ให้แมวมาแอบตะครุบไปกินด้วย ลูกคนโน้นคนนั้นไปหากรวด หาทราย ต้นไม้น้ำสำหรับมาประดับ หาลูกน้ำมาเก็บไว้เลี้ยงปลา ลูกน้ำที่ไม่ตายปลากินไม่ทันก็กลายเป็นยุงกัดผู้เลี้ยง ที่ไม่เป็นยุงแต่ตายลอยอยู่ต้องคอยช้อนคอยตักทิ้ง พ่อเปลี่ยนน้ำบ่อย จนปลาและลูก ๆ เวียนศีรษะพอ ๆ กัน แต่ก็ฝีมือดีอีก ปลาล้วนแต่แข็งแรงโตใหญ่ และมีลูกออกให้หลายตัว ทำให้เพลินมากขึ้นสนุกยิ่งขึ้น พอหายเห่อก็ให้ใครต่อใครไป เป็นอันจบชุดเกี่ยวกับปลา

หน้าที่ในด้านป้องกันประเทศชาติ พ่อเคยได้ปฏิบัติถึงขนาดยิงสู้กับข้าศึกมาแล้ว คือเมื่อระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังไม่ทันลุกลามมาถึงประเทศไทยนั้น พ่อกำลังเป็นร้อยเอกและอยู่ที่ท่าแพ จังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ที่ญี่ปุ่นบุกประเทศไทยนั้น พ่อเผอิญกำลังบงการให้ลากปืนใหญ่ซึ่งเตรียมไว้เรียบร้อย เพื่อจะแสดงในงานรัฐธรรมนูญออกมา ไม่มีใครรู้ตัวเลยสักคนว่าจะเกิดเรื่องร้ายแรงขึ้น พอญี่ปุ่นบุกขึ้นมา ทหารทั้งหลายที่ท่าแพจึงต่อสู้ขัดขวาง พ่อร่วมทำการต่อสู้ด้วย ปืนใหญ่ที่เผอิญลากออกมาจึงได้ใช้ยิงต่อสู้และก็เผอิญตกลงที่หอบังคับการเรือญี่ปุ่นจมพอดี จึงมีการต่อสู้รุนแรงขึ้น ส่วนครอบครัวทหารที่ไม่รู้อิโหน่อิเหน่ทั้งหลาย ต้องรีบอพยพหลบหนีออกจากที่พักโดยด่วน โดยมีกระสุนปืนตกเฉียดไปมา ตอนนั้นแม่กำลังท้องแก่ลูกคนที่ 3 คือ ลูกติ๋ว และลูกที่เหลืออยู่กับแม่อีกคนหนึ่งคือกิ่งก้อย แม่ต้องมีคนประคองสองปีก ส่วนกิ่งก้อยขี่คอทหารรับใช้ อพยพเดินท่องน้ำบุกลงไปในนาหลบกระสุน ฝนก็ตกหนาวสั่นกันจนปากเขียว เดินไปเป็นระยะทางไกล จนเข้าตัวเมืองนครศรีธรรมราชไปอาศัยพักรวม ๆ กันในบ้านเลขที่ 404 ถนนประตูโพธิ์ อำเภอเมือง เมื่อรัฐบาลประกาศว่าเป็นสัมพันธมิตรกับญี่ปุ่น การต่อสู้ยุติลง ทหารที่ต่อสู้ทั้งหลายก็ลากสังขารอิดโรยกลับเข้าเมืองเสาะหาครอบครัวของตน ปล่อยให้ "มหามิตร" ของเรายึดครองท่าแพอยู่พักหนึ่ง แม่เล่าว่าเนื่องจากกะทันหันรีบร้อนจึงได้นำของติดตัวมาเพียงเล็กน้อย นอกนั้นใส่หีบเหล็กใส่ตู้ใส่กุญแจไว้ แต่เมื่อพ่อได้รับคำสั่งให้กลับคืนที่ตั้งเดิม แม่และพ่อกลับไปบ้านพบแต่ความเสียหายทั่วไป ผ้าเช็ดตัว ผ้าปูที่นอนดี ๆ กลายเป็นผ้าเช็ดพื้นและขัดเกือกทิ้งไว้เกลื่อนกลาด หีบเหล็กและตู้ทุกใบถูกงัด เครื่องเงินเครื่องทองสูญหาย แม้กระทั่งจดหมายของพ่อที่เขียนถึงแม่ลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ประทานเนื่องในการตั้งชื่อแม่

ลูกจ้อย ลูกก้อย เอกสารสำคัญอื่น ๆ หลายชิ้นสูญหายทำลายไปหมด โดยไม่ทราบจะไปร้องเรียนกับใครได้ พ่อยึดมั่นในพระพุทธคุณให้ช่วยคุ้มครองรักษาให้ปลอดภัยเสมอมา พ่อเล่าว่าขณะยิงสู้อยู่กับญี่ปุ่น ผู้บังคับกองพันขณะนั้นยิงสู้อยู่ไม่ห่างจากพ่อนัก ท่านถูกยิงร้องเรียกพ่อ "เล็กช่วยด้วย" เนื่องจากท่านเผลอสบถออกมา พ่อจึงเล่าและสอนลูกให้จดจำไว้ว่าอย่าไปเผลอเข้าระหว่างที่อาราธนาคุณพระให้คุ้มครอง หลังสู้กับญี่ปุ่นพ่อขับรถพาทหารขนกลับคืนที่ตั้งประจำการ เกิดอุบัติเหตุ รถคว่ำขนาดล้อทั้งสี่ชี้ฟ้าหมุนตัว แต่ทั้งพ่อและทหารทั้งคันรถไม่เป็นอะไรค่อย ๆ คลานกันมุดออกมาได้ มีแต่บาดเจ็บขัดยอกเล็กน้อย พ่อเคยขับรถพาทหารชนสะพานเต็มแรง ก็ไม่เกิดอันตรายร้ายแรงถึงแก่ชีวิต เพียงแต่พ่อ "เขี้ยวหัก" และแก้มบวมไปพักหนึ่ง พ่อถูกลงโทษตัดบำเหน็จลงหนึ่งขั้น ซึ่งปีนั้นพ่อได้ 4 ขั้น จากเกียรติประวัติที่ยิงต่อสู้ญี่ปุ่น เลยเหลือเพียง 3 ขั้น และถูกปรับอีก ตอนปลายสงครามพ่อย้ายไปอยู่สระบุรี ทำหน้าที่ปฏิบัติการเสี่ยงอันตราย ขนอาวุธยุทธ-ภัณฑ์ต่าง ๆ หลายครั้ง พ่อปฏิบัติหน้าที่ของตนจนแม้ก่อนล้มเจ็บ ได้บินไปดูสภาพการรบเพื่อวางแผนเกี่ยวกับ "แม้วแดง" ด้วย

ถ้าพ่อคุยเรื่องความสามารถทางดนตรี ทางภาษา ทางฝีมือการเขียนการแต่งต่าง ๆ รวมทั้งฝีมือวาดเขียน ลูก ๆ จะช่วยกันชมพ่อ แต่จะขัดคอพ่ออยู่เรื่องหนึ่ง คือ เรื่องหัวศิลป์ เพราะลูกจะยกเอาพระดำรัสของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มาอ้างตามที่ตรัสเล่าไปใน "สาส์นสมเด็จ" ว่า รูปพระงามที่พ่อส่งไปถวายนั้นไม่งามเลย แล้วลูก ๆ จะพากันซัดว่าเป็นเพราะพ่อ ลูก ๆ เลยตาไม่ค่อยมีศิลป์ถึงแม้ใจรัก พ่อก็อมยิ้มยอมแพ้โดยดุษณีย์

แต่เรื่องการเขียนการแต่งต่าง ๆ พ่อมีฝีมือจริง ๆ พ่อมีหัวในเชิงกวี แต่งได้หลายแบบหลายรส ทั้งบทละครสำหรับเล่นทางวิทยุกระจายเสียงในงานที่ระลึกวันกองทัพบก เช่นเรื่องท้าวสุรนารี เรื่องปราบฮ่อ และเรื่องมหายุทธหัตถี ซึ่งเรื่องหลังนี้ ลูกตั๋วได้ออกโรงเล่นกับเขาด้วย เป็นเด็กหญิงโบ๊ง พ่อท่องมงคลสูตรได้คล่อง และจึงถอดคำบาลีออกเป็นโคลงมากมายหลายบท ส่งไปให้กรมประชาสัมพันธ์ ได้รับการอ่านออกอากาศเป็นวิทยุสุภาษิตานุสรณ์ นำรายการบ้าง ลงพิมพ์ในยุทธโกษบ้าง ระหว่างพ่อเป็น

บรรณาธิการหนังสือยุทธโกษ พ่อเหนื่อยแต่สนุกด้วยใจรัก พ่อเขียนโน่นเขียนนี่ลง ยุทธโกษระยะนั้นเต็มไปด้วย "รถ" เพราะพ่อใช้นามปากกาของพ่อมีคำว่า "รถ" แทรก เช่น จุลรถ รถเสน รถปืน กงรถ รถ และใช้หมายเลขประจำตัวตอนอยู่โรงเรียนนายร้อยฯ คือ 3938 ระยะนั้นพ่อยังได้ชวนให้ลูกจ้อยช่วยพ่อ จัดทำภาษาอังกฤษสำหรับเด็ก พ่อได้ความคิดมาจากเพลงที่ได้ยิน มีภาษาอังกฤษแล้วคำแปลภาษาไทยสลับกันไป พ่อจึงให้ลูกเขียนเป็นกลอนบ้าง กาพย์บ้าง ให้ลูกใช้นามปากกาว่า กาญจนรถ เรื่องแปลต่าง ๆ พ่อเขียนลงไว้มากเช่นกัน ให้ลูกช่วยแปลด้วยและเลือกเรื่อง Tales from the South Pacific ของ James A. Michener มาแปลทีละตอน ลูกยังแปลได้พอเป็นความเท่านั้น แต่พ่อช่วยเกลาสำนวนเขียนให้ และนำลงในยุทธโกษไว้หลายตอน พ่อแปลเรื่องทางวิชาการเป็นส่วนใหญ่ เรื่องอ่านเล่นพ่อเคยแปลเรื่อง Peony ของ Pearl S. Buck ทำไปได้ครึ่งเล่มมีผู้แปลออกพิมพ์จำหน่ายในท้องตลาดแล้วพ่อเลยเลิก พ่อชอบเรื่อง "แนวรบด้านตะวันตกเหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง" เมื่อได้หนังสือเล่มใหม่ของ Erich Maria Remarque เรื่อง Heaven has no favorites พ่อลงมือแปลไปได้มากโขอยู่แล้ว เนื่องจากงานล้นมือจึงชะงักไป ต่อมาต้นฉบับแปลของพ่อสูญหายไปหาไม่ได้ พ่อชอบบริดจ์ ว่าง ๆ อุตส่าห์นั่งแปลตำราบริดจ์ของโกเรนให้ลูก ๆ อ่านทั้งเล่ม เมื่อพ่อใกล้จะเจ็บ กำลังจับแปลตำราเล่นกอล์ฟได้เพียงไม่มาก ถึงสอนวิธีจับไม้ วิธียืน และการ tee off เท่านั้น บทความทางด้านยุทธศาสตร์ทหาร พ่อเขียนไว้หลายเรื่อง ลงพิมพ์ในหนังสือทหารต่าง ๆ และพ่อยังได้เขียนตำรายุทธศาสตร์ทหารเล่มใหญ่ ให้ใช้เป็นตำราในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกอีกด้วย

งานแสดงอารมณ์ขันของพ่อมีหลายชิ้นด้วยกัน เช่น อ่านแล้ว—แล้วกัน ของ 3938 ลง ยุทธโกษ ผู้ชายนะผู้ชาย ของ "รถ" ลง เสนาศึกษา แม้รายงานไปท่องเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ไป—เห็น—เล่า, ไปเหนือ ฯลฯ ก็เขียนให้อ่านเพลิน และมีเรื่องหนึ่งที่ผู้อ่านถูกใจมากในบทแทรกเรื่องไปเหนือ ชอบลีลาการเขียนและกลอนแทรกของพ่อถึงส่งจดหมายมาชม และเชียร์ให้เขียนแบบท่องเที่ยวภาคอื่น ๆ อีก ลูก ๆ หาต้นฉบับมาลงพิมพ์ไม่ได้ จึงจะขอบันทึกลง ณ ที่นี้พอเป็นตัวอย่าง เช่นเรื่อง "การต่อรอง"

ชาย — โอ้เนื้อเย็นเอ็นดูกะเป๋าพี่ สักสิบห้าก็จะดีนะจอมขวัญ

หญิง — บ่ได้เจ้าของเฮาน้เด็ดครัน ทเวนตี้เท่านั้นไม่แพงเลย

"บทอัศจรรย์"

อัศจรรย์บันดาลสะท้านห้อง อึกทึกกึกก้องโกลาหล

พระพิรุณโปรยปรายหลั่งสายชล ต่างเย็นฉ่ำช่ำกมลด้วยฝนรัก

ทหารม้ามือดีตีโฉบฉวย ราบเข้าช่วยอึกทึกเข้าตีหนัก

ทหารปืนใหญ่ยิงใส่ปืนพักพัก พอได้หลักก็พอร้อง "ลำกล้องงอ"

ด้านบทร้อยกรอง พ่อแต่งได้หลายแบบ ทั้งโคลงฉันท์ กาพย์กลอน มีทั้งบทขับร้องในวันสำคัญต่าง ๆ บทสดุดี บทอวยพร พ่อเขียนลิลิตขึ้นเรื่องเดียวในชีวิต เกี่ยวกับประวัติกองทัพบกอย่างย่อ ๆ เมื่อหนังสือ ศรีสัปดาห์ เปิดหน้า ศรีปริศนา โดยตั้งปริศนาทายให้ผู้ตอบเขียนสักวาไขปริศนา พ่อได้ส่งบทสักวาของพ่อไปร่วมสนุกบ่อยครั้ง ได้รับรางวัลหลายครั้งอยู่ และพ่อได้มอบเงินรางวัลนั้นทำบุญ งานชิ้นสุดท้ายของพ่อ คือกลอนต่อต้านคอมมิวนิสต์ปลุกใจให้รักชาติไทย ภายใต้ชื่อ กลอนทัพบกกถา เป็นกลอน 45 บท โคลง 15 บท และพ่อยังเขียนกลอนค้างอยู่อีก โดยขึ้นต้นไปได้ 4 บทแล้ว และยังเขียนฉันท์ สัทธุลวิกกีฬิตฉันท์ถวายพระพร เตรียมไว้สำหรับวันเฉลิมพระชนม์พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ วันที่ 12 สิงหาคม ค้างไว้ เพราะมาเจ็บเสียก่อน บทเพลงเมืองไทยนี้ดี ที่ออกอากาศทุกวัน ขึ้นต้นว่า "เมืองไทยเรานี้ แสนดีหนักหนา ในน้ำมีปลาในนามีข้าว" นั้นก็ประพันธ์เนื้อร้องโดย รถาภรณ์ ซึ่งเป็นนามปากกาอีกนามหนึ่งของพ่อ เขียนเรื่องทางวิชาการก็ได้ "เลอะเทอะดี" ก็ได้ แล้วพ่อยังได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับการปลุกใจให้รักชาติ สำหรับผู้อ่านที่ความสามารถทางการอ่านยังน้อยอยู่ด้วยเล่มหนึ่งคือเรื่อง เราเป็นไทย หนังสือที่เขียนเล่าถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ ฯลฯ เพื่อให้ชาวไทยเกิดความภูมิใจในชาติ เกิดความรักชาติของตน

งานของพ่อมีมากมาย แม่และลูกได้พยายามเลือกมาจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ถึงพ่อครั้งนี้ได้เพียงไม่กี่เรื่องเท่านั้น แต่ได้พยายามให้แตกต่างกันออกไปเพื่อแสดงแนวของความสามารถของพ่อพอเป็นตัวอย่าง

ฝีมือวาดเขียนของพ่อก็นับว่าไม่เลว พ่อชอบเขียนภาพเล่นเวลาว่าง ๆ ภาพเหมือนบ้าง วาดคร่าว ๆ บ้าง ประดิษฐ์ลวดลายบ้าง ลูกคิดจัดทำของขวัญปีใหม่ที่จะต้องเกณฑ์แรงกันช่วยวาด ช่วยระบายสี พ่อจะกุลีกุจอมาช่วย และแข่งขันกับลูก ๆ ว่า ลายที่คิดทำขึ้นนั้นของใครเก๋และแปลกกว่าใคร สีที่ใช้ระบายของใครจะเลือกสีที่ดูรวมกันแล้วสะสวยสดกว่ากัน ชีวิตของพวกเราที่มีพ่อเป็นศูนย์กลางของความรักความสามัคคีนั้น ทำให้เราเกิดความเคยชิน และเมื่อลูกสิ้นพ่อ ลูกถึงได้รู้สึกว่าลูกผูกพันในตัวพ่อมากเหลือเกิน เห็นอะไรก็นึกถึง พูดอะไรต้องมีเรื่องที่นึกได้เกี่ยวกับพ่อเข้าแทรก ดูพ่อมีส่วนร่วมอยู่ทั้งนั้นไม่ว่าจะในความคิดหรือในคำสนทนาของลูก

พ่อรักดนตรีเป็นชีวิตจิตใจ และพ่อนับว่ามีความสามารถในทางดนตรีทั้งร้องและบรรเลง พ่อเล่นได้หลายชนิดทั้งระนาดทั้งไวโอลิน กีต้าร์ หีบเพลงปาก แม่มีฝีมือในทางตีขิมและร้องเพลงเพราะ บ้านเราจึงครึกครื้น ร้องเพลง รำละครกันบ่อย ๆ ลูก ๆ ของพ่อได้หัวทางดนตรีสืบจากพ่อมาบ้างเหมือนกัน กิ่งก้อยเล่นดนตรีเรียกว่าพอจับอะไรก็พอเป็น เคยหัดตีระนาดอยู่พักหนึ่ง เป่าหีบเพลงปากตั้งแต่ยังเล็ก ๆ อายุประมาณหกขวบ พ่อซื้อให้เป็นของขวัญ ไวโอลินก็สีได้ เล่นกีต้าร์ได้ นับว่ารับพ่อมาเต็มที่ ทางด้านเป็นนักร้องกิ่งก้อยเคยออกโรงร้องเพลงบ่อยครั้ง เคยร่วมขบวนไปกับวง "บ้านปลายเนิน" ไปออกรายการวิทยุ อ.ส. จบรายการแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จเข้ามา อารามดีใจกิ่งก้อยรีบก้มลงกราบ ปรากฏว่าโจโฉวิ่งมาถึงก่อนเลยกราบลงไปที่โจโฉพอดี ลูกติ๋วได้หัวทางดนตรีจากพ่อไปบ้าง เคยหัดระนาด สีไวโอลินก็อก ๆ แก๊ก ๆ ลูกคนอื่น ๆ ได้แต่ขับร้อง ดนตรีต่าง ๆ ที่พ่อเล่นนี้ไม่เคยเรียนโน้ต เพลงไหนพ่อร้องเป็นเพลงนั้นพ่อเล่นได้ กลางคืนเดือนหงาย เราพ่อแม่ลูกจะปูเสื่อกันกลางสนามหญ้าหน้าบ้าน หรือไม่เช่นนั้นก็ที่เก้าอี้บนระเบียงแล้วแต่ว่าวันไหนน้ำค้างแรงหรือไม่แรง พ่อจะสีไวโอลิน กิ่งก้อยเป่าหีบเพลงหรือดีดกีต้าร์ คลอไปกับเสียงร้องเพลงของแม่และลูก ๆ บางทีพ่อก็ร่วมวงร้องด้วย เพลงที่ร้องมีทั้งเพลงไทยเดิมและเพลงไทยสากล พ่อไม่ชอบเพลงต่างประเทศที่กรีดกราดแสบแก้วหู ถ้าเย็น ๆ ช้า ๆ พอฟังได้ ชอบมากที่สุด คือเพลงไทยเดิม ที่ร้องบ่อย ๆ มี เพลงสีบท นางครวญ เขมรราชบุรี จำปาทองเทศ และเพลงจากบทละคร

ต่าง ๆ บางทีพ่อจะเดี่ยวเพลงโปรดที่สุดคือราตรีประดับดาว และบางทีก็เดี่ยวเพลงลาวดำเนินทราย ออกเซิงอย่างไพเราะเพราะพริ้ง

พ่อชอบเพลงลาวมาก เนื้อร้องเรื่องพระลอของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ร้องได้หลายบท นอกจากนี้ยังเพลงตับต่าง ๆ เช่นตับจูล่ง ตับนางซินเดอริลลา ชุดวิวาหพระสมุทร เวลาโทรทัศน์มีรายการคันธรรพศาลา พ่อจะนอนดื่มด่ำมีความสุขฟังเพลงจนจบรายการ พ่อชอบรายการโทรทัศน์ โดยเฉพาะข่าวซึ่งดูไม่ขาด นอกจากนั้นรายการปัญหาต่าง ๆ พ่อจะคอยฟังและตอบปัญหาอยู่ทางบ้าน พ่อตอบถูกต้องเป็นส่วนมาก เมื่อลูก ๆ ชมพ่อจะฉวยโอกาสสั่งสอนต่อว่าต้องฝึกฝนให้รู้ ความรู้รอบตัวเหล่านี้จะอำนวยประโยชน์ให้ได้ นอกจากนี้มีรายการแข่งขันแต่งกลอน เที่ยวเมืองไทย ชุดมรดกของไทย สอดสร้อยมาลา ละครโรงเรียนนาฏศิลป์ต่าง ๆ ฯลฯ พ่อเบื่อรายการละครต่าง ๆ จึงไม่ค่อยได้ดู ระยะหลังมีพิเศษทุกเสาร์ อาทิตย์ พ่อลูกแม่เป็นต้องวางมือจากการเล่นชั่วคราวดูฟุตบอลล์ดารา โขน (ถ้ามี) ดูมวยปล้ำ ตอนบ่าย ดู "มวยตู้" ตอนค่ำ ครั้งสุดท้ายพ่อได้นอนดูโทรทัศน์การถ่ายทอดการแข่งขันฟุตบอลล์ประเพณี จุฬา—ธรรมศาสตร์ โดยยกเอาไปให้นอนดูในโรงพยาบาล

พ่อชอบให้ลูกรักใคร่กลมเกลียวกันและรู้จักเกรง และเคารพนับถือกันเป็นลำดับไป แม่ได้สนองความประสงค์นี้โดยอบรมลูกทุกคนให้รู้จักนิ้วก้อยหัวแม่มือ น้องต้องเกรงพี่ ส่วนพี่ต้องรักและให้อภัยน้อง ทำตัวอย่างที่ดีแก่น้อง ลูก ๆ ต้องมีมารยาทดีต่อกันและต่อคนอื่น สอนให้มีคำว่า "ขอโทษ" และ "ขอบคุณ" อยู่ติดปาก วางระเบียบ "ไปลามาไหว้" เช้าขึ้นจะแยกย้ายกันไปที่ใดก็ตาม ถึงแม้ลูกโตขนาดไปทำงานแล้วก็จะต้องเคารพลา พ่อแม่ คุณยาย ผู้เป็นผู้ใหญ่ในบ้าน และน้อง ๆ รอง ๆ ลงไป ต้องเคารพผู้ใหญ่และพี่ ๆ ของตนด้วย และจะใช้ไหว้กราดไม่ได้ ต้องเรียกขานผู้ที่ตนทำความเคารพเรียงลำดับไป ดังนั้นเช้าเย็นจะมีเสียง "คุณยายขา สวัสดีค่ะ" "พ่อจ๋า สวัสดีจ้ะ" "แม่จ๋า สวัสดีจ้ะ" ฯลฯ และกลางคืนก่อนแยกกันไปนอนจะมี "สวัสดี ไปนอนจ้ะ" หรือ "กู๊ดไน้ท์จ้ะ" อีกด้วย จนหลานพ่อคนหนึ่งเมื่อเล็ก ๆ พูดยังไม่ชัดดี ทุกคืนจะพูดว่า "คุณลุงขา คุณนายค่ะ" "คุณป้าขา คุณนายค่ะ" แทนคำ "กู๊ดไน้ท์" นั้น พ่อต้องการให้ลูกสนิท

ชิดเชื้อกับพ่อแม่มากที่สุด ดังนั้นจึงให้ลูกเรียก "พ่อ" "แม่" พูดจ๊ะจ๋าด้วย พ่อจึงเล่นกับลูก เปิดโอกาสให้ลูกมีความคิดเห็นเป็นของตนเอง ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ไม่ใช่เผด็จการ ว่าพ่อสั่งอะไรว่าอะไรต้องกลัวจนลาน จะดุจะว่าจะลงโทษต้องมีเหตุผล และจะไม่สรุปว่ามีความผิด จนกว่าจะได้มีโอกาสชี้แจง พ่อสอนให้ลูกมีความรักและไว้ใจในพ่อแม่ ดังนั้นจึงเปิดเผยและไม่พูดปดปกปิดพ่อแม่ พ่อเองใจกว้างและสมัยใหม่พอ ถึงขนาดลูกอ่านหนังสือประเภทใดก็ตาม พ่อไม่ได้ตกอกตกใจยื่นคำขาดห้ามอ่าน ถ้าพ่อเห็นว่าลูกอยู่ในวัยที่สมควรมีสติยั้งคิด รู้ดีรู้ชั่วที่จะไม่เพริดใจแตก ลูกอ่านหนังสือภาษาต่างประเทศแบบเรื่อง Lady Chatterley's Lover พ่อก็อ่านด้วย เมื่อพ่อเองก็เป็นนักอ่านย่อมเข้าใจและสนับสนุนลูกให้อ่านทุกแบบทั้งภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ทั้งวรรณคดีวรรณกรรมชิ้นสำคัญ ตลอดมาจนถึงการ์ตูน ไม่ว่าใครซื้ออะไรมา พ่อลูกจะต้อยติ่อยแลกกันอ่านเสมอ

พ่อฝึกให้ลูกซื่อตรงเวลากระทำผิด ยอมรับผิด และสารภาพผิดนั้น ถ้าไม่ผิดโต้แย้งได้ว่า "เอ็ด" ไม่ถูก พร้อมเหตุผล ลูกจ้อยเมื่อตอนเรียนชั้นมัธยมต้นทางโรงเรียนให้เริ่มใช้ปากกาเขียนหนังสือ แรก ๆ เขียนยังไม่มีปากกาหมึกซึม เพื่อนมีมาอวดหลายด้ามจึงขอยืมมาเขียนการบ้าน และด้วยความเหลวไหล ทำปากกาของเพื่อนหาย ระหว่างนั้นพ่อเผอิญมาหาเยี่ยมลูกจ้อยและลูกก้อยที่อยู่วังคลองเตย ลูกได้สารภาพผิดกับพ่อทั้งน้ำตา พร้อมด้วยความหวั่นใจกลัวถูกลงโทษ แต่พ่อได้เมตตาให้อภัย ให้เงินไปชดใช้ค่าปากกา และสั่งสอนไม่ให้ทำเช่นนั้นอีก พ่อยินดีที่ลูกมีทุกข์ทำผิดแล้วไม่ปิดพ่อ และพ่อเต็มใจช่วยปลดเปลื้องความทุกข์นั้นให้เท่าที่จะทำได้ พ่อเลี้ยงลูกมาแบบนี้ พ่อจึงไม่หูเบาที่จะฟังคำยุยงว่าร้ายเกี่ยวกับลูกของพ่อ พ่อย้ำอยู่เสมอว่า พ่อเชื่อในเลือด ในสกุล ในการอบรม สิ่งแวดล้อมที่ลูกได้รับ ว่าลูกของพ่อย่อมไม่ประพฤติผิดในสิ่งที่ชั่วร้ายให้เสียหายแก่ชื่อเสียงวงศ์ตระกูลโดยเด็ดขาด พ่อบอกว่าพ่อเลี้ยงลูกแบบคนจน คือสอนให้หยิ่งในเกียรติ แล้ว "เกียรติ" จะช่วยเป็นเกราะป้องกันไม่ให้กระทำผิดที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียเกียรติ และสอนเสมอว่า จนเงินจนทองจนได้ แต่อย่าจนความคิด และจนน้ำใจ เกิดมาอย่าให้เสียชาติเกิด มนุษย์ต้องอยู่ในสังคม ควรทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม

พ่อเป็นสุดเคารพและบูชาของลูก ทุกครั้งที่มีกิจสำคัญ ๆ ที่จะอุบัติขึ้นแก่ลูกคนใด หรือลูกต้องกระทำกิจใด ลูกจะต้องไปกราบพ่อขอพร และขอให้พ่อรดน้ำมนต์ให้ แล้วลูกต่างจะไปปฏิบัติกิจนั้น ๆ ด้วยความมั่นใจ เมื่อวันเกิดของลูกแต่ละคนเวียนมาถึงลูกจะกราบพ่อ และพ่อจะรดน้ำมนต์ให้ที่ศีรษะ โดยขึ้นต้นว่า "รตนตยานุภาเวน รตนตยสิทฺธิยา ขออานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย........." พร้อมกับพร พ่อให้โอวาทสั่งสอนตักเตือนลูกทุกครั้งซึ่งทำให้ลูกเต็มตื้นในหัวใจเกิดความสุข และตั้งมโนปณิธานที่จะเป็นคนดี ปฏิบัติตนให้สมกับความรักของพ่อ หลังจากรดน้ำมนต์แล้ว พ่อจะให้เงินเป็นของขวัญ ซึ่งไม่ได้เป็นจำนวนมากมายอะไร แต่ก็เป็นของขวัญของพ่อและแม่สำหรับลูก แม้เมื่อพ่อมีลูกเขย มีลูกสะใภ้ต่างก็ได้รับพร และการรดน้ำมนต์จากพ่อทุกครั้งที่ถึงวันเกิด พร้อมกับ "พระราชทานเงินตรา" เป็นของขวัญ

พ่อเป็นคนชอบสมาคม ตอนหนุ่ม ๆ นั้น ทั้งพ่อและแม่แทบไม่ได้อยู่ติดบ้าน แม่ใช้ศัพท์ว่า "กินสโม ๆ นอนสโม ๆ" หมายถึงว่า หลังเวลาราชการแล้ว ก็จะอยู่แต่ที่สโมสรกันเป็นส่วนใหญ่ พ่อฝึกลูกทุกคนให้รู้จักปฏิบัติตนว่าในฐานะ "ผู้เหย้า" เมื่อมีผู้มาเยือนจะปฏิบัติอย่างไร โดยแยกการปฏิบัติไปแล้วแต่กรณี เช่นญาติผู้ใหญ่ หรือมิตรสหายสนิทของพ่อแม่มา ลูก ๆ ทุกคนจะต้อง "เรียงแถว" มาทำความเคารพ และอยู่ต้อนรับ ถ้ามีสัญญาณสายตาว่าผู้ใหญ่จะพูดธุระกัน ลูก ๆ จะขอตัวหลีกเลี่ยงออกไป แต่เมื่อถึงเวลากลับจะต้องออกมากราบไหว้ร่ำลา ถ้าเพื่อนฝูงลูกคนใดไปถึงบ้าน ต้องพาไปกราบไหว้ผู้ใหญ่ แนะนำให้รู้จักพี่น้อง แล้วจะต้องอยู่พบปะปฏิสันฐานกัน ดังนั้นเพื่อนน้องเพื่อนพี่ที่มาบ้านทั้งหลายมักจะคุ้นเคยและเข้ากันได้กับพี่ ๆ น้อง ๆ ในบ้านทุกคน บ่อยครั้งพ่อและแม่จะมาร่วมสนุกสนานพูดคุย เฮฮากับเพื่อนของลูก ๆ นอกจากนั้น พ่อและแม่ยังพาลูกไป "ออกงาน" ที่เห็นว่าเหมาะสม โดยเลือกพาไปแต่ละคนบ้าง เพื่อฝึกให้รู้จักให้คุ้นกับการวางตัวในสมาคม พ่อหัดให้ลูกรู้จักพูดจาฉาดฉาน รู้กาละเทศะ พ่อจะคอยดูเกี่ยวกับการแต่งกายด้วย โดยให้เหตุผลว่า แต่งตัวไปเพื่อให้คนอื่นดู เพราะฉะนั้นให้พ่อดูเสียก่อน พ่อว่าดีก็แปลว่าแต่งถูกต้อง ลูกหญิงของพ่อทั้งหลายพ่อสอนให้ดื่มเหล้าเพราะพ่อว่าสอนให้รู้จักดื่มเสียเลย จะได้รู้จักเหล้า รู้จักตนเอง และไม่ต้องไปดื่มเมามายที่ไหน ส่วนลูกชาย พ่อบอกว่าไม่หัดก็เป็นเอง บางทีงานในหน้าที่นำพ่อให้รู้จักติดต่อชาวต่างประเทศ คนไหนพ่อถูกใจ พ่อจะชวนมากินข้าวบ้าน ให้ลูกได้รู้จักและได้ฝึกภาษา

กะท่อนกะแท่น บางทีเพื่อนพ่อจากต่างประเทศมา พ่อจะจัดต้อนรับ มีรายการแสดงเล็กๆ น้อย ๆ หลังอาหารโดยลูก ๆ ของพ่อ ลูกตัวในฐานะเรียนจบชั้นกลางปี 3 (เทียบได้กับเกินมัธยมศึกษา 5 ไป 1 ปี) จากโรงเรียนนาฏศิลป จะต้องเหน็ดเหนื่อยเป็นหัวแรงในการจัดการแสดงและฝึกซ้อม

พ่ออยากบวชมานานนักหนาเมื่อเล็ก ๆ เคยบวชเณรอยู่ที่วัดพระเชตุพน ฯ พอเป็นหนุ่มมัวแต่รับราชการทหารอยู่ ไม่อาจลาบวชได้ จนมีโอกาสสมใจเมื่อพ่อมีลูกคนที่ 6 แล้วคือ พ.ศ. 2493 คุณป้าได้จัดการบวชพ่อที่วัดเทพศิรินทร์พร้อมกับคุณสาฎก (ม.ร.ว. สาฎกไชยันต์) ลูกพี่ท่านอื่ จากบันทึกของพ่อเขียนไว้ให้ทราบรายละเอียดว่า สมเด็จพระพุฒโฆษาจาริย์ (เจริญ ญาณวโร) เป็นพระอุปัชฌายะ พระราชกวี (เอื้อน ชินทัตโต) และพระครูปลัดสัมพิพัฒนศีลาจาริย์ (ใย ภทฺทิโย) เป็นพระกรรมวาจา พระอาจารย์ผู้ให้ศีลได้แก่พระนิรันดรญาณมุนี (นิรันดร์ นิรนฺตโร) พระพี่เลี้ยงคือพระครูใบฎีกาบุญช่วย พ่อได้ฉายานามว่า ขุทฺทโก พ่อบวชตั้งแต่วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2493 และได้เริ่มบันทึกกิจวัตรที่ปฏิบัติ รวมทั้งคำสั่งสอนที่ได้รับไว้เป็นประจำวันจนตลอดถึงเวลาสึก จากบันทึกตอนหนึ่งในวันอังคารที่ 1 สิงหาคม พ่อเขียนว่า

"17.30 ลงโบสถ์ทำวัตร์เย็น รอบตัวเต็มไปด้วยความสงบสงัดร่มเย็น อันความร่มเย็นนี้หาในโลกนี้อีกไม่ได้แล้วนอกจากในวัด ความเย็นกายนั้นอาบน้ำเมื่อไรก็เย็นเมื่อนั้น แต่ความเย็นใจเห็นจะต้องอาศัยสิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องช่วยด้วยมาก ที่วัดไม่มีอะไรรกตา ไม่มีอะไรรกหู ทุกคนถือศีลบริสุทธิ์เสมอกันหมด พบกันก็ด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ความสุภาพ และความสำรวม ปราศจากมึงวาพาโวยเหมือนชีวิตนอกวัด ไม่มีจริตไม่มีมารยา นั่งเงียบ ๆ คนเดียวแล้วเกิดปีติ น่าจะมีบุญทำไว้ปางก่อน จึงได้เกิดมาในประเทศที่บรรพบุรุษเลือกนับถือศาสนาถูกอย่างยิ่ง คือพระพุทธศาสนา หากไปเกิดเป็นชนชาติอื่น ศาสนาอื่น ก็คงไม่ได้รับรสพระธรรม ซึ่งทรงตรัสรู้ดีแล้วมาย้อมใจ ยิ่งกว่านั้นคือได้บวช หากกุศลใดได้บำเพ็ญไว้ในครั้งนี้ ก็ไม่ขออะไรมาก ขอเพียงว่าหากจะเวียนว่ายตายเกิดอยู่อีกต่อไปแล้วไซร้ ก็ขอให้ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาและได้อุปสมบทเช่นนี้ทุกชาติไป"

เนื่องจากพ่อได้รับความสุขใจอย่างยิ่งในวัดพ่อจึงเคยตั้งใจไว้ว่า เมื่อพ่อรับราชการมาจนถึงปลดเกษียณแล้ว หลังจากนั้นพ่อจะออกบวชหาความสุขสงบในชีวิตโดยไม่สึกอีกเลย

พ่อทำอะไรมักทำด้วยความตั้งใจ สมกับนามของพ่อที่เป็นอุตสาหะ ดังนั้นระหว่างเป็นพระ พ่อได้ตั้งหน้าศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม และสามารถผ่านการสอบได้เป็นที่หนึ่งซึ่งพ่อภูมิใจมาก พ่อได้รับรางวัลหลายอย่างดังที่บันทึกไว้ดังนี้

"จันทร์ 16 ต.ค. 08.30 ลงโบสถ์ทำวัตรเช้า แล้วท่านเจ้าคุณราชกวี แจกรางวัลเนื่องจากการสอบซ้อมนักธรรมตรี ชั้นแรกท่านให้แหวนคุณพระ (ท่านเรียกว่าแหวนอัศวิน) สำหรับที่หนึ่ง แล้วให้กระเป๋าเอกสารซิบรูด 1 ใบ สำหรับที่หนึ่งคะแนนรวม ให้ซองธนบัตรสำหรับที่หนึ่งวิชาธรรมะ ท่านจะให้ซองธนบัตรที่หนึ่งวิชาพุทธประวัติอีก แต่เห็นว่าซ้ำกันไม่รู้จะเอาไปทำอะไร เลยให้พระพิมพ์ที่สร้างขึ้นแทน"

สึกออกมาแล้ว พ่อชอบสนทนากับพระและไป ๆ มา ๆ พ่อมักจะ "ไล่บาลี" พระที่สนทนาด้วยจนท่าน "จน" ไปหลายองค์ ถ้าพระที่พ่อสนทนาด้วยเผอิญไม่เก่งไม่รอบรู้แตกฉาน ถ้าพ่อพบองค์ที่เก่ง ๆ ก็จะ "ถูกคอ" กันมาก สนทนาโต้ตอบกันครั้งละนาน ๆ

เรื่องที่ลูก ๆ สรรเสริญพ่ออีกอย่างหนึ่งก็คือ กตัญญูกตเวทิคุณ ใครก็ตามถ้ามีน้ำใจมีบุญคุณต่อ พ่อจะไม่ลืม และพ่อจะบอกให้ครอบครัวได้ทราบรับรู้ด้วย แล้วพ่อเองจะปฏิบัติตอบต่อผู้นั้น ๆ ด้วยดี คำน้อยจะมิเอ่ยปากเป็นเชิงติฉินว่าร้ายเลย พยายามตอบแทนบุญคุณตามสติปัญญาความสามารถ เมื่อพ่อนอนเจ็บยังเป็นทุกข์กังวลใจว่าเจ็บอยู่นานกินเงินเดือน เปลืองภาษีราษฎรเข้าไปเปล่า ๆ หลายเดือนโดยไม่ได้ปฏิบัติงานตอบแทนให้เต็มเม็ดเต็มหน่วย พ่อคิดลาออกจากราชการ ให้ลูกตัวนำใบลามา พ่อเขียนเสร็จเซ็นชื่อเรียบร้อย แล้วสั่งให้ไปส่ง ลูก ๆ ช่วยกันทัดทานว่าให้รอ ๆ ดูไปก่อน พ่อได้รับใช้ราชการมาอย่างสุจริต จนอายุราชการพ่อเกือบ 40 ปีแล้ว พ่อไม่พอใจ เรียกได้ว่าถ้าลูกไปเองไหวก็คงไม่ยอมง้อลูก พ่อบอกว่าราชการทหารลาป่วยติดต่อกันเกิน 3 เดือน ก็ต้องลาออกแล้ว ทำงานให้ไม่ไหวนั่งรับเงินเดือนเฉย ๆ เสียประโยชน์ของทางราชการ

วังคลองเตยมีบุญคุณหนักหนาต่อพ่อเป็นปฐม จนต่อมาถึงลูก พ่อพยายามแสดงกตเวทีโดยทางต่าง ๆ ตอบแทนตามสติกำลัง พี่ท่านอามวันประสูติครบ 5 รอบ พ่อแต่งกลอนขับร้องถวายพรและจัดให้ลูกเตืองกับลูกต้มเป็นผู้รำ ก่อนพ่อจะเข้าโรงพยาบาลพ่อยังกำลังให้ลูกติว ลูกต้มสอนพ่อรำเพลงแม่บท เพื่อพ่อจะมาแสดงออกโรงในงานวันประสูติพี่ท่านไสซันษาครบ 5 รอบ ให้เป็นที่แปลกใจชื่นใจ และครึกครื้นต่องาน ลูก ๆ หัดพ่อรำได้ถึงแค่ท่า "เฉิดฉิน" เท่านั้น และได้หัวเราะกันท้องคัดท้องแข็ง ที่เวลาพ่อรำท่าที่สองคือท่า "ปฐม" ต้องกระดกเท้าข้างหลัง ซึ่งพ่อทรงตัวอยู่ยังไม่ได้สักที รำทีไรต้องหน้าคว่ำเอามือยันพื้นทุกที แต่พ่อยังไม่เลิกล้มความตั้งใจ สู้เพียรพยายามฝึกฝน จวบจนสังขารไม่ไหวเข้าจริง ๆ ต้องเข้ารับการรักษาตัว จึงได้เริดราไปจนไร้โอกาสเสียแล้ว

พ่อได้มีโอกาสไปศึกษาต่อต่างประเทศก็ต่อเมื่อ พ.ศ. 2505 พ่อมีความปรารถนาแรงกล้าที่จะหาทุนไปให้ได้ แต่ให้เผอิญทุนของทหารต่าง ๆ ที่เขาไปกันออกโครม ๆ ดูจะไม่ถึงมือพ่อสักที พ่อเคยเขียนเล่นเอาไว้เป็นเพลงลิเก "กระทุ้ง" ว่า

"เอ่ย ! เห็นเขาไปเมืองนอกแม่เอ่ยกันมากมาย
อยากจะไปกับเขาแทบตาย แต่มันไม่มีสะตัง
ที่อยากจะไปนั้นก็คือว่า
อยากมีชื่อมีหน้าว่าเคยไปเมืองฝาหรั่ง
แต่การไปได้นั้นแม่เอ่ยมันต้องมีดี
หรือไม่ก็ต้องมั่งมีเงินเป็นถังถัง
พังเขาพูดไม่รู้ อ่อ เนเวอร์ไมนด์
ทำแอคท่าเข้าไว้ ว่าตัวนั้นพอฟัง
โอเยส โอเยส อ่อ โหน่ โน๊ะ โน๊ โน่
ถึงฝรั่งจะไม่โหแม่เอ่ย ก็ซังฝรั่ง
ได้โปรดบอกให้ผมชื่นใจ
ผมพอไปได้.....................รึยัง ?

ในที่สุด "สวรรค์โปรด" พ่อได้ไปเรียนที่โรงเรียนเสนาธิการทหารที่ Fort Leavenworth ที่ Kansas ตั้งแต่ตุลาคม พ.ศ. 2505 ระหว่างนั้นลูกคนโตของพ่อ 2 คน

กำลังศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกาเช่นกัน พ่อพยายามเดินทางไปเยี่ยมเยียนลูกจ้อยที่เมือง Champagne รัฐ Illinois และไปเที่ยว Chicago ด้วยกันระหว่างวันสุดสัปดาห์ และพ่อบุกบั่นลงไปเยี่ยมลูกชายก้อยถึงทางใต้ที่ Keesler Air Force Base รัฐ Mississippi และพากันไปเที่ยว New Orleans เพื่อเบิดหูเบิดตาตนเอง และเพื่อประสพการณ์ พ่อพยายามหาโอกาสเดินทางท่องเที่ยวให้เห็นมากรัฐมากแห่งเท่าที่เวลาจะอำนวย

พ่อได้ไปครั้งที่สอง เมื่อจบการศึกษาที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ครั้งนี้ไปหลายประเทศ ซึ่งพ่อเขียนเล่าไว้ในหนังสือรุ่น และลูกได้นำมาพิมพ์ลงในหนังสือเล่มนี้ด้วยแล้ว ที่พ่อชื่นใจที่สุดคือ ได้มีโอกาสไปพุทธคยา แม่และลูก ๆ ยังได้ใบโพธิ์เป็นของฝากพิเศษจากพ่อ ใครไปใครมาพ่อจะเล่าให้ฟังไม่รู้เบื่อ ทุกครั้งที่พ่อไปนอกจะมีเสื้อกันหนาวไหมพรมถัก ผ้าพันคอไหมพรมถักฝีมือแม่ติดตัวไปใช้ด้วย แม่ถักให้พ่อตัวแรกเมื่อกำลังเป็น "ชื่น" กันอยู่ และหลังจากแต่งงานกันแล้ว พ่อไม่เคยต้องซื้อเสื้อหนาวใส่เลย แม่ขยันถักให้ใช้ ระหว่างพ่อนอนเจ็บในโรงพยาบาล แม่อยู่ว่าง ๆ ได้ถักเสื้อให้ลูกให้หลานเสร็จไปหลายตัว และยังทำผ้าพันคอเป็นพิเศษเพื่อเป็นของขวัญปีใหม่มอบแก่นายแพทย์ผู้กรุณารับเป็นเจ้าของคนไข้พ่อ เมื่อย้ายโรงพยาบาลมาป่วยที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ด้วย

ในชีวิตพ่อ มีที่ผิดหวังอยู่ก็เพียง 2 เรื่อง คือเรื่องตราประจำตระกูล และเรื่องยศนายพล คุณป้าเคยบอกกับพ่อตอนหนุ่ม ๆ ว่าระยะนั้นพ่อ "สำมาเลเทเมา" นัก คุณป้าจะจัดการขอพระราชทานตราสำหรับราชสกุลให้เมื่อพ่อได้เป็นนายพันแล้ว พ่อได้ยศนายพันตรีจนเป็นนายพันโทก็ยังไม่ได้ตรา พ่อจึงตั้งใจว่าจะรอจนพ่อได้ยศนายพลเสียก่อน แล้วพ่อจะกราบบังคมทูลขอพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันเอง แต่จนแล้วจนรอดทั้ง ๆ ที่พ่อมีอาวุโสเรียงอยู่ในลำดับต้น ๆ ของผู้ที่ควรจะได้เลื่อนตำแหน่ง และมีข่าวแว่ว ๆ มาเข้าหู พ่อก็ไม่ได้สมหวังจนวาระสุดท้ายของชีวิต ชีวิตการทำงานของพ่อเป็นเช่นนี้อยู่หลายครั้ง เพราะพ่อไม่เคยมีปากไว้เจรจาเพื่อประโยชน์ของตนเอง ดังนั้นกว่าพ่อจะได้เลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่ง มักจะมี "ม้ามืด" โฉบตัดหน้าพ่อเสมอ ๆ พ่อก็ไม่ว่าอะไรคงก้มหน้าก้มตาทำงาน เพราะพ่อถือว่าเป็นข้าราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำงานเพื่อพระองค์ท่าน เพื่อราษฎรที่เป็นเจ้าของภาษีที่มาใช้จ่ายเงินเดือน

ข้าราชการ และเพื่อประเทศชาติให้เต็มกำลังเต็มความสามารถ แค่นั้นพ่อพอใจ ตลอดชีวิตของการทำงานของพ่อไม่มีเงินพิเศษใดเลย ที่พ่อจะได้มาโดยพ่อไม่ได้ลงแรงทำ เมื่อพ่อเป็นหัวหน้ากองการภาพใหม่ ๆ ทางราชการทหารต้องซื้อของต่าง ๆ เข้ากองที่ตั้งใหม่นี้เป็นจำนวนมาก ซึ่งพ่อในฐานะหัวหน้ากองต้องเป็นผู้ เซ็นซื้อ เซ็นจ้าง ฯลฯ ได้มีผู้นำเงินมาให้พ่อ เพราะถือเป็นค่า Commission จากการซื้อ พ่อโกรธมาก ไม่ยอมรับ และได้ขับไล่บุคคลนั้นออกไป ไม่ให้ทำเช่นนั้นอีก พ่อพูดเสมอว่า คนอื่น ๆ บางคนอาจคิดว่าไม่ได้เป็นการโกงการกิน เพราะเขานำมาให้เองตอบแทนด้วยความ "เสน่หา" แต่พ่อรับไม่ได้ ใครจะว่าพ่อโง่ พ่อก็ยอม แต่พ่อชื่นใจและตายตาหลับ ว่าจะไม่มีใครขุดกระดูกพ่อขึ้นมาด่าได้ พ่ออยู่มาด้วยเงินเดือน เลี้ยงลูกมาด้วยเงินเดือนของพ่อแท้ ๆ พ่อจึงตั้งหน้าส่งเสียลูกให้เรียนหนังสือ เพราะพ่อไม่มีมรดกอื่นใดไว้ให้ พ่อสนับสนุนให้ลูกได้เรียนสูงทุกคน ทั้ง ๆ ที่ผู้หลักผู้ใหญ่เคยทักท้วงติงพ่อว่า ลูกผู้หญิงไม่ต้องให้เรียนมากก็ได้ แต่พ่อไม่ยอมฟัง ผลของความตั้งใจของพ่อที่เห็นการณ์ไกล ปัจจุบันลูกของพ่อจึงมีการศึกษาดังนี้

จ้อย	–	อ.บ. (เกียรตินิยม) อนุ บร. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) พ.ม. MS. in LS (Ill.)
กิ่งก้อย	–	วทบ. ทอ. จากโรงเรียนนายเรืออากาศ ศึกษาวิชา Ground Electronics Officer ที่ Keesler Electronics Training Center ฐานทัพอากาศ Keesler เมือง Biloxi รัฐ Mississippi
	–	กำลังศึกษาหลักสูตรนายทหารผู้รับผิดชอบ การฝึกงาน ตั้งแต่ เมษายน 2513
จุลลา	–	ร.บ. (เกียรตินิยม) รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
จุลกะ	–	ร.บ. (เกียรตินิยม) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ย่อม	–	นักเรียนนายเรืออากาศปีที่ 5
จาริมา	–	นักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชั้นปีที่ 4
สุจิรา	–	ม.ศ. 2 โรงเรียนเบญจมราชาลัย

พ่ออยากมีหลานมาก ๆ เพื่อจะได้ขยายจำนวนบุคคลในสกุล "งอนรถ" เพราะในประเทศไทยมีอยู่แต่เราเท่านั้น พ่อคุยเสมอว่า พ่อและแม่เพิ่มจำนวน "งอนรถ" ได้ถึงเจ็ดคนและยังเป็นชายเสีย 3 คน ดังนั้นลูกชายควรจะมี "งอนรถ" เพิ่มอีกอย่างน้อยคนละ 3 ชาย สมัยนี้การจะเลี้ยงลูกให้ได้ดีนั้น ลำพังเงินเดือนจะมีลูกเป็นจำนวนหลายคนไม่ได้ แต่พ่อไม่เคยคิดเลยว่าจะอายุสั้น ลูกคนใดแต่งงานพ่อบอกว่า ใครเลี้ยงลูกไม่ไหวส่งมา พ่อจะเลี้ยงหลานเอง เพราะเมื่อสมัยพ่อได้เคยส่งลูก ๆ รุ่นโตมาอยู่กับคุณป้า ลูกจ้อยและลูกก้อย พี่ท่านอามทรงรับเลี้ยง ส่งเสียให้เรียนจนจบชั้นมัธยมศึกษา ลูกตัวพี่ท่านไอเลี้ยง จนจบประถม 4 เพราะลำพังเงินเดือนพ่อย่อมเลี้ยงลูกให้เต็มที่ไม่ไหว

ลูกคนที่ 2 แต่เป็นลูกชายใหญ่ของพอแต่งงานไปเป็นคนแรก เมื่อ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2507 กับปุ๋ม (น.ส. การดา มหากาย) ระหว่างที่กำลังติดพันกันนั้น พ่อดีอกดีใจและยังได้ไปหาคุณย่าของปุ๋ม (คุณหญิงศิริพันธ์ นครพระราม) ทำความรู้จักสนิทสนมให้สองครอบครัวคุ้นเคยกัน เมื่อหลานคนแรกเกิด วันที่ 29 กันยายน 2508 ทุกคนในครอบครัวดีอกดีใจกันมาก แต่ดูจะแพ้คุณปู่ ผู้ถึงแม้อยากได้หลานชายคนแรก แต่ก็เห่อหลานหญิงผู้นี้ขนาดหน้า "บาน" น้อง ๆ ใบบัววิคตอเรีย หลานหญิงมีชื่อเล่นว่า "ป้อม" และได้นามประทานจากพี่ท่านอามว่า "กนิษฐา" แปลว่านิ้วก้อย ทุกวันเสาร์อาทิตย์ ทั้งครอบครัวจะไปอยู่ที่บ้านกิ่งก้อยเต็มไปหมด คุยกันเล่นกันช่วยกัน วุ่นเลี้ยงหลานอย่างสนุกสนาน สมกับอาเตืองเขียนกลอนส่งไปลงศรีสัปดาห์ ตอนหนึ่งว่า "ป้อมเกิดมามีบุญเกื้อหนุนพอ คนพนอรักป้อมเป็นจอมใจ"

พ่อมีลูกเขยคนเดียวเป็นเขยใหญ่ ชื่อ เลอศักดิ์ นันทิวัชรินทร์ แต่งงานกับจ้อยลูกสาวคนโต เมื่อ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2508 พ่อเคยพบลูกเขยคนนี้ในต่างประเทศตอนพ่อไปศึกษาต่อ และมีดวงชตาต้องกันอยู่มาก เลอศักดิ์จึงเป็นลูกเขยถูกใจ จนลูกสาวพ่อคนอื่น ๆ บ่นว่า อย่างนี้แย่ เกรงว่าถ้าหากพ่อจะมีลูกเขยคนรอง ๆ ลงไปจะไม่พอใจเท่า พ่อให้ความเห็นว่า ชีวิตลูกพ่อแม่จะไม่ยุ่งไม่ก้าวก่าย แต่พ่อขอเพียงอย่างหนึ่งว่าลูกจะเลือกใครขอให้เลือกคนที่พูดกับพ่อรู้เรื่อง พ่อยินดีและชื่นใจในความสุขของลูกเสมอพ่อทำได้อย่างนั้นจริง ๆ เมื่อรู้ว่าลูกรักใครชอบใครพ่อตื่นเต้น เตรียมให้ความรักความอบอุ่นทุกอย่าง รักเหมือนเป็นลูกของพ่อเอง เมื่อลูกต้อยมาบอกว่าชอบใจครูในอำเภอ

บางปะหันที่ตนไปเป็นปลัดอำเภออยู่ พ่อดีใจและชักชวนกันไปทำความรู้จักถึงอยุธยา ต่อมาครูจุก (น.ส. สุรางค์ บุญนำมา) ได้กลายเป็นลูกสะใภ้คนที่สองของพ่อโดยสมรสกับจุลกะ เมื่อ 9 มีนาคม 2511

หลานคนที่สองของพ่อเป็นชาย ลูกของกิ่งก้อยและปุ่ม แต่เสียชีวิตหลังจากเกิดมาได้เพียง 1 วัน เมื่อ 5 กันยายน 2510 พ่อเสียดายมาก ต่อมาพ่อตื่นเต้นใหม่ต่อข่าวดีที่ว่าลูกของพ่อที่แต่งงานทั้ง 3 คน มีหลานให้พ่อพร้อมกันในปีวอกนั้น โดยทิ้งระยะห่างกันคนละไม่กี่เดือน

หลานคนแรกที่นำขบวน "ลิง" คือ หลานตา พ่อบันทึกไว้ในสมุดบันทึกเล่มน้อยของพ่อว่า "ลูกจ้อย 1. ด.ช. เอ้ (ลักษมณ์) เกิด 28 พ.ค. 11 เวลา 13.15 วันอังคาร" เนื่องจากเป็นหลานตาคนแรก คุณตาจึง "โอ๋" หลานคนนี้ไม่น้อย เอ้เกิดก่อนกำหนด ตัวเล็กมาก เวลาร้องไม่ค่อยมีแรงจะร้อง คุณตาจะคอยเป็นห่วงเป็นใย เพราะเมื่อออกจากโรงพยาบาลทั้งแม่และลูกได้มาอยู่ให้คุณยายคุณตาช่วยเลี้ยงหลาน อันที่จริงแม่เลี้ยงมากกว่า พ่อเพียงคอยดูแลให้คำแนะนำ เพราะพ่ออวดว่ามีลูกมาแล้วตั้ง 7 คน พ่อทำเท่าอุ้มหลานทะมัดทะแมง แต่ความลับความหลังมาแตกขึ้นว่า พ่ออุ้มลูกตัวขณะแบเบาะอยู่นั้น พ่อยกเบาะขึ้นก็ได้แต่เบาะปลิวขึ้นมาส่วนลูกตัวหลุดหวือออกมาจากเบาะเดชะบุญแม่คว้าข้อเท้าลูกไว้ทัน หลังจากนั้นแม่ไม่ค่อยยอมให้อุ้มลูกเล็ก ๆ ทั้งเบาะอีกทุกเช้าเย็นคุณตาจะมายื่นหน้าร้องเรียก "เอ้เอ๋ย ๆ" และคอยเฝ้าสังเกตความเจริญเป็นลำดับขั้นไป เห็นตาหรือยัง ไหนตาเรียกไหน ได้ยินไหม กลางดึกหลานร้องหิวนม ทำเปียกเลอะเทอะ คุณตาห่วงว่ายุงจะกัดมาคอยนั่งพัดไล่ยุงให้ คุณตาเรียกหลานชายเต็มยศว่า "ไอ้เอ้เตตันเย" และดีใจมากที่หลานรู้จักซ้อน

"ลิง" ที่ตามมาอันดับถัดไป เป็นหลานคนเดียวที่ได้รับการแต่งตั้งชื่อเล่นโดยคุณปู่ พ่ออยากตั้งชื่อหลานแต่ไม่ได้โอกาสสักที จนมาถึงลูกของกิ่งก้อยคนนี้ เป็นผู้ชายเช่นกันเกิดเมื่อ 25 ตุลาคม 2511 พ่อต้องการให้เป็นที่ระลึกถึงท่านย่าอ่างผู้ทรงมีพระคุณต่อพ่อเมื่อพ่อยังน้อย จึงตั้งชื่อเล่นหลานว่า "โอ่ง" หลานคนนี้ไปเกิดถึงเชียงใหม่ แต่พอได้เกือบเดือนก็ลงมาพักอยู่ที่บ้านให้ปู่ย่าได้เลี้ยงอีก พ่อตื่นเต้นสนุกสนานกับการมีหลานอยู่ในบ้าน เช้ากว่าจะไปทำงานได้ก็โอ้เอ้นเล่นกับหลาน บ่ายก็กลับมาช่วยเลี้ยง

หลานด้วยโดยไม่เบื่อ หลานก็ไม่เบื่อที่จะเล่นกับคุณปู่ โอ่งนี้พี่ท่านอามประทานนามว่า "กุลชาด" ซึ่งมีความหมายดีมาก เพราะเป็นหลานปู่ผู้ชายคนแรกของพ่อ

ละลอกที่ 3 ที่มาอาศัยให้พ่อแม่ช่วยเลี้ยงหลาน ถือเอาที่บ้านเป็นสถานที่พักฟื้นหลังคลอด และโรงเลี้ยงเด็กอ่อนชั่วคราวตามอย่างพี่ ๆ ก็คือ ครอบครัวของต้อย "ลิง" ตัวน้อยนี้เกิดเมื่อ 30 ธันวาคม 2511 ได้ชื่อเล่นว่า "ต้น" พี่ท่านอามประทานอีกเช่นเคย และมีชื่อเตรียมไว้ให้น้องรอง ๆ ลงไปว่า "ต่อ ตาม เติม" ลุงและป้า ๆ อา ๆ ของต้น เลยช่วยกันเตรียมชื่อต่อว่า พอ 4 คนแล้วเห็นจะพอ เมื่อมีคนที่ 5 จะให้ชื่อ "ตุ๋ง" และถ้าเผอิญเล็ดลอดมีตามหลังมาอีก ก็ควรจะให้ชื่อว่าเจ้า "ตื๋อ" เพราะตื๋อตามมา พ่อหัวเราะชอบใจบอกว่ามีมาเลย เกินเจ้า "ตื๋อ" ก็ได้ มาก ๆ ยิ่งดีพ่อเลี้ยงเองกับหลานทุกคนพ่อรักและชอบเล่นด้วยเสมอกัน เสียงพ่อจะดังแจ้ว ๆ อยู่ในบ้าน "โอ่งเอ๊ยปู่อยู่ไหนเอ๊ย ต้นเอ๊ยปู่เรียกไหน" ถ้าหลานยิ้มเสียงหัวเราะของพ่อดังก้องบ้านหลานคุยอ้อแอ้มือไม้ขวักไขว่ คุณปู่จะคอยคุย "อะกือ อะกือ" พยักเพยิด บางทีก็จะเล่น "จี๋ ๆ" แหย่ให้หลานจั๊กจี้ส่งเสียงหัวเราะ ต้นมีนามจริงว่า "ณัฐ" คุณย่าหามาและทูลถามพี่ท่านอามว่าชื่อนี้เหมาะหรือไม่ ถ้าเหมาะก็ขอประทานตั้งเลย

หลานโตขึ้นรู้ภาษาหน่อย คลานได้ พ่อจะยิ่งสนุกสนานที่จะเล่นด้วย เล่นแกล้งเอากระดาษใส่หัวร้อง "แมงวันจับหัวงอก" แกล้งลากของเล่นหนีให้คลานตาม หยิบของเล่นไปซ่อนให้เที่ยวหา เล่นจ๊ะเอ๋ บางทีแกล้งเอามือจับหัวพอหันขวับมามองก็เอามือพ่อรีบหดมาไขว้หลังเสีย ทำไก๋ไม่รู้ไม่ชี้ ให้คลานมองเลิ่กลั่ก สงสัยว่าใครมาจับหัวตนพ่อชอบที่จะสอนหลานให้ "แกร่ง" แบบผู้ชาย พ่อชอบให้ซนเพราะถือว่าเด็กซนเป็นเด็กฉลาด สมัยกิ่งก้อยยังเล็ก ๆ พ่อสอนให้ปีนฝา เล่นเตะฟุตบอลกับพ่อบนระเบียงบ้านพ่อวาดแผนการไว้ว่า เมื่อพ่ออายุครบ 5 รอบ หลานจะมีอายุราว ๆ 4 ขวบ–5 ขวบพ่อจะหานวมมาให้ 3 คู่ ให้ขึ้นชกกันในรายการแสดงวันนั้น แต่ความตายมาพรากพ่อไปเสียก่อนมีโอกาสเห็นแผนที่วาดไว้ ก่อนพ่อจะเข้าโรงพยาบาลก็ยังอุ้มหลานผลัดกันขึ้นไปเต้นโครม ๆ อยู่บนอก เมื่อนอนเจ็บในโรงพยาบาลแล้ว พาหลานไปเยี่ยมพ่อยังเล่นจ๊ะเอ๋จูบหัวหลานเวลากราบ หน้าตาสดใสยิ้มออกเห็นทันตาเมื่อเห็นหลาน ๆ เอ๋ท่องบทร้องบทเล่นต่าง ๆ ร้องเพลงอวดคุณตา พ่อยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ฟังและชมว่าเก่ง แต่แม่ของเอ๋ถูกดุ

ว่าอย่าอัดอะไรต่ออะไรใส่สมองลูกให้มากเกินไปนัก ลูกจะไม่ไหว ป้อมไปโรงเรียนแล้วจึงมาอวดคุณปู่ว่าอ่านเขียนกอขอกอกาได้ ร้องเพลงสำหรับเด็กเป็นภาษาอังกฤษอวดโอ่งกับต้นยังพูดไม่เก่งแต่ยิ้มเก่ง เมื่อพ่อมีความสุขชื่นใจที่ได้พบหลาน ๆ พวกลูก ๆ ที่เป็นพ่อเป็นแม่จึงผัดเปลี่ยนกันพาไปแต่ก็ได้นานๆ ครั้งเท่านั้น เพราะหลานยังเล็กๆ อยู่ด้วยกันพ่อเคยพูดว่าโตขึ้นหลานจะเป็นอะไรดี แล้วพ่อก็สรุปเองว่า กะเกณฑ์กำหนดอะไรไม่ได้เขาเลือกตามใจเขา ดูแต่ลูกของพ่อเองสิพ่อเป็นทหารรู้ว่าเหนื่อยยากเข็ญแค่ไหน ไม่อยากให้ลูกเป็น ลูกชายพ่อ ๒ คนเป็นทหารอากาศ ลูกต๋อยพ่ออยากให้เป็นทูต กลับเป็นปลัดอำเภอ

หลานต้นเป็นหลานคนสุดท้ายที่ไปเยี่ยมคุณปู่ให้คุณปู่ชื่นใจในวันสุดท้าย พ่อรักหลานพ่อชื่นชมในหลาน ๆ ของพ่อ กรรมใดแต่ปางบรรพ์หนอที่ตามมาทันถึงได้จำกัดอายุพ่อให้สั้นนัก สั้นจนขนาดที่หลานทุกคนแม้หลานป้อมที่อายุมากกว่าเพื่อนก็เพียง ๔ ขวบดังนั้นเมื่อหลานเติบโตกันขึ้นมาแล้ว จะไม่มีใครสามารถนึกอะไรหรือจำอะไรได้เกี่ยวกับคุณปู่คุณตาของตนเลย สำหรับหลานพ่อจะกลายเป็นเพียงแต่ "ตำนาน" ที่หลานจะได้ยินได้ฟังจากคำบอกเล่าของพ่อแม่ของตนและคนอื่นๆ เท่านั้น ซึ่งถ้าหลานได้มีโอกาสรู้จักสนิทสนมกับคุณปู่คุณตาจริงๆ แล้ว จะต้องผูกพันรักใคร่อย่างมากและพูมใจในปู่ในตาของตนเหมือนรุ่นพ่อแม่ของตนได้รู้สึกกันมา

พ่อมีนิสัยต้องกันกับแม่หลายอย่าง ชอบเลี้ยงสัตว์นานาชนิด ที่บ้านเราผัดเปลี่ยนกันมีสัตว์เลี้ยงต่างชนิดอยู่ในบ้าน มีทั้งไก่งวง กะรอกเผือก กะแต นกขุนทอง อีเห็นห่าน นกเขา ที่มีประจำคือหมาและแมว พ่อรักเด็กชอบเล่นกับเด็กเล็ก ระยะใดไม่มีลูกเล็กๆ มักจะต้องไปอาศัยเล่นลูกของน้องๆ แม่บ้าง แม้กระทั่งลูกคนในบ้านพ่อก็รักเมตตาเรียกมาเล่นอุ้มชู และเด็กๆ พากันรักและติดใจพ่อ เด็กคนไหนตัวร้อนเป็นไข้พ่อจะเป็นห่วงเป็นใย เร่งให้รีบรักษาตัว แต่พ่อเองกลับไม่ค่อยห่วงตนเอง พ่อเป็นอะไรนิดหน่อยจะเป็นหมอรักษาตนเองเสร็จ จะให้ไปหาหมอจริงๆ ต้อง "แซะ" กันแล้วยังไม่ค่อยสำเร็จโดยง่าย

พ่อเกิดมาไม่เคยเจ็บอะไรหนักหนาที่ต้องถึงเข้าโรงพยาบาล จนมาถึงคราวเจ็บครั้งนี้ซึ่งทำให้พ่อต้องนอนโรงพยาบาลเป็นครั้งแรกและครั้งสุดท้าย อาการเริ่มแรกของพ่อ

คือรับประทานอาหารแข็งแล้วรู้สึกกลืนไม่เข้าตั้งแต่ราวต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ บางทีกลืนลงบางทีกลืนไม่ลง แต่พวกลูกไม่คิดเฉลียวเลยว่าพ่อจะเป็นอะไรร้ายแรง ด้วยความเขลาเห็นพ่อเฉยก็ไม่ได้เซ้าซี้เคี่ยวเข็ญให้ไปหาหมอ จนพ่อน้ำหนักลดลงไปจึงไปตรวจที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ เสียเวลา ๓ อาทิตย์โดยไม่ทราบว่าเป็นอะไรแน่ ไปแต่ละทีต้องคอยนานๆ เสียเวลาและเหน็ดเหนื่อย ระยะนั้นพ่ออาเจียรบ่อยพออาหารมีอะไรเป็นกากแม้เพียงเล็กน้อยก็จะอาเจียร และพ่อบ่นว่าทำไมจึงผิดปกติที่นอนหลับสนิททั้งคืนก็จริง แต่ตื่นเช้ารู้สึกโหยใจริกๆ แทบจะลงบันไดมาข้างล่างไม่ไหว แม่จึงชวนพ่อไปหาญาติกันที่เป็นแพทย์ มีศักดิ์เป็นน้องแม่เพราะเป็นลูกอา คือ หมอยุ้ยและสามี (แพทย์หญิง เฟื่องฟ้า คุณาดร บุตรีพลโท เฟื่อ ฤทธาคนี และนายแพทย์ นิพนธ์ คุณาดร) ทั้งสองได้ให้พ่อไปเอ็กซเรย์ที่พญาไทเอ็กซเรย์ เมื่อได้ผลมาพบว่าเป็นมะเร็งในหลอดอาหาร จึงรีบนำพ่อฝากฝังกับนายแพทย์จินดา สุวรรณรักษ์ ผู้เป็นอาจารย์และทำงานอยู่ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี พ่อต้องเข้าโรงพยาบาลโดยด่วนเมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ และนายแพทย์จินดา สุวรรณรักษ์ ได้ทำการเจาะกระเพาะเพื่อช่วยเพิ่มอาหารแก่พ่อจะได้แข็งแรงเร็วพอที่จะทำผ่าตัดได้ การอยู่ที่โรงพยาบาลรามาธิบดีระยะนั้นลำบากมากเพราะยังเพิ่งเปิดใหม่และไม่มีห้องพิเศษ พ่อต้องอยู่ห้องรวมในแผนกศัลยกรรมชาย ซึ่งมีเตียงตั้งเรียงกันตอนละ ๖ เตียง รวมทั้งห้อง ๓๐ เตียง ห้องน้ำต้องใช้รวม พ่อใช้ส้วมซึมไม่ได้นั่งไม่ถนัด เคยไปหกล้มครั้งหนึ่งจึงต้องเลิกใช้เปลี่ยนเป็นหม้อนอนและเพื่อไม่ให้รบกวนพยาบาลพ่อพยายามเปลี่ยนเวลามาใช้หม้อตอนบ่ายซึ่งเป็นระยะเวลาที่แม่มาเยี่ยมจะได้ช่วยปฏิบัติดูแลได้พยาบาลที่ปฏิบัติงานอยู่มีผู้มีมารยาทนุ่มนวล ดูแลคนไข้ดีบางคน แต่บางคนก็มารยาทกิริยาวาจากระโชกโฮกฮากทำให้พ่อไม่พอใจอยู่บ่อยๆ แต่แม่และลูกก็ปลอบให้พ่ออดทน เพื่อหวังที่จะรักษาตัว นอกจากนั้นพ่อเหงาและว้าเหว่เพราะต้องนอนอยู่คนเดียวเป็นเวลานานๆ ด้วยเป็นห้องรวม ไม่อนุญาตให้มีญาติเฝ้าไข้และกำหนดเวลาเยี่ยมก็เคร่งครัดตั้งแต่ ๑๕.๐๐.–๑๘.๐๐ น. เท่านั้น บางทีถึงเวลาเยี่ยมแล้วเกิดกำลังขัดถูทำความสะอาดพื้นห้อง ผู้เยี่ยมต้องเสียเวลาคอยไปอีกกว่าครึ่งชั่วโมง พ่อเคยอยู่แต่ที่มีลูกและแม่ห้อมล้อมจึงไม่สบายใจ ชั้นแรกลูกๆ หวังว่าถึงสิ้นเดือนคงจะมีทางได้ห้องจึงทนคอย พอปรากฏว่าห้องยังไม่มีเปิดพิเศษ และยังไม่มีกำหนดว่าจะเปิดได้เมื่อไร

ทางโรงพยาบาลต้องการให้พ่อกลับไปอยู่บ้านและมารับการฉายแสงทุกวัน ซึ่งจะก่อความลำบากเหน็ดเหนื่อยต่อคนไข้เดินทางไปกลับ แม่จึงปรึกษากับนายแพทย์จินดา สุวรรณรักษ์ ขออนุญาตย้ายโรงพยาบาล นายแพทย์เห็นใจและเต็มใจส่งเรื่องราวเกี่ยวกับการดำเนินการรักษาพยาบาลเท่าที่ทำมาแล้ว ส่งมอบให้แพทย์ทางโรงพยาบาลผู้จะเป็นเจ้าของไข้ต่อ ทางด้านโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์พี่ท่านไอและคุณหญิงเล็ก (ม.ร.ว. เอมจิตร จิตรพงศ์) ช่วงวิ่งเต้นจัดการให้โดยแพทย์หญิงชมพูนุท อ่องจริต ได้แนะนำคุณหญิงเล็กให้ไปหานายแพทย์เหมือนหมาย สรรประดิษฐ์ ที่เชี่ยวชาญด้านนี้ขอให้กรุณารับเป็นแพทย์ผู้รักษาพ่อ แล้วขออนุญาตย้ายพ่อมาเข้าโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์สำเร็จในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ วันแรกที่พ่อย้ายมาต้องมาอยู่ห้องรวมกันอีก เพราะห้องพิเศษไม่ว่าง พ่อกำลังหวังเต็มที่ว่าจะได้มาอยู่สบายพอมาพบห้องอึดอัดอีกก็ไม่ชอบใจ พี่ท่านอามทรงฝากคำตรัสมาล้อๆ กับพี่ท่านกุมารี (ม.จ. หญิงกุมารีเฉลิมลักษณ์ จิตรพงศ์) ปลอบพ่อว่าทนลำบากเอาสักคืน นึกว่าออกศึกปราบแม้วแดงก็แล้วกันพ่อเลยขันและไม่ว่าอะไรอีก เพราะพี่ท่านอาม "จี้เส้น" พ่อถูก พ่อภูมใจนักในการเป็นทหารและลูกๆ ก็พลอยได้ความรู้สึกติดต่อมาด้วย ทุกครั้งที่ลูกร้องไห้ที่ลูกท้อถอยและหรือร้องว่าทำไม่ได้ พ่อจะพูดว่าลูกทหารต้องเข้มแข็ง ลูกทหารต้องอดทน ต้องมีมานะ และอย่าพึ่งร้องว่าทำไม่ได้จนกว่าจะลองให้สุดฤทธิ์สุดกำลังเสียก่อน

รุ่งขึ้นได้ห้องพิเศษที่ตึก สวัสดิ์-ล้อม ห้อง ๒๑๐ แม่สามารถอยู่เฝ้าพ่อได้พ่อก็ค่อยเป็นสุขขึ้น ต่อมาห้องพิเศษที่มีเครื่องปรับอากาศในตึกเดียวกันว่างลง พ่อจึงได้ย้ายเข้าอยู่ในห้องนั้นคือห้อง ๓๐๘ ระหว่างนั้นนายแพทย์ได้ทำการตรวจสอบกะการรักษา กำหนดวันทำการผ่าตัดเรียบร้อยก่อนถึงวันผ่าตัด ๓ วัน พ่อบ่นปวดแผลที่ท้องที่ได้รับการเจาะไว้ แต่ความอยากจะให้แพทย์ผ่าตัดจะได้หาย พ่อไม่ยอมบอกหมอและไม่ยอมให้ใครบอกด้วย สู้ทนปวดมาจนถึงกำหนดวันผ่า ปรากฏว่าพ่อเกิดอาการไข้ขึ้นต้องระงับการผ่าตัด แพทย์จึงเปลี่ยนไปรักษาโดยให้ฉายรังสีแทน ภายใต้ความดูแลรักษาของนายแพทย์ภิญโญ กำภู ณ อยุธยา หลังจากที่ฉายรังสีครบที่กำหนดแล้วอาการพ่อค่อยดีขึ้น สามารถรับประทานอาหารได้ทางปากเองบ้าง นายแพทย์เห็นว่าจะนอนอยู่อย่างนี้อาจจะเบื่อ ถ้ากลับบ้านไปเปลี่ยนบรรยากาศสักพักก็คงดีจึงถามพ่อว่าอยากกลับบ้านหรือไม่ พ่อรับคำ

ทันทีเพราะพ่อคิดถึงหลานๆ นอนโรงพยาบาลหลานเล็กๆ จะมาหาก็ไม่ได้บ่อยนัก พ่อออกจากโรงพยาบาลกลับบ้านเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๒ ระหว่างอยู่บ้านพ่อพยายามลุกเดินเหินเอง พยายามรับประทานอาหารแต่ถึงกระนั้นก็ไม่พอ เพราะตอนอยู่โรงพยาบาลพ่อได้รับทั้งเลือด ทั้งกลูโคลส น้ำเกลือ วิตตามิน ยา ฯลฯ เข้าทางเส้นเลือดตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง ดังนั้น เมื่อถึงกำหนดแพทย์นัดไปตรวจอาการที่โรงพยาบาลหลังจากนอนอยู่บ้านได้ ๑๔ คืน พ่อต้องกลับเข้าโรงพยาบาลใหม่คราวนี้อยู่ห้อง ๓๐๖ ซึ่งเป็นห้องปรับอากาศเช่นกันและอยู่ตึกเดิมด้วย พ่อทราบอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่ต้นว่าพ่อเป็นมะเร็ง ใจพ่อก็สู้อยู่ตลอดเวลาว่าจะหาย พ่อหวังหายและบอกใครต่อใครที่ไปเยี่ยมเสมอว่าจวนหายแล้ว อีกหน่อยกลับบ้านได้

ระหว่างพ่อเจ็บได้รับน้ำใจจากทั้งญาติและทั้งเพื่อนคอยเยี่ยมเยียนถามข่าวคราวเสมอ ทั้งเพื่อนพ่อ เพื่อนแม่ เพื่อนลูก หลานที่ไปเยี่ยมบ่อยและแต่ละครั้งนำความชื่นบานไปสู่พ่อน่าจะได้ "โบว์แดง" คือคุณตุ๊ดตู่ (ม.ร.ว. ดวงใจ ชุมพล) บรรดาเพื่อนๆ ของลูกนั้นลูกติวนับว่า "ได้หน้า" กว่าเพื่อนเพราะมีเพื่อนมาจากหลายสาย ทั้งเพื่อนโรงเรียนนาฏศิลป์ ทั้งเพื่อนคณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ทั้งเพื่อนองค์การโทรศัพท์และเพื่อนจากที่ทำงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ รองลงไปก็ลูกโต้ง มีเพื่อนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และโรงเรียนราชินีบนมาบ่อยครั้ง ผู้บัญชาการทหารบก พลเอกประภาส จารุเสถียร กรุณาส่งกระเช้าผลไม้และอาหารกระป๋องมอบให้ผู้แทนมาเยี่ยม และให้เงิน ๒ หมื่นบาทช่วยในการรักษาตัว ผู้ที่มีพระคุณล้นเหลือยิ่งในการรักษาพยาบาลพ่อครั้งนี้ คือพ่ท่านอามทรงรับเป็นธุระระหว่างที่พ่อเจ็บอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ทุกอย่าง เมื่อพ่อออกจากโรงพยาบาลกลับไปอยู่บ้านในช่วงสั้นๆ นั้นยังได้ส่งลูกจ้อยและลูกติ๋วไปกราบขอบพระทัยที่ทรงกรุณาชุบชีวิตพ่อ แต่อนิจจาชีวิตที่ทรงช่วยชุบนั้นก็ได้เพียงยืดเวลาออกไปอีกเล็กน้อยเท่านั้นเอง

พ่อย้อนกลับเข้าโรงพยาบาลครั้งหลังนี้ตั้งแต่ ๑ ธันวาคม ๑๒ อาการมีแต่ทรงกับทรุดลูกๆ ผลัดเปลี่ยนกันไปเยี่ยมเยียนพ่ออย่างสม่ำเสมอ แต่ผู้ที่ต้องอยู่ประจำคือแม่ พ่อต้องการให้แม่อยู่ด้วยตลอดเวลา แม่เป็นผู้ช่วยด้านกำลังใจอย่างดี เวลาพ่อกระวนกระวายด้วยอาการไข้นอนไม่หลับ แม่จะนั่งอยู่ข้างเตียงจับมือกันไว้ปลอบโยนให้พยายาม

สงบใจหลับเสีย แม่นั่งอยู่นี่แล้วซึ่งช่วยให้พ่อได้พักผ่อนหลับไปบ้าง แม้จะเพียงพักละไม่กี่นาที ถ้าแม่ออกไปพักผ่อนหรือบางทีไปธุระซื้อเข้าของ ถ้าหายไปสักชั่วโมงพ่อจะเฝ้าคอยและน้อยอกน้อยใจว่าพ่อเจ็บแม่ยังทิ้งไปได้ลงคอ ลูกที่อยู่แทนแม่เวลาแม่ออกไปข้างนอกคอยปฏิบัติพ่อได้อย่างดีคือลูกต้อมผู้เป็นประโยชน์มาก สนองคุณพ่อได้เต็มที่ทั้งเช็ดตัวโกนหนวด และป้อนอาหารแต่เพราะกำลังเป็นนักเรียนนายเรืออากาศอยู่จึงมาได้เฉพาะเสาร์อาทิตย์ และระหว่างปิดภาคเรียนเท่านั้น ลูกก้อยต้องออกต่างจังหวัดไปปฏิบัติราชการทุกเดือน แต่ก็พยายามปลีกเวลามาเยี่ยมพ่อพร้อมปุ่มให้บ่อยที่สุดเท่าที่จะมาได้ บางครั้งก็หอบหลานทั้งหลานป้อม หลานโอ่งมากราบคุณปู่ ลูกต๋อยเป็นปลัดอำเภออยู่ที่อำเภอบางปะหัน จังหวัดอยุธยา พยายามมาเยี่ยมพ่อเกือบทุกอาทิตย์พาลูกพาเมียมาบางครั้งจุ๊กกำลังตั้งครรภ์ลูกคนที่ ๒ จึงได้รับการห้ามว่าอย่าพาเดินทางบ่อยนัก แต่ก็มาหลายครั้งหลายหน ส่วนลูกคนอื่นๆ อยู่ใกล้ชิดจึงพยายามไปให้ได้เกือบทุกวัน อาหารที่พ่อพอกลืนได้คือรังนก พ่อชอบมาก และลูกได้พยายามจัดหามาให้รับประทานมิได้ขาด นอกนั้นมีพวกน้ำหวานบ้าง แต่พอกลืนอะไรลงไปหรือกรอกอาหารลงกะเพาะก็ตามได้สักหน่อยก็จะไหลเลอะออกทางรอยเจาะที่หน้าท้อง ก่อความรำคาญที่ต้องเดือดร้อน ชะล้าง เปลี่ยนผ้าที่ใช้ปิดแผลใหม่ ดังนั้น บางวันพ่อรู้สึกสบายแผลแห้งสนิท พ่อแทบจะไม่ยอมรับประทานอะไรเลย ด้วยกลัวจะไปออกทำให้แผลเปียกไปใหม่ พ่อได้อาหาร ยา ฯลฯ ที่ให้ติดต่อกันตลอดเวลาเข้าเส้นเลือดใหญ่ที่เจาะไว้ที่โคนขาโดยตรงนั้นเป็นหลัก

พ่อร้องไห้จริงๆ ครั้งแรกในโรงพยาบาล เมื่อวันเกิดลูกติ๋ว เมื่อ ๑๙ ธันวาคม ๑๒ พ่อให้พรลูกเสียงขาดๆ และน้ำตาไหล ต่อมาถึงวันจันทร์ ๒๒ ธันวาคม พ่อมีอาการแทรกที่น่าตกใจยิ่ง คือตลอดคืนวันอาทิตย์และตลอดวันตลอดคืนวันจันทร์พ่ออาเจียรเป็นโลหิตสดๆ เรียกว่าโลหิตที่แพทย์สั่งให้วันเว้นวันนั้นแทบจะกลับคืนมาหมด และต้องสั่งให้เพิ่มใหม่อีก แม่และลูกได้ทราบอยู่แล้วจากพี่ท่าน ซึ่งทรงทราบรายงานของหมอว่าอาการพ่ออยู่ในขั้นหมดหวัง ถึงวันนั้นหมอได้บอกกับแม่ด้วยวาจาอีกครั้งหนึ่ง แม่นั้นน่าสงสารและน่าชมที่เก่งมาก แม่ไม่อยากให้พ่อทราบ แม่แอบออกมาร้องไห้ข้างนอกห้อง เมื่อกลับเข้าห้องไปแม่ล้างหน้าล้างตาแต่งสีหน้าให้ปกติเข้าไปใหม่ เมื่อทางแพทย์ผู้รักษาว่าหมดหวัง เราดิ้นรนหวังปาฏิหาริย์ ลูกติ๋ว ลูกเตือง ได้ลองไปหานายแพทย์ประสาน

เหตระกูล ขอให้กรุณาช่วยรักษาทางคุณพระด้วย อีกทางหนึ่งคือคุณหญิงจันทร์เพ็ญ นาวิเสถียรกรุณาพาไปหาท่านอาจารย์ที่สำนักลาดหญ้า ให้ท่านช่วยเหลือด้วย เมื่อสั่งให้ทำสังฆทานแด่พระ ๕ องค์ อุทิศส่วนกุศลให้เจ้ากรรมนายเวรพ่อ คุณป้าหญิง (คุณเฉิดศรี ศิริเวทิน) และคุณลุงหลวงมงคล (พล.ร.ท. หลวงมงคลยุทธนาวี) ได้กรุณากุลีกุจอจัดเตรียมให้เรียบร้อยสำหรับลูกๆ ได้ทำสังฆทานทันในวันรุ่งขึ้น

ลูกๆ ทุกคนก็ต้องเล่นละคร วันที่ ๒๓ ธันวาคม เป็นวันเกิดพ่อเราจัดฉลองเงียบๆ มีขนมเค็กเขียนว่า กราบพ่อวันเกิด ลูกเรียงแถวกราบและจูบพ่อ พากันแต่งโคลงกลอนมาอวยพรพ่อตามที่เคยปฏิบัติกัน **ของลูกจ้อยเขียนมาเป็นโคลงว่า**

วันเกิดพ่อลูกตั้ง มนัส มั่นเอย
ขอพระอวยพรสวัสดิ์ สฤษดิ์ให้
หมอปราบโรคร้ายขจัด จากพ่อ หมดนา
ชีพพ่อยั่งยืนได้ ยิ่งร้อยขวบปี

ลูกหลานมีจิตพร้อม เพรียงกัน
สร้างกุศลบุญอัน เพริศแพร้ว
ของบุญส่งพ่อสัน ติสุข สบายนา
คู่แม่เพียงฉัตรแก้ว ปกเกล้าเราสราญ

ส่วนของลูกติ๋วเขียนมาเป็นกลอนดังนี้

ยี่สิบสามธันวาคมอุดมศรี วันเกิดพ่อผู้แสนดีมีน้ำจิต
รักลูกและก่อร่างปเลี้ยงเพียงชีวิต สิ่งชอบผิดสั่งสอนไม่นอนใจ
ลูกได้ดีก็เพราะพ่อผู้ก่อเกิด แสนประเสริฐส่งเสริมเพิ่มเติมให้
ลูกได้เรียนวิชาปัญญาไว เป็นทุนได้เลี้ยงตัวทั่วทุกคน
วันเกิดพ่อลูกพร้อมร่วมน้อมจิต เชิญไตรรัตน์ช่วยประสิทธิ์ประสาทผล
ให้พ่อสุขสราญรื่นยั่งยืนชนม์ โรคภัยพ้นอย่าได้พานมารานกาย
เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ลูกนั้น เป็นคู่ขวัญจิตแม่ไม่ห่างหาย
ที่พึ่งพิงหลานหญิงและหลานชาย สุขสบายทั่วกันนิรันดร์เทอญ

ลูกตุ้มมีฝีมือเขียนหนังสือสวย ทำหน้าที่เขียนลงใส่บัตรกระดาษแข็งทำขาตั้งเพื่อมาตั้งไว้บนตู้แต่งตัวในโรงพยาบาลให้พ่อมองเห็น ลูกต่อยรีบมาจากอยุธยาสมทบวันเกิดพ่อ พร้อมด้วยกลอนอีกยาวเหยียด วันเกิดพ่อวันนั้นลูกหลานมาครบทุกคน กลอนลูกต่อยมีคำขึ้นต้นเป็นอารัมภกถาก่อนว่า

ลูกขอกราบอำนวยพรในวาระวันเกิดของพ่อ ผู้ซึ่งเป็นศูนย์รวมแห่งความรักและความสามัคคีของลูกๆ ทุกคน

ยี่สิบสามธันวาเวียนมาถึง	เป็นวันซึ่ง "งอนรถ" ผองต้องจำได้
เป็นวันเกิดของบิดาผู้ยาใจ	วารนี้ไซร้ลูกก้มประนมกร
ขออำนาจพระไตรรัตน์อันศักดิ์สิทธิ์	ทั้งเทเวศทรงฤทธิ์ชอดิศร
อีกอินทร์พรหมยมนาข้าไหว้วอน	ประทานพรแด่พ่อข้าในครานี้
ให้โรคร้ายหายขาดพินาศสิ้น	กลับระบิลชื่อระบือดังก่อนนี้
สุขสมบูรณ์พูลพิพัฒน์สวัสดี	ทุกทิวาราตรีจงสราญ
ขออายุยืนถึงหนึ่งร้อยปี	วรรณฉวีผ่องใสดังไขขาน
ไร้ทุกข์โศกโรคทั่วชั่วกาลนาน	พละหาญห้าวแข็งแกร่งฉกรรจ์
เป็นโพธิ์ทองของแม่และลูกลูก	ซึ่งรักพ่อพันผูกมนัสมั่น
พ่อสนุกลูกสบายได้ทั่วกัน	พรทั้งนั้นจงประสิทธิ์สัมฤทธิ์เทอญ.

ลูกเตี้ยงมีเสียงดีอ่านทำนองเสนาะเพราะ จึงได้เป็นตัวแทนลูกๆ อ่านโคลงกลอนอวยพรพ่อทั้ง ๓ บทนั้น ระหว่างอ่านลูกแม่ผู้รู้อยู่แก่ใจแอบร้องไห้ด้วยอดไม่ไหว แต่พยายามหลบซ่อนหน้าไม่ให้พ่อเห็น พ่อเองฟังแล้วมีน้ำตาซึม เมื่อจบพิธีอ่านพ่อได้ตอบด้วยคำพูดที่ขาดเป็นห้วงๆ ลูกจำได้แม่นยำว่าดังนี้ "พ่อขอขอบใจลูกๆ ทุกคน พ่อชื่นใจมาก ลูกของพ่อดีทุกคนไม่เคยทำให้พ่อผิดหวัง พ่อเสียใจเหลือเกินที่วันเกิดพ่อปีนี้ต้องมาฉลองในโรงพยาบาลโดยพ่อนอนเจ็บอยู่บนเตียง ถ้าบุญตัวของพ่อยังมีพอ หวังว่าเราคงได้สนุกกันที่บ้านในวันเกิดคราวต่อไป"

วันเกิดพ่อครั้งนั้น ทุกคนน้ำตานองหน้าและช่วยกันปลอบพ่อ ช่วยกันปลอบระหว่างกันเอง เพื่อไม่ให้พ่อสงสัยที่มาร้องไห้กันยกใหญ่เช่นนั้น จึงซัดความผิดไปให้พ่อว่าพ่อร้องไห้นำแม่ลูกเลย "บ้าจี้" ร้องตามกันหมด ลูกจ้อยนั้นแย่กว่าคนอื่นจนได้สมญา

ว่า "นางร้องไห้" บ้าง "แม่บ่อน้ำตาตื้น" บ้าง เพราะโศกโศกาหลายพักหลายคราวแล้ว และลูกตาเจ้ากรรมก็บวมเป็นนกกะปูด ฟ้องให้เห็นชัดจนต้องคอยหลบหน้าพ่อ ดีที่พ่อเองมัวแต่ตาฝ้าฟางเช่นกันจึงไม่ทันสังเกต พ่อยังแสดงอารมณ์ขันโดยพูดถามแม่ว่า "คุณนายไม่ "พระราชทานเงินตรา" ฉันบ้างเรอะ" ให้พวกเราหัวเราะกันออกมาได้

บุญตัวของพ่อมิไม่พอดังพ่อหวัง เคราะห์ร้ายหนักจึงเป็นของเราแม่ลูก (พวกเราช่วยกันปิดพ่อไม่ให้พ่อเสียกำลังใจถึงอาการสิ้นหวังของพ่อ แต่มาทราบทีหลังว่า ต่างฝ่ายต่างปิดกัน พ่อเองแอบบอกกันน้ำณี (คุณสุพรรณี วิศวโยธิน) ว่าพ่อเจ็บครั้งนี้รู้ตัวแล้วว่าไม่รอดหรอก สงสารแต่แม่เท่านั้นอย่าบอกให้แม่รู้) พ่อมีชีวิตเลยวันเกิดอายุครบ ๕๗ ปีไปอีกเพียง ๒๕ วันเท่านั้นโรคร้ายของพ่อในระยะหลังทำให้พ่อเจ็บปวดและต้องฉีดมอร์ฟีนระงับ ลูกๆ ได้พูดกับหมอตรงๆ ว่า ถ้าเหตุการณ์จะเป็นดังหมอว่าก็ขอให้พ่อสบายจนถึงวาระที่สุด ดังนั้นหมอจึงสั่งเพิ่มให้ฉีดยาระงับปวดกระชั้นเข้าเป็นทุกๆ ๔ ชั่วโมง แต่เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่า ลูกติ๋วและเตือนได้ไปหานายแพทย์ประสาน เหตระกูลอีก และท่านได้กรุณาช่วยเหลือทางคุณพระ อำนาจคุณพระสามารถช่วยให้พ่อหายจากอาการเจ็บปวดกลับสบายดีจนไม่ต้องฉีดยาอีกเลยแม้แต่เข็มเดียว จึงเป็นบุญที่ช่วยให้ช่วงสุดท้ายของชีวิตพ่อไม่ต้องทนทุกข์ทรมานกับความรู้สึกที่โรคร้ายบันดาล พ่ออาการดีขึ้นแจ่มใสขึ้นบ่นรำคาญที่รับประทานอะไรแล้วไหลออกมาทางหน้าท้อง ดังนั้นนายแพทย์จึงตัดสินใจทำการเย็บกระเพาะปิดเสีย และกำหนดทำในวันพุธที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓ หลังจากกลับมาจากห้องผ่าตัดแล้วพ่อก็ยังสบาย เพียงแต่กระหายน้ำและแพทย์ยังห้ามอยู่ นายแพทย์บอกแม่และติ๋วว่าเมื่อเปิดท้องเข้าไปเย็บกระเพาะนั้น พบว่ามะเร็งได้ลุกลามลงมาทำลายในบริเวณท้องพ่อทั่วไปหมด แล้วให้เราเตรียมใจไว้ได้ แต่ถึงกระนั้นก็กระทันหันเหลือเกิน วันศุกร์ที่ ๑๖ มกราคม เป็นวันที่พ่อแจ่มใสที่สุด รับประทานน้ำหวาน ส้มโอได้ครึ่งกลีบ บอกว่าชื่นใจ ผลไม้สดอร่อยกว่าที่เป็นน้ำอัดกระป๋อง พ่อนอนอ่านหนังสือพูดคุยกับลูก ต๋อยพาหลานต้นมาเยี่ยมคุณปู่ พ่อเล่นกับหลานสนุก พ่อปลอดโปร่งใจบอกว่าตอนนี้หมดปัญหาเรื่องกะเพราะ จะลงมือตั้งหน้ารับประทานให้แข็งแรงละ พ่อสั่งรังนกของโปรด สั่งลูกติ๋วให้หาซื้อองุ่นและแอปเปิ้ลมาจะได้รับประทานในวันเสาร์ กลางคืนวันศุกร์นั้นเป็นเวรลูกเตือนนอนเฝ้าเป็นเพื่อนแม่คอยช่วยแม่ปรนนิบัติพ่อ เพราะแม่ขวัญ

เสียตั้งแต่พ่อมีอาการแทรก ลูก ๆ คนอื่นกลับไปอย่างสบายใจ หลับสบายด้วย ไม่มีใคร สังหรณ์ใจเลยแม้แต่นิดหนึ่งว่าเช้าวันรุ่งขึ้นตนจะไม่มีโอกาสพูดกับพ่ออีกต่อไปแล้ว

วันเสาร์ที่ 17 มกราคม ลูกจ้อยได้รับโทรศัพท์จากเตืองเวลาประมาณ 6.15 น. ให้รีบไปโรงพยาบาลด่วน เมื่อไปถึงกำลังมีพยาบาลสำละวนรุมล้อมช่วยชีวิตพ่ออยู่อย่างเต็มกำลัง อกพ่อยังยุบขึ้นยุบลงแสดงว่าหายใจอยู่ ได้ทราบรายละเอียดจากแม่และเตืองว่าพ่ออยากน้ำบ่อย และตลอดคืนพ่อดื่มน้ำเข้าไปก็จะอาเจียนเป็นเสมหะออกมา แม่และเตืองวุ่นวายอยู่มิได้หลับนอน พ่อเองก็ไม่ได้หลับ ราว ๆ 5 ทุ่ม พยาบาลฉีดยานอนหลับให้ พ่อหลับไปได้เพียง 15 นาทีเท่านั้นก็ตื่น พ่อรู้สึกร้อนและเรียกร้องให้เช็ดตัวเรื่อย ๆ ด้วยโอดิโคโลญผสมน้ำเย็นสลับกับดื่มน้ำและอาเจียน ประมาณ 03.00 น. แม่สังเกตเห็นพ่อหายใจมีอาการหอบคล้ายเหนื่อย จึงแจ้งพยาบาลให้บอกหมอ พยาบาลบอกว่าโทรศัพท์ไปแล้ว เช้ามืดหมอจะมา แต่หมอก็มาไม่ทัน ใกล้ 0600 น. แม่เช็ดหน้าเช็ดแขนให้พ่อ พอวางผ้าเย็นลงบนอกพ่อเพื่อจะเช็ด พ่อสะดุ้งลืมตาขึ้นมา มองเห็นแม่ พ่อก็จับมือมองหน้าแม่และยิ้มให้แสดงความขอบใจต่อแม่ด้วยสีหน้าและแววตา แล้วนอนหลับไปได้งีบหนึ่งสั้น ๆ เตืองเห็นพ่อเงียบแล้วจึงผละไปนอนพัก แม่ยังคงนั่งอยู่ชั่วประเดี๋ยวพ่อตื่นมาอีก ถามแม่ว่ารังนกมาหรือยัง แม่ตอบว่าสายหน่อยซิ ลูกเขาถึงจะมา พ่อบ่นจะดื่มน้ำอีก แม่ท้วงว่าดื่มแล้วเดี๋ยวก็อาเจียนอีกหรอก พึ่งหยุดไปไม่นานเท่าไร อาเจียนมาก ๆ แพ้แรง พ่อบอกว่าหิวน้ำนี่ กินแล้วอาเจียนก็รู้เอง แม่ทำเฉย ๆ จนหลัง 6 โมงเช้าไปหน่อย พ่อขอน้ำซ้ำ แม่จึงนำมาให้ พ่อดื่มน้ำเข้าไปหน่อยก็อาเจียนใหม่ คราวนี้ออกมามากติดต่อกัน พ่อพูดคำสุดท้ายว่า "คุณนาย ฉันหายใจไม่ออก" แม่กดกริ่งขอพยาบาลเข้ามาช่วยเหลือ และให้เตืองไปโทรศัพท์ตามพี่น้อง ลูกจ้อยอยู่ใกล้จึงได้มาก่อน และจึงเลยได้ทันเห็นใจพ่อ พยาบาลผู้หนึ่งเรียกพ่อ "คุณชายคะ คุณชายคะ" พ่อมีอาการแสดงท่ารับรู้ แต่มิได้ออกเสียง หลังจากนั้นสักพักพ่อมีอาการหายใจยาวขึ้นและกลับนิ่งไปใหม่ หัวใจพ่อหยุดเต้น นายแพทย์ที่อยู่เวรตอนนั้นและพยาบาลรีบดำเนินกรรมวิธีต่าง ๆ ช่วยชีวิตพ่อสุดกำลัง ลูกเฝ้ามองหน้าพ่อแล้วใจหาย หน้าพ่อเผือดลงเผือดลง ลูกคิดสงสัยอยากรู้นักว่าพ่อรู้สึกอย่างไร จะทราบหรือไม่ว่าพ่อกำลังจากไป ละทิ้งลูกเมียให้โศกาดูรอยู่เบื้องหลัง ในที่สุดความชุลมุนวุ่นวายต่าง ๆ สงบลง เหลือมือแพทย์

และพยาบาลจะช่วยได้ มัจจุราชเป็นฝ่ายมีชัย ในห้องมีแต่เสียงสะอื้นและน้ำตาของเราแม่ลูก หูเราอื้ออึงไปด้วยคำพูดคำสุดท้ายของพยาบาลก่อนจะออกจากห้องไป ละให้อยู่กับพ่อโดยลำพัง "ท่านสิ้นแล้ว" ความรู้สึกนานาประดังเข้ามาจนแยกแยะไม่ถูก แต่ความรู้สึกที่เด่นและรุนแรงเหนือสิ่งอื่นคือความทุกข์สาหัสที่ต้องสูญเสียพ่อ ต่อแต่นี้ไปเราไม่มีพ่ออีกแล้ว

เสียงแม่สะอื้นเฮือก ลูกปลอบแม่อย่าร้องไห้ นิ่งเสียเถิดแม่ แต่ริมฝีปากผู้พูดเองก็สั่นระริก และน้ำตาพราว แม่และลูกทยอยกันกราบพ่อ พอดีลูกๆคนอื่น ๆ มาถึงทุกคนได้กราบพ่อและมองร่างที่นอนสงบของพ่อกันเป็นครั้งสุดท้าย พ่อยังรักชีวิต ยังมีความสุขสนุกสนานกับชีวิตเหลือเกิน น่าสงสารที่กำลังใจที่ต่อสู้อยากจะอยู่ของพ่อไม่อาจช่วยให้สัมฤทธิ์ผลสมดังใจ

พ่อจากไปสบายแล้ว ชีวิตในโลกนี้ พ่อมัวแต่ห่วงความสุขความสบายของครอบครัวยิ่งกว่าตนเอง พ่อต้องอดออม "อดเปรี้ยวไว้" เป็นส่วนใหญ่ โดยไม่ทันมีโอกาส "กินหวาน" เลย ชีวิตพ่อหลังจากนี้ ลูกเชื่อว่าได้เสวยสุขารมณ์สมบัติทิพย์ด้วยกุศลกรรมที่ทำไว้

ด้วยทิพญาณวิถีใดก็ตาม หากพ่อได้ทราบและพอใจผลงานที่แม่และลูกช่วยกันทำเพื่อพ่อครั้งนี้ ขอพ่อโปรดพากพูมใจเถิดว่า เพราะลูกได้พ่อเป็นพ่อ ลูกจึงสามารถแสดงความรัก ความกตัญญูสนองคุณพ่อได้เช่นนี้

มีคำกล่าวว่า ความตายคือการพักผ่อนที่ยาวนาน พ่อเหน็ดเหนื่อยมาหนักหนาแล้ว พักผ่อนให้สบายเถิดพ่อ อย่าได้กังวลห่วงใยถึงแม่ ลูก ๆ พ่อยังอยู่ "เลือดทหารลูกทหาร" ต้องไม่ทำให้พ่อผิดหวัง จริงไหมจ๊ะ พ่อ

ลูก ๆ ของพ่อทุกคน

กลบทพจน์รำพัน

ครวญคิดไปใจหายไม่วายเศร้า
ไม่วายโศกทุกข์สุมรุ่มร้อนเร้า
รุ่มร้อนเผ้าหม่นไหม้ไม่วายครวญ (นาคบริพันธ์)

ไม่นึกเลยเลยว่าลูกบุญน้อยไป
ต้องร่ำไห้ไห้โหยช้ำสุดกำสรวล
รวมทุกข์ใหญ่ใหญ่หนักหนามาประมวล
แม้หมดถ้วนถ้วนไม่เท่าลูกเศร้ากัน (รักร้อย)

เคยเคยมีพ่อที่รักอักนิษฐ์
เคียงเคียงแม่คู่ชีวิตไม่ห่างหัน
ลูกลูกสุขสนุกสนานเบิกบานครัน
ทุกทุกวันเคยแต่ชื่นรื่นอุรา (ธงนำริ้ว)

มัจจุราชจอมราชหทัยโหด
ใยลงโทษทัณฑ์หนักเสียนักหนา
มาพรากพ่อพาพ่อลับดับชีวา
หนีหน่ายหน้าแหนงหน้าลับไม่กลับคืน (กินนรเก็บบัว)

บ้านเคยมีเสียงระริกกระซิกกะซี้
บัดเดี๋ยวนี้มีแต่เสียงสะอึกสะอื้น
น้ำเนตรนองหมองช้ำสุดกล้ำสุดกลืน
เหลือจะฝืนขืนข่มระทมฤทัย (สบัดสบิ้ง)

โอ้ร่มโพธิ์ร่มพักหลักลูกแม่
ร่มเงาแผ่เงาผองให้ได้อาศัย
มาโค่นล้มโค่นแล้วหนาสุดอาลัย
ไม่ถึงวัยถึงเวรเกณฑ์ชตา　　　　　　(สุรางคระบำ)

ดั่งดวงเดือนดูเด่นมาด่วนดับ
เลื่อนลอยลับหลีกลี้หนีแหล่งหล้า
ออกอื้ออัดอัดอกอ่อนระอา
พิภพพาพ่างเพียงพินาศพัง　　　　　　(เบญจวรรณห้าสี)

ลูกสิ้นแล้วโพธิ์ล้มสิ้นร่มแล้ว
เหลือความหลังฝั้งแน่วเมื่อเหลียวหลัง
ทนประดังฝนแดดแผดประดัง
หนาวลมเย็นพัดกะทั่งยะเยียบเย็น　　　　　　(พยัคฆ์ข้ามห้วย)

โอ้พ่อจ๋าอ้าพ่อจอมกระหม่อมลูก
เฝ้าฝั้งปลูกฝักใฝ่ปล้ำพร่ำเคี่ยวเข็ญ
วิชาเตรียมไว้ช่วยตนพ้นลำเค็ญ
รู้ให้ดีเรียนให้เด่นเป็นรอดตัว　　　　　　(ระลอกแก้วกระทบฝั่ง)

รวิจะแรงวรุณจะหลั่งพระพายจะพัด
ก็ยืนก็หยัดสมศักดิ์สมศรีจะดีจะชั่ว
จะเยือกจะเย็นจะมืดจะมิดมิคิดจะกลัว
มิเมามัวกมลกระจ่างสว่างปัญญา　　　　　　(ตะเข็บไต่ขอน)

ยามชีพยังพ่อก่อกอร์ปกรรมดีใด
ยามชีพสิ้นบุญส่งให้สมปรารถนา
เสวยสุขสรวงสวรรค์ในชั้นฟ้า
เสวยสุขทุกทิวาราตรีกาล (ภุมรินเชยกรายเกสร)

ประสงค์จิตคิดสั่งสมกุศลบุญ
ประสิทธิ์หนุนสมคิดอธิษฐาน
ประสาทชาติเกิดใดในทุกวาร
ประสพพ่อสมมานเหมือนก่อนเคย (บวรโตฎก)

เฉลยคำพร่ำพจน์กำสรดร่ำ
ร่ำกำสรดพจน์พร่ำคำเฉลย
พัดรำเพยเผยฝากวากย์ภิเปรย
ภิเปรยวากย์ฝากเผยรำเพยพัด
ถนัดเห็นเด่นกรรมเพรงยำเยงเล่น
เล่นเยงยำเพรงกรรมเด่นเห็นถนัด
กรรมซัดชี้พลัดพ่อพรากจากรวบรัด
รัดรวบจากพรากพ่อพลัดชี้ซัดกรรม (ถอยหลังเข้าคลอง)

โอ้อกเอ๋ยเพียงเพื่อลูกพ่อเหนื่อยยาก
นิจจาเอ๋ยทนลำบากถลากถลำ
อนาถเอ๋ยเปรียวงดอดหวานประจำ
อุแม่เอ๋ยอกช้ำร่ำรำพึง (กวางเดินดง)

พ่อรักเราแม่ลูกผูกใจรัก
รักยิ่งใหญ่ใสประจักษ์หากนึกถึง
ใครใคร่ได้สิ่งใดไม่คำนึง
ออกโอษฐ์อึ้งถึงหูให้พ่อได้รู้ (ถาวรธิรา)

พ่อจักขวนขวายเพียรจนพบพาน
พ่อเพื่อลูกแพงสักปานใดพ่อสู้
พ่อหากเห็นเหมาะชอบควรชื่นชู
พ่อยังอยู่พ่อย่อมไม่ให้ร้อนมาน (บุษบงแย้มผกา)

หากหากปองของผิดคิดแผลงแผลง
พลิกพลิกแพลงเสียหายหมายผลาญผลาญ
เหตุเหตุนี้ผู้ริผิดคิดนานนาน
พ่อพ่อชี้โทษวิจารณ์จนจำจำ (มยุราฟ้อนหาง)

สอนลูกทำกรรมดีเป็นศรีศักดิ์
ศักดิ์ศรีเด่นเห็นประจักษ์ไม่พักพร่ำ
พร่ำพักพูดไม่น้อยด้วยถ้อยคำ
คำถ้อยพร่ำลูกจำไม่เจื่อนจาง (นาคเกี้ยวกระหวัด)

ไม่อิจฉาผู้ใดไม่อิจฉา
ไม่รู้สร่างเมตตาไม่รู้สร่าง
ทำถูกทางศีลธรรมทำถูกทาง
ชั่วหลีกไกลให้ห่างชั่วหลีกไกล (งูกลืนหาง)

ระลวงระลึกนึกพ่อสอนตะก่อนตะกี้
จะหาจะเห็นพ่อที่ดีฉนี้ไฉน
วะหวิววะวับทุกข์ทับทวีพิรี้พิไร
ยิ่งตรึกยิ่งไตรพาใจสลดระทดระท้อ (วิสูตรสองไข)

เสียดายเสียงเพลงขับรับดนตรี
เสียดายเสียงซอสีฝีมือพ่อ
เสียดายคุยเล่นสนุกแสนถูกคอ
เสียดายหนอเชิงนิพนธ์ที่คนชม (บัวบานกลีบขยาย)

จุกเจ่านั่งสิ้นหวังนั่งเจ่าจุก
ถมทับทุกข์ไร้สุขทุกข์ทับถม
ตรมหมองเศร้าใฝ่เฝ้าเศร้าหมองตรม
ทรวงระทมขื่นขมระทมทรวง (กระแตไต่ไม้)

พ่อจากไปแสนสุขได้สุขแสน
อย่างห่วงแหนห่วงจิตคิดจิตห่วง
คอยผูกพันปวงหลานลูกหลานปวง
ชีพลับล่วงลับแล้วไปแล้วลับ (กลมกลืนกลอน)

ความดีพ่อก่อไว้ได้ปรากฏ
เกียรติยศไม่ว่าใครได้กิตติศัพท์
ถึงไร้เงินไร้ทองไว้กองนับ
ไร้สินทรัพย์แต่น้ำใจไม่ { เลยจาง / จางเลย } (โสภนานุกูล)

ถึงคนชังแกล้งเสียเพลี่ย { แบบบอบ
บอบแบบ }

แถม { แซบซอบ
ซอบแซบ } นินทาว่า { เอ่ยอ้าง
อ้างเอ่ย }

พ่อไม่ถือโทษโกรธเช่น { เคยพลาง
พลางเคย }

ทำ { เฉยช่าง
ช่างเฉย } วางใจ { สบายกาย
กายสบาย } (ลิ้นตะกวดคะนอง)

ไกลภพในที่พ่อไปในภพไกล
หมายหมาดใดสมใจใดมาดหมาย
กำจายชื่อเลื่องลือชื่อกำจาย
ตัวแต่ตายลับหายตายแต่ตัว (ฉัตรสามชั้น)

พ่อจำพ่อ { ลูกขอจำคำสอนสั่ง
ลูกระวังเรื่องดีชั่ว
ชื่อเสียงไม่ให้หมองมัว
ลูกไม่กลัวเกลือกเหล่าพาล } (ดอกไม้พวงคำนอง)

ให้สมพ่อจ่อจิตรรักสมัคร
ที่ประจักษ์รักแน่แม้หลานหลาน
บำรุงรักษ์ศักดิ์วงศ์คงกาลนาน
ดุจปณิธานพ่อตั้งหวังดั่งนี้เทอญ (ก้านต่อดอก)

หมายเหตุ : ชื่อที่อยู่ในวงเล็บโค้งตรงกับบรรทัดที่จบแต่ละบท คือชื่อของกลบท

กตัญญูกถา

งานศพของพ่อได้อาศัยคุณตาเฟื้อ (พลโท เฟื้อ ฤทธาคนี) เป็นผู้จัดการติดต่อทางวัดหาศาลากำหนดการเคลื่อนศพ และแนะนำแม่และกิ่งก้อยไว้ให้ว่าให้ทำอะไรต่อไปตามลำดับที่เกี่ยวกับทางราชการ จัดตั้งสวดพระอภิธรรมศพ 11 คืน ระหว่างนั้นมีท่านผู้มีเกียรติและสถาบันต่าง ๆ ผู้บังคับบัญชา ญาติพี่น้อง เพื่อนแม่เพื่อนลูก ต่างนำพวงมาลากระเช้าดอกไม้ พวงมาลัยมาเคารพศพ และแสดงความเสียใจ ร่วมฟังสวดเป็นจำนวนมากมาย นับเป็นความกรุณาที่ลูก ๆ สำนึกในบุญคุณที่ทุกท่านมีน้ำใจต่อพ่อ มีผู้มาขอเป็นเจ้าภาพสวดอภิธรรมหลายรายที่ต้องขออภัยปฏิเสธไป เพราะกำหนดนัดวันบรรจุไว้เรียบร้อยแล้ว ไม่อาจขยายจำนวนคืนเพิ่มต่อไปอีกได้ และแต่ละคืนมีเจ้าภาพร่วมกันเป็นจำนวนคู่อยู่แล้ว

บุคคลและสถาบันต่าง ๆ ที่เป็นเจ้าภาพสวดให้พ่อแต่ละคืนมีดังนี้

เสาร์	17	มกราคม	2513	เจ้าภาพ
อาทิตย์	18	มกราคม	2513	ลูกหลาน
จันทร์	19	มกราคม	2513	คุณหญิงศิริพันธ์ นครพระรามและบุตรธิดา
อังคาร	20	มกราคม	2513	คุณสมจิตต์ จารยะพันธุ์ และคุณสว่าง ประภากาศ
พุธ	21	มกราคม	2513	เพื่อนร่วมรุ่นนักเรียนนายร้อย ๆ ต.ค. 76
พฤหัส	22	มกราคม	2513	กรมสื่อสารทหารอากาศ
ศุกร์	23	มกราคม	2513	สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย และหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เสาร์	24	มกราคม	2513	แผนก ส.ท.อ. และคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อาทิตย์	25	มกราคม	2513	คณะข้าราชการอำเภอบางปะหัน จังหวัดอยุธยา และนักเรียนโรงเรียนนายเรืออากาศ ชั้นปีที่ 4
จันทร์	26	มกราคม	2513	วปอ. รุ่น 9
อังคาร	27	มกราคม	2513	พล.ร.อ. อนันต์และคุณเจริญใจ เนตรโรจน์ คุณวิเชียรโชติ และคุณสุพรรณี วิศวโยธิน
พุธ	28	มกราคม	2513	เวลา 15.00 น. บรรจุศพ

เจ้านายหลายพระองค์ทรงแสดงน้ำพระทัย เสด็จไปเยี่ยมตั้งแต่ตอนเจ็บ และเสด็จมาวัดเมื่อทรงทราบข่าวถึงแก่กรรมของพ่อ

หนังสืองานศพของพ่อได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากคุณอาดำเนิร (พ.อ. ดำเนิร เลขะกุล) ช่วยรวบรวมให้และเขียนประวัติให้เป็นพิเศษ โดยได้รับความกรุณาของโรงเรียนเสนาธิการ และบรรณาธิการหนังสือยุทธโกษช่วยรวบรวมหนังสือที่ลงพิมพ์งานต่าง ๆ ของพ่อมาให้คุณอาดำเนิรอีกทีหนึ่ง คุณอาคณิตา กรุณาจัดการติดต่อกับโรงพิมพ์ให้ช่วยจัดพิมพ์ด่วนทันเวลา พี่ท่านทรงพิมพ์หนังสือเพิ่มเติมช่วยอีกหนึ่งเล่ม

น้ำพระทัยและน้ำใจนานาประการที่ลูก ๆ ได้รับสำหรับลูกประดุจน้ำทิพย์ชะโลมใจ ช่วยผ่อนความรุ่มร้อนทุกข์ทนที่ลูกรู้สึกจากการขาดพ่อให้คลายลงได้ ลูกขอถือโอกาสนบสิบนิ้วของลูกทั้งหลายกราบคารวะด้วยความสำนึกอย่างสูง ในพระกรุณาธิคุณเจ้านายทุกพระองค์ และในความเมตตาอนุเคราะห์ที่ได้รับจากญาติมิตรทุกท่าน ณ ที่นี้

ม.ล. จ้อย นันทิวัชรินทร์
ร.อ. ม.ล. กิ่งก้อย งอนรถ
ม.ล. จุลลา งอนรถ
ม.ล. จุลกะ งอนรถ
ม.ล. ย่อม งอนรถ
ม.ล. จาริมา งอนรถ
ม.ล. สุจิรา งอนรถ

ชีวิตของคุณเล็กกับดิฉัน ลูก ๆ เขียนเล่าไว้แล้ว ดิฉันจึงขอกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า ดิฉันคิดดูแล้วนับว่าเกิดมามีบุญหลายประการ มีบุญที่มีพ่อแม่ดีได้รับความอบอุ่นอยู่ในความรักความเอาใจใส่ของท่าน เมื่อแต่งงานไปก็มีบุญที่สามีเป็นคนดี เลี้ยงดูยกย่อง ให้ความรักความอาทรสม่ำเสมอโดยตลอด เมื่อมีลูกก็บุญที่ลูกดีอีกไม่ต้องให้เดือดร้อนรำคาญใจ รักใคร่สมัครสมานกัน คอยห่วงใยดูแลแม่ เมื่อดิฉันได้รับทุกข์ที่สูญเสียคุณเล็ก ดิฉันได้ประจักษ์น้ำใจและความกรุณาของญาติมิตรที่ให้ความช่วยเหลือ ปลอบโยน ทำให้ความโทมนัสคลายลง และยังช่วยแบ่งเบาภาระกิจในการจัดงานให้เหมาะสมตามประเพณี ซึ่งสุดที่จะสรรหาคำใดมากล่าวได้ถึงความซาบซึ้งกตัญญูที่ดิฉันรู้สึก ยิ่งกว่านั้นคุณเล็กยังได้รับพระราชทานหีบทองกุดั่นเป็นเกียรติยศ ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ด้วยญาณวิถีใดก็ตามขณะนี้หากคุณเล็กได้ทราบ ก็คงมีความปีติโสมนัสพร้อมใจกับดิฉัน กราบถวายบังคมแทบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และแสดงความขอบพระคุณต่อน้ำใจไมตรีของญาติสนิทมิตรสหายโดยทั่วหน้ากัน

คุณเล็กมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดี กุศลช่วยให้เธอจากไปอย่างสงบ อนึ่งลูกชายต้อม ได้สนองพระคุณพ่อด้วยการอุปสมบทหน้าไฟ อุทิศส่วนกุศลให้พ่อ ฉะนั้นดิฉันเชื่อแน่ว่ากุศลกรรมทั้งปวงนี้ย่อมส่งผลให้เธอได้รับความสุขสงบสมมโนรถปรารถนา ในสถานที่เหมาะที่ควร ณ สัมปรายภพนั้น

เฉลา งอนรถ ณ อยุธยา

ขาดพ่อ ลูกท้อแม่ทุกข์ทับถม
เนตรช้ำน้ำตาหน้าตรม ขื่นขมเหลือข่มฤทัย
อาศัยมวลมิตรหลากหลาย ผองญาติมากมายช่วยให้
งานพ่อสำเร็จเสร็จไป สมใจสมหน้าตราตรู

บุญคุณ เจือจุนลูกแม่เห็นอยู่
น้ำใจญาติมิตรอุ้มชู เทิดอยู่กลางจิตนิตย์นาน
ขออาศัยบทร้อยกรอง จำลองจารึก คำขาน
กตัญญูซึ้งหน้าสลักมาน ชั่วกาลไม่จาง ห่างใจ.

ข้อคิดโดยทั่วไปทางยุทธศาสตร์

โดย "**รถ**"

Clausewitz ให้คำจำกัดความหรือความหมายไว้ในหนังสือ On War ของท่านว่า ยุทธศาสตร์คือ "the art of the employment of battles as a means to gain the object of war. In other words strategy forms the plan of the war, maps out the proposed course of the different campaigns which compose the war, and regulates the battles to be fought in each"

คำจำกัดความนี้ยังไม่สมบูรณ์ดังที่เราเข้าใจยุทธศาสตร์กันบัดนี้ เพราะไม่คำนึงถึงนโยบายการเมือง ซึ่งเป็นผู้อำนวยการสงครามระดับเหนือขึ้นไป นโยบายการเมืองนั้นเป็นเรื่องของรัฐบาล มิใช่แม่ทัพนายกองหรือผู้นำทางทหารคนใด อีกอย่างหนึ่งก็คือ ทำให้ความหมายของยุทธศาสตร์ให้อยู่ในวงแคบ เพียงศิลปการใช้การยุทธเป็นเครื่องมือแต่อย่างเดียวที่จะให้บรรลุที่หมายทางยุทธศาสตร์

Policy กับ Strategy นี้ ถ้ารวมอยู่ในบุคคลเดียวดังเช่น Frederick หรือ Napoleon ก็ไม่มีปัญหา คำจำกัดความของเคลาสวิตส์ก็พอที่จะถือว่าถูกต้องได้ แต่ทุกวันนี้ไม่มีอีกแล้วที่จะมีเฟรเดอริกหรือนโปเลียนกันอีก

รัฐบาลเป็นผู้กุมนโยบายสงคราม และนโยบายนี้อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามความผันแปรของสถานะสงครามที่ดำเนินไปนั้น รัฐบาลอาจเข้าแทรกในยุทธศาสตร์การทัพได้ด้วยการกำหนด objective ให้เป็นไปตามความต้องการของนโยบายสงคราม หรือแม้แต่ปลดแม่ทัพ ตั้งแม่ทัพคนใหม่ก็ทำได้ทั้งสิ้น ถึงแม้รัฐบาลจะไม่เข้าเกี่ยวข้องเลยเกี่ยวกับการใช้กำลังและใช้อาวุธซึ่ง ผบ. กำลังทหารเป็นผู้ใช้ แต่รัฐบาลเข้าเกี่ยวได้ด้วยการมอบภารกิจอันแน่นอนให้ ดังนั้นยุทธศาสตร์จึงไม่จำต้องมุ่งอยู่แต่เฉพาะการทำลายและเอาชัยชนะต่อกำลังทหารของข้าศึกเท่านั้น ถ้ารัฐบาลเห็นว่าข้าศึกมีกำลังทหารเหนือกว่ามาก รัฐบาลก็อาจตั้งความมุ่งหมายให้จำกัดลงมาก็ได้ แล้วก็รอจังหวะ รอเวลาให้มีกำลังขึ้นมาทัดเทียมกัน โดยพันธมิตรเข้าช่วยบ้าง หรือโดยเคลื่อนย้ายกำลังเราเองจากด้านอื่นมาช่วยบ้าง หรือค่อย ๆ ริดรอนกำลังข้าศึกลงทีละเล็กละน้อย

ให้ลดลงมาจนเหลือพอ ๆ กับเราบ้าง การริดรอนกำลังข้าศึกนี้ก็ทำด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน เช่น เข้าตีตัดการส่งกำลังบำรุงข้าศึก เข้าตีเฉพาะตำบลที่จะก่อให้ข้าศึกได้รับความเสียหายมากกว่าเรา หรือล่อให้ข้าศึกเข้ามาตีในทิศทางที่ข้าศึกจะต้องเสียหายยับเยิน หรือจะทำใด ๆ ที่จะทำให้ข้าศึกเหนื่อยกาย เหนื่อยใจ บอบช้ำ อิดโรยอยู่ตลอดเวลา ไม่ให้อยู่เป็นปกติสุขได้ ก็เป็นการริดรอนกำลังข้าศึกลงไป

ดังนั้น เราอาจให้ definition ของ strategy เสียใหม่ได้ว่า ยุทธศาสตร์คือ "the art of distributing and applying military means to fulfil the ends of policy" เมื่อ apply military means เข้าสู่การรบแล้ว การควบคุมและอำนวยการต่อจากนั้นไปเป็นเรื่องที่เรียกกันว่า "ยุทธวิธี" ดังนั้น ยุทธศาสตร์กับยุทธวิธีแบ่งกันเด็ดขาดไม่ออก เพราะมันกลืนเข้าไปด้วยกัน

ยุทธศาสตร์นี้ เมื่อไถลไปทางสนามรบก็กลายไปเป็นยุทธวิธี แต่เมื่อถีบตัวขึ้นมาทางระดับการเมืองก็มาเป็นมหายุทธศาสตร์ grand strategy ซึ่งทำหน้าที่ประสานและอำนวยการใช้ทรัพยากรของชาติให้บรรลุจุดมุ่งหมายในทางการเมือง คือนโยบายของชาติ

มหายุทธศาสตร์เป็นผู้พิจารณาใช้กำลังเศรษฐกิจของชาติ กำลังพลของชาติ ตลอดจนกระทั่งกำลังขวัญของชาติอันได้แก่ the will to win มหายุทธศาสตร์จะเป็นผู้พิจารณาแบ่งกำลังเหล่านี้ให้แก่เหล่าทัพอันเป็นกำลังรบ และกำลังรบนี้เองก็เป็นเครื่องมือประการหนึ่งของมหายุทธศาสตร์ มหายุทธศาสตร์เป็นผู้พิจารณาเลยไปถึงสันติภาพที่จะตามมาภายหลังสงครามด้วย ตลอดจนพิจารณาไปถึงว่า ทำอย่างไรจะไม่ให้สันติภาพที่เกิดขึ้นแล้วต้องสั่นคลอนต่อไปอีก

สำหรับ Pure Strategy หรือ Military Strategy ซึ่งมีความหมายดั้งเดิมว่า "the art of a general" นั้น เราได้ศึกษามาแล้วในเรื่องหลักการสงคราม (Principles of War) เป็นเครื่องมือนำไปใช้ในการยุทธให้บรรลุผลสำเร็จสมความมุ่งหมาย โดยให้ตนเองอยู่ในฐานะได้เปรียบมากที่สุด

Objective ในสงครามนั้น ความมุ่งหมายทางการเมืองหรือความมุ่งหมายของชาติมิได้ทำสงครามเพื่อสงคราม แต่ทำสงครามเพื่อนโยบาย ความมุ่งหมายทางทหารเป็นแต่เพียงเครื่องมือเพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายทางทหาร และเป็นผู้บงการให้ทางทหารตั้งความมุ่งหมายไปตามความมุ่งหมายของการเมือง ศัพท์คำว่า objective ซึ่งเราเรียกว่าความมุ่งหมายนี้มักจะทำให้

เราเข้าใจไขว้เขวสับสน ดังนั้น เพื่อมิให้สับสนกันเราน่าจะใช้ objective สำหรับความมุ่งหมายทางการเมือง คือ political objective เท่านั้น ส่วนความมุ่งหมายในทางทหารเราอาจเลี่ยงไปใช้เสียว่า จุดมุ่งหมายในทางทหาร the military aim อันต้องตั้งไว้และต้องทำไปเพื่อ political objective

ความมุ่งหมายในการทำสงครามนั้นอยู่ที่เพื่อให้ได้มาซึ่งสันติภาพที่ดีกว่าเดิมให้ได้ better state of peace ดังนั้นเราจึงต้องทำสงครามโดยตั้งความมุ่งหมายให้ได้มาซึ่งสันติภาพตามที่เราต้องการและปรารถนาให้เป็น ความหมายนี้อาจนำไปใช้ได้ทั้งฝ่ายรุกรานซึ่งต้องการขยายอำนาจและดินแดนในครอบครองออกไป หรือกับฝ่ายสันตินิยมผู้ที่รบก็เพื่อป้องกันตนเองเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่ทัศนะของทั้งสองฝ่ายในเรื่อง better state of peace ไม่เหมือนกันเลย

เราจะต้องทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์กันระหว่าง political object กับ military aim ให้ดี

เป็นเวลากว่าศตวรรษที่ทหารทั้งหลายพากันยึดถืออุดมคติที่ว่า "การทำลายกำลังส่วนใหญ่ข้าศึกในสนามรบ" นั่นแหละเป็น aim อันแท้จริงของทหารในการทำสงคราม แนวคิดนี้เป็นที่ยอมรับนับถือกันไปทั่วโลก มีปรากฏในตำราเรียนทุกเล่มและสอนกันทุกโรงเรียนเสนาธิการทหารบก

ขอให้เรามาดูทฤษฎี Military Aim ของท่าน Clausewitz กันบ้าง ท่าน Clausewitz ท่านกำหนด aim ไว้ดังนี้ "จุดหมายในการปฏิบัติการทั้งปวงในสงครามคือการปลดอาวุธข้าศึก บัดนี้เราจะแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีนี้จำเป็นเพียงไร การที่จะทำให้ข้าศึกของเรายินยอมตามความประสงค์ของเรานั้น เราจะต้องทำให้ข้าศึกตกอยู่ในสถานะถูกบีบหนักยิ่งกว่าที่เราต้องการให้เขาเสียสละให้แก่เรานั้นเสียอีก แต่ข้อเสียเปรียบของข้าศึกดังว่านี้ตามธรรมดามักจะเป็นการชั่วคราว ดังนั้นข้าศึกแทนที่จะยอมแพ้ก็กลับจะยืนกรานด้วยความหวังที่จะได้เห็นสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างดังว่านี้ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่สงครามยืดเยื้อออกไปได้นั้น จะเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดีเลย"

ท่านพูดของท่านเช่นนี้ เรา ๆ ท่าน ๆ ที่หูไม่ถึงก็ฟังยากอยู่สักหน่อย พูดให้ฟังกันง่าย ๆ ก็คือ ท่านสอนว่าจะปลดอาวุธข้าศึกก็ให้รีบทำเร็ว ๆ โดยบีบบังคับข้าศึกอย่างหนักแล้วอย่าปล่อยให้สงครามยืดเยื้อออกไปจนข้าศึกมีเวลากลับตั้งตัวได้จนเราเองบีบเขาไม่ไหว

ท่านกล่าวอีกว่า "สถานะที่ร้ายที่สุดก็คือการถูกปลดอาวุธโดยสิ้นเชิง ดังนั้น การที่จะให้ข้าศึกยอมแพ้เรานั้น จึงอยู่ที่เขาปลดอาวุธข้าศึก หรือทำให้ข้าศึกตกอยู่ในฐานะที่จะถูกปลดอาวุธเสียเมื่อใดก็ได้ ดังนั้น การปลดอาวุธข้าศึกโดยสิ้นเชิง หรือทำให้ข้าศึกต้องยอมแพ้เรานั่นแหละ จะเป็นจุดหมายของเราในสงครามอยู่เสมอไป

Aim ของท่าน Clausewitz คือปลดอาวุธข้าศึกนั่นเอง

ขอให้เราดูคำพูดจากปากท่านต่อไป ท่านว่า:—

"We have only one means in war – the battle"

"The destruction of the enemy's force is the first – born son of war"

"Only great and general battles can procuce great results"

คำของท่านเปรียบเหมือนไฟที่คอยไปเผาเลือดบรรดานายพลทั้งหลายให้ร้อนระอุไปหมด นายพลทั้งหลายต่างก็มุ่งจะทำ great battle กันทั้งนั้น

ยิ่งกว่านั้น การที่ท่านให้ความหมายของสงครามไว้ว่า สงครามนั้นก็คือ "a continuation of state policy by other means" นั่นเอง เลยกลับให้นโยบายของรัฐต้องตกไปเป็นทาษของยุทธศาสตร์ไปเลย แต่ท่านเองนั่นแหละก็กล่าวว่า "the political object, as the original motive of the war, should be the standard for determining both the aim of the military force and also the amount of effort to be made"

อย่างไรก็ตาม หนังสือ On War ของท่านก็เป็นหนังสืออมตะ เป็นงาน classic ซึ่งท่าน Clausewitz ใช้เวลาถึง ๑๒ ปี ในการคิดค้นขีดเขียน ถ้าอหิวาตกโรคไม่ด่วนคร่าชีวิตของท่านไปเสียก่อนเมื่อปี ๑๘๓๐ นั้นแล้ว เราท่านบรรดาทหารทั้งหลายอาจได้ข้อคิดอันประเสริฐจากท่านอีกเป็นอันมาก

เราท่านต้องไม่ลืมว่า หนังสือ On War ของท่านนั้น มีอิทธิพลมากมายเพียงใด สงครามโลกครั้งที่หนึ่งซึ่งจะว่าไปก็กลายมาเป็นสาเหตุของสงครามโลกครั้งที่สองต่อไปนั้น เกิดขึ้นและทำกันโดยมีอิทธิพลของตำรา classic On War เล่มนี้แหละชักจูงให้เป็นไป

ความมุ่งหมายในการทำสงครามนั้นก็เพื่อให้ได้มาซึ่งสันติภาพที่ดีกว่าเดิม ดังนั้น การอำนวยการทำสงครามจึงต้องมุ่งเพื่อสันติภาพที่เราต้องการนั้น มิฉะนั้นก็จะได้มาแต่สันติภาพจอมปลอมซึ่งพกเอาเชื้อสงครามครั้งต่อ ๆ ไปเข้าไว้เต็ม จนถึงกับผู้ที่เคยเป็นพันธมิตรกันในสงครามครั้งหนึ่ง กลับกลายเป็นศัตรูกันอย่างฉกรรจ์ไปเลยก็มี และผู้ที่เคยเป็นศัตรูกัน

อย่างที่สุด กลับต้องมาเป็นมิตรกันก็มีอีกนั่นแหละ จะเห็นได้ว่าในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น โซเวียตรัสเซียเป็นฝ่ายเดียวกับพันธมิตร ช่วยกันรบตีเยอรมันจนหมอบ แล้วเดี๋ยวนี้เป็นไง รัสเซียซึ่งเคยเป็นมิตรกลับกลายเป็นอมิตร และเยอรมันซึ่งเคยเป็นอมิตร ก็กลับมาเป็นมิตรของฝ่ายโลกเสรี ญี่ปุ่น และจีน ก็ทำนองเดียวกันนี้

ชัยชนะที่แท้จริงนั้นจึงอยู่ที่การได้มาซึ่งสันติภาพที่ดีกว่าเมื่อก่อนเกิดสงคราม ไม่ใช่ชัยชนะที่ได้จากช่วยกันรุมตีข้าศึกเสียจนกระอักเลือด คำพังเพยของฝรั่งมีอยู่ว่า ถ้าไปเจอเข้ากับข้าศึกที่เข้มแข็งมากยากที่เราจะหักลงได้ด้วยกำลังแล้วไซร้ สิทธิการิยะท่านว่าให้เปิดทางถอยโล่งไว้ให้ข้าศึกสักทางหนึ่ง นั่นในแง่ยุทธศาสตร์ และในแง่นโยบายการเมืองในการทำสงครามเขาก็ว่า จะส่งกระไดให้ข้าศึกสักอันหนึ่งสำหรับข้าศึกจะได้อาศัยไต่ลงมา หมายความง่าย ๆ ก็คือ เปิดโอกาสเปิดประตูให้ข้าศึกถอนตัวไปเองได้บ้าง ลดความทะเยอทะยานลงเสียบ้าง

ประชาชาติจะโจนเข้าสู่สงครามก็เพราะคิดว่าจะได้ชัยชนะ ซึ่งมักจะเป็นการคิดผิด ทุกวันนี้ซึ่งโลกแตกเป็นสองค่ายอยู่นั้น หากฝ่ายใดคำนวณผิดพลาดไปแม้แต่นิดเดียว สงครามทลายโลกก็จะปะทุและระเบิดขึ้นเป็นแน่นอน สงครามจะเกิดขึ้นหรือไม่มิได้อยู่ที่เทวดาฟ้าดินบันดาล หากแต่อยู่ที่มนุษย์เรานี่เองเป็นผู้บันดาล และมนุษย์ที่ว่านี้ก็เป็นเพียงมนุษย์ที่อยู่ในคณะรัฐบาลชาติพี่เบิ้มเพียงไม่กี่คนเท่านั้น

เวลานี้ใคร ๆ ก็กลัวสงครามทลายโลกกันทั้งนั้น แม้แต่ชาติที่มีอาวุธทลายโลกเองก็กลัวเหมือนกัน ดังนั้น จึงต่างก็พยายามจะจำกัดสงครามกันให้อย่างจะมีบ้างก็ให้เป็นเพียงสงครามย่อย อย่าให้ถึงเป็นสงครามใหญ่ต้องใช้อาวุธนิวเคลียร์-มหาประลัยกันเลย ซึ่งการจำกัดขนาดสงครามนี้เราทำกันได้ด้วยจำกัดกำลังรบที่ใช้อาวุธลักษณะทางภูมิศาสตร์ และ ความมุ่งหมายทางการเมือง ดังเช่นที่ทำได้ในสงครามเกาหลี

สำหรับสหรัฐนั้น ถือยุทธศาสตร์ strategy of containment เพื่อรักษาความปลอดภัยของสหรัฐเองและของประเทศอื่น ๆ ที่เป็นมิตรของสหรัฐ และเพื่อยุทธศาสตร์นั้น สหรัฐมียุทธศาสตร์ strategy of deterrence ซึ่งมีขึ้นภายหลังที่ได้มีและพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์มาแล้ว ยุทธศาสตร์ป้องปรามนี้จะสัมฤทธิผลได้ก็ต่อเมื่อมี retalietery instrument คือเครื่องมือสำหรับที่จะตอบโต้ได้ทันควันและทันกัน ซึ่งขณะนี้สหรัฐมีอยู่พร้อมแล้ว แต่ก็เป็นที่น่าเสียใจอย่างสุดซึ้งที่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ก็มีเหมือนกัน และพร้อมแล้วเหมือนกันด้วย

เครื่องมือ retaliate ที่สำคัญของสหรัฐคือ SAC แต่เครื่องบินนั้นมีจุดอ่อนอยู่ตรงระยะบินจำกัด เวลาบินจำกัด ดังนั้นสหรัฐจึงต้องมีฐานสำหรับ SAC อยู่ ณ ที่ต่างๆ ทั่วไปในประเทศ โดยขณะนี้คิดตามระยะบินไปกลับของ B–47, บ. ทิ้งระเบิดไอพ่นของ SAC นอกจากนี้ สหรัฐยังพยายามแก้ปัญหาเรื่องระยะบินนี้โดย (ก) สร้าง บ. ทิ้งระเบิดที่มีระยะบินไกลยิ่งขึ้น (ข) จัดให้มีระบบเติมน้ำมันกลางอากาศระหว่างที่ทำการบินอยู่นั้น และ (ค) จัดให้มีฐานสำหรับเติมน้ำมันในกรณีฉุกเฉินเป็นระยะ ๆ ตลอดเส้นทางบิน ยิ่งกว่านั้น เพื่อให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จึงบัดนี้สหรัฐได้จัดอาวุธจรวดขีปนะเข้าผสมกับเครื่องบินที่ขับเคลื่อนด้วยมนุษย์ด้วยแล้ว

ปัญหาใหญ่ที่แก้ไม่ตกในเรื่องการใช้อาวุธนิวเคลียร์นั้นคือ radioactive ซึ่งเกิดขึ้นเป็น by–product เวลานี้ยังไม่สามารถควบคุมการแผ่กระจายของมันได้ เพราะมันแผ่กระจายไม่จำเพาะแต่บริเวณเป้าหมายเท่านั้น แต่มันอาจแผ่กระจายไปได้ทั่วทุกหนทุกแห่ง อาจแผ่ไปสู่ชาติเป็นกลางหรือแม้แต่ชาติเป็นมิตร และที่สุดแม้แต่จะแผ่กลับไปสู่ผู้ใช้อาวุธนิวเคลียร์นั้นเองก็ยังได้อีกด้วย ขณะนี้ยังไม่สามารถป้องกันหรือควบคุมการแผ่กระจายของ radioactive นี้ได้ แต่ก็ได้มีการค้นคว้าทดลอง "clean bomb" ให้มี radioactive น้อยลงกันขึ้นแล้ว

ไม่มีใครเลยในโลกทุกวันนี้จะกล้ากล่าวได้ว่า สงครามโลกจะไม่เกิดขึ้นอีกหรือไม่ แต่ถ้าเกิดขึ้นสงครามนั้นก็ต้องเป็นสงครามปรมาณู รบด้วยอาวุธปรมาณู ทฤษฎีการป้องปรามสงครามโดยใช้อาวุธนิวเคลียร์เป็นเครื่องมือสำคัญในการป้องปรามกัน มิได้เป็นเครื่องมือที่จะป้องกันการขัดแย้งใดๆ ได้ เพราะตัวอาวุธปรมาณูเองนั้นไม่ว่าจะเล็กจะใหญ่แค่ไหน ไม่อาจแก้ปัญหาทางการเมืองด้วยตัวของมันเองได้ ปัญหายุทธศาสตร์เป็นปัญหาที่คลุกเคล้าอยู่กับปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ จิตวิทยาและสังคม ดังนั้น การพิจารณาปัญหายุทธศาสตร์ซึ่งเป็นเรื่องกว้างขวาง จึงเป็นเรื่องที่ทำกันไม่ได้ง่ายนัก

โลกเราเดี๋ยวนี้อยู่ในฐานะที่ไม่ใช่ฐานะสงคราม และก็ไม่ใช่อยู่ในฐานะสันติภาพอย่างแท้จริงด้วย เวลานี้เราแยกไม่ออกกันจริงๆระหว่างสงครามกับสันติภาพ เท่าที่แยกออกอยู่เวลานี้ก็เพียงว่าสงครามนั้นเป็น hot war หรือ cold war เป็นอันว่าเราอยู่กันไปในโลกทุกวันนี้แบบลูกผีลูกคน หาเช้ากินค่ำไปวันๆ ไม่รู้ว่าสงครามล้างโลกจะระเบิดขึ้นในวินาทีใด ฝากชีวิตแขวน

ไว้กับ white house หรือ Kremlin ก่อนเราเคยมีกันแต่คำว่าอาชญากรสงคราม war criminal เดี๋ยวนี้ เรามีอาชญากรสันติกันขึ้นแล้ว แล้วใครล่ะจะเป็นผู้ตั้งศาลพิจารณาโทษท่านพวก peace criminal เหล่านี้

เวลานี้โลกโลกเดียวของเรานี่แหละ เกิดแบ่งเป็นสองโลกที่ทรงอำนาจทัดเทียมกัน และโลกสองโลกนี้ก็กำลังเผชิญหน้ากันอยู่ทุกวันนี้ เผชิญไม่เผชิญเปล่ากระเหียนกระหือรือเข้าใส่กันเสียด้วย แล้วสันติภาพอันแท้จริงมันจะมีมาแต่ไหน คนที่ตายแล้วถูกเผาไหม้เป็นขี้เถ้าไปแล้วเท่านั้นแหละที่แกมีสันติภาพอย่างแท้จริง

Si vis pacem para bellum "แม้หวังตั้งสงบ จงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ์" เตรียมรบให้พร้อมสรรพ์เพื่อให้เกิด balance of power และตราบใดที่ยังรักษาดุลย์แห่งอำนาจให้ถ่วงได้ดุลย์กันอยู่ได้ สันติภาพอาจคงอยู่ทั้งๆที่เป็นสันติภาพแบบประหลาดพิกลก็ยังดี

ปัจจุบันนั้นที่จริงก็คืออดีตที่ติดต่อกันมา และเป็นต้นกำเนิดของอนาคต เพราะฉะนั้นถ้าเราไม่รู้เรื่องในอดีตเราก็ยากที่จะเข้าใจปัจจุบันและยากที่จะคาดคะเนอนาคต ประวัติศาสตร์สอนให้เรารู้อดีต สำหรับที่จะให้เราเข้าใจปัจจุบันและคาดคะเนอนาคตได้บ้าง ยุโรปในอดีตนั้นประกอบด้วยอาณาบริเวณทางภูมิรัฐศาสตร์อยู่สามหย่อม คือ ยุโรปตะวันออก, กลาง และตะวันตก ยุโรปกลางนั้นเป็นผู้คอยถ่วงดุลย์ระหว่างยุโรปตะวันออกและยุโรปตะวันตก แต่ยุโรปกลางซึ่งเป็นคุลย์นั้นเองได้ทำสงครามกับยุโรปตะวันตกในสงครามโลกทั้งสองครั้ง และพวกยุโรปตะวันออกก็พลอยมารบกับยุโรปตะวันตกด้วย ยุโรปอ่อนแอลงไปจนยุโรปตะวันออกต้องตกไปอยู่ในอำนาจคอมมิวนิสต์เพราะเหตุ อดีตนี้เองจะเตือนใจว่าทั้งปัจจุบันและอนาคตยุโรปกลางจะทำสงครามกับยุโรปตะวันตกอีกไม่ได้ ถ้าทำอีกยุโรปทั้งทวีปจะตกไปอยู่ในอำนาจคอมมิวนิสต์ แต่ยุโรปกลางบัดนี้ก็สลายตัวลงไปแล้ว เมื่อเยอรมันล้มลงทะยืน และรัสเซียเข้ามาครองยุโรปกลางแทนที่เยอรมัน ดังนั้นบัดนี้ยุโรปตะวันตกกับยุโรปตะวันออกจึงมาเจอกันโดยไม่มียุโรปกลางขวางอยู่เหมือนแต่ก่อน ยุโรปตะวันตกบัดนี้จึงเปรียบเหมือนคนยืนขาเดียวซึ่งจะยืนไปได้นานเท่าใดจึงจะล้มไม่มีใครคาดได้ ดังนั้นยุโรปตะวันตกจึงต้องเอาหลังพิงอเมริกาเพื่อไม่ให้ล้มลง และไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้ว่า ที่ยุโรปตะวันตกยังยืนอยู่ได้ทุกวันนี้ก็เพราะดอลล่าร์อเมริกันช่วยพยุง

Clausewitz กล่าวไว้ว่า "War is the continuation of politics by other means" เอาคำของ Clausewitz ไปพูดเสียใหม่ว่า "Peace is the continuation of war by other means" ถ้าโซเวียตถือคำนี้ โซเวียตก็คงจะไม่ก่อสงครามโลกครั้งที่สามขึ้น แต่คงก่อกวนด้วยสงครามเย็นต่อไป ทำการบ่อนทำลายล้มล้างซึ่งยุโรปตะวันตกไม่สามารถยับยั้งได้ด้วยอาวุธปรมาณู

พลเมืองในรัฐบริวารของโซเวียตในยุโรปตะวันออกมีราว ๑๐๐ ล้าน คนจำนวนนี้ทำให้ดุลย์แห่งอำนาจเอียงไปทางตะวันออกมิใช่น้อย แต่ก่อนนั้นรัสเซียอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังบัดนี้รัสเซียมีอำนาจเหนือรัฐบริวารตั้งแต่ทะเลบอลติกถึงทะเลดำ จึงไม่เพียงแต่ได้พื้นที่ตั้งรับในทางลึกมาก แต่ได้พื้นที่สำหรับทำการรุกยุโรปตะวันตกได้สะดวกขึ้นอีกเป็นอันมาก สถานการณ์เช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์ชาติรัสเซีย ยุโรปตะวันตกนั้นจะเป็นฝ่ายรุกรานโซเวียตไม่ได้เลยทั้งในปัจจุบันและทั้งในอนาคตอันไกล ใครจะรุกรานโซเวียตไหว ในเมื่อโซเวียตมีพื้นที่จากแม่น้ำ Elbe และแม่น้ำ Danube ทางตะวันตกไปจรดฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิคทางตะวันออก มีแต่ฝ่ายโซเวียตเท่านั้นที่สามารถรุกรานยุโรปตะวันตกเมื่อไรก็ได้ ดังนั้นโซเวียตจึงเป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งของยุโรปตะวันตก

ทางด้านเอเชีย จีนคอมมิวนิสต์ก็เป็นตัวภัยใหญ่ต่อชาติทั้งปวงในเอเชีย จีนมีคน ๖๐๐ คน และเพิ่มขึ้นปีละ ๑๕ ล้าน ล้นเหลือจนต้องทะลักออกไปอยู่ที่ต่างๆในเอเชียอาคเณย์แล้วไปกำเศรษฐกิจการพาณิชย์ไว้ในมือ

อินเดียมีพลเมืองเกือบ ๔๐๐ ล้าน และเพิ่มขึ้นปีละเกือบ ๕ ล้าน อินเดียเป็นตัวถ่วงดุลย์ใหญ่ ถ้าอยู่ฝ่ายเดียวกับโลกเสรีก็ทำให้โลกเสรีได้เปรียบคอมมิวนิสต์ ถ้าไปอยู่ข้างคอมมิวนิสต์ฝ่ายนั้นก็ได้เปรียบ และจะเป็นความเสียหายอย่างใหญ่หลวงของฝ่ายโลกเสรี

ต่อจากอินเดีย ขอให้เรามองเลยไปดูโลกอาหรับบ้าง อาณาจักรอาหรับมีพลเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คงสักวันหนึ่งข้างหน้าไม่นานนัก อาณาจักรอาหรับจะมีพลเมืองถึง ๑๒๐ ล้าน ประเทศต่าง ๆ ในอาณาจักรอาหรับนั้น พื้นที่ซึ่งผู้คนจะอยู่ได้ก็แต่จำเพาะในพื้นที่แคบ ๆ ตามชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และทะเลแดงเท่านั้น ต่อจากนั้นออกไปก็เป็นทะเลทรายสุดลูกหูลูกตา ผู้คนอยู่กันไม่ได้ อียิปต์ กับ ซูดานนั้นเล่า ก็เป็นแถบภูมิประเทศที่มีความยาวราว ๖๐๐ ไมล์ และกว้างราว ๓๐ ถึง ๕๐ ไมล์ ผู้คนไปออกันอยู่หนาแน่นเฉพาะแต่ตามลุ่มแม่น้ำไนล์ จะเห็นได้ว่ากลุ่มชนชาติอาหรับนี้ขาดแคลน living space เอามาก ๆ และด้วยความขาดแคลนนี้จะไม่บังคับให้ชนชาติอาหรับต้องดิ้นรนเพื่อขยายตัวบ้างเล่า

ประชากรสหรัฐมีอยู่ราว ๗ % ของประชากรทั้งโลก แต่คนอเมริกัน ๗ % ของคนทั้งโลกนี้เองใช้วัตถุดิบเกือบครึ่งหนึ่งของวัตถุดิบที่โลกทั้งโลกผลิตได้ ขณะนี้อเมริกากำลังจะเริ่มรู้สึกถึงความขาดแคลนน้ำมันและแร่เหล็กกันบ้างแล้ว การดำรงชีพของชาวอเมริกันจึงอยู่ที่ว่าจะต้องได้วัตถุดิบจากที่ต่าง ๆ ทั่วโลกมาป้อนอุตสาหกรรมของตนโดยไม่ขาดสาย และวัตถุดิบนี้เองใคร ๆ ก็ต้องการ ยุโรปก็ต้องการ โซเวียตก็ต้องการ และเอเซียซึ่งกำลังเร่งพัฒนาอุตสาหกรรมกันขนานใหญ่ก็ต้องการเหมือนกัน และด้วยการแย่งวัตถุดิบเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจอุตสาหกรรมนี้เอง จะเป็นทางทำให้ความตึงเครียดทางการเมืองเกิดขึ้นไม่รู้จบสิ้น และจะเกิดปัญหาต่าง ๆ อันไม่อาจตกลงกันได้โดยสันติวิธีขึ้นก็ได้

แม้แต่ผลิตผลทางอาหาร ซึ่งนัยว่าเพิ่มขึ้นนั้นก็อาจเพิ่มขึ้นไม่ได้ส่วนสัมพันธ์กับการที่พลเมืองเพิ่มขึ้น คำนวณกันว่าในระยะเวลาอีก ๒๕ ปี ข้างหน้านี้อาหารจะต้องเพิ่มขึ้นจากที่ผลิตได้ปัจจุบันนี้ถึง ๔๓ % เป็นอย่างน้อยที่สุด จึงจะพอเลี้ยงพลเมืองของโลกซึ่งก็ไม่แน่ว่าจะทำกันได้เช่นนั้น การแข่งกันระหว่างความอดอยากหิวโหยกับอาหารที่จะมาป้อนเพื่อบรรเทาความหิวโหยนั้น ดูเหมือนว่าทางความหิวจะชนะและนั่นไม่หมายถึงสันติภาพในอนาคตเลย ปัจจุบันโลกมีพลเมือง ๒,๗๗๙ ล้าน และชั่วเวลาอีกไม่ถึง ๒๐ ปี โลกจะมีพลเมืองราว ๓,๕๐๐ ล้าน จะแย่งกันกิน แย่งกันใช้ และทุกคนจะต้องรัดเข็มขัดให้แน่นกว่าที่รัดอยู่แล้วในทุกวันนี้ นี่เป็นปัญหาทางสังคมที่แก้ไม่ได้ง่ายนัก

ในปัจจุบันนี้ ตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือเป็นจุดอันตรายสำหรับยุโรป เมื่อพูดทางฐานะทางภูมิรัฐศาสตร์ โลกอาหรับมีความสำคัญต่อยุทธศาสตร์ยุโรป และต่อโลกเพิ่มขึ้นทุกวัน แต่โลกอาหรับทุกวันนี้เต็มไปด้วยความยุ่งเหยิงสับสนวุ่นวาย มีอนาคตทั้งทางการเมืองและทางสังคมไม่แน่นอน ใครที่จะมาลงทุนรอนช่วยเศรษฐกิจอาหรับก็ไม่ใคร่จะกล้าเสี่ยง และที่คิดฝันกันว่าพวกอาหรับที่นับถือศาสนาอิสลามอย่างมั่นคงนั้น ความมั่นคงในศรัทธาในศาสนาอิสลามจะช่วยป้องกันการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ได้นั้น ก็เป็นความคิดฝันที่ตั้งอยู่บนสมมุติฐานที่ง่อนแง่นเต็มทน ไม่ต่างอะไรกับสมมุติฐานอันตั้งอยู่บนพื้นทราย ก็บนพื้นทรายอาหรับนั่นแหละไม่มีใครสามารถพยากรณ์ได้ว่า ในวันใดวันหนึ่งข้างหน้าพวกอาหรับจะไม่กลับไปเป็นคอมมิวนิสต์ด้วย ฐานะทางเศรษฐกิจบีบบังคับให้ต้องโอนเอียงไป พวกอาหรับเวลานี้ก็ไม่นิยมฝ่ายตะวันตกเท่าใดนัก ยิ่งกว่าไม่นิยมซ้ำจะจงชังเอาเสียด้วย ซึ่งความรู้สึกจงเกลียดจงชังฝ่ายตะวันตกนี้ก็แน่นอนว่าเป็นการกระพือพัดมาจากมอสโคว์ด้วยทางหนึ่ง

เมื่อพิจารณายุทธศาสตร์ก่อกวนบ่อนทำลายของโซเวียตที่จะทำทางด้านนี้แล้ว จะเห็นว่าอียิปต์นั้นเองเป็นศูนย์กลาง เป็นแกนหมุนระหว่างสามทวีปคือ ยุโรป เอเซีย และแอฟริกา จากอียิปต์ โซเวียตอาจบ่อนทำลายล้มล้างและปฏิวัติ หรือในบางกรณีอาจผสมการปฏิบัติด้วยกำลังทหารเข้าด้วยแผ่อานุภาพเข้าไปยังคาบสมุทรอาหรับไปจรดอ่าวเปอร์เซีย และอาจไปไกลกว่านั้นจนถึงปากีสถานและแม้แต่อินเดีย อีกทางหนึ่งจากไคโรมุ่งดิ่งลงใต้ไปตามลุ่มแม่น้ำไนล์ลึกเข้าไปสู่แอฟริกากลาง ทางที่สามก็ไปตามชายฝั่งทะเลแอฟริกาเหนือผ่านแอลจีเรียและมอรอคโคไปสู่ฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติค ถ้าโซเวียตสามารถทำได้ดังนี้ ก็หมายความว่ายุโรปถูกตัดขาดลอยจากแหล่งน้ำมันในโลกอาหรับ และถูกตัดขาดจากแอฟริกา อิทธิพลของโซเวียตจะขยายไปคุมปากทางเข้าสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทำให้ยุโรปไม่สามารถใช้ทะเลเมดิเตอร์-เรเนียนอันเป็นเส้นชีวิตทางเศรษฐกิจของตนได้ และการเสียแอฟริกาเหนือ ก็หมายถึงเสียแอฟริกากลางในต่อไป และเสียแอฟริกาทั้งทวีปในที่สุด ซึ่งจะเป็นการเสียอย่างใหญ่หลวงอีกครั้งหนึ่งของยุโรปตะวันตกและสหรัฐ

ในฐานะที่โซเวียตรู้ดีว่า การที่จะรุกรานหรือบีบบังคับทางยุโรปนั้นเป็นเรื่องทำได้ลำบาก โซเวียตอาจหันความสนใจมาสู่ตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือแทนเพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ ส่วนทางยุโรปก็เพียงแต่ทำการตรึง ล้มล้างและบ่อนทำลายตรึงกำลังยุโรปไว้ทางด้านหน้า และหันมาโอบบีบยุโรปทางด้านตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือเอาบ้างก็ได้ พร้อมกับที่เริ่มงานทางด้านตะวันออกกลาง ก็ก่อกวนทางตะวันออกไกลไปด้วย ฝ่ายโลกเสรีจะห่วงหน้าพะวงหลังกระอักกระอ่วนไม่ใช่เล่น อนาคตของยุโรปจึงน่าจะอยู่ที่พื้นที่ระหว่างอ่าวเปอร์เซียกับฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติคที่มอรอคโคมากกว่าอยู่ตามแถวม่านเหล็ก แต่อย่างไรก็ตาม แนวที่มั่นตั้งรับอันแข็งแรงที่สุดตามแนวแม่น้ำเอลเบ ก็ยังสำคัญและจำเป็นยิ่งนัก เวลานี้การพยายามที่จะไปสู่โลกพระจันทร์และมีการกล่าวขวัญกันว่า จะมีการใช้ยุทธศาสตร์จากพระ-จันทร์ เป็นยุทธศาสตร์ระหว่างโลก ระหว่างดาวพระเคราะห์ดวงหนึ่งกับดาวพระเคราะห์อีกดวงหนึ่ง เรื่องนี้ยังสงสัย ลำพังแต่ในโลกที่เราอยู่นี้ นักยุทธศาสตร์ก็ยังขบปัญหาไม่ใคร่แตก แล้วนักยุทธศาสตร์ที่โลกพระจันทร์จะขบปัญหาโลกเรากันอย่างไรก็ยังไม่รู้ที่จะคิดไปถึงได้เลย

เดี๋ยวนี้ขั้วโลกเหนือเกิดมีความสำคัญขึ้นมาเพราะว่าเป็นระยะทางสั้นที่สุด ระหว่างอเมริกากับรัสเซียสำหรับจะปล่อยจรวดเข้าหากัน แต่ทางนั้นก็ไม่ใช่ทางคมนาคมหลักของโลก

เส้นทางคมนาคมหลักนั้นไปตามเส้นกึ่งขวางไม่ใช่ตามเส้นขีดยาวของโลก ทั้งนี้ทั้งการคมนาคมทางอากาศด้วย และเส้นทางคมนาคมหลักนี้ต่างหากที่เราต้องห่วงมากกว่าขั้วโลก ทวีปอเมริกาหรือที่เรียกกันว่าโลกใหม่นั้นอยู่เกือบกึ่งกลางระหว่างยุโรปกับเอเชีย มีมหาสมุทรกว้างใหญ่เป็นเครื่องกำบังบีกอยู่ทั้งสองข้าง มหาสมุทรแอตแลนติคก็มียุโรปเป็นด่านหน้า ทางด้านมหาสมุทรแปซิฟิคมีญี่ปุ่น ฟิลลิปปินส์ ฟอร์โมซา และดินแดนอื่น ๆ ตามฝั่งตะวันออกของเอเชียเป็นด่านหน้า ด้วยการที่มีมหาสมุทรกว้างใหญ่ทั้งสองด้านนี้เอง ยุทธศาสตร์ทางเรือและยุทธศาสตร์ทางอากาศจึงสำคัญต่ออเมริกา แต่การป้องกันยุโรปนั้นเป็นเรื่องของกำลังทางบกอยู่ไม่น้อยและแนวรบด้านนี้คงจะมีสองด้านพร้อมกัน คือทั้งทางยุโรปตะวันตกและทางตะวันออกกลาง ดังนั้น จึงไม่สามารถลดกำลังทางบกลงไปได้โดยไปคิดหวังพึ่งอาวุธนิวเคลียร์จะมาแทนกำลังที่ลดลงไปนี้ ความคิดนี้ไม่ถูกต้องนัก

เมื่อเยอรมันล้มฮวบลงเมื่อปี ๑๙๔๕ นั้น บรรดานักการเมืองของโลกเสรียังต่างก็สายตาสั้นมองไม่เห็นอันตรายที่จะเกิดจากการที่เยอรมันล้มลงไปนั้น และต่างก็ชื่นชมยินดีว่าตนผูกขาดการมีอาวุธปรมาณูแต่เพียงผู้เดียว และฝันหวานว่าตนจะ "เหนือกว่า" รัสเซียไปอีกนานแสนนาน แต่แล้วเมื่อเดือน ส.ค. ๑๙๔๙ ระเบิดนิวเคลียร์อีกลูกหนึ่งก็ระเบิดตูมขึ้นในไซบีเรียท่ามกลางความตื่นตะลึง และไม่คาดคิดของทุกคนในโลก ฝันหวานของสหรัฐที่จะครองความ "เหนือกว่า" รัสเซียไปอีกนานแสนนานนั้นก็สลายลงในพริบตา ผลจากการที่โซเวียตทดลองระเบิดปรมาณูลูกแรกนั่นเอง ได้ทำให้ยุโรปตะวันตกรีบตาลีตาลานทำสัญญา Atlantic Pact กันขึ้น ด้วยความมุ่งหมายที่จะถ่วงดุลย์อำนาจกับโซเวียตทั้งนี้โดยมีสหรัฐหนุนหลังอย่างแข็งแรง เพราะลำพังแต่ยุโรปตะวันตกนั้น ถึงจะรวมกันแล้วก็ยัง counter balance กับโซเวียตได้ยาก

และนับแต่ปี ๑๙๔๙ คือเมื่อรู้ว่าโซเวียตมีอาวุธมหาประลัยนี้แล้วเป็นต้นมา ก็ได้มีการประชุมเพื่อเพิ่มกำลังรบของยุโรปตะวันตกกันเป็นการใหญ่หลายครั้งหลายหน ในที่สุดก็ตกลงกันได้ว่า ให้มีกองพลประจำการ ๕๐ กองพล และมีกองหนุนอีก ๕๐ กองพล ก็คงจะเพียงพอสำหรับป้องกันประเทศต่าง ๆ ซึ่งเป็นภาคีกติกาสัญญาแอตแลนติค ทั้งนี้โดยไม่ต้องใช้อาวุธปรมาณู

แผนนี้ประหลาดพอใช้ ดูกันง่าย ๆ เฉพาะแต่เพียงเรื่องกำลังพล จะเห็นว่าทุกชาติในยุโรปตะวันตกที่เกี่ยวข้องนั้น อาจมีกำลังร่วมกัน ๖๐ ถึง ๘๐ กองพลได้อย่างสบาย ไม่เดือดร้อนเลย เมื่อคิดความสามารถของจำนวนพลเมือง และความสามารถ ในทางเศรษฐกิจ และจำนวน ๖๐-๘๐ กองพลนี้อาจเพิ่มขึ้นได้เป็นสองเท่าภายในระยะเวลาหกสัปดาห์ด้วยการระดมพล บางทีรัฐบุรุษและนักการทหารที่ร่วมประชุมพิจารณาจัดกำลังรบของยุโรปตะวันตกคงจะลืมไปว่า เมื่อเยอรมันบุกยุโรปตะวันตกเมื่อปี ๑๙๔๐ ในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น เยอรมันส่งกำลังถึง ๑๓๖ กองพลเข้าบุกยุโรปตะวันตก และฝ่ายยุโรปตะวันตกอันได้แก่ฝรั่งเศส อังกฤษ เบลเยี่ยม และดัทช์ ก็ส่งกำลังรวมกันถึง ๑๕๖ กองพลเข้ารับมือกับเยอรมัน ที่จริงแล้วสำหรับยุโรปตะวันตกนั้นในยามสงบอาจมีกำลังประจำการได้ ๑ กองพลต่อทุกๆ จำนวนพลเมือง ๒ ล้าน ได้อย่างสบายไม่เดือดร้อน

การจัดกองพลแบบเนโตนี้เป็นแบบที่สิ้นเปลืองมาก เพราะเมื่อจัดแบบอเมริกันแล้ว กำลังส่วนช่วยรบจะท่วมท้นส่วนสัมพันธ์กำลังพลรบ เพราะว่าการที่จะให้กองพลแบบเนโตหนึ่งกองพลซึ่งมีกำลัง ๑๕,๐๐๐—๑๘,๐๐๐ ทำการรบในแนวหน้าได้นั้น จะต้องมีคนคอยสนับสนุนอยู่ข้างหลังถึง ๓๒,๐๐๐ จึงจะพอเพียงสำหรับให้กองพลในแนวหน้าทำการรบได้ และดำรงชีพอยู่ได้ ซึ่งจะใช้เงินกองพลละ ๒๘๐ ล้านดอลล่าร์ แต่ด้วยจำนวนกำลังพลที่สหรัฐจัดได้หนึ่งกองพลนี้ โซเวียตจัดได้ถึงสามกองพล

เพื่อที่จะให้กองพลประจำการ ๕๐ และกองพลหนุน ๕๐ กองพลรบได้ในสงครามสมัยใหม่นี้จะต้องการกำลังทางอากาศยุทธวิธีสนับสนุนถึง ๕,๐๐๐ เครื่องพร้อมสนามบิน เครื่องมือสื่อสาร และอุปกรณ์พร้อมเสร็จ ซึ่งจะต้องใช้เงินจัดตั้งหน่วยกำลังทางอากาศยุทธวิธีนี้ขึ้นถึง ๑๑,๒๐๐ ล้านดอลล่าร์ นอกจากนี้ยังต้องการเครื่องบินขับไล่อีก ๓,๐๐๐ เครื่อง, เรดาร์, จรวดต่อสู้อากาศยาน ฯลฯ สำหรับป้องกันยุโรปจากการโจมตีทางอากาศของข้าศึกนี้ ก็จะต้องใช้เงินอีก ๑๓,๗๕๐ ล้านดอลล่าร์

ที่คิดการกันไว้จะให้เยอรมันตะวันตกมีกำลัง ๑๒ กองพล เป็นกำลังราว ๖ แสน และฝรั่งเศสมี ๑๔ กองพล ก็กำลัง ๗ แสน ถ้าจัดให้มีอาวุธยุทโธปกรณ์ซึ่งจัดตามแบบสหรัฐซึ่งตกกองพลละ ๒๘๐ ล้านเหรียญดอลล่าร์แล้ว ทั้งฝรั่งเศสและทั้งเยอรมันตะวันตกก็จัดไม่ไหว ไม่มีเงินจัด

นอกจากนั้น แต่ละประเทศในยุโรปตะวันตกต่างก็ผลิตอาวุธยุทธภัณฑ์ของตนเอง แตกต่างแบบต่างขนาดกันไป ชิ้นส่วนประกอบก็ใช้ร่วมกันไม่ได้ แม้แต่ลูกกระสุนปืนเล็กก็ใช้ร่วมกันไม่ได้ ทราบว่ามีการพยายาม standardize จะให้เป็นแบบเดียวกัน แต่ก็ยังไม่สำเร็จ กรณีนี้ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่จำต้องใช้อาวุธนิวเคลียร์เข้าแทนอาวุธเดิม

ยิ่งกว่านั้นกำลังพลของสหรัฐได้สิ้นเปลืองไปไม่น้อยในสงครามเกาหลี กำลังพลและกำลังเงินของฝรั่งเศสก็สิ้นเปลืองไปในอินโดจีนและในแอลจีเรีย กำลังพลของอังกฤษก็สิ้นเปลืองไปเหมือนกันใน มลายู, เคนยา, ไซปรัส และฝ่ายตะวันตกก็หันเข้าพึ่งอาวุธปรมาณู แทนกำลังพลที่ร่อยหรอไปนั้นมากขึ้นทุกที

ส่วนความรู้สึกแอนตี้เยอรมันนั้นมีอยู่ในยุโรปอยู่นาน จนกว่าจะรู้ตัวกันว่าการจะป้องกันยุโรปตะวันตกนั้นจะทำไปไม่ได้เลยถ้าไม่ได้เยอรมันมาร่วมมือด้วย และแม้แต่กระทั่งเยอรมันมาเข้าร่วมเป็นพันธมิตรแล้วก็ตาม ก็ยังมีการดำเนินคดีอาชญากรสงครามเยอรมันกันต่อมาอีกตั้งหลายปี และก็ไม่ใคร่จะยินยอมเลยที่จะให้เยอรมันกลับมีกองทัพมีอาวุธขึ้นมาใหม่ เพราะโรคกลัวเยอรมันขึ้นสมอง

ส่วนโซเวียตรัสเซียนั้น มีกำลังอยู่ในเยอรมันตะวันออกตามปกติอยู่ราว ๒๒ ถึง ๒๕ กองพล แต่ในจำนวนนี้อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ซึ่งไม่มีใครรู้ว่าเท่าใด เมื่อสถานการณ์ตึงเครียดขึ้น โซเวียตอาจรวมกำลังกันในเยอรมันตะวันออก และในเชคโกสโลวาเกีย จำนวนกองพลอาจอยู่ระหว่าง ๘๐ กับ ๑๐๐ กองพล และเมื่อมีการระดมพลทั่วไปขึ้นก็อาจมีกำลังถึง ๒๐๐ กองพล หรือมากกว่านั้น

การที่จะเผชิญกำลังโซเวียตดังกล่าวนั้น ยุโรปตะวันตกมีกำลังไม่พอแม้แต่สหรัฐเอง ซึ่งมีทุกสิ่งทุกอย่างสมบูรณ์ที่สุดเพื่อช่วยการป้องกันยุโรป แต่สหรัฐก็แบกภาระไว้รอบด้านคือทั้งโลก แต่ยุโรปตะวันตกนั้นจำต้องรักษาไว้แต่ต้นมือ จะปล่อยให้โซเวียตรุกมาได้จนถึงฝั่งทะเล แล้วฝ่ายตะวันตกจะกลับยกพลขึ้นบก ขึ้นไปผลักโซเวียตเหมือนดังที่ฝ่ายพันธมิตรเคยยกพลขึ้นบกที่นอร์มังดีขึ้นไปผลักเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ทำไม่ได้อีกแล้วในสมัยอาวุธปรมาณูนี้ หรือจะทำได้ก็ทำได้ยากเต็มทนทีเดียว นี้จึงเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ฝ่ายตะวันตกจะต้องใช้อาวุธนิวเคลียร์ทันที หากโซเวียตจะบุกยุโรปตะวันตก

สำหรับอังกฤษนั้น ในสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อเดือน พ.ค. ๑๙๔๐ อังกฤษมีกำลังเพียง ๘ กองพลในเบลเยี่ยม ถ้าอังกฤษจะส่งกำลังสัก ๓๐ กองพลไปไว้ในเบลเยี่ยมแทนที่จะส่งไปเพียง ๘ กองพล Von Rundstedt อาจไม่กล้าบุ่มบ่ามเจาะทะลุทะลวงเข้ามาที่ Sedan ก็ได้ หรือถ้าจะคิดให้ยิ่งกว่านั้นจะคิดว่าฮิตเลอร์คงไม่เสี่ยงบุกยุโรปตะวันตกเสียเลยก็อาจได้ ถ้าอังกฤษจะส่งกำลังไปไว้ในเบลเยี่ยม ๓๐ กองพล แทน ๘ กองพล ซึ่งอังกฤษมีความสามารถพอจะทำได้สำหรับปัจจุบันนี้ เพื่อเผชิญกับการบุกของโซเวียต อังกฤษควรจะสามารถส่งกำลังขึ้นสู่ธรณียุโรปได้อย่างน้อยที่สุด ๑๐ ถึง ๑๒ กองพล ภายในระยะเวลาไม่เกินหนึ่งเดือน ถ้าจัดกำลังน้อยกว่านี้ก็จะไม่สามารถจัดกำลังเป็นหมู่กองทัพอิสระเป็นของตนเองได้ การผสมกำลังของผู้อื่นเข้ากับตนนั้นเป็นเรื่องออกจะยุ่งยากเกี่ยวกับการจัดกำลัง การประกอบกำลัง และอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ใช้ไม่เหมือนกัน ยิ่งกว่านั้นภาษาพูดคนละภาษาก็พาให้ยุ่งได้อีก

ที่คิดกันว่า Security จะมีได้อย่างถาวรก็ด้วยการลดอาวุธกันอย่างสิ้นเชิงนั้น เรื่องนี้เคยคิดพยายามทำกันมาหลายครั้งหลายหน แต่ไม่เคยสำเร็จเลยสักครั้งเดียว จะสำเร็จได้ก็เห็นจะต่อยุคพระศรีอารย์ เพราะตราบใดที่การเมืองยังต้องอาศัยอาวุธหนุนหลัง ตราบนั้นอาวุธก็จำต้องมีอยู่วันยังค่ำ และยิ่งฝ่ายยุโรปตะวันตกมีกำลังพลสำหรับใช้อาวุธธรรมดาน้อยกว่าฝ่ายโซเวียตด้วยแล้ว ฝ่ายตะวันตกก็จำต้องอาศัยอาวุธปรมาณูเข้าแทนที่กำลังที่น้อยกว่านี้ ก็ยิ่งทำให้ปัญหาลดอาวุธเป็นปัญหาที่มีความยุ่งยากยิ่งขึ้นไปอีกเป็นอันมาก ถึงแม้จะให้ลดกำลังรบใช้อาวุธธรรมดาลงไปทั้งสองฝ่ายโดยให้ได้สัมพันธ์กับกำลังที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่นให้ลดลงไปฝ่ายละกี่เปอร์เซ็นต์เป็นต้น ก็ยังเป็นเรื่องยุ่งยากอยู่อีก เพราะว่าทั้งสองฝ่ายมีการจัดกำลังไม่เหมือนกันอยู่แล้ว คือมีโครงสร้างในการจัดกำลังไม่เหมือนกันเลย สมมุติว่าทุกฝ่ายจะสามารถตกลงกันได้ว่า ใครมีอาวุธนิวเคลียร์อยู่เท่าใดให้ทำลายเสียให้สิ้น ห้ามผลิตขึ้นใหม่ ห้ามทดลอง แต่ฝ่ายใดจะมีโอกาสล่วงรู้เล่าว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะสัตย์ซื่อต่อข้อตกลงนั้นหรือไม่ นโยบายเปิดฟ้าของสหรัฐที่จะให้มีการตรวจการณ์จากทางอากาศซึ่งกันและกันได้ เพื่อป้องกันมิให้เกิด Pearl Harbour ขึ้นเป็นครั้งที่สองนั้น ที่ทำมาแล้วก็ไม่สู้ได้ผลเท่าใดนัก อย่างดีที่จะได้เห็นได้รู้จากทางอากาศก็จำเพาะแต่อีกฝ่ายหนึ่งเปิดโอกาสให้รู้ได้เท่านั้น แม้แต่สายลับทางพื้นดินก็ทำงานไม่ได้ผลเต็มที่ เรื่องสายลับนี้จะว่าไปแล้ว ฝ่ายโซเวียตทำกับฝ่ายตะวันตกได้ผลยิ่งกว่าที่ฝ่ายตะวันตกจะทำได้จากกินแดนหลังม่านเหล็กเสียอีก ถ้าทั้งสองฝ่ายจะรับรองว่าจะไม่เป็นฝ่ายใช้อาวุธปรมาณู

ก่อน เว้นเสียแต่อีกฝ่ายหนึ่งจะเป็นผู้ลงมือใช้อาวุธปรมาณูขึ้นมาก่อน อีกฝ่ายก็จะใช้บ้างเป็นการตอบโต้เพื่อมิให้ฝ่ายหนึ่งทำได้แต่ฝ่ายเดียว ถ้าตกลงกันได้เช่นนี้ การเฝ้าตรวจอากาศตลอดเวลาว่าฝ่ายหนึ่งจะใช้อาวุธนิวเคลียร์เมื่อไร และจะโต้ตอบเมื่อนั้นทันที ก็เป็นงานที่ไม่จำเป็นไป และการที่เกรงกันว่าหากยอมให้ฝ่ายหนึ่งลงมือได้ก่อน ฝ่ายที่ถูกโจมตีด้วยอาวุธปรมาณูก่อนจะถูกทำลายจนตอบโต้ด้วยอาวุธปรมาณูไม่ได้ทันควันนั้น ก็เป็นเรื่องไม่น่าจะเป็นเช่นนั้นไปได้อีก ในเมื่อการตอบโต้นั้นฝ่ายสหรัฐและฝ่ายตะวันตกก็มีความสามารถที่จะทำได้ทันทีเหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้การสงครามอาจทำกันด้วยอาวุธธรรมดาไปก็ได้ และอาวุธนิวเคลียร์นั้นทั้งสองฝ่ายจะนำออกใช้ก็ต่อเมื่อจนตรอกหรือเลือดเข้าตาจริง ๆ ถ้าเป็นเช่นว่านี้จริง ความหวาดหวั่นภัยอาวุธปรมาณูของมนุษย์ชาติทั่วโลกก็จะลดลงได้บ้าง

Col.F.O. Miksche นายทหารชาวฝรั่งเศสผู้เขียนหนังสือเรื่อง The Failure of Atomic Strategy ได้มีความเห็นอย่างรุนแรงในหนังสือนั้นคัดค้านการใช้อาวุธปรมาณูในการทำสงคราม เห็นว่ายุทธศาสตร์การยึดตรึง โดยอาศัยอาวุธปรมาณูเป็นเครื่องมือในการป้องปรามและตอบโต้นั้นเป็นยุทธศาสตร์แห่งการอัตวินิบาตกรรม (Strategy of Suicide) เราได้ฟังความคิดเห็นด้านสหรัฐและด้านยุโรปตะวันตกซึ่งเป็นฝ่ายสนับสนุนการใช้อาวุธปรมาณูแล้ว บัดนี้จะได้นำความคิดเห็นของฝ่ายค้านการใช้อาวุธปรมาณูมาพิจารณากันบ้าง เพื่อความกว้างขวางในการศึกษา

ตามประมาณสถานการณ์เคยคิดคำนวณว่า ถ้าสหรัฐถูกโจมตีด้วยอาวุธปรมาณู จะมีคนตาย ๘,๑๐๐,๐๐๐ บาดเจ็บ ๖,๕๐๐,๐๐๐ เคหะสถานบ้านเรือนทลายราบ ๖,๗๐๐,๐๐๐ หลัง การซ้อมรบที่ทำกันเมื่อเดือน ก.ค. พ.ศ. ๒๕๐๐ แสดงว่า บ. ทิ้งระเบิดข้าศึก ๑๗๕ เครื่อง อาจเข้าโจมตีนครใหญ่ ๆ ของสหรัฐได้ ๑๕๕ เมือง ในจำนวนนี้จะสามารถอพยพพลเมืองได้ทันเพียง ๗๐ เมือง โซเวียตสามารถทิ้งระเบิดปรมาณูและระเบิดไฮโดรเยนได้ ๑๖๖ ลูก มีกำลังระเบิดขนาดตั้งแต่ ๑๐ กิโลตัน ถึง ๒๐ เมกะตัน ประมาณครึ่งหนึ่งของราษฎรในรัฐที่ถูกโจมตีจะเสียชีวิต บาดเจ็บหรือไร้ที่อยู่อาศัย ศูนย์การผลิตที่สำคัญยิ่งประมาณครึ่งหนึ่งจะถูกทำลายราบ และผู้ที่รอดชีวิตจะไม่มีที่อยู่อาศัย ๔๑ ล้าน ในจำนวน ๔๘ รัฐบนผืนธรณีใหญ่สหรัฐ จะมีรัฐ Idaho รัฐเดียวที่อยู่รอด เมื่อมหันตรายปรากฏชัดเช่นนี้ จึงทำให้สงสัยกันว่าจะมีประธานาธิบดีสหรัฐคนใดจะกล้าสั่งใช้อาวุธปรมาณู

ในอังกฤษนั้น ราษฎร ๘๐ % อยู่ในนครใหญ่ ๑๐ นคร แต่คนรัฐเซีย ๒๐๐ ล้านนั้นเพียง ๑๗ % เท่านั้นที่อยู่ในนครใหญ่ พิจารณาในแง่จิตวิทยาจะเห็นว่าฝ่ายตะวันตกน่าจะเสียขวัญยิ่งกว่าฝ่ายโซเวียต

ทางฝ่ายตะวันตกประกาศให้โลกได้รู้แล้วว่า หากโซเวียตรุกรานยุโรปตะวันตก ตะวันตกหรือเนโตจะตอบโต้ทันควันด้วยอาวุธปรมาณู และสหรัฐไม่ต้องการให้ถูกโจมตีก่อนโดยไม่รู้ตัวอย่างเช่นที่ Pearl Harbour แต่ฝ่ายใดก็ตามที่เป็นฝ่ายลงมือทิ้งระเบิดปรมาณูลูกแรกก่อน ฝ่ายนั้นจะต้องรับผิดในฐานที่เป็นผู้นำระเบิดปรมาณูมาลงศีรษะพลเมืองของตนเองด้วย

ประวัติศาสตร์แสดงให้เราทราบว่า เหตุขัดแย้งระหว่างชาติเล็ก ๆ รัฐเล็ก ๆ นั้นเองเป็นสาเหตุนำไปสู่สงครามใหญ่หรือสงครามโลกได้โดยง่าย ดังนั้นการป้องกันมิให้เกิดการขัดแย้งระหว่างรัฐเล็ก ๆ จึงเป็นการป้องกันสงครามใหญ่ได้วิธีหนึ่ง เรื่องเช่นนี้จะต้องทำทันควันไม่ปล่อยให้เหตุขัดแย้งมีเวลาขยายตัวลุกลามออกไปจนเหลือที่จะระงับ ถ้าจะเปรียบก็ทำนองเดียวกับการรักษาคนเจ็บไข้ ยิ่งให้การรักษารวดเร็วเพียงใดคนไข้ก็จะหายเจ็บเร็วเข้าเพียงนั้น แต่ประวัติศาสตร์เองก็แสดงให้เราประจักษ์ว่าบางทีการเข้าระงับการขัดแย้งนั้นเองกลับเป็นการเสี่ยงอันตรายที่จะก่อให้เกิดสงครามโลกด้วยซ้ำไป แต่การที่ไม่ลงมือทำอะไรเลยนั่นแหละเป็นการเสี่ยงยิ่งกว่า เหมือนดังคนสองคนทะเลาะกันจะเข้าชกตีกัน เรารีบเข้าห้ามเสียก่อนสองคนนั่นลงมือชกกัน ย่อมจะทำได้ง่ายกว่ายืนดูเฉย ๆ ปล่อยให้สองคนนั่นเข้าชกกันอุตลุดแล้วจึงจะโดดเข้าแยก และในระหว่างที่สองคนเข้าชกกันอุตลุดนั้นเอง คงจะมีฝ่ายหนึ่งทำอีกฝ่ายหนึ่งได้เจ็บมากกว่า และฝ่ายทำได้มากกว่านั้นเองจะเรียกร้องประโยชน์เอาจากผู้ถูกกระทำเจ็บเกินกว่าที่ตนควรจะได้ ก็จะเป็นชนวนวิวาทไม่รู้แล้วกันได้

สำหรับยุโรปตะวันตกที่ตั้งเจตนารมย์ไว้ว่าจะใช้อาวุธปรมาณูเมื่อโซเวียตรุกรานนั้น ปัญหาก็ไปตกอยู่ที่ว่าคำว่า "*รุกราน*" นั้นหมายความว่ากระไรกันแน่ ตามกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งจนบัดนี้ก็หาความหมายที่แน่ชัดให้คำจำกัดความที่แน่ชัดลงไปไม่ได้ เพราะเมื่อฝ่ายหนึ่งเห็นว่าอย่างนี้เป็นการรุกราน อีกฝ่ายหนึ่งก็สามารถที่จะเถียงได้ว่าหาเป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อ ๗ ต.ค. ๑๙๕๗ ผู้แทนโซเวียตในองค์การสหประชาชาติได้เสนอคำจำกัดความของคำว่าผู้รุกรานและการรุกรานไว้ ๓ ข้อ (เรื่องนี้จะกล่าวต่อไป) ซึ่งฝ่ายโลกเสรีไม่ยอมรับ เพราะถ้ายอมรับก็เท่ากับอนุญาตให้โซเวียตทำสงครามบ่อนทำลายได้ตามสบาย นี่จะเห็นว่าแม้แต่คำว่า "*รุกราน*"

คำเดียวเท่านั้น ต่างฝ่ายต่างก็ตีความหมายไปคนละทาง หาเหมือนกันไม่ เมื่อตีปัญหากันไม่ได้ว่าเมื่อไรหรืออย่างไร จึงจะถือว่าเป็นการรุกราน เรื่องก็เลยไปถึงว่าจะตกลงใจใช้อาวุธปรมาณูกันได้เมื่อไรกันเล่า เพราะอาวุธปรมาณูนี้ฝ่ายตะวันตกคิดจะใช้ต่อเมื่อถูกโซเวียต *"รุกราน"*

ปัจจุบันนี้ฝ่ายโลกเสรีได้มอบให้เป็นหน้าที่ของคณะกรรมาธิการฝ่ายทหารของ NATO เป็นผู้เสนอแนะว่าควรจะใช้อาวุธปรมาณูกันเมื่อใด นั่นก็คือทำหน้าที่เป็นตุลาการคอยพิพากษาตัดสินว่าการรุกรานเกิดขึ้นหรือยังนั่นเอง สำหรับยุโรปตะวันตกโดยเฉพาะนั้นโดยที่ถือว่าและสัญญากันไว้ว่า ถ้าใครถูกรุกรานจะถือว่าทุกคนในบรรดาภาคีสมาชิกเนโตถูกรุกรานด้วย การตกลงใจที่จะตอบโต้การรุกรานจึงทำได้ทันที แต่ถ้าสมมุติว่าการรุกรานเกิดขึ้นที่อื่นซึ่งการรุกรานนั้นกระเทือนถึงโชคชะตาของยุโรปตะวันตกด้วย บรรดาภาคีสมาชิกเนโตจะถือว่าการรุกรานตนได้เกิดขึ้นหรือยัง เพราะว่าเมื่อเกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่มุมหนึ่งของนคร เจ้าของบ้านผู้อยู่อีกมุมหนึ่งห่างไกลออกไปเป็นอันมาก ย่อมจะไม่รู้สึกเดือดร้อนหรือจะรู้สึกบ้างก็น้อยกว่าผู้ที่ประชิดติดกับที่เกิดเพลิงนั้น กรณีดังยกอุทาหรณ์นี้ก็ได้แก่ตะวันออกกลาง

<u>ตะวันออกกลางนั้นสำคัญเป็นชีวิตจิตใจต่อทั้งสองฝ่าย</u> สำคัญทั้งฝ่ายโลกเสรีและฝ่ายโซเวียต ฝ่ายตะวันตกได้ทรัพยากรที่มีค่าคือน้ำมันจากตะวันออกกลางโซเวียตจะต้องอยากได้บ้างเป็นธรรมดา ตะวันออกกลางเปรียบเสมือนสะพานทอดข้ามไปสู่แอฟริกา พร้อมกันนั้นโซเวียตก็อยากเดินไปบนสะพานนี้จากตะวันออกกลาง ฝ่ายยุโรปตะวันตกสามารถโอบปีกใต้โซเวียตได้และโซเวียตก็สามารถโอบปีกใต้ของยุโรปตะวันตกได้จากตะวันออกกลางเช่นเดียวกัน ดังนั้นตลอดกาลอันยาวนานที่จะมีมาในอนาคตตะวันตกกับตะวันออกจะขัดแย้งกันอย่างรุนแรง ณ อาณาบริเวณนี้ ซึ่งการขัดกันนี้เป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย และก็ตรงนี้เองจะเป็นจุดที่บรรดาภาคีเนโตอาจไม่ร่วมต่อต้านการรุกรานเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน โดยถือเสียว่าเหตุเกิดขึ้นนอกเขตสนธิสัญญาเนโต และตนก็ไม่จำต้องมีภาระผูกพันตามสนธิสัญญานั้น

การที่โซเวียตรู้ดีว่าหากตนรุกรานยุโรปจะเป็นการเสี่ยงอย่างหนักที่จะถูกยุโรปตะวันตกตอบโต้ทันควันด้วยอาวุธปรมาณู ดังนั้น โซเวียตจึงคิดคำนวณอยู่ตลอดเวลาว่าจะก้าวไปทางไหนและไปไกลเพียงใด จึงจะไม่เป็นการเสี่ยงที่จะถูกตอบโต้ด้วยอาวุธปรมาณู ด้วยกลวิธีการอยู่ร่วมกันโดยสันติ โซเวียตได้ขยับออกไปทีละนิดอันไม่เป็นการเสี่ยงต่อการถูกตอบโต้ด้วยอาวุธ

ปรมาณู เพราะฝ่ายตะวันตกจะใช้อาวุธปรมาณูก็ต่อเมื่อโซเวียตลุกขึ้นก้าวยาวพรวดพราดเท่านั้น แต่เมื่อโซเวียตหันมาใช้กลวิธีขยับออกไปทีละนิดเช่นนี้ ฝ่ายตะวันตกก็ได้แต่อัดอั้นตันใจและคอยผลักดันการขยับตัวของคอมมิวนิสต์กันอย่างวุ่นวาย เมื่อขยับออกไปนิดหนึ่ง โซเวียตก็หยุดเสียทีหนึ่ง แต่ระหว่างการหยุดขยับขยายตัวนี้เอง โซเวียตก็ระดมโฆษณาประชาสัมพันธ์ทำสงครามจิตวิทยาแก้ตัวต่าง ๆ นานาให้โลกเห็นอกเห็นใจในการกระทำของตน ทำให้ฝ่ายตะวันตกต้องปวดเศียรเวียนเกล้า เส้นประสาทเคร่งเครียดต่อการกระทำของโซเวียตอยู่ตลอดเวลา พร้อมกันนั้นก็เป็นการบั่นทอนเศรษฐกิจของฝ่ายตะวันตกไปในตัวอยู่ตลอดเวลาด้วย เพราะฝ่ายตะวันตกจะต้องมีการเตรียมการทางทหารอยู่ตลอดเวลา ต้องใช้จ่ายสิ้นเปลืองมากเพื่อการนั้น ด้วยกลวิธีนี้จะทำให้เศรษฐกิจของยุโรปอ่อนลงไปทุกที

จะว่าไปแล้ว ก็ที่โซเวียตกำลังทำอยู่นั้นเป็นศิลปการสงครามอย่างสูงอย่างลึกซึ้ง เพราะศิลปการสงครามประการหนึ่งนั้น คือการขยับเคลื่อนที่ด้วยการคำนวณอย่างรอบคอบที่จะไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งอย่างรุนแรงขึ้นได้ พร้อมกันนั้นข้าศึกก็ถูกบีบหรือถูกกดดันอย่างหนักไปในตัว

อาณาบริเวณอันมีความสำคัญอย่างยอดยิ่งทางยุทธศาสตร์ในสถานการณ์ของโลกปัจจุบันนี้มีอยู่ ๓ แห่ง คือ :—

๑. ยุโรปกลางและยุโรปตะวันตก

๒. ตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ

๓. ตะวันออกไกลและอาเซียอาคเนย์

ฝ่ายตะวันตกถือว่าสองอาณาบริเวณแรกคือ ยุโรปกลาง ยุโรปตะวันตก ตะวันออกกลาง และแอฟริกาเหนือ สำคัญที่สุดสำหรับตน เป็นความเป็นความตายของตน ส่วนด้านตะวันออกไกล และเอเชียอาคเนย์นั้น แม้สงครามใหญ่จะระเบิดขึ้นทางด้านนี้ก็ไม่กระทบกระเทือนตนมากนัก ส่วนทางย่านอาร์คติคหรืออาลาสกานั้น อาจมีการรบเกิดขึ้นบ้างทางย่านนั้น แต่เนื่องจากอากาศหนาวจัด การปฏิบัติการทางทหารอาจทำได้ยากลำบากเป็นอันมาก ดังนั้นจึงอาจมีแต่เพียงการจัดตั้งสถานีตำรวจอากาศขึ้น มีสนามบิน มีที่ตั้งยิงจรวด และมีการป้องกันขัดขวางจรวดและเครื่องบินข้าศึกเท่านั้น

สงครามทางด้านตะวันออกไกลและเอเซียอาคเนย์นั้นคงจะเป็นการสงครามที่ฝ่ายโลกเสรีทำกับจีนคอมมิวนิสต์ผู้รุกราน จีนแดงอาจรุกรานเข้าสู่เกาหลีใต้ ไทย พม่า และอินโดจีนได้พร้อมกันทุกด้านเพื่อรับมือกับจีนแดงจะต้องมีกำลังกองทัพรวมกันนับด้วยจำนวนล้าน และยังเป็นที่สงสัยว่าจะยันจีนแดงอยู่หรือไม่ เกาหลีใต้จะยันการรุกของจีนแดงไว้หยุดหรือไม่ เจียงไคเช็คจะขึ้นบุกผืนแผ่นดินใหญ่จีนหรือไม่ เหล่านี้เป็นปัญหายากที่จะตอบ สำหรับญี่ปุ่น ฟอร์โมซา และฟิลลิปปินส์นั้น ตราบใดที่กำลังนาวีสหรัฐยังสามารถครองน่านน้ำเอเซียไว้ได้ ก็เป็นการยากที่คอมมิวนิสต์จะยกพลขึ้นบกโจมตีด้วยกำลังมากได้ แต่ถ้าเป็นรัฐที่อยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่ทวีปเอเซียแล้ว จีนแดงรุกรานได้สะดวกทั้งสิ้น และกับจีนแดงนี้ แม้แต่สหรัฐเองก็ยังเป็นที่น่าสงสัยว่า ถ้าสหรัฐเองทำสงครามกับจีนแดง สหรัฐจะสามารถเอาชัยชนะจีนแดงได้หรือไม่ เพราะในสงครามเกาหลีได้เป็นเครื่องพิสูจน์แล้วว่า สหรัฐเอาชนะจีนแดงไม่ได้ เลยต้องเสมอกันไป และเมื่อตะวันออกไกลและเอเซียอาคเนย์ต้องรบประชิดติดพันอยู่กับจีนแดง ทางโซเวียตก็ลอยตัว และโดยที่มีจีนแดงกำลังให้ทางด้านหลัง ทางด้านหน้าก็เปิดโล่งให้โซเวียตทุ่มน้ำหนักเข้าใส่ยุโรปตะวันตกทางหนึ่ง และตะวันออกกลางอีกทางหนึ่งได้โดยง่ายดาย

เราลองมาทายใจผู้ครองพระราชวังเครมลินในกรุงมอสโคว์กันดูว่าคิดจะทำอะไรบ้างทางด้านนั้น ประการหนึ่งที่แน่นอนก็คือมุ่งจะมีอำนาจครอบครองทะเลเมดิเตอร์เรเนียน โดยมุ่งเข้ายึดยิบรอลต้าปากทางออกสู่มหาสุทรแอตแลนติคแห่งหนึ่ง และมุ่งเข้ายึดคลองสุเอซปากทางออกสู่ทะเลแดง และมหาสมุทรอินเดียอีกแห่งหนึ่ง ทางด้านยิบรอลต้า โซเวียตอาจบุกผ่านยุโรปด้วยกำลัง ๒๐๐ กองพล ซึ่งยุโรปมีกำลังป้องกันเพียง ๓๐ กองพล เป็นอย่างมาก ส่วนทางด้านคลองสุเอซโซเวียตก็อาจบุกผ่านเปอร์เซียลงมา จริงอยู่ ทางด้านตุรกีมีกำลังเข้มแข็งมาก แต่กำลังตุรกีก็มีภาระต้องเฝ้ารักษาช่องดารดะแนลลส์ตามฝั่งทะเลดำ และทางด้านคอเคซันอีกด้วย

ประมาณสถานการณ์กันว่าโซเวียตอาจใช้กำลังด้านนี้ระหว่าง ๑๐ ถึง ๑๒ กองพล ไม่มากไปกว่านั้น เนื่องจากต้องรุกผ่านมาในดินแดนที่เป็นภูเขาและทะเลทรายปราศจากถนนหนทางในเปอร์เซีย และเมโสโปเตเมียซึ่งเป็นดินแดนกันดารแห้งแล้งขาดแคลนน้ำบริโภคเป็น

อย่างยิ่ง แต่ด้วยกำลังเพียงเท่านั้น โซเวียตก็จะสามารถรุกมายึดคลองสุเอซได้ ประกอบกับหากโซเวียตจะใช้พลร่มโดดลงยึดตำบลสำคัญ ๆ ด้วยแล้วก็จะช่วยให้โซเวียตสามารถเข้ายึดคลองสุเอซได้รวดเร็วขึ้น

การสูญเสียทางเข้าสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทั้งสองด้านจะทำให้ฝ่ายตะวันตกเสียหายอย่างใหญ่หลวง ซึ่งจะหาอะไรมาชดเชยความเสียหายนั้นไม่ได้เลย แม้แต่ว่าฝ่ายมหาอำนาจตะวันตกจะยังสามารถรักษาฝั่งแอฟริการะหว่างลิบยา และมอรอคโคไว้ได้ก็ตาม แต่เมื่อรักษายิบรอลต้าไว้ไม่ได้ ดินแดนดังกล่าวนั้นก็สิ้นค่าทางยุทธศาสตร์ กำลังฝ่ายตะวันตกที่สามารถยืนหยัดอยู่ในดินแดนเหล่านั้น จะได้รับการส่งกำลังบำรุงกันอย่างไร คงจะทำได้ทุลักทุเลไม่น้อยเพราะต้องส่งกำลังผ่านทะเลทรายสะหะราซึ่งกว้างถึง ๑,๓๐๐ ไมล์ กองทัพเรืออังกฤษ ฝรั่งเศสและอเมริกา ก็จะต้องถอนตัวออกไปจากทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และกองทัพเรือโซเวียตก็จะเข้ามาอยู่แทนที่ อิตาลี กรีซ มอลตา ไซปรัส และตุรกี แม้ฝ่ายตะวันตกจะคงยึดอยู่ได้ก็จะขาดลอยออกไปอยู่โดดเดี่ยว และนับวันคอยวันตาย สายการเดินเรือจะต้องเปลี่ยนไปอ้อมแหลมกูดโฮป เพิ่มระยะทางไกลออกไปเป็นสามเท่าของการผ่านทะเลเมดิเตอร์เรเนียน

ส่วนทางด้านทะเลบอลติคนั้น ตราบใดที่มหาอำนาจตะวันตกสามารถควบคุมช่องระหว่างนอร์เวย์กับเดนมาร์คไว้ได้ ตราบนั้นกองทัพเรือโซเวียตก็จะติดขลุกขลักอยู่เพียงแต่ในทะเลบอลติค ไม่สามารถออกสู่ทะเลเหนือและมหาสุทรแอตแลนติคได้ ถ้าฝ่ายตะวันตกมีสนามบินในสวีเดน เครื่องบินจากสนามบินนั้นจะสามารถทำอันตรายต่อการเดินเรือของโซเวียตในทะเลบอลติคได้อย่างฉกรรจ์ และยังอาจรบกวนเส้นทางคมนาคมของข้าศึกที่ผ่านปรัสเซียตะวันออก และโปแลนด์มายังยุโรปกลางและยุโรปตะวันตกได้ด้วย รัฐสแกนดิเนเวียนเป็นหนามยอกอกโซเวียตอยู่ทางปีกขวาของตน แต่การที่โซเวียตได้ฟินแลนด์ไว้ในครอบครองโซเวียตก็สามารถกดดันอย่างแรงและโดยตรงต่อสวีเดนและนอร์เวย์ได้ และแม้แต่จะไปให้ถึงฝั่งทะเลด้านตะวันตกของสแกนดิเนเวียนก็อยู่ในวิสัยสามารถที่โซเวียตจะทำได้

ในยุโรปกลาง ฝ่ายคอมมิวนิสต์และฝ่ายตะวันตกเผชิญหน้ากันอยู่ตั้งแต่เมือง Lubeck และพรมแดนออสเตรีย โดยที่โซเวียตได้โปแลนด์ เยอรมันตะวันออกและเชคโกสโลวาเกียไว้ในครอบครอง ประเทศเหล่านั้นก็เป็นฐานออกตีของโซเวียตต่อยุโรปตะวันตก สมมุติว่า โซ-เวียตคิดรุกหลักทางด้านปีก คือ ทางด้านตะวันออกกลางและแอฟริกา โซเวียตก็คงไม่รุกข้าม

แม่น้ำเอลเบ้เข้าบุกยุโรปตรงหน้า ถ้าเป็นดังนี้อะไรจะเกิดขึ้นหากยุโรปตะวันตกทำตรงกันข้าม คือ ตีผ่ากลางข้ามแม่น้ำเอลเบ้ทะลุทะลวงเข้าไปกลางแนวรบโซเวียตให้เป็นแบบงูกินหางขึ้นมาบ้าง

ดินแดนตะวันออกกลางนั้นเป็นยุทธบริเวณหนึ่งซึ่งเป็นจุดระเบิดของสงครามได้ และหากสงครามจะระเบิดขึ้น ณ จุดนี้ก็จะแผ่ขยายเข้าไปในยุโรปกลางและยุโรปตะวันตก มีตัวอย่างมากหลายอันจะเป็นสาเหตุก่อสงครามขึ้นทางด้านนี้ ขอยกตัวอย่างสักแห่งหนึ่ง เช่น ที่ซีเรีย อันเป็นดินแดนที่ก่อให้เกิดความยุ่งยากวุ่นวายอยู่ในขณะนี้ (ต.ค. ๐๔) อะไรจะเกิดขึ้นหากซีเรียต้องตกไปอยู่ใต้อิทธิพลของโซเวียต สัมพันธภาพทางพาณิชย์ระหว่างมอสโคว์กับดามัสคัสจะกระชับเกลียวแน่นขึ้น ช่างเทคนิคทั้งของโซเวียตและของเชค จะเข้าไปสร้างท่าเรือถนนหนทาง ตลอดจนฐานทัพอากาศให้ซีเรีย และจัดกำลังรบให้ซีเรียด้วย โดยที่รัฐเอกราชมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะร่วมมือกับต่างชาติใด ๆ ได้ตามที่ตนพอใจ โดยชาติใด ๆ ไม่มีสิทธิที่จะขัดขวาง แต่ตุรกีก็คงจะมองดูซีเรียด้วยความไม่สบายใจนัก เพราะการที่โซเวียตมามีอิทธิพลตามฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนก็กระทบกระเทือนต่อความปลอดภัยของตุรกีจากทางด้านใต้ ในที่สุดเมื่อเหลืออดตุรกีก็คงเข้าย่ำซีเรีย ซึ่งแน่ละคงตีกองทัพซีเรียแหลกและเข้ายึดกรุงดามัสคัสซึ่งเป็นเมืองหลวงของซีเรียได้ เมื่อสถานการณ์เป็นไปดังว่านี้มอสโคว์จะนิ่งดูดายกระนั้นหรือ เพราะเรื่องจะกลายเป็นว่าตุรกีซึ่งเป็นภาคีผู้หนึ่งของเนโตได้กลายเป็นผู้รุกรานซีเรียซึ่งเล็กกว่าไปแล้ว สหประชาชาติซึ่งคงจะพยายามระงับกรณีพิพาทก็คงจะกลายเป็นเวทีปะทะคารมกันอย่างเผ็ดร้อนยิ่งกว่าจะทำอะไรได้ แล้วเรื่องก็คงจะลุกลามต่อไป

เพื่อบีบบังคับทางการเมืองต่อตุรกี กำลังทหารบัลแกเรียและรูเมเนียก็คงเข้าประจำที่มั่นตามพรมแดนแคว้นเทรส สหภาพโซเวียตก็คงวางกำลังทางด้านคอเคซัสและทางด้านเปอร์เซีย พร้อมกันนี้ก็คงจะมีการเดินขบวนกันอย่างขนานใหญ่ในไบรุต ไคโร, โมซุล, และเทเฮราน เรียกร้องให้ทำสงครามศาสนากับนักจักรวรรดิ์นิยมตะวันตก และชั่วเวลาไม่กี่วันตะวันออกกลางทั้งหมดก็จะลุกเป็นไฟ แม้แต่ในรัฐ ซึ่งรัฐบาลเป็นฝ่ายนิยมค่ายตะวันตก ฝูงชนผู้บ้าคลั่งก็คงไม่ยอมรัฐบาล เช่น อิรัคผู้มีรัฐบาลนิยมตะวันตก รัฐบาลนั้นก็อาจต้องลาออก กษัตริย์อิรัคกับคณะรัฐบาลของพระองค์คงต้องเผ่นหนีขึ้นเครื่องบินไปแองการานครหลวงของตุรกี ปากีสตานซึ่งเป็นมุสลิมเหมือนกันกับพวกอาหรับก็คงจะเรียกระดมพลทั่วไป เมื่อปากี-

สถานระดมพล อินเดียซึ่งคอยแต่จะไม่ไว้ใจปากีสถานอยู่เสมอมาก็คงจะระดมพลขึ้นมาบ้าง อาฟกานิสถานอาจยอมให้รัสเซียยาตราเข้าสู่กรุงกาบุลก็ได้ ก็ไปกระเทือนเปอร์เซียเข้าอีกด้านหนึ่ง กรีซก็คงเตรียมทหารพร้อมที่จะป้องกันตัวเองจากการรุนรานของบัลแกเรีย กำลังทหารอาหรับคงเคลื่อนย้ายกันสับสนวุ่นวายไปหมดในตะวันออกกลาง พออียิปต์เคลื่อนกำลังไปสู่กาซาและคาบสมุทรซีนาย รัฐบาลอิสราเอลก็คงต้องระดมพล การจราจรใด ๆ ในคลองสุเอซคงทำไม่ได้ เพราะอียิปต์คงปิดการจราจรในคลองนั้นเพื่อความปลอดภัยของตน น้ำมันที่ยุโรปตะวันตกเคยได้จากตะวันออกกลางก็จะไม่ได้ การส่งน้ำมันทางท่อก็คงจะได้รับอันตรายเสียหายไปอย่างมากมาย

ความไม่สงบในตะวันออกกลางอาจข้ามไปสู่แอฟริกาเหนือ ฝูงชนผู้บ้าคลั่งอาจเข้าทำลายธนาคาร ห้างร้าน และโรงเรียนของชาวยุโรปในทูนีเซียและมอรอคโค ท่ามกลางความวุ่นวายนี้ SAC ของสหรัฐก็คงเตรียมพร้อม แต่ออกปฏิบัติการไม่ได้ เพราะเหตุไม่ได้เกิดในยุโรปตะวันตก รัฐบาลโซเวียตก็คงเพิ่มกำลังของตนในเยอรมันตะวันออก และส่งกำลังอีก ๖๐ กองพลมาไว้ที่เบรสเลา ดานซิค และวอร์ซอ ส่งกำลังมาเพิ่มเติมในฮังการีอีก ๑๒ กองพล และนำกำลังมีราว ๒๕ ถึง ๓๐ กองพล มาไว้ที่ลุ่มน้ำดานูบด้านใต้ พร้อมกันนั้นโซเวียตก็ไม่เคยกล่าวขวัญถึงสงครามใหญ่ ไม่เคยกล่าวขวัญถึงการใช้ระเบิดปรมาณู ระเบิดปรมาณูที่สหรัฐและยุโรปตะวันตกก็คงนอนนิ่งอยู่ในคลังนั่นเอง ตะวันออกกลางก็คงวุ่นวายต่อไป กองทัพเรือที่หกของสหรัฐซึ่งมีหน้าที่ป้องกันสงครามใหญ่ก็คงจะแล่นไปแล่นมาในทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทำอะไรไม่ได้ เพราะสงครามยังมิได้เกิดขึ้น กองทัพเรือที่หกของสหรัฐซึ่งมีเรือรบถึง ๒๔๐ ลำ มีเรดาร์อันทันสมัย มีจรวดขีปนะ และอาวุธทันสมัยอื่น ๆ ก็คงจะแล่นไปแล่นมาต่อไปตราบใดที่ยังอยู่แต่ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ไม่แล่นเลยเข้าไปสู่ทะเลดำ สงครามทางนาวีก็คงไม่เกิดขึ้น ซึ่ง ทร. ที่หกก็คงไม่แล่นเข้าไป ครั้นจะใช้เครื่องบินไอพ่นของ ทร. ที่หกเข้าขับไล่ฝูงชนในทะเลทรายอาหรับก็ไม่คุ้มค่าใช้จ่าย ค่าน้ำมัน และค่าซ่อมบำรุงเครื่องบิน ครั้นจะใช้นาวิกโยธินซึ่งกองทัพเรือที่หกสหรัฐมีอยู่ ๑,๘๐๐ คน ขึ้นบกก็ไม่เพียงพอที่จะจัดการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้

สมมุติว่าประธานาธิบดีสหรัฐ หรือประธานคณะกรรมาธิการเนโต สัญญากับประมุขรัฐบาลตุรกีว่าจะช่วยตุรกีด้วยการโจมตีด้วยอาวุธปรมาณูต่อแหล่งน้ำมันของโซเวียตที่บากู มอสโคว์ก็อาจตอบโต้ด้วยการโจมตีด้วยระเบิดปรมาณูเหมือนกันต่อแองการานครหลวงของ

ตุรกี ซึ่งรัฐบาลตุรกีคงไม่อยากให้เป็นเช่นนั้น และคงขอกำลังสหรัฐหรือกำลังเนโตสัก ๕ กองพลมาช่วยมากกว่าที่จะขอให้โจมตีบากูด้วยอาวุธปรมาณู

ระหว่างที่เกิดความวุ่นวายกันนี้เอง สหประชาชาติก็คงสั่งให้ตุรกีถอนตัวออกไปจากซีเรีย อาจส่งกำลังสหประชาชาติเข้าจัดการให้สถานการณ์กลับคืนเป็นปกติสุขดังเดิม

ที่กล่าวมานี้เป็นตัวอย่างกรณีความวุ่นวายที่อาจเกิดขึ้นได้ในตะวันออกกลาง และความยุ่งยากของฝ่ายตะวันตกที่จะแก้ปัญหานั้น โดยที่ไม่มีโอกาสจะใช้อาวุธปรมาณูป้องปรามได้เลย

การป้องกันต่อสู้ภัยทางอากาศ

ฝ่ายเข้าตีเป็นฝ่ายเลือกเวลาและสถานที่ที่ปฏิบัติการ เป็นฝ่ายลงมือก่อนและตั้งปัญหาให้ฝ่ายรับแก้ ฝ่ายรับเพียงแต่รอคอยอย่างไม่มีความแน่นอนใด ๆ เลย เพราะไม่รู้ว่าฝ่ายเข้าตีจะลงมือที่ไหน เมื่อใด ยิ่งเป็นการสงครามทางอากาศด้วยแล้ว ความไม่แน่นอนสำหรับฝ่ายตั้งรับจะเพิ่มขึ้นเท่าตัว ความเร็วของอากาศยานจะทำให้ฝ่ายตั้งรับเสียเปรียบ ปัญหาเรื่อง time and space นี้เป็นปัญหาใหม่และปัญหาใหญ่ที่ลำพังแต่ความสามารถตามธรรมชาติของมนุษย์เท่านั้น แก้ปัญหานี้ไม่ไหว ต้องอาศัยเทคนิคร้อยแปดประการเข้าช่วย แต่ทั้ง ๆ ที่อาศัยเครื่องมือเทคนิคช่วยอย่างมากมายแล้วก็ตาม ก็ยังเป็นการยากที่ฝ่ายตั้งรับจะตอบโต้ฝ่ายรุกได้ทันท่วงทีอย่างสาสมและอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะทุ่มเทเงินทองลงไปมากมายสักเพียงใดในการวิจัย การโจมตีทางอากาศก็จะเหนือการป้องกันอยู่เสมอ ถ้าจะให้การป้องกันภัยทางอากาศมีประสิทธิภาพแท้จริง ก็จะไปกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจอย่างรุนแรงที่สุด และก็ทำไม่ได้ในที่สุดเหมือนกัน ด้วยความจริงดังนี้ ปัญหาก็เกิดตามมาว่า ที่คิดจะใช้กำลังทางอากาศยุทธศาสตร์โจมตีข้าศึกด้วยอาวุธปรมาณูนั้นจะเป็นความคิดที่ฉลาดรอบคอบแล้วหรือไม่ ในเมื่อข้าศึกก็ตอบโต้ได้ โดยที่เราป้องกันไม่ได้

เมื่อ ๓๐ ปีล่วงมาแล้ว เครื่องบินบินต่ำ ๆ ช้ามาก เพดานบินก็ต่ำ การยิงของ ปตอ. ไม่กี่กองร้อยก็ทำให้เครื่องบินนั้นบินหนีไม่พ้นเสียแล้ว เดี๋ยวนี้เครื่องบินบินสูง ๕๐,๐๐๐ ฟุต ก็พ้นระยะยิงของ ปตอ. จริงอยู่ที่เครื่องมือสมัยใหม่สามารถจับการเข้ามาของเครื่องบินทิ้งระเบิดข้าศึกได้ตั้งแต่ยังอยู่ห่างตั้ง ๓๐๐ ไมล์ แต่ก็เครื่องมือสมัยใหม่อีกนั่นแหละที่สามารถนำ

บ. ทิ้งระเบิดเข้าสู่เป้าหมายจนได้ในที่สุด บ. ขับไล่นำโดยเรดาร์อาจเข้าโจมตีสะกัดกั้น บ. ทิ้งระเบิดข้าศึกได้อย่างถูกต้องแม่นยำ แต่จะสะกัดกั้นอย่างไรไหว ในเมื่อ บ. ทิ้งระเบิดปัจจุบันมีความเร็วเกือบจะพอ ๆ กับ บ. ขับไล่ เครื่องไอพ่นนั้นเองช่วยให้ความสะดวกแก่ฝ่ายโจมตีเกือบจะพอ ๆ กับที่ให้ความสะดวกแก่ฝ่ายป้องกัน

จรวดนำวิถีซึ่งมีระยะยิงกว่า ๒,๐๐๐ ไมล์นั้น ต่อไปอาจเข้ามาแทนที่เครื่องบินทิ้งระเบิด ซึ่งจะทำให้สงครามทางอากาศเปลี่ยนรูปไปอย่างสิ้นเชิง และจรวดที่ว่านี้ยังไม่มีวิธีการใดๆ จะป้องกันได้ จะเอาอะไรไปหยุดยั้งหรือสะกัดกั้นจรวดนำวิถีซึ่งแล่นด้วยความเร็ว ๑๒,๐๐๐ ไมล์/ชั่วโมง และในความสูงตั้ง ๑๐๐ ไมล์ หรือกว่านั้นขึ้นไปในเขตสตราโตสเฟียร์ เครื่องบินทิ้งระเบิดปรมาณูทิ้งจากระยะสูงมากอาจปลดระเบิดได้ตั้งแต่ในระยะ ๖๐ ถึง ๑๐๐ ไมล์ก่อนถึงเป้าหมาย และก่อนที่จะเข้ามาให้ ปตอ. ได้มีโอกาสทำการยิง

ยุทธศาสตร์การป้องกันภัยทางอากาศของสหรัฐนั้นมโหฬารเหลือเกิน ทางด้านเหนือธรณีสหรัฐ มีพื้นที่เป็นป่าและเป็นน้ำแข็ง เป็นแถบภูมิประเทศมีความลึกถึง ๒,๐๐๐ ไมล์ขวางอยู่ จากอะลาสกาถึงลาบราดอร์ และยังยื่นออกไปถึงกรีนแลนด์ซึ่งเกือบจะไม่มีผู้คนอยู่อาศัย นอกจากสถานีตรวจอากาศและสถานีเรดาร์ไม่กี่แห่งแล้วก็ไม่มีเป้าหมายใดมีค่าพอแก่การโจมตีทางอากาศ ทางตะวันออกสหรัฐมีมหาสมุทรแอตแลนติคซึ่งกว้างถึง ๓,๕๐๐ ไมล์ กำบังอยู่ สหรัฐสามารถตรวจการณ์ในอากาศเหนือมหาสมุทรนี้ได้จาก กรีนแลนด์ ไอซ์แลนด์ และหมู่เกาะฟาโรส์ หมู่เกาะอาซอเรส เบอรมูดา และหมู่เกาะเวสต์อินดีส์ ทางด้านตะวันตกเครื่องบินที่จะไปโจมตีสหรัฐจะต้องบินข้ามมหาสมุทรแปซิฟิค อาลัสกา และฮาไว ส่วนศูนย์อุตสาหกรรมที่สำคัญของสหรัฐก็อยู่ลึกเข้าไปในตัวประเทศ

ทางด้านเหนือ สหรัฐมีระบบแจ้งภัยด้วยแถวที่ตั้งสถานีเรดาร์ ๓ แถว แถวแรกเรียกว่า Distant Warning Line (D.W.L.) ตั้งอยู่ขั้วโลกเหนือจากฝั่งมหาสมุทรอาร์คติคฝั่งหนึ่งถึงอีกฝั่งหนึ่ง แถวที่สองเรียกว่า Mid Canada Line (M.C.L.) อยู่ใต้แนวแรกลงมาอยู่กลางประเทศแคนาดา แถวที่สามเรียกว่า Pine Tree Line (P.T.L.) อยู่ตามพรมแดนอเมริกากับแคนาดาในมหาสมุทรแอตแลนติคและมหาสมุทรแปซิฟิค สหรัฐได้จัดตั้งเกาะเหล็กลอยน้ำซึ่งเรียกกันว่า Texas Towers ทอดสมออยู่ห่างผืนธรณีสหรัฐออกไปในมหาสมุทรแอตแลนติคและแปซิฟิค ๑๕๐ ไมล์ มีเรดาร์ประจำทุกแห่งตามเกาะต่าง ๆ ก็ไปติดตั้งสถานีควบคุมอากาศ

ไว้ทุกแห่ง นอกจากนั้นยังมีเรือเรดาร์ลอยลำอยู่ในมหาสมุทร และเครื่องบินติดเรดาร์เฝ้าตรวจตลอดเวลา ระบบการป้องกันภัยอันใหญ่โตมโหฬารนี้ขึ้นต่อกองบัญชาการป้องกันภัยทางอากาศบนผืนธรณีสหรัฐ (Continental Air Defence Command) ซึ่งตั้งอยู่ที่ Colorado Springs ซึ่งสายโทรศัพท์สายโทรเลขเข้าไปสู่ที่นั้นมีความยาวนับเป็นแสน ๆ ไมล์ ทั้งนี้โดยไม่นับถึงเครื่องมือสื่อสารประเภทอื่น ๆ ที่ไม่ต้องใช้สาย เฉพาะแต่การเฝ้าตรวจนี่เท่านั้น สหรัฐใช้เงิน ๒๐,๐๐๐ ล้านเหรียญดอลล่าร์ สถานีเรดาร์แต่ละแห่งต้องใช้เงิน ๑ ล้านเหรียญเป็นค่าจัดตั้ง และ Texas Tower แต่ละแห่งใช้เงินสร้าง ๑๒ ถึง ๑๕ ล้านเหรียญ

การโจมตีด้วยเครื่องบินต่อผืนธรณีสหรัฐ สหรัฐจะรู้ตัวล่วงหน้าสองชั่วโมง แต่ถ้าเป็นการโจมตีด้วยจรวดนำวิถีข้ามทวีป สหรัฐจะรู้ตัวล่วงหน้าเป็นเวลา ๑๕ นาที แต่ทั้ง ๆ ที่ทำถึงขนาดนี้ ประชากรสหรัฐก็ไม่เคยรู้สึกอุ่นใจเลยว่าตนนั้นจะปลอดภัยเพียงพอ

ส่วนยุทธศาสตร์การป้องกันภัยทางอากาศของสหภาพโซเวียตนั้น พื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลของโซเวียตเกื้อกูลแก่การป้องกันตนจากการโจมตีทางอากาศของฝ่ายพันธมิตร เว้นเสียแต่เลนินกราด และบ่อน้ำมันในคอเคซัสเท่านั้นที่ล่อแหลมต่อการโจมตีทางอากาศได้ ส่วนเป้าหมายสำคัญอื่น ๆ ล้วนแต่อยู่ลึกเข้าไปในตัวประเทศอยู่ตามลุ่มน้ำโดเนตส์ในความกำบังของขุนเขายูรัล ศูนย์อุตสาหกรรมศูนย์การผลิตที่สำคัญของโซเวียตได้รับความกำบังทางเหนือด้วยดินแดนว่างเปล่าไร้ค่าเป็นระยะถึง ๒,๐๐๐ ไมล์ ทางตะวันตกมีรัฐบริวารในยุโรปกลางกำบังอยู่ ทางใต้กำบังด้วยเทือกเขาและทะเลทรายของเอเซียกลาง ทางตะวันออกก็มีแหลมแกมแชตกาและหมู่เกาะคูริลล์เป็นที่ตั้งเตือนภัย เครื่องบินทิ้งระเบิดที่บินขึ้นจากฐานทัพในอังกฤษจะถูกเรดาร์โซเวียตจับได้ตั้งแต่ข้ามแม่น้ำไรน์ และพอไปถึงแม่น้ำโอเดอร์ก็จะถูกโจมตีด้วย บ. ขับไล่โซเวียตไปตลอดทาง ตลอดระยะเวลาบินสามชั่วโมงจากแม่น้ำโอเดอร์ถึงมอสโคว์ แม้แต่เครื่องบินทิ้งระเบิดที่บินขึ้นจากฐานทัพในตะวันออกใกล้บินข้ามตุรกีและเปอร์เซียเข้าไปโจมตีย่านอุตสาหกรรมโซเวียตในเทือกเขายูรัลก็จะประสพชะตากรรมทำนองเดียวกัน

ส่วนความสามารถในการโจมตียุโรปตะวันตกของโซเวียตนั้น บ. โซเวียตขึ้นจากสนามบินในโปแลนด์และปรัสเซียตะวันออก จะเข้าถึงกรุงลอนดอนใน ๖๖ นาที ปารีส ๔๐ นาที และแฮมเบอร์ก ๑๓ นาที การป้องกันภัยทางอากาศของยุโรปตะวันตกจึงคิดกันด้วยจำนวนนาที ไม่ใช่คิดกันด้วยจำนวนชั่วโมงเหมือนดังสหรัฐหรือโซเวียต ยิ่งกว่านั้นยุโรป

ตะวันตกยังเสียเปรียบสำคัญตรงที่มีพลเมืองหนาแน่นยิ่งกว่าสหรัฐและโซเวียต เป้าหมายที่สำคัญก็รวมอยู่เป็นกระจุกติด ๆ กัน ไม่อยู่ห่างกันมาก ๆ เหมือนโซเวียตและสหรัฐ ถูกทำลายเป้าหมายสำคัญไป เพียงหนึ่งในสามของทั้งหมดเท่านั้น ยุโรปตะวันตกก็เป็นอัมพาตกระดุกกระดิกไม่ได้ไปทันที การป้องกันภัยทางอากาศสำหรับยุโรปตะวันตกนั้น จึงไม่ควรต่างคนต่างทำ แต่ควรทำเป็นส่วนรวม รวมทุนทรัพย์ รวมการวิจัย การผลิต ตลอดจนรวมเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติการ แม้กระนั้นก็ยังไม่แน่ว่าจะป้องกันได้อย่างแท้จริง

ระบบการตรวจจับและแจ้งภัยของสหรัฐควรจะขยายผ่านกรีนแลนด์ ไอซ์แลนด์ และหมู่เกาะฟาโรส์มาสู่ยุโรปตั้งแนวสถานีเรดาร์ขึ้นในสแกนดิเนเวียน วกมาเยอรมันตะวันตก วกไปอิตาลี กรีซ ไซปรัส ไปถึงตะวันออกกลาง ในการนี้คงจะต้องตั้งศูนย์การตรวจจับและแจ้งภัยขึ้นราว ๑๒ แห่ง ตามยอดเขาสูงๆให้สูงที่สุดเท่าที่จะมี เพราะลำคลื่นเรดาร์ไม่สามารถโค้งไปตามความโค้งของผิวพิภพได้ เป็นต้นว่าถ้าตั้งอยู่ในที่ราบ เรดาร์จะจับการเข้ามาของ บ. ข้าศึกในระยะ ๓๐๐ ไมล์ได้ ก็ต่อเมื่อ บ. นั้นบินสูงถึง ๒๐,๐๐๐ ฟุต เพื่อแก้ความขัดข้องนี้ จึงควรหาที่ตั้งสถานีหรือศูนย์ตรวจจับการเข้ามาของ บ. ข้าศึกบนที่สูง ๆ ดังกล่าวแล้ว ในทะเลบอลติคควรให้มีเรือเรดาร์ลอยลำอยู่ และมี บ. ติดเรดาร์ช่วยเพิ่มการเฝ้าตรวจของเรดาร์ที่พื้นดินด้วย

ประมาณกันว่า เพื่อให้เพียงพอแก่การป้องกันยุโรปตะวันตกจากการโจมตีทางอากาศ ยุโรปต้องมี บ. ขับไล่อย่างน้อยที่สุด ๓,๐๐๐ ประจำ ณ สนามบิน ๑๒๐ แห่ง มีเรดาร์ และข่ายสื่อสารพร้อม จะสิ้นเงินในการจัดตั้ง ๓,๙๙๕ ล้านเหรียญ ทั้งนี้ ยังไม่นับรวมถึงการซ่อมบำรุงเครื่องบิน สนามบิน และบำรุงเลี้ยงกำลังพลซึ่งจะต้องมีประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ อันจะต้องใช้เงินอีกประมาณ ๑,๔๐๐ ล้านเหรียญต่อปี สำหรับทำ mobile air defence ต่อยุโรปตะวันตก

นอกจากนี้ยังจำต้องมีอาวุธสำหรับ local air defence คิดประมาณกันแล้วน่าจะจำเป็นต้องมี ปตอ. ๔๐ มม. ๒๕ กองพัน (กองพันละ ๒๔ กระบอก) ปตอ. ๙๐ มม. ๑๖ กองพัน (กองพันละ ๑๖ กระบอก) กองพันจรวดไนเก ๙ กองพัน (กองพันละ ๔ ฐานยิง) ทั้งนี้พร้อมด้วยที่บังคับการ การติดต่อสื่อสาร และระบบการตรวจจับ บ. ข้าศึก จะใช้เงิน ๓๑๘ ล้านเหรียญในการจัดตั้ง และจะใช้เงินเป็นค่าฝึกและบำรุงรักษาอีกปีละ ๗๐ ล้านเหรียญต่อไป นี่เป็นหน่วย local air defence สำหรับป้องกันเมืองใหญ่ ๆ แต่ละเมือง เช่น ลอนดอน แมนเชสเตอร์ หรือเบอร์มิงแฮมเท่านั้น

ถ้านับทั่วทั้งยุโรปตะวันตกซึ่งมีตำบลที่สำคัญที่จะต้องป้องกันอยู่ราว ๖๐ แห่ง ก็จำเป็นต้องใช้ ปตอ. เบา ๔๗๐ กองพัน (๑๑,๒๘๐ กระบอก) ปตอ. หนัก ๓๑๒ กองพัน (๔,๙๙๒ กระบอก) จรวดไนเก ๔๓๘ กองพัน (๗,๒๐๘ ฐานยิง) พร้อมด้วยที่บังคับการ การติดต่อสื่อสาร ข่ายเรดาร์ และลูกกระสุนสำหรับทำการยิงเป็นเวลา ๓๐ นาที ทั้งหมดนี้คิดหยาบ ๆ จะเป็นเงินราว ๗,๐๐๐ ถึง ๘,๐๐๐ ล้านเหรียญ นอกจากนี้ยังจะต้องมีกำลังพลสำหรับใช้อาวุธเหล่านี้ ๘๐๐,๐๐๐ คิดค่าฝึกจะเป็นปีละ ๒,๔๐๐ ล้านเหรียญ รวมทั้งสิ้นจะใช้เงินคิดหยาบ ๆ ประมาณ ๑๖,๘๐๐ ล้านเหรียญดอลล่าร์ ใครจะเป็นผู้ควักกระเป๋าออกเงินจำนวนนี้

เอาเถอะ ถึงแม้จะปลุกปล้ำจัดตั้งกันขึ้นมาจนได้ก็ตามที แต่ชั่วระยะเวลา ๕ ปีเท่านั้น ความเจริญทางเทคนิคของการโจมตีทางอากาศ จะทำให้บรรดาอาวุธและจรวดเหล่านี้ล้าสมัยไปสิ้น

คิดไปคิดมา ในที่สุดก็ไปลงสรุปว่า ยุโรปควรจะจัดให้มี SAC เป็นของตนเองขึ้นมาบ้าง มี European Strategic Air Force ขึ้นมา ไม่ต้องใหญ่โตเหมือน SAC ของสหรัฐ เขาคิดกันว่ามี บ. ทิ้งระเบิดระยะไกลสัก ๖๐ เครื่องก็พอ แต่ละเครื่องติดระเบิดปรมาณู ๒ ลูก รวมทั้งสิ้นเป็น ๑๒๐ ลูก เครื่องบินเหล่านี้แยกย้ายกันประจำอยู่ ๓๐ สนามบิน คือ สนามบินละเพียง ๒ เครื่อง ก็จะเพียงพอแก่การป้องปรามมิให้โซเวียตรุกรานยุโรปตะวันตกได้ ค่าใช้จ่ายในการจัดตั้ง SAC ยุโรปขึ้นนี้ รวมทั้งสิ้นแล้วจะน้อยกว่าหนึ่งในสามของการจัดตั้งระบบการป้องกันภัยทางอากาศตามที่กล่าวมาแต่ต้นนั้น และจะเป็นก้าวแรกของการจัดตั้งสหรัฐยุโรป (United States of Europe) ขึ้น โดยมีรัฐบาลยุโรปเพียงรัฐบาลเดียว ซึ่งจะเป็นผู้สั่งใช้อาวุธปรมาณูและใช้ SAC ยุโรป

ปัญหาการรวมรัฐในยุโรปจัดตั้งขึ้นเป็นสหรัฐยุโรป (United States of Europe) นี้ เป็นเรื่องกล่าวขวัญกันมาและบ่อย ๆ ในเวลานี้ อาจเป็นจริงขึ้นสักวันหนึ่งก็ได้ในอนาคตใครจะไปตรัสรู้

ศิลปและเทคนิคของสงคราม

คำว่า "*ศิลปการสงคราม*" เป็นคำที่ออกจะเข้าใจยากอยู่สักหน่อย เพราะว่าศิลปะนั้นเป็นสิ่งประณีตงดงาม เป็นเครื่องจรรโลงใจให้สงบเย็น ให้เป็นจิตใจที่สูงขึ้นบริสุทธิ์สดใสขึ้น แต่สงครามนั้นเป็นเรื่องตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิงกับศิลปะ เพราะเป็นเรื่องของการฟันฆ่ากัน

อย่างทารุณโหดร้าย เหตุไฉน คำทั้งสองซึ่งมีความหมายต่างกันไปคนละทิศละทางนั้น จึงมีที่มาอยู่ร่วมกันได้เล่า ถ้าจะเปรียบก็เหมือนน้ำอันใสสะอาดเยือกเย็น อันได้แก่ศิลปะมาอยู่ร่วมกับไฟอันลุกโชติช่วงเริงร้อนคือ สงคราม แต่สงครามนั้นถือได้ว่าเป็นศิลปะอยู่วันยังค่ำ เพราะว่ามีปัจจัยหลายสิ่งหลายประการที่จะต้องนำมาผสมคลุกเคล้ากัน เพื่อนำออกใช้ในการทำสงครามฝีมือการผสมคลุกเคล้านี้แหละเป็นศิลปะ

การทำสงครามมีหลัก ซึ่งเรียกกันว่าหลักการสงคราม (Principles of War) ถือเป็นกฎในทางยุทธศาสตร์ได้ เพราะว่าผู้ใดทิ้งหลักหรือทำฝืนหลัก ทำผิดหลักโอกาสที่จะปราชัยจะมีมากขึ้น และการเคารพต่อหลัก ยึดหลัก ไม่พยายามฝืนหลักหรือทำให้ผิดไปจากหลักก็ย่อมมีโอกาสที่จะได้ชัยชนะมากขึ้นเช่นเดียวกัน ในสงครามนั้น ทุกสิ่งล้วนแต่ยุ่งยากสับสน แถมยังมีโชคหรือ "ดวงดี" อันเป็นพิเศษเข้ามาเกี่ยวด้วยก็มีอยู่มาก ข่าวกรองข้าศึกที่ให้รู้ว่าข้าศึกอยู่ที่ไหนและกำลังคิดจะทำอะไรกับเราอยู่จะช่วยให้เราประสพผลสำเร็จ ขุนศึกผู้ยิ่งใหญ่ของโลกเคยเจ๊งไม่เป็นท่ามาแล้วก็เพราะไม่รู้สถานะและเจตน์จำนงของข้าศึกล่วงหน้า การส่งคำสั่งให้ทันเวลาและการติดตามดูผู้รับคำสั่งให้ปฏิบัติตามคำสั่งนั้นเหล่านี้ล้วนเป็นศิลปะ ในวิชาคำนวณเมื่อคำนวณไปตามหลักเกณฑ์ตามวิธีการที่มีอยู่อย่างแน่นอน ผลลัพธ์จะออกมาเหมือนกันเมื่อตั้งโจทก์อย่างเดียวกัน แต่ในยุทธศาสตร์หรือในการทำสงครามสองคูณสาม ผลลัพธ์ไม่เป็นหกเสมอไป บางทีคูณครั้งหนึ่งได้ลัพธ์เป็นสิบ คูณอีกครั้งได้ลัพธ์เป็นห้าก็ยังมี นี่แหละที่ต้องยอมรับกันทั้งโลกว่าการทำสงครามเป็นศิลปะ เฉพาะอย่างยิ่งตัวโชค (luck) นั้นเป็นปัญหาที่ไม่มีใครแก้ตก เช่นกล่าวกันว่าถ้าวันนั้นฝนไม่ตกนโปเลียนยิงปืนใหญ่ได้แต่เช้า ไม่ต้องรอมายิงเอาต่อเมื่อสายมากแล้ว นโปเลียนอาจไม่พ่ายแพ้ยับเยินที่วอรเตอรลูก็ได้ ดังนี้เป็นต้นนี่เป็นเรื่องของดวง

ปัจจุบันนี้เราหันเข้าหาเครื่องมือทางเทคนิคมากขึ้น ๆ ทุกวัน แต่เครื่องมือทางเทคนิคสารพัดนั้นเองก็หาอาจที่จะแก้ปัญหาอันสลับซับซ้อนของศิลปะการสงครามได้ทุกแง่ทุกมุมไม่ ในสงครามสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ส่วนเครื่องมือเทคนิคนั้นก็กระด้างเกินไปที่จะอ่อนตัวไปตามความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ได้ ดังนั้นการนำเอาเทคนิคต่าง ๆ มาใช้ในการทำสงครามนั้น จึงเป็นดาบสองคมอยู่เหมือนกัน เพราะว่าการทำสงครามนั้นเป็นศิลปะ เหมือนอย่างจะวาดภาพระบายสีสักแผ่นหนึ่งเป็นต้น จะใช้สมองอีเล็คโทรนิคเป็นผู้

เลือกสี และใช้เครื่องยนต์หรือเครื่องมือกลระบายสี ภาพที่ออกมาคงเปรอะไม่เป็นท่า ดูไม่ได้เอาเสียเลย ไม่มีศิลปะเลย ดังนี้ฉันใด การทำสงครามก็ฉันนั้น เราไม่อาจชนะสงครามได้ด้วยลำพัง แต่อาศัยเครื่องมือทางเทคนิค ชัยชนะในสงครามไม่ใช่อยู่ที่ว่าใครมีเครื่องยนต์กลไกดีกว่ากัน การบูชาเครื่องยนต์กลไกกันอย่างไม่ลืมหูลืมตานี้เอง จึงเป็นการไปลดศักดิ์ศรีศิลปะของสงครามลงมาเป็น แต่เพียง เครื่องยนต์ ธรรมดา ๆ ชิ้นหนึ่งเท่านั้น หนักเข้ากองทัพก็จะไม่มีทหารผู้มีเลือดทหารแล้ว แต่จะเต็มไปด้วยเทคนิเชียน กองทัพเลยไม่เป็นกองทัพ แต่จะกลายเป็นโรงงานอุตสาหกรรมประเภทหนึ่งไป ซึ่งภายในโรงงานนั้นมีนายช่างเท้คนิคจิปาถะเป็นนายทหาร จอมพล ฟอน โมลต์เค เคยกล่าวไว้ว่า "กองทัพใดมีกองบัญชาการใหญ่มาก ๆ แสดงว่ากองทัพนั้นเลวใช้ไม่ได้" ดูเหมือนคำของท่านจะเป็นความจริง ไม่เพียงแต่ในยุคในสมัยของท่านเท่านั้น หากแต่เป็นความจริงมาจนทุกวันนี้

ขอให้เราหลับตานึกวาดภาพสงครามในอนาคตดู นายพลในสมัยอาวุธปรมาณูคงจะสวมเครื่องแต่งกายเหมือนหุ่นยนต์ที่เราเห็นกันในภาพยนตร์ มีหลาด มีปลั๊ก มีสายไฟอิรุงตุงนังเต็มตัว แล้วก็ไม่ต้องทำอะไรนอกจากนั่งเกาะ ที.วี. อยู่ตลอดเวลา ดูการยุทธอยู่หน้าเครื่องรับโทรทัศน์นั่นแหละ นายทหารรอง ๆ ลงไปคนหนึ่งก็คอยกวาดเรดาร์ไปในเวหา คนหนึ่งก็คอยเฝ้าดูสัญญาณ แดง เหลือง ขาว อีกคนก็เฝ้าดูเข็มต่าง ๆ ที่มันสมองอีเล็คโทรนิค ดูเครื่องวัดระยะ คอยกดปุ่ม โยกกระเดื่องคันบังคับไปมา นี่แหละคือ "การทำการรบ" ของท่านนายพลและบรรดานายทหารในกองบัญชาการของท่านในสมัยปรมาณู คือนั่งเฝ้าดู ที.วี. และคอยนั่งโยก คอยผลัก คอยดึงคันบังคับต่าง ๆ อันมีอยู่เต็มไปหมดใน บก.

หวังว่าเราคงจะจำอาร์คิมีดิส (Archimedes) กันได้ ที่ท่านนั่งเขียนวงกลมลงบนพื้นทราย คิดเรขาคณิตง่วนอยู่คนเดียว ปัญหาเรขาคณิตข้อนั้นยากมาก และกำลังอยู่ในระยะเข้าด้ายเข้าเข็ม กำลังจะคิดออกแหล่มิออกแหล่อยู่แล้ว ท่านก็ยิ่งเพ่งสมาธิแน่วจะ solve problem เรขาคณิตให้ออกจงได้ ขณะนั้นเองเท้าหนาเตอะของทหารโรมันผู้หนึ่งก็เหยียบลงไปบนวงกลมของท่าน คำสุดท้ายที่อาร์คิมีดิสร้องก็คือ "Noli tangere circulos meos" "อย่าเหยียบวงกลมของฉันซี" พร้อมกับที่ดาบสองคมอันหนา และหนักของทหารโรมัน ผู้นั้นกระทบ ลงบนร่างของท่าน

ท่านนายพลในยุคปรมาณูอาจประสพประวัติศาสตร์ซ้ำรอยกับที่ท่านอาร์คีมีดิสประสพมาแล้วก็ได้ เพียงแต่คำสุดท้ายของท่านจะเปลี่ยนเป็นว่า "อย่าบัง ที.วี. ของฉันซี"

ทหารทุกวันนี้มีสภาพความเป็นนักรบน้อยลงไปทุกที อย่างน้อยก็น้อยกว่าทหารแต่ก่อนเขามีกัน เพราะยุทโธปกรณ์สมัยใหม่ช่วยให้สะดวกสบายไปเสียทุกอย่าง ทหารราบเดี๋ยวนี้ใครต้องเดินดินก็คงจะโมโหมาก เพราะคอมแบตบู๊ตจะเปื้อนดินเปื้อนทราย ต้องมาเสียเวลาขัดกันลำบากมาก มันต้องนั่งรถจี๊ปไป นั่งเฮลิคอปเตอร์ไป นั่งแท่นบินไป นั่งรถ จี.เอ็ม.ซี. ไป จึงจะสง่าสมเป็นทหารราบสักหน่อย

กองทัพที่ทิ้งอดีตของตนเองโดยสิ้นเชิงย่อมจะไม่มีอนาคตไปด้วย

กองทัพที่เต็มไปด้วยเทคนิเชียนนั้น ทหารในกองทัพซึ่งเป็นเทคนิเชียนก็จะถือนายทหารผู้บังคับบัญชาเหนือตนเป็นเสมือนผู้จัดการ (manager) คนหนึ่งเท่านั้น หาถือว่าเป็นผู้นำ (leader) ไม่ การนำหน่วยทหาร, การบังคับบัญชาทหาร เป็นศิลปะอย่างหนึ่งซึ่งคนทำไม่ได้ดีเหมือนกันทุกคน ต้องมีคุณลักษณะของผู้นำ และมีศิลปะในการนำ ไม่ใช่ผู้จัดการโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งไม่จำต้องมีคุณลักษณะผู้นำเลยก็เป็นผู้จัดการได้ กองทหารที่เต็มไปด้วยเทคนิเชียน หาใช่กองทหารตามความหมายอันแท้จริงไม่ หากแต่เป็นกลุ่มกรรมกรกลุ่มหนึ่งของโรงงานหนึ่งเท่านั้นเอง ซึ่งความรู้สึกเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รู้สึกเป็นเพื่อนร่วมตายกัน ก็จะมีน้อยกว่ากองทหารอันประกอบด้วยทหารแท้ ๆ

กองทัพอันประกอบด้วยทหารเทคนิเชียนนั้น แม้จะมีอุปกรณ์ทันสมัยใช้อย่างมากมายเท่าใดก็ตามทีเถิด เมื่อมองในแง่ทหารแล้วกองทัพเช่นนั้นก็หาเรียกว่าเป็นกองทัพที่ดีได้ไม่ ที่กองทัพสมัยปัจจุบันกลายมาเป็นกองทัพที่เต็มไปด้วยเทคนิเชียน แทนที่จะเต็มไปด้วยนักรบนั้นก็เพราะเครื่องจักร เครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ ได้กลายมาเป็นส่วนประกอบอันสำคัญ และจำเป็นแก่กองทัพขึ้นมา แต่อย่างไรก็ตามไม่ว่าความเจริญทางเทคนิคจะก้าวไกลไปเพียงใด ความจำเป็นที่กองทัพจะต้องมีทหารแท้ ๆ ก็ยังสำคัญอยู่มาก นายทหารที่ดี นายสิบพลทหารที่ดีนั้นเป็นคนประเภทหนึ่งซึ่งได้รับการฝึกอบรมมาเป็นพิเศษอันแตกต่างจากคนอื่น ๆ ทหารที่เป็นนักรบอย่างแท้จริง (true warrior) นั้น แตกต่างกันอย่างมากมายเหลือเกินจากทหารที่เป็นเทคนิเชียนเต็มตัว (purely technician soldier)

ด้วยการเอาเทคนิคเชียนมาเป็นทหารอย่างท่วมท้นนี้เอง เลยพาให้ยุทธศาสตร์วุ่นวายไปด้วย เพราะเมื่อเป็นทหารขึ้นมา ก็โมเมทึกทักเอาว่าตนนั้นเชี่ยวชาญแล้วในยุทธศาสตร์

และยุทธวิธี ทั้ง ๆ ที่ตนเองเคยเป็นแต่สิบตรีกองหนุนเอาพวกนี้มาทำยุทธศาสตร์ก็เหมือนเอาคนงานสับประแจตามรางหลีกรถไฟไปเป็นนายช่างบำรุงทางรถไฟ ถ้านักการเมืองในคณะรัฐบาลบางคนจะได้เคยผ่านชีวิตทหารมาตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นมาตามลำดับ จนถึงขั้นสูงก็จะเป็นการดี มิฉะนั้นนักยุทธศาสตร์สิบตรีจะพาเข้ารกเข้าพง

ทหารที่แท้จริงนั้นควรจะเป็นอิสระจากการเมือง หมายความว่าไม่นำตัวเข้าไปเป็นสมาชิกสังกัดพรรคใดพรรคหนึ่งอย่างเด็ดขาด แต่ต้องเป็นกลางจริง ๆ เพราะถ้าทหารเข้าเป็นพรรคการเมืองใดพรรคหนึ่ง ก็จะพาให้ภักดีต่อพรรค ทำอะไร ๆ เพื่อพรรคยิ่งกว่าที่จะทำให้แก่ชาติ ทางที่ถูกนั้นทหารควรไม่ยุ่งไม่เกี่ยวกับการเมือง พรรคใดเป็นรัฐบาลอันชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ทหารก็ฟังคำสั่งอันชอบธรรมของรัฐบาลนั้น โดยที่ทหารเป็นเครื่องมือหนุนหลังนโยบายการเมือง เฉพาะอย่างยิ่งหนุนหลังนโยบายต่างประเทศทหารก็ทำหน้าที่นั้นไปอย่างดีที่สุดโดยไม่คำนึงถึงว่าใคร พรรคไหนมาเป็นรัฐบาล ในรัฐประชาธิปไตยนั้นทหารจำเป็นต้องเป็นnon-political เพราะถ้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง รัฐบาลที่มีสมาชิกส่วนใหญ่ในพรรคเป็นทหารก็จะกลายเป็นรัฐบาลเผด็จการไป หาใช่ประชาธิปไตยไม่ ตัวอย่างเช่นรัฐบาลสหภาพโซเวียต กองทัพโซเวียตเป็นกองทัพการเมือง เพราะเอานักการเมืองในพรรคคอมมิวนิสต์เข้าไปคุมทหารอยู่ทุกหน่วย

แต่ถึงแม้ทหารจะไม่ควรไปเกี่ยวข้องกับการเมือง โดยเข้าเป็นสมาชิก สังกัด พรรคการเมืองใด ๆ แต่ทหารกับนักการเมืองก็จะต้องไปด้วยกัน หากแต่ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตนไม่ก้าวก่ายกัน นักการเมืองซึ่งไม่สู้รู้เรื่องทหารมาก้าวก่ายทหารก็พาให้ทหารยุ่ง หรือทหารซึ่งไม่ประสีประสาในเรื่องการเมืองไปก้าวก่ายกับงานของนักการเมืองก็จะพาให้เขายุ่ง ถ้าจะไม่ให้ยุ่งก็ต้องไม่ก้าวก่ายกัน เพียงแต่ประสานงานกันอย่างแน่นแฟ้นเท่านั้น ทหารกับนักการเมืองก็จะไปกันได้ด้วยดีสมความมุ่งหมายของชาติ

ที่กองทัพฝรั่งเศสพ่ายแพ้แก่เยอรมันอย่างรวดเร็วในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ถ้าจะว่าไปแล้วก็หาใช่ความผิดของทหารไม่ น่าจะซัดไปให้เป็นความผิดของนักการเมืองมากกว่า เพราะทหารฝรั่งเศสนั้นเป็นทหารที่ดีที่สุดในโลกชาติหนึ่ง แต่ที่กลายเป็นไม่ดีเมื่อปี ๑๙๔๐ นั้นส่วนใหญ่เกิดจากปัจจัยทางการเมือง เพราะเมื่อฝรั่งเศสได้ชัยชนะสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเมื่อปี ๑๙๑๘ แล้ว นักการเมืองฝรั่งเศสก็ละเลยไม่นำพาที่จะทะนุบำรุงทหารของตน ดังนั้น

ทหารราบฝรั่งเศสซึ่งยังคงเดินเท้า ทหารม้าฝรั่งเศสซึ่งยังคงขี่ม้า จึงเจ็งไม่เป็นท่าเมื่อเผชิญกับกองทัพยานเกราะของเยอรมัน ประสานงานกับ บ. ดำทิ้งระเบิด ทำสงครามสายฟ้าฟาดเอากับตน

กองทัพเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่สองถึงแม้ส่วนใหญ่จะเป็นกองยานเกราะ และกองทัพยานยนต์ก็ตาม แต่ทหารเยอรมันทุกคนได้รับการฝึกอย่างทรหดที่สุดตามแบบฉบับดั้งเดิมของปรัสเซียน ที่กองทัพเยอรมันทำสงครามในฤดูหนาวกับรัสเซียเมื่อปี ๑๙๔๑–๑๙๔๕ นั้น สงสัยว่าปัจจุบันนี้จะมีกองทัพใดทำได้อย่างที่กองทัพเยอรมันทำมาแล้วบ้าง เด็กที่เกิดในรัฐเสรีประชาธิปไตยคงจะไม่ยอมรับการฝึกหนักอย่างเต็มใจหรืออย่างชื่นตาเหมือนเด็กเยอรมัน และยิ่งใช้เครื่องยนต์กลไกมากขึ้นเท่าใด วิญญาณนักสู้ (fighting spirit) ก็น้อยลงไปเท่านั้น

ทุกการยุทธที่มนุษย์เคยทำกันมาแล้ว ที่จะซ้ำกันหรือเหมือนกันเป็นซ้ำสองนั้นหาแทบไม่ได้เลย เหมือนการเดินหมากรุก จะเล่นกันกี่กระดานต่อกี่กระดาน ดูให้ดี ๆ จะเห็นว่าเดินไม่เหมือนกันเลยสักกระดานเดียว การยุทธก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้นใครที่เคยทำอย่างหนึ่งได้ผลดีมาแล้ว จะไปทำซ้ำสองโดยเชื่อว่าจะได้ผลดีเช่นเคยนั้น อย่าไปพึงคิดหวัง รอมเมลที่นำกองทัพยานเกราะเยอรมันบุกผ่านป่าอารเดนส์เข้าตีที่มั่นฝรั่งเศสที่เซอดังแตกในคืนเดียวเมื่อ ๑๕ พ.ค. ๑๙๔๐ ในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ให้รอมเมลมาทำอีกก็คงทำได้ไม่เหมือนเดิม เยอรมันบุกยุโรปตะวันตกในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ใช้กำลังในการนี้ ๑๓๖ กองพล แต่ที่เข้าปฏิบัติการจริงเมื่อ ๑๐ พ.ค. ๑๙๔๐ นั้น เพียง ๔๐ กองพลเท่านั้น และในจำนวนนี้ ก็เพียงกองพลยานเกราะเพียง ๑๐ กองพลแท้ ๆ ที่ก่อให้เกิดผลแตกหักเด็ดขาดขึ้นในแนวรบด้านยุโรปตะวันตก

ชัยชนะของเยอรมันต่อยุโรปตะวันตกในสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งได้มาด้วยยานเกราะ ยานยนต์และเครื่องบินนั้น เลยเป็นตัวอย่างให้กองทัพทุกวันนี้เต็มไปด้วยเครื่องยนต์กลไก แต่อย่างไรก็ตาม ความสำคัญอันแท้จริงหาได้อยู่ที่เครื่องยนต์เหล่านั้นไม่ หากแต่อยู่ที่ผู้ใช้เครื่องยนต์นั้น เฉพาะอย่างยิ่งคนเยอรมัน

เรื่องของเรื่องจึงไปตกอยู่ที่คน ที่ขวัญ ที่ลักษณะผู้นำ อยู่ที่ความแกร่ง ความทรหดของคน อยู่ที่ความฉลาดของคน ที่จะพิจารณาเลือกใช้ภูมิประเทศให้เหมาะสม และอยู่ที่การฝึกอย่างถึงขนาดในยามปกติ

เครื่องยนต์กลไกทั้งหลายนั้นหาอาจนำมาใช้แทนคนได้ไม่ แต่อาจใช้ประกอบกันได้มากน้อยตามแต่สถานการณ์ ซึ่งกำหนดล่วงหน้าไม่ได้ว่าจะใช้เครื่องยนต์กลไกเท่านั้นเท่านี้ร่วมกับคนเท่านั้นเท่านี้ ดังนั้น จึงบ่งออกมาว่าในการจัดกองทัพนั้นจะต้องนำสถานการณ์ที่กระจ่ายพอสมควรแล้วเข้ามาประกอบการพิจารณาด้วย กองทัพที่เชื่อมั่นในเครื่องยนต์กลไกแต่อย่างเดียวอย่างมงายจนลืมคุณค่าของมนุษย์นั้น ย่อมยากที่จะเอาชัยชนะข้าศึกได้ ตรงกันข้ามกลับจะเป็นฝ่ายเสี่ยงต่อความปราชัยด้วยซ้ำ เครื่องยนต์กลไก มิใช่เป็นเครื่องประกันว่าจะได้ชัยชนะข้าศึกได้อย่างสะดวกสบายเสมอไป ตัวอย่างก็เคยมีให้เห็นมาแล้ว ดังเช่นตอนที่ฝ่ายพันธมิตรยกพลขึ้นบกที่นอรมังดี เมื่อปี ๑๙๔๔ ในตอนท้ายสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ทั้ง ๆ ที่ได้ระดมทิ้งระเบิดและระดมยิงด้วยปืนใหญ่อย่างชนิดที่ให้เหลือแต่ปฐพีไม่มีคนแล้วก็ตาม พอฝ่ายพันธมิตรยกพลขึ้นไป ไม่เพียงแต่ทหารเยอรมันจะต้านทานได้อย่างทรหดเท่านั้น แต่ยังสามารถตีโต้ตอบได้ตั้งหลายครั้งและหลายแห่ง และเกือบจะเป็นเรื่องไม่น่าเชื่อที่กำลังสูญเสียของฝ่ายเยอรมันในครั้งนั้นกลับน้อยกว่าฝ่ายเข้าตีซึ่งมาในรถถังหนักเสียอีก

พิจารณาสงครามในอนาคต เห็นว่าอาจทำกันได้แบบหนึ่งแบบใดใน ๔ แบบ ที่จะกล่าวนี้ :—

๑. สงครามปรมาณูอย่างแท้จริง ใช้อาวุธปรมาณูอย่างสุดเหวี่ยงทั้งที่แนวหน้าและลึกเข้าไปภายในดินแดนของแต่ละประเทศคู่สงคราม

๒. สงครามปรมาณูอย่างจำกัด ใช้อาวุธปรมาณูแต่เฉพาะกับกำลังรบในสนามรบ

๓. ทำสงครามกันด้วยอาวุธธรรมดา ดังเช่นที่ทำกันในสงครามโลกครั้งที่สอง

๔. โดยที่อาวุธปรมาณูเป็นอาวุธสองคม เมื่อต่างฝ่ายต่างเกรงสงครามปรมาณูกันอยู่ในที ทั้งสองฝ่ายอาจพอใจแต่เพียงทำสงครามย่อย ยุแหย่ให้เกิดความวุ่นวายและเกิดสงครามกลางเมือง ซึ่งสงครามแบบนี้อาจทำกันเป็นส่วนใหญ่ในอนาคต

แต่เนื่องจากสถานการณ์บีบบังคับ สงครามแบบใดแบบหนึ่งใน ๔ แบบนี้ อาจไม่คงรูปอยู่ได้ตั้งแต่ต้นจนจบ อาจแปรเปลี่ยนรูปไปได้ตามความบีบบังคับของสถานการณ์ เช่นสงครามย่อยในที่เฉพาะแห่ง แต่ถ้าไปใช้อาวุธปรมาณูเข้า สงครามย่อยนั้นอาจลุกลามกลายเป็นสงครามใหญ่ขึ้นมาก็ได้ เราจะพิจารณาแบบสงคราม ๔ แบบ นี้กันดูบ้าง

๑. สงครามปรมาณูอย่างแท้จริง รูปสงครามจะเป็นการดวลกันด้วยอาวุธปรมาณูทั้งในสนามรบ ในเขตหลัง และเขตภายใน กำลังที่จะใช้เป็นหลัก คือ กำลังทางอากาศไปโจมตีกันและกันทางอากาศ และ การป้องกันต่อสู้ภัยทางอากาศก็จะเป็นงานใหญ่ของทั้งสองฝ่ายด้วยอาวุธปรมาณูจะเป็นอาวุธตัดสินแพ้ชนะกัน ใครใช้ได้มากกว่า แม่นยำกว่า พร้อมกันนั้นก็สามารถป้องกันตนเองจากอาวุธปรมาณูของข้าศึกได้ดีกว่า ย่อมจะเป็นฝ่ายมีชัยในที่สุด ทุกสิ่งทุกอย่างที่จะต้องคิดต้องทำในสงครามปรมาณู จะต้องคิดต้องทำกันอย่างรวดเร็วที่สุด จะลังเลรีรอ หรือชงักชักช้าไม่ได้เป็นอันขาด และในสงครามปรมาณูเช่นนี้กองทัพสนามก็ไม่จำเป็นต้องเป็นกองทัพใหญ่โต เป็นแต่เพียงกองทัพเล็ก ๆ พอสำหรับใช้อาวุธปรมาณูเท่านั้นก็เพียงพอแล้วในเขตหน้า แต่กลับจะต้องไปมีคนทำ passive air defence ในเขตหลังมากกว่าทหารที่ทำการรบในเขตหน้าแท้ ๆ เป็นอันมาก การระดมพลทั่วไปก็แทบจะไม่มีโอกาสทำกันได้เพราะเหตุการณ์ผันแปรไปรวดเร็วมาก อะไร ๆ ก็ด่วนจี๋ไปเสียทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ในเขตหลังก็จะต้องมีการเตรียมพร้อมอยู่ในสภาพพร้อมตั้งแต่ก่อนเริ่มสงคราม พวกที่ทำหน้าที่ passive air defence นั่นแหละ จะเป็นกำลังสำคัญที่สุดในการให้อารักขาแก่สิ่งที่จะต้องรักษาในสงครามปรมาณู

๒. สงครามปรมาณูอย่างจำกัด คือ การใช้อาวุธปรมาณูจำกัดอยู่เพียงแต่การใช้ในทางยุทธวิธี ปัจจุบันก็เหมือนกับอดีตเหมือนกันมาทุกสมัย คือ ยุทธวิธีนั้นก็ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญสองประการ คือ การยิง และการเคลื่อนที่ อำนาจการยิงสามารถเปิดทางสะดวกให้กำลังเคลื่อนที่เข้าตี พร้อมกันนั้นอำนาจการยิงของฝ่ายรับก็เป็นเครื่องหยุดยั้งการเคลื่อนที่ของฝ่ายเข้าตีได้เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม อำนาจการยิงนั้นเกื้อกูลแก่ฝ่ายรับมากกว่าเกื้อกูลแก่ฝ่ายเข้าตี เป็นดังนี้มาเสมอ เพราะว่าฝ่ายรับได้อาศัยภูมิประเทศ การพราง การกำบังการกระจายกำลัง ตลอดจนระบบที่มั่นต่าง ๆ ช่วยเพิ่มอำนาจการยิงของตน แต่ฝ่ายเข้าตีต้องเคลื่อนที่ผ่านที่โล่งแจ้งเข้ามา เมื่อฝ่ายตั้งรับหวังพึ่งกำลังยิงฝ่ายเข้าตีซึ่งจะมีกำลังยิงน้อยกว่าฝ่ายตั้งรับในระหว่างเคลื่อนที่เข้าตีก็จะต้องหันไปอาศัยกำลังชนที่เหนือกว่า คือ ต้องรวมกำลังเข้าตีให้เหนือกว่าฝ่ายตั้งรับ ณ ด้านที่เข้าตี แต่ฝ่ายที่ตั้งรับก็สามารถระดมยิงจากที่มั่นต่าง ๆ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ห่าง ๆ กันให้ระดมยิงไป ณ จุดที่ต้องการได้เสมอ จะเป็นไปได้หรือไม่ที่ต่างฝ่ายต่างอาจพิจารณาเห็นความจริงข้อนี้ เห็นความเสียเปรียบในการเข้าตี แล้วในที่สุด

ทุกฝ่ายต่างก็จะตั้งรับ ไม่มีใครยอมเป็นฝ่ายเข้าตี เพราะอำนาจการยิงเหนือกว่าอำนาจการเคลื่อนที่อย่างเด็ดขาดด้วยการใช้อาวุธปรมาณู ในที่สุดต่างฝ่ายก็ต่างจะหยุด ฝังตัวลงในคูสนามเพลาะ แล้วก็มองกันไปมองกันมาเหมือนเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ฝ่ายไหนรำคาญขึ้นมาจะลุกขึ้นเข้าตีโครมครามขึ้นมา ฝ่ายนั้นก็จะต้องรวมกำลังให้มีมากกว่าฝ่ายตั้งรับ ณ จุดที่จะเข้าตีนั้น เมื่อรวมกำลังกันเข้าก็เป็นที่หมายที่ฝ่ายรับจะทำลายด้วยอาวุธปรมาณูได้สะดวก เลยจนแล้วจนรอดไม่ต้องตีกัน ยุโรปตะวันตกปัจจุบันถือยุทธศาสตร์รับด้วยอาวุธปรมาณู ซึ่งยุทธศาสตร์นี้ช่างเหมือนกันนี่กระไรเลยกับยุทธศาสตร์ของฝรั่งเศสเมื่อก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่สองนั้น

๓. **ทำสงครามกันด้วยอาวุธธรรมดา** หมายความว่าทำสงครามกันด้วยอาวุธต่าง ๆ ดังที่เคยใช้ทำกันมาแล้วในสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อปี ๑๙๓๙–๑๙๔๕ ในสงครามครั้งนั้นซึ่งเป็นสงครามสายฟ้าฟาด ได้แสดงให้ปรากฏชัดแล้วว่า กำลังทางอากาศนั้นเป็นกำลังสำคัญเพียงใดในการร่วมรบ สนับสนุนกำลังยานเกราะทางพื้นดิน ดังนั้น ถ้าจะรบกันแบบนี้อีกก็จะต้องแข่งกันเป็นเจ้าอากาศเสียแต่เริ่มแรก แต่เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างก็มีกำลังทางอากาศที่ทัดเทียมกันด้วยทั้งปริมาณและคุณภาพเช่นนี้ การที่จะแย่งกันครองอากาศจึงเป็นงานหนักมาก ที่ใครจะมี air superiority เหนืออีกฝ่ายหนึ่งอย่างเด็ดขาดได้นั้นเป็นเรื่องผ่านกันลม ๆ แล้ง ๆ ไปแล้ว ถ้าการเป็นเจ้าอากาศจะคงหมายความว่าฝ่ายหนึ่งสามารถเข้าไปบินฉุยฉายเล่นได้ในห้วงอากาศของข้าศึก พร้อมกันนั้นก็ไม่ยอมให้ บ. ข้าศึกล่วงล้ำเข้ามาบินเล่นในเขตอากาศของตนแล้ว คำว่า air superiority ก็เป็นคำที่เก็บเข้าตู้ลั่นกุญแจนำไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ได้แล้ว ไม่มีผลในทางปฏิบัติจริง ๆ ได้เลย ได้แต่ดูเล่นหรือฟังเล่นโก้ ๆ เท่านั้นเอง หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็กล่าวได้ว่า ยิ่งทั้งสองฝ่ายต่างก็มีกำลังทางอากาศทัดเทียมกันเท่าใด ก็ยิ่งจำกัดการปฏิบัติของกำลังทางพื้นดินลงเพียงนั้น ยิ่งปัจจุบันนี้อาวุธ ปตถ. เจริญขึ้นมาก ถ. ปฏิบัติการได้ลำบากมากขึ้น เมื่อ ถ. ทางพื้นดินก็กระดุกกระดิกไม่ได้ บ. ทางอากาศก็เฉี่ยนกันไม่ได้ โอกาสที่จะทำ Blitzkrieg กัน เหมือนดังที่เยอรมันทำในสงครามโลกครั้งที่สองก็ไม่มี ทำไปทำมาเมื่อต่างฝ่ายต่างก็ทำอะไรกันไม่ได้ เรื่องก็จะต้องไปนั่งจ้องกันไปจ้องกันมาอีก

๔. **กระทบกระทั่งกันภายในเขตจำกัดเฉพาะแห่ง** หรือ เรียกว่าสงครามย่อยก็ได้ ซึ่งเป็นสงครามที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณที่ไม่สู้มีความสำคัญนัก ทั้งในทางยุทธศาสตร์

และในทางเศรษฐกิจ และอยู่นอกบริเวณที่มหาอำนาจตะวันตกมีส่วนได้เสีย ในสงครามประเภทนี้สำคัญอยู่ที่การรบแบบกองโจร ซึ่งอาจทำให้สงครามยืดเยื้อไปได้เป็นเวลาแรมปี และการทำสงครามแบบนี้ไม่จำต้องใช้อาวุธปรมาณู

กองทัพในอนาคต

ในอนาคตซึ่งสงครามใหญ่จะเป็นสงครามปรมาณูนั้น น่าจะต้องจัดกองทัพเป็นสองส่วน คือส่วนรบในเขตหน้า และส่วนกู้ภัยในเขตภายในกองทัพส่วนกู้ภัย น่าจะจัดและมีหน้าที่ดังนี้ คือ:—

๑. จัดเป็นพวกกู้ภัยและเก็บกู้ขึ้นเป็นพวก ๆ

๒. ดำเนินการในเรื่องการอพยพหลบภัย, การให้อาหารและยารักษาโรคแก่พลเมือง

๓. ซ่อมสายการติดต่อสื่อสาร, การคมนาคม, ไฟฟ้า, ประปา และซ่อมบรรดาบริการที่สำคัญ ๆ ให้กลับคืนสู่สภาพเดิม

๔. ดับพิษ, ล้างพิษกัมมันตภาพรังษี

๕. รักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชน ช่วยแรงตำรวจ

คำสั่งยุทธการสำหรับหน่วยดังกล่าวนี้จะมีแต่เรื่องการดับเพลิง, การรื้อถอนทรากสิ่งปรักหักพัง การส่งกำลังบำรุงแก่ประชาชนพลเมือง สายงานที่เกี่ยวข้องก็มีสายทหารขนส่ง, สายทหารช่าง, สายทหารสื่อสาร, สายการแพทย์, สายการส่งกำลังบำรุง ฯลฯ หน่วยกู้ภัยจะต้องอยู่ในสภาพพร้อมที่จะปฏิบัติงานได้ทันทีอยู่ตลอดเวลา ณ บริเวณซึ่งประมาณสถานการณ์ว่าจะตกเป็นเป้าหมายการโจมตีด้วยอาวุธปรมาณู ดังเช่นแหล่งที่เป็นศูนย์อุตสาหกรรมเป็นต้น การมีแผนเพื่อการนี้ไว้ล่วงหน้าเป็นอย่างดี จะช่วยชีวิตประชาชนพลเมืองไว้ได้นับด้วยเรือนล้าน

ส่อนกองทัพในแนวหน้านั้นไม่ว่าจะจัดแบบสามหรือแบบ pentomic เห็นกันว่าน่าจะเพิ่มจำนวนทหารแท้ ๆ ให้มากขึ้น และลดเทคนิเชียนให้น้อยลง เพราะความสามารถที่จะยิงจรวดไปสู่โลกพระจันทร์นั้น เป็นความสามารถที่ไม่สู้จำเป็นนักในการทำสงคราม และจำนวนเครื่องยนต์กลไกนั้นจะลดลงให้เหลือเพียงแต่เท่าที่จำเป็นก็น่าจะดี Protagoras ได้เคยกล่าวไว้ว่า "Man is the neasure of all things"

(จากเสนาธิปัตย์ ปีที่ ๑๔ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๐๕ เล่มที่ ๓-๔ หน้า ๙๕-๑๒๗)

ซิเซโร

"รณเสน"

ซิเซโร เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นให้แก่งานสืบราชการลับพิเศษยิ่งครั้งหนึ่งในจำนวนไม่รู้ว่ากี่ครั้งที่ได้ขับเคี่ยวทำกันมาตลอดทั้งวันทั้งคืนตลอดเวลา ๖ ปี ระหว่างหน่วยสืบราชการลับเยอรมันฝ่ายหนึ่งกับหน่วยสืบราชการลับของอังกฤษและสัมพันธมิตรของอังกฤษอีกฝ่ายหนึ่ง

เรื่องนี้เกิดขึ้นในประเทศตุรกีซึ่งเป็นกลาง ระยะเวลาที่เกิดเรื่องนี้ คือ ระหว่างเดือนตุลาคม ๑๙๔๓ ถึง เดือนเมษายน ๑๙๔๔ ซิเซโร เป็นชื่อที่เยอรมันตั้งให้แก่จารบุรุษผู้หนึ่ง ชื่อจริงของจารบุรุษผู้นี้ชื่อว่ากระไรไม่มีใครทราบจนทุกวันนี้ เรื่องนี้ แฮร์ L.C. Moyzisch เป็นผู้เผยแพร่ ท่านผู้นี้เป็นพนักงานประจำสถานทูตเยอรมันประจำกรุงแองการา ในระหว่างเวลาที่เกิดเรื่องนี้ขึ้น เอกอัครราชทูตเยอรมันประจำกรุงแองการาในตอนนั้นคือ พณฯ ฟรันซ ฟอน ปาเปน

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ก็คงมีหน้าตาไม่แตกต่างจากวันอื่น ๆ ในฤดูใบไม้ร่วงอันงดงามนั้น วันนั้นข้าพเจ้า (Herr L.C. Moyzisch) ยุ่งอยู่กับเรื่องต่างๆ ซึ่งเป็นงานตามปกติ ตอนเลิกงานข้าพเจ้ากลับจากที่ทำงานแต่ยังวัน และขณะที่ข้าพเจ้ากำลังขับรถมุ่งกลับบ้านนั้น ข้าพเจ้ามิได้คาดคิดเลยว่าก่อนที่วันนี้จะสุดสิ้นลงนั้น ชีวิตทั้งสิ้นของข้าพเจ้าจะต้องเปลี่ยนแปลงไป

ข้าพเจ้าตั้งใจจะเข้านอนแต่หัวค่ำ ก่อนดับไฟนอนก็ได้อ่านหนังสืออยู่ชั่วครู่หนึ่ง แต่พอดับไฟและงีบไปได้หน่อยเดียวกริ่งโทรศัพท์ก็ดังขึ้น

ข้าพเจ้ายังคงงัวเงียครึ่งหลับครึ่งตื่นในขณะที่ควานมือไปคว้าโทรศัพท์ ผู้ที่เรียกโทรศัพท์มาคือ นางเยนเก้ภรรยาของเลขานุการเอกประจำสถานเอกอัครราชทูตเยอรมัน เสียงที่เธอพูดแสดงให้รู้ว่าพูดด้วยความร้อนรนกระวนกระวาย

"คุณจะโปรดรีบมายังที่พักของเราเดี๋ยวนี้ได้ไหมคะ? สามีของดิฉันต้องการพบคุณ"

ข้าพเจ้าตอบว่าข้าพเจ้าเข้านอนแล้ว และถามว่ามันเกิดเรื่องราวอะไรขึ้น แต่เยนเก้ตัดบทเสียว่า

"เรื่องด่วนจ้ะ โปรดมาให้ได้เดี๋ยวนี้"

ข้าพเจ้าจึงลุกขึ้นแต่งตัว และขณะที่ข้าพเจ้าย่างเท้าออกจากบ้านนั้น ข้าพเจ้าได้ชำเลืองดูนาฬิกาข้อมือมันเป็นเวลา ๒๒.๓๐

ข้าพเจ้าขับรถไปชั่วเวลาไม่กี่นาทีก็มาถึงสถานเอกอัครราชทูต แม่เยนเก้เป็นคนมาเปิดประตูรับข้าพเจ้าด้วยตนเอง ขอโทษขอโพยสองสามคำในการที่เธอต้องรบกวนการนอนของข้าพเจ้า แล้วก็ชี้มือไปที่ประตูห้องรับแขก

"มีบุรุษลึกลับอยู่ในห้องนั้น เขามีอะไรบางอย่างที่เขาต้องการจะมาขายให้เรา คุณต้องเจรจากับเขาให้ได้เรื่องว่าไปยังไงมายังไงกัน"

แม่เยนเก้พูดเท่านั้นก็หลบหายตัวไป ส่วนข้าพเจ้าก็ก้าวเข้าไปในห้องรับแขก ม่านหน้าต่างอันหนาหนักได้ถูกชักลงปิดมิดหมด แสงสว่างที่มีจึงเกิดจากโคมไฟฟ้าตั้งโต๊ะสองดวง แสงไฟฟ้านี้เองทำให้ห้องอันกว้างใหญ่ตกแต่งไว้อย่างงดงามนี้ ดูรู้สึกอยู่สบายยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ตามปกติ

ในเก้าอี้นวมตัวใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ถัดจากโต๊ะตัวที่มีโคมไฟฟ้าตั้งอยู่ดวงหนึ่งนั้น ชายผู้หนึ่งนั่งอยู่ในท่าตะแคง ๆ ให้ใบหน้าอยู่ในเงามืด เขานั่งนิ่งไม่กระดุกกระดิกจนดูราวกับว่าเขานั่งหลับ แต่เปล่าเขาไม่ได้หลับ เขาลุกขึ้นยืนและกล่าวกับข้าพเจ้าเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า

"คุณคือใคร" เขาถาม น้ำเสียงที่เขาถามนั้นข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีสำเนียงร้อนรน

ข้าพเจ้าบอกกับเขาว่าเยนเก้ได้บอกให้ข้าพเจ้ามาเจรจากับเขา เขาพยักหน้า และเมื่อดูอากัปกิริยาของเขาซึ่งบัดนี้หันเต็มตรงแสงไฟเห็นได้ชัดเจนโดยตลอดนั้น รู้สึกว่าเขาค่อยคลายความกระวนกระวายลง

ข้าพเจ้าเดาว่าเขาคงมีอายุราว ๕๐ ปี เขามีผมสีดำหนาหวีตรงเลยไปจากหน้าผากซึ่งสูงมาก ดวงตาสีดำของเขาพุ่งกลอกไปมาอย่างลุกลี้ลุกลน มองหน้าข้าพเจ้าแล้วก็หันไปมองประตู แล้วก็กลับมามองข้าพเจ้าอีก คางของเขาดูแข็งแรงจมูกเล็กและไม่ได้รูป รวมความแล้วทั่วทั้งใบหน้าหาเสน่ห์ไม่ได้

ข้าพเจ้านั่งลงและผายมือเป็นเชิงเตือนให้เขาทำเช่นเดียวกับข้าพเจ้า แต่แทนที่เขาจะนั่งเขากลับย่องกริบด้วยปลายเท้าตรงไปยังประตู ค่อย ๆ แง้มออกดูไปข้างนอกแล้วจึงปิดอย่างเงียบกริบ แล้วย่องกลับมานั่งลงบนเก้าอี้ด้วยท่าทีโล่งใจ ในตอนนั้นดูเขาช่างเป็นบุรุษลึกลับเสียจริง ๆ

ต่อจากนั้น มีอึกอักนิดหน่อยในตอนแรก เขาก็เริ่มพูดภาษาฝรั่งเศสอย่างตะกุกตะกัก กับข้าพเจ้า

"ผมมีเรื่อง หรือคุณจะเรียกว่าอะไรก็ได้ เรื่องสำหรับเยอรมันมาบอกคุณ แต่ก่อนที่ผมจะบอกคุณว่าเรื่องนั้นมันเรื่องอะไรกันผมต้องขอให้คุณรับรองกับผมก่อนว่าคุณจะไม่แพร่งพรายเรื่องนี้แก่ผู้ใดเป็นอันขาด เว้นไว้แต่กับผู้บังคับบัญชาโดยตรงของคุณเท่านั้น ทั้งนี้ไม่ว่าคุณจะรับพึ่งหรือไม่รับก็ตาม หากคุณไม่ซื่อตรงไม่รักษาวาจาสัตย์ จะทำให้ชีวิตคุณไร้ค่าเช่นเดียวกับชีวิตผมเหมือนกัน ผมจะคอยดูว่างานนี้จะเป็นงานที่ผมจะได้ทำเป็นครั้งที่สุดในชีวิตของผมหรือไม่"

ขณะที่เขาพูดคำนี้ เขาทำกิริยายกมือขึ้นปาดคอหอย

"ยังไง คุณจะให้สัญญากับผมได้หรือไม่ได้"

"อ๋อ เด็ดขาด ได้ถ้าผมไม่รู้ว่าจะรักษาความลับได้อย่างไรแล้วละก้อ ผมคงไม่มาอยู่ประจำที่สถานทูตนี่ได้หรอกนะ โปรดบอกมาเถอะว่าคุณต้องการอะไร"

ข้าพเจ้าแสร้งทำเป็นยกนาฬิกาข้อมือขึ้นดูเวลา เขาจึงรีบพูดขึ้นทันทีว่า "ถ้าคุณรู้ว่าทำไมผมจึงต้องมาที่นี่ ผมคิดว่าคุณคงจะมีเวลาเหลือเฟือสำหรับผม เรื่องที่ผมจะบอกคุณนี้เป็นเรื่องสำคัญที่สุดต่อรัฐบาลของคุณ ผมคือ" เขาหยุดชะงัก และข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าเขาหยุดชะงักเพราะความลำบากใจในการจะแนะนำตัวเขาเองเป็นภาษาฝรั่งเศส หรือ จะหยุดเพราะจะคอยจับไหวข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ "ผมสามารถมอบเอกสารลับที่สุดให้แก่คุณได้ เป็นเอกสารลับที่สุดของที่สุดนับแต่ได้เคยมีเอกสารลับที่สุดมา"

เขาหยุดชั่วครู่ แล้วพูดต่อไป "เอกสารเหล่านี้ได้มาจากสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษไง ? คุณคงสนใจละซินะทีนี้ จริงไหมเล่า ?"

ข้าพเจ้าทำตีหน้าตาย ความคิดครั้งแรกของข้าพเจ้าคิดว่า หมอนี่เป็นนักเลงจับโป้ยมาหลอกหาอัฐง่าย ๆ ข้าพเจ้าจึงต้องระวังตัว ดูเหมือนเขาจะรู้ทันความคิดของข้าพเจ้า เขาจึงพูดขึ้นว่า

"แต่ผมต้องได้เงินตอบแทน เงินจำนวนมหาศาล คุณรู้ไหมว่า งานของผมครั้งนี้ต้องเสี่ยงภัยมาก และถ้าผมถูกจับ...."

เขาทำกิริยายกมือขึ้นเฉือนคออีกครั้งหนึ่ง และคราวนี้เขาหมายถึงคอเขาแต่ผู้เดียว ไม่หมายรวมถึงคอข้าพเจ้าด้วยเหมือนดังที่เขาทำกิริยาเช่นนี้คราวแรก

"คุณมีเงินงบสืบราชการลับใช่ไหมล่ะ ? ถ้าคุณไม่มีท่านอัครราชทูตของคุณก็ต้องมีเป็นแน่นอน รัฐบาลของคุณคงต้องตั้งเงินงบประเภทนี้ไว้ให้ ผมต้องการเงินอังกฤษ ๒๐,๐๐๐ ปอนด์สเตอรลิง"

"คุณอย่าพูดเหลวไหล" ข้าพเจ้าว่า ไอ้อย่างที่คุณว่านั้นมันมากไปนาคุณนา เราไม่มีเงินงบประเภทนั้นที่นี่ และเฉพาะอย่างยิ่งเราไม่มีปอนด์สเตอรลิงเลย คุณควรจะรู้ว่าเรื่องที่จะควรค่าใกล้เคียงกับจำนวนเงินที่คุณต้องการนั้น มันต้องเป็นเรื่องสำคัญอย่างพิเศษยอดเยี่ยมจริง ๆ นอกจากนั้นผมจำต้องขอดูเอกสารเหล่านั้นก่อน คุณเอาเอกสารเหล่านั้นติดตัวมาด้วยหรือเปล่าล่ะ ? "

เขาเอนตัวลงพิงพนัก หน้าเขาจึงบังอยู่ในเงามืดเสียอีก ขณะนี้สายตาข้าพเจ้าคุ้นกับความมืดแล้ว ข้าพเจ้าจึงอาจมองเห็นสีหน้าของเขาได้ ปรากฏรอยยิ้มอย่างหยิ่งผยองบนใบหน้าอันไม่ชวนดูเสียเลยนั้น ข้าพเจ้าเองก็อึกอักไม่แน่ใจว่าควรจะพูดอย่างไรต่อไป ผลที่สุดข้าพเจ้าก็ไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับอีตาบุรุษลึกลับผู้นี้ สักครู่เขาก็เริ่มพูดขึ้นใหม่อีกว่า

"คุณอย่ามาหลอกตุ้นผมเสียให้ยากเลย ผมไม่ใช่คนบัดซบนะจะบอกให้ ผมได้ใช้เวลาตั้งหลายปีเพื่อการนี้ ผมพยายามจนรู้รายละเอียดทั้งสิ้น บัดนี้ถึงเวลาของผมแล้ว ผมจะบอกเรื่องที่ผมรู้นี้แก่คุณ ถ้าคุณตกลงก็เป็นการดีด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าคุณไม่ตกลง"

เขาก้มตัวมาข้างหน้ามาสู่แสงสว่างจ้าของดวงโคม ใช้นิ้วหัวแม่มือซ้ายชี้ไปที่หน้าต่าง "....ถ้าคุณไม่ตกลง ผมก็จะลองไปดูซิว่าที่โน่นเขาจะต้องการเอกสารของผมบ้างหรือไม่"

ไอ้นิ้วหัวแม่มือของเขานั้น มันชี้พุ่งตรงไปยังทิศทางที่ตั้งสถานเอกอัครราชทูตโซเวียตตรงเผงทีเดียว ความเงียบเกิดขึ้นชั่วขณะ แล้วในที่สุดเขาก็โพล่งออกมาว่า "เห็นไหมว่าผมน่ะเป็นคนเกลียดคนอังกฤษ"

ถึงตอนนี้ ข้าพเจ้าชักรู้สึกเป็นครั้งแรกว่าอีตาคนนี้คงไม่ใช่นักเลงจับโป้ยที่จะมาต้มข้าพเจ้า เพียงแต่เป็นคนฟุ้งซ่านหรือไม่เต็มบาทพออาจเป็นได้ แต่นั่นแหละจำนวนเงินที่เขาต้องการมันช่างเป็นจำนวนมหาศาลเสียเหลือเกิน

ข้าพเจ้ายื่นบุหรี่ส่งไปให้ ซึ่งเขาก็รับไปสูบอย่างเต็มใจ เขาอัดแรง ๆ สองสามครั้ง แล้วก็ขว้างทิ้ง เขาลุกขึ้นยืนแล้วเดินไปที่ประตูอีก เพื่อจะดูให้แน่ใจว่าไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดแอบฟัง แล้วเขาก็เดินกลับมายืนเผชิญหน้าข้าพเจ้าตรงตัว ข้าพเจ้าจึงลุกขึ้นยืนบ้าง

"คุณคงอยากรู้จักว่าผมคือใครใช่ไหมล่ะ ? แต่ชื่อผมไม่สำคัญ เอาเถอะบางทีผมจะบอกคุณว่าผมทำอะไร แต่นี่แน่ะก่อนอะไรทั้งหมดโปรดฟังผม ผมจะให้เวลาคุณสามวันสำหรับพิจารณาข้อเสนอของผมนี้ คุณต้องไปพบกับหัวหน้าของคุณ บางทีหัวหน้าของคุณอาจต้องติดต่อกับเบอร์ลินบ้างก็ได้ วันที่ ๓๐ ตุลาคม เวลา ๑๕.๐๐ น ผมจะโทรศัพท์มายังที่ทำงานของคุณโดยจะถามคุณว่า คุณได้รับจดหมายที่มีมาถึงผมบ้างไหม และผมจะเรียกตัวผมเองว่าปีแยร์ ถ้าคุณตอบว่าไม่ คุณจะไม่ได้เห็นหน้าผมอีก ถ้าคุณตอบว่ามี ก็หมายความว่าคุณรับข้อเสนอของผม ในกรณีนี้ผมก็จะมาพบคุณอีกครั้งหนึ่ง เวลา ๒๒.๐๐ น. ในวันนั้นแต่ต้องไม่พบกันที่นี่ เราต้องเปลี่ยนที่นัดพบกันใหม่ ณ ที่นัดพบนั้นคุณจะได้รับฟิล์มสองม้วน ฟิล์มทั้งสองม้วนนั้นมีภาพถ่ายเอกสารลับที่สุดของอังกฤษ พร้อมกันนั้นผมจะต้องได้รับธนบัตรจำนวน ๒๐,๐๐๐ ปอนด์ทันที คุณต้องเสียเงินเพียง ๒๐,๐๐๐ ปอนด์ แต่ผมซิต้องเสี่ยงด้วยเอาชีวิตเข้าแลก ถ้าคุณเห็นว่างานครั้งแรกที่ผมขายให้แก่คุณนี้เป็นผลดีแก่คุณ คุณจะต้องการต่อไปอีกก็ยังได้นะ แต่ฟิล์มม้วนต่อ ๆ ไปผมคิดคุณม้วนละ ๑๕,๐๐๐ ปอนด์ ว่าไงตกลง ?"

ข้าพเจ้าชักจะคิดเคลิ้มคล้อยตามไปว่า ข้อเสนอของเขานี้ดีจริงแท้ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าเมื่อพิจารณาในแง่ที่เขาเรียกร้องค่าตอบแทนสูงเหลือเกินเช่นนี้ เรื่องนี้คงตกลงอะไรกันไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามเราได้ตกลงกันว่าให้เขาโทรศัพท์มาถามข้าพเจ้าที่สำนักงานในวันที่ ๓๐ ตุลาคม เวลา ๑๕.๐๐ น. ตามที่เขานัดหมายไว้นั้น และเรายังได้ตกลงเปลี่ยนสถานที่นัดหมายกันด้วยว่าถ้าเรารับข้อเสนอของเขาเราจะไปพบกันแถวโรงเก็บสัมภาระทางท้ายสวนของสถานเอกอัครราชทูตเยอรมัน

เมื่อตกลงรายละเอียดกันดังนี้แล้ว ชายลึกลับผู้นั้นก็ขอร้องให้ข้าพเจ้าดับไฟฟ้าทุกดวงที่มีอยู่ในห้องนั้นและตรงที่ขึ้นบันได เขาปรารถนาที่จะออกจากที่นี่ไปโดยอาศัยความมืดสนิทเป็นเครื่องกำบัง

ข้าพเจ้าทำตามความประสงค์ของเขาโดยดี และเมื่อข้าพเจ้ากลับเข้าไปในห้องรับแขกอีกครั้งหนึ่ง ก็พบว่าชายผู้นั้นได้สวมเสื้อคลุมและสวมหมวกซึ่งดึงลงมาปิดลูกตาเรียบร้อยแล้ว

ขณะนี้เลยเที่ยงคืนไปแล้วข้าพเจ้ายืนอยู่ที่ประตูเปิดให้เขาผ่านออกไป ตอนที่เขาจะผ่านข้าพเจ้าออกประตูไป เขาเอื้อมมือมาบีบแขนข้าพเจ้าและกระซิบกรอกหูข้าพเจ้าลงไปว่า

"คุณคงอยากทราบว่าผมคือใคร ? นี่แน่ะผมจะบอกให้ ผมคือคนใช้ของท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษ" ขณะที่ข้าพเจ้าขยับจะอ้าปากพูดนั่นเองเขาก็ก้าวพรวดออกจากประตูเดินดุ่มหายไปในความมืดเสียแล้ว

ข้าพเจ้ามาถึงที่ทำงานของข้าพเจ้าในวันรุ่งขึ้นตั้งแต่หัวไก่โห่ เลขานุการของข้าพเจ้ายังไม่มาเลย ข้าพเจ้าจึงรู้สึกยินดีที่ได้มีโอกาสร่างบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นเมื่อคืนนี้ เพื่อเสนอท่านเอกอัครราชทูตได้โดยสงบและสะดวกใจ เพราะไม่มีใครรบกวน

ขณะที่ข้าพเจ้าเซ็นชื่อลงในบันทึก ซึ่งทำเสร็จเรียบร้อยแล้วนั้น ข้าพเจ้าให้นึกพิศวงว่า ทำไมบุรุษลึกลับผู้นั้นซึ่งอ้างตัวว่าเป็นคนใช้ของท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษจึงพาตัวมาเข้าหา เยนเก้ก่อน แต่นั่นแหละขณะนั้นก็เป็นที่รู้กันทั่วไปทั่วนครแองการาว่าเยนเก้นั้นเป็นน้องเขยของริบเบนทรอป นี่แหละเป็นคำอธิบายได้ดี

ระหว่างที่ข้าพเจ้ากำลังนั่งรอท่านเอกอัครราชทูตอยู่นั้น นายเยนเก้ก็โทรศัพท์มาขอให้ข้าพเจ้าไปพบ เมื่อข้าพเจ้าไปพบนายและนางเยนเก้นั้นข้าพเจ้าเห็นว่าเขาทั้งสองได้นอนหลับสบายเต็มอิ่มตลอดคืน ตรงข้ามกับข้าพเจ้าซึ่งอดนอนตลอดคืนจนตาบวม

ข้าพเจ้านั่งลงร่วมโต๊ะอาหารเช้ากับคู่สามีภริยานั้น และพอคนใช้คล้อยหลังลับไป ข้าพเจ้าก็หันไปทางนางเยนเก้

"บุรุษลึกลับของคุณคนนั้น เขามีเรื่องสำคัญจะมาให้เรา"

"ผมรู้แล้ว" นายเยนเก้สอดขึ้น "ผมได้วิสาสะกับเขาแล้วสองสามคำก่อนคุณไปถึง ผมคิดว่าใครก็ไม่เหมาะเกินคุณในการที่จะเจรจากับอีตาคนนั้น"

"อ้อ ถ้ายังงั้นคุณก็เจอกับอีตาคนนั้นแล้วนะซี ทำไมคุณจึงคิดว่าเขาเจาะจงมาที่คุณ"

"ฮือ ผมได้พบกับเขาแล้ว เขาก็รู้จักผมเสียด้วย" เยนเก้ว่า "ราวสัก ๖ หรือ ๗ ปีที่แล้วมานี้เอง เวลานั้นผมยังไม่ได้ทำงานสถานทูต อีตาคนนั้นเคยมาทำงานรับใช้ในบ้านของเราอยู่คราวหนึ่ง เมื่อเขาจากไปแล้วก็ไม่ได้พบกันอีกเลย ผมจำชื่อเขาไม่ได้ แต่ผมจำหน้าได้เมื่อเห็นหน้าเขาเมื่อคืนนี้ เขามาว่ากระไรล่ะ ? ผมคิดว่าเขาต้องการเงินใช่ไหม ?"

"เขาต้องการเงินอย่างที่สุด" ข้าพเจ้าว่า แต่ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้เล่าเรื่องละเอียดต่อไป กริ่งโทรศัพท์ก็รัวขึ้น ท่านเอกอัครราชทูตต้องการพบตัวข้าพเจ้าเดี๋ยวนี้ เยนเก้ก็เลยไปพร้อมกับข้าพเจ้าด้วย

เราเข้าไปในห้องทำงานของฟอนปาเปนด้วยกัน ห้องนี้เป็นห้องใหญ่อยู่ชั้นที่สอง มีรูปภาพงาม ๆ ประดับไว้อย่างน่าดูตามฝาผนัง ตัวท่านเอกอัครราชทูตนั่งอยู่ที่โต๊ะทำงานตัวใหญ่ของท่าน ท่านเอกอัครราชทูตนั้นผมขาวแล้วแต่ก็ยังสวยและกระชุ่มกระชวย ท่านเอกอัครราชทูตชำเลืองตาสีน้ำเงินงามมายังข้าพเจ้า

"อ้อ คุณได้ความว่าอย่างไร ว่าไปซิ"

"เมื่อคืนนี้" ข้าพเจ้ากราบเรียน "ที่บ้านคุณเยนเก้กระผมได้สนทนาเรื่องสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งกับคนใช้ของท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษ"

"กับใครนะ ?" ฟอนปาเปนถาม

ข้าพเจ้าทวนคำที่กราบเรียนไปแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับยื่นบันทึกเสนอท่าน ท่านเอกอัครราชทูตหยิบแว่นตาขึ้นสวม และระหว่างที่ท่านอ่านบันทึกของข้าพเจ้าอยู่นั้น ท่านได้เหลือบตามองข้ามแว่นมามองหน้าข้าพเจ้าสองสามครั้ง

พอท่านเอกอัครราชทูตอ่านจบลง ท่านก็เสือกบันทึกของข้าพเจ้าไปจนสุดโต๊ะ ราวกับว่าท่านไม่ต้องการจะแยแสกับเรื่องนี้เลย แล้วท่านก็ลุกขึ้นเดินไปที่หน้าต่าง เปิดหน้าต่างออกยืนเหม่อมองออกไปยังทิวเขาที่ปรากฏเป็นสีน้ำเงินราง ๆ ที่ขอบฟ้าโน้นโดยไม่พูดไม่จาว่ากระไรสักคำเดียว เป็นนานท่านจึงหันตัวกลับมาทางเรา

"เราจ้างคนชนิดไรไว้เป็นคนใช้ในสถานเอกอัครราชทูตของเรา ?"

ข้าพเจ้ามองดูท่านอัครราชทูต แล้วก็หันมามองนายเยนเก้ทำตาปริบ ๆ ไม่มีใครเอ่ยปากว่ากระไร

"ใต้เท้าจะโปรดบัญชาให้เกล้ากระผมปฏิบัติอย่างไรครับผม ?" ข้าพเจ้าเอ่ยถามท่านขึ้นในที่สุด

"ผมไม่รู้ แต่อย่างไรก็ตามจำนวนเงินตามที่ว่านั้นมากเกินที่เราจะอยู่ในฐานะที่จะตกลงใจเรื่องนี้ได้แต่ลำพัง คุณไปร่างโทรเลขถึงเบอร์ลินและนำมาให้ผมเซ็นโดยตัวคุณเองและในตอนนั้นผมมีเรื่องจะพูดกับคุณอีก"

ข้าพเจ้ากลับไปยังที่ทำงานของข้าพเจ้า ส่วนเยนเก้ยังคงอยู่สนทนากับท่านเอกอัครราชทูตต่อไป ครึ่งชั่วโมงต่อมา ข้าพเจ้ากลับไปพบกับท่านเอกอัครราชทูตอีก ปรากฏว่าเยนเก้กลับไปแล้ว ท่านเอกอัครราชทูตอยู่แต่ลำพังผู้เดียว ข้าพเจ้ายื่นร่างโทรเลขต่อท่านเอกอัครราชทูต

"คุณคิดว่าจะมีอะไรอยู่หลังฉากเรื่องนี้บ้างไหม ?" ท่านเอกอัครราชทูตถาม

"ครับผม กระผมคิดว่าอาจเป็นกับดักเราก็ได้ พวกนั้นอาจยื่นเอกสารบางชิ้นให้เรา ซึ่งอาจเป็นเอกสารที่มีค่าจริง ๆ ก็ได้ แล้วภายหลังก็คงหักหลังเราโดยเอาเอกสารลวงมาให้เราหลงเชื่อก็ได้ แม้แต่จะพิจารณาในด้านดีที่สุด คือว่าชายลึกลับผู้นั้นเป็นคนที่เราจะเชื่อถือได้จริง ๆ และไม่ใช่อังกฤษวางกับดักเรา แต่ก็นับว่าเราได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องน่าบัดสี ถ้าหากเรื่องนี้เปิดเผยออกมา"

"คุณรู้สึกเป็นส่วนตัวว่าตาคนนั้นแกเป็นคนอย่างไร ?"

"ไม่สู้เป็นคนดีนัก ครับผม แม้ว่าตอนท้ายของการสนทนากระผมชักจะเชื่อเรื่องของเขาบ้างแล้วก็ตาม ผมรู้สึกว่าเขาเป็นคนเปิดเผยพอใช้ และมีความรู้สึกชังชาวอังกฤษ การที่เขาชิงชังชาวอังกฤษนี้หากเขาไม่แสร้งทำก็เป็นการดีสำหรับเรา ถ้ายกเรื่องที่เขาต้องการเงินออกเสียไม่เอามาคำนึงถึง โดยส่วนรวมแล้วผมรู้สึกว่าเขาไม่ใช่อสุรกายสามัญอย่างที่จะพบเห็นได้ทั่วๆ ไป เหล่านี้เป็นความรู้สึกของกระผมเป็นส่วนตัว"

ท่านเอกอัครราชทูตหยิบร่างโทรเลขของข้าพเจ้าขึ้นมาอ่านอย่างพินิจพิเคราะห์ แล้วก็จับดินสอเขียวขึ้นแก้ไขข้อความเล็ก ๆ น้อย อ่านทวนอีกครั้งหนึ่งแล้วก็ลงนามแล้วยื่นร่างโทรเลขนั้นกลับคืนให้ข้าพเจ้า บัดนี้กระดาษแผ่นนั้นได้กลายเป็นเอกสารทางราชการขึ้นมาแล้ว"

"อ่านให้ผมฟังอีกครั้งสิ" ท่านพูด แล้วข้าพเจ้าก็อ่าน

ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศแห่งมหาอาณาจักรไรซ์ ลับที่สุดเฉพาะตัว

มีลูกจ้างสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษผู้หนึ่งอ้างตัวว่าเป็นคนรับใช้ของเอกอัครราชทูตอังกฤษ ได้มาเสนอขายภาพถ่ายเอกสารลับที่สุด สำหรับการขายครั้งแรกซึ่งนัดกระทำในวันที่ ๓๐ ต.ค. นั้น ผู้เสนอขายตั้งราคาเป็นธนบัตรปอนด์สเตอร์ลิง ๒๐,๐๐๐ ปอนด์ ส่วนฟิล์มม้วนต่อๆ ไปเสนอขายด้วยราคาม้วนละ ๑๕,๐๐๐ ปอนด์ ขอได้โปรดกรุณาให้คำแนะนำว่าจะควรรับ

ข้อเสนอนี้หรือไม่ ถ้าหากจะโปรดให้รับทางสถานทูตก็จะต้องได้รับเงินจำนวนดังกล่าวนั้นให้ทันก่อนวันที่ ๓๐ ต.ค. ผู้เสนอขายผู้นี้เลขานุการเอกเคยจ้างไว้เป็นคนใช้มาครั้งหนึ่ง เมื่อหลายปีมาแล้ว ส่วนเรื่องอื่น ๆ นอกจากนี้เกี่ยวกับชายผู้นี้ ทางสถานเอกอัครราชทูตไม่ทราบเลย —ปาเปน

ร่างโทรเลขฉบับนี้ ได้เข้ารหัสและส่งทางวิทยุไปเมื่อก่อนเที่ยงวันที่ ๒๗ ต.ค. ภายในเวลาชั่วโมงเดียวก็ไปวางอยู่บนโต๊ะของริบเบนทรอป

วันที่ ๒๗ ต.ค. และ **วันที่ ๒๘ ต.ค.** ผ่านไปโดยไม่ได้รับคำตอบจากเบอร์ลิน และในตอนเย็นของวันที่ ๒๘ นั้นเอง ข้าพเจ้าก็นึกคาดเอาเองว่าท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศคงไม่เห็นด้วย และไม่ตกลง ริบเบนทรอปกับปาเปนหรือก็ไม่ถูกกัน ความแตกร้าวระหว่างริบเบนทรอป รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศแห่งมหาอาณาจักรไรซ์กับฟอนปาเปน นายกรัฐมนตรีเยอรมันก่อนสมัยฮิตเล่อร์นั้น เป็นความแตกร้าวที่ไม่อาจสมานรอยร้าวให้ประสานสนิทได้ และถ้าริบเบนทรอประลึกถึงความแตกร้าวนี้ขึ้นเมื่อใด ก็ยากที่จะหวังได้ ข้อตกลงใจอันขาวสะอาดตรงไปตรงมาจากริบเบนทรอปได้เรื่องเป็นเช่นนี้ เราทุกคนที่สถานเอกอัครราชทูตเยอรมันประจำแองการา จึงแน่ใจว่าเบอร์ลินคงตอบปฏิเสธไม่ตกลงด้วย

วันที่ ๒๘ ตุลาคม เป็นวันฉลองวันชาติตุรกี ราตรีนั้นแสงไฟสว่างเจิดจ้าทั่วกรุงแองการา รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ ต.ค. ข้าพเจ้าเองเกือบจะลืมเรื่องคำตอบที่เรากำลังรอคอยจากเบอร์ลินอยู่แล้ว บ่ายวันนั้นมีการสวนสนามทหารบกที่สนามม้า และเมื่อข้าพเจ้ากลับจากชมการสวนสนามมาถึงสถานเอกอัครราชทูต ข้าพเจ้าก็พบหนังสือแจ้งว่า ท่านเอกอัคราชทูตต้องการพบตัวข้าพเจ้าโดยด่วน ข้าพเจ้าไปยังที่ทำงานของท่านเอกอัครราชทูตและโดยไม่พูดอะไรจนคำเดียว ท่านเอกอัครราชทูตได้ยื่นโทรเลขที่ถอดระหัสเรียบร้อยแล้วส่งให้ข้าพเจ้าซึ่งข้าพเจ้าอ่านได้ความดังนี้.—

ถึง เอกอัครราชทูตฟอนปาเปน ลับที่สุด เฉพาะตัว

ให้รับข้อเสนอของคนใช้เอกอัครราชทูตอังกฤษโดยระมัดระวังทุกวิถีทาง ผู้นำสารพิเศษจะเดินทางมาถึงกรุงแองการาก่อนเที่ยง วันที่ ๓๐ ต.ค. หวังว่าจะได้รับรายงานทันทีหลังจากได้รับเอกสารที่ว่านั้น — ริบเบนทรอป

เป็นอันว่าเรามีงานต้องทำกันละ

วันที่ ๓๐ ตุลาคม เวลา ๑๕.๐๐ น. ตรงเผงกริ่งโทรศัพท์ก็ดังกังวานขึ้น ขณะที่ข้าพเจ้าเอื้อมมือไปคว้าหูโทรศัพท์นั้น ข้าพเจ้ารู้สึกหัวใจเต้นแรงราวกับจะออกมานอกซี่โครง เสียงที่ดังมาจากต้นทางก็ดูเลือนลางและรู้สึกว่าไกลแสนไกล

"นี่บีแยร์พูด สวัสดีครับ คุณได้รับจดหมายของผมหรือเปล่า"

"ครับ ได้รับ"

"ผมจะไปพบคุณคืนนี้ ลาก่อน"

เขาวางหู ข้าพเจ้าได้ยินเสียงวางหูอย่างชัดเจน

ข้าพเจ้าขออนุญาตพบท่านเอกอัครราชทูต พอสัก ๒–๓ นาที เลขานุการของท่านก็โทรศัพท์มาบอกว่าท่านเอกอัครราชทูตกำลังรอพบข้าพเจ้าอยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงเข้าไปพบท่านทันที

"คนใช้ท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษโทรศัพท์มาถึงกระผมเมื่อกี้นี้ครับผม กระผมจะไปพบกับเขาเวลา ๒๒.๐๐ น. คืนนี้"

"จงระวังตัว อย่าให้เขาหักหลังคุณได้เรื่องนี้คุณกับผมเข้าใจกันดีแล้ว ที่สำคัญที่สุดคือเรื่องนี้ถ้าเป็นอย่างไรไปเราพูดไม่ออก พูดอะไรไม่ได้ จริงอยู่เรื่องนี้ผมสั่งให้คุณทำ แต่คุณต้องรู้ไว้ว่าหากเกิดอะไรผิดพลาดขึ้น ตัวอย่างเช่นเกิดมีการหักหลังเกิดขึ้น ผมก็เกรงว่าผมจะช่วยป้องกันคุณไม่ได้ ตรงกันข้ามผมกลับจะต้องปฏิเสธว่าไม่รู้ไม่เห็นทุกสิ่งทุกอย่างที่คุณได้ทำไป"

"กระผมคิดถึงเรื่องนี้อย่างหนักมาแล้วครับผม และคิดว่ามันอาจกลายเป็นเรื่องตลกไปก็ได้

"จริง" ท่านเอกอัครราชทูตว่า "พูดกันอย่างตรงไปตรงมาก็คือ ผมไม่สู้แน่ใจว่าผมจะควรเสียใจหรือไม่ ถ้าหากเรื่องมันจะกลายเป็นตลกไปอย่างว่า แต่มันจะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่เถอะ นี่เงิน ถ้าจะให้ดีคุณควรจะนับเสียด้วย"

แฮร์ฟอนปาเปน ดึงธนบัตรปึกใหญ่ออกมาจากลิ้นชักกลาง ผลักข้ามโต๊ะส่งมาให้ข้าพเจ้า ธนบัตรเหล่านั้นมีชนิด ๑๐ ปอนด์ ๒๐ ปอนด์ และ ๕๐ ปอนด์ มัดรวมเป็นปึก ๆ ธนบัตรเหล่านั้นเป็นธนบัตรใหม่มาก

ท่านเอกอัครราชทูตดูเหมือนจะทายใจข้าพเจ้าถูกว่ากำลังคิดอะไร ท่านพูดขึ้นว่า

"ธนบัตรเหล่านี้ ดูรู้สึกว่าออกจะใหม่มากอยู่สักหน่อยนะ"

ข้าพเจ้ายักไหล่แล้วก็เริ่มนับ ได้จำนวน ๒๐,๐๐๐ ปอนด์ถูกต้อง จึงห่อด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์ซึ่งวางอยู่บนโต๊ะท่านเอกอัครราชทูตนั่นเอง ขณะที่ข้าพเจ้าลากลับนั้น ฟอนปาเปนเดินตามมาส่งข้าพเจ้าจนถึงประตู

"จำไว้นะ จงอย่าทำให้ผมต้องพลอยตกที่นั่งลำบาก—และตัวคุณเองด้วยเหมือนกัน"

ข้าพเจ้ากอดห่อธนบัตรแน่น เดินลงบันไดและข้ามสวนสถานทูตตรงไปยังที่ทำงานของข้าพเจ้า นำห่อธนบัตรนั้นเก็บเข้าตู้นิรภัยไว้

คืนนั้นเมื่อเวลาอีก ๑๐ นาทีจะถึง ๒๒.๐๐ น. ข้าพเจ้ากลับมาที่สถานทูต ดึงม่านทุกม่านลงและดับไฟทุกดวงในห้องเพื่อมิให้คนภายนอกเห็นแขกในยามวิกาลของข้าพเจ้าได้ ในห้องใต้ดินซึ่งเรามีห้องมืด ช่างภาพของเรารอพร้อมอยู่แล้ว

๒ นาทีจะถึง ๒๒.๐๐ น. ข้าพเจ้าก็ไปยืนรออยู่ท้ายสวนของสถานทูต ณ จุดที่ได้นัดหมายกันไว้ คืนนั้นเดือนมืด แม้ดวงดาวจะส่งแสงสกาวก็ตาม ข้าพเจ้ารู้สึกว่าช่างเป็นราตรีที่เหมาะสมกับงานที่เรากำลังจะกระทำนี้ยิ่งนัก

คืนนั้นหนาวและเงียบสงัด เงียบเสียจนข้าพเจ้าแทบจะได้ยินเสียงเต้นของหัวใจข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าคอยอยู่ไม่ถึงนาทีก็เห็นใครคนหนึ่งก้าวเข้ามา ข้าพเจ้าพยายามใช้สายตาเพ่งให้ทะลุความมืด ทันใดนั้นข้าพเจ้าก็ได้ยินเสียงชายนั้นพูดอย่างแผ่วเบา "ผมเอง บีแยร์ ทุกสิ่งเรียบร้อยหรือครับ ?"

เราเดินมาด้วยกันอย่างเงียบกริบ มาสู่สถานเอกอัครราชทูต เข้าไปสู่ห้องทำงานของข้าพเจ้า พอข้าพเจ้าเปิดไฟฟ้า เราทั้งสองรู้สึกตาพร่าไปชั่วขณะหนึ่งเพราะแสงไฟ

ชายผู้นั้นไม่ปรากฏร่องรอยตื่นเต้นเลย ตรงกันข้ามกลับรู้สึกมั่นคงและเต็มไปด้วยความเชื่อมั่น เขาพูดขึ้นก่อนว่า "คุณเตรียมเงินไว้แล้ว ?" ข้าพเจ้าพยักหน้า

เขาล้วงมือไปในกระเป๋าเสื้อคลุมหยิบเอาฟิล์มออกมาสองม้วน ซึ่งข้าพเจ้ามองปราดเดียวก็รู้ได้ว่าเป็นฟิล์มขนาด ๓๖ มม. ฟิล์มทั้งสองวางอยู่ในมือของเขา แต่พอข้าพเจ้าเอื้อมมือจะหยิบเขาก็หดมือหนีและว่า "เอาเงินมาก่อนซิคุณ"

ข้าพเจ้าจึงไปที่ตู้นิรภัยของข้าพเจ้าเปิดตู้และหยิบห่อธนบัตรออกมา มือของข้าพเจ้าสั่นนิด ๆ

ข้าพเจ้าหมุนตัวกลับ เห็นเขายังคงยืนอยู่ ณ ที่เดิมตาจับอยู่ที่ห่อธนบัตรที่ข้าพเจ้าถือ บนใบหน้าของเขาปรากฏแววความพิศวงและความงกเงินผสมกัน

ตอนนี้ละเป็นตอนเข้าด้ายเข้าเข็ม ข้าพเจ้าจะต้องยืนหยัดตามข้อตกลงใจของข้าพเจ้า คือจะไม่ยอมให้เงินเขาก่อนจนกว่าจะแน่ใจว่าสิ่งที่ข้าพเจ้าซื้อนั้นมันเป็นอะไรกันแน่ ข้าพเจ้าเดินกลับมายังโต๊ะของข้าพเจ้าพร้อมกับแก้ห่อธนบัตร พอมาถึงโต๊ะข้าพเจ้าก็เริ่มนับช้า ๆ และดัง ๆ เขาก้าวเข้ามาชิดโต๊ะและนับธนบัตรนั้นพร้อมกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารู้ได้โดยชำเลืองเห็นเขาทำปากขมุบขมิบ

"หมื่นห้า....สองร้อยห้าสิบ....ห้าร้อย....เจ็ดร้อยห้าสิบ....หมื่นหก...."

เรานับกันไปอย่างนั้นจนหมดจำนวน ข้าพเจ้าเอากระดาษหนังสือพิมพ์ห่อธนบัตรทั้งหมดนั้นเข้าไปใหม่ ตอนนี้เป็นตอนถึงคราวเอาจริงกันละ

"ส่งฟิล์มมาให้ผม" ข้าพเจ้าว่าพร้อมกับเอามือซ้ายตะปบห่อธนบัตรไว้ ยื่นมือขวาออกไป เขามอบฟิล์มทั้งสองม้วนให้ข้าพเจ้าพร้อมกับเอื้อมมือจะมาคว้าธนบัตร

"คุณยังเอาเงินไปไม่ได้" ข้าพเจ้าว่า "ผมต้องดูเสียก่อนว่าเจ้าฟิล์มนี่หน้าตาเป็นอย่างไร คุณจึงจะรับเงินไปได้ คุณจะต้องคอยอยู่นี่ก่อนราวสัก ๑๕ นาที ขอเวลาให้ผมล้างฟิล์มดูสักหน่อย ทุกสิ่งพร้อมอยู่แล้วเงินก็อยู่นี่คุณก็เห็นแล้ว และได้นับมันด้วยตนเอง ถ้าคุณไม่ตกลงคุณก็เอาฟิล์มของคุณกลับไป ว่าไง ตกลง ?

"คุณออกจะขี้ระแวงมากไปสักหน่อย คุณควรจะเชื่อใจผมให้ยิ่งกว่านี้ แต่เอาเถอะไม่เป็นไร ผมจะคอยคุณอยู่ที่นี่"

ข้าพเจ้ารู้สึกโล่งหัวอก อย่างน้อยชายนี่ก็ไม่ได้มาเล่นตลกกับข้าพเจ้า เขายืนอยู่ที่เดิมอย่างสงบขณะที่ข้าพเจ้านำเงินกลับไปเข้าตู้นิรภัยไว้อย่างเดิม ข้าพเจ้าเองก็คุมสติได้แล้ว ระยะเวลาเข้าด้ายเข้าเข็มได้ผ่านไปแล้ว

"เชิญสูบบุหรี่ซิครับ" ข้าพเจ้ายื่นซองบุหรี่ไปให้เขา เขาหยิบไว้หลายตัว "ผมจะได้สูบไปพลางรอจนกว่าคุณจะกลับมา" เขาพูดอย่างเยือกเย็น

เขานั่งลงและเริ่มสูบบุหรี่พ่นควันโขมง ข้าพเจ้าออกไปจากห้องแล้วลั่นกุญแจ อีตาคนใช้สถานทูตอังกฤษต้องได้ยินเสียงลั่นกุญแจอย่างแน่นอน แต่แปลกมากที่เขาไม่ยักว่ากระไรในการที่ต้องถูกขังราวกับนักโทษอยู่เช่นนั้น ข้าพเจ้ารีบแจวอ้าวไปยังห้องมืดพร้อมด้วยฟิล์มสองม้วนอยู่ในกระเป๋า ณ ห้องมืดนั้นช่างภาพกำลังรอข้าพเจ้าอยู่

ช่างภาพได้ตระเตรียมทุกสิ่งที่จำเป็นไว้พร้อมสรรพ เขาใส่ฟิล์มทั้งสองม้วนลงในอ่างล้างฟิล์ม ข้าพเจ้าขอให้เขาอธิบายวิธีล้างฟิล์มโดยละเอียด เพราะข้าพเจ้าตั้งใจว่าต่อไปข้างหน้าข้าพเจ้าจะทำเสียเอง ข้าพเจ้ารู้สึกว่าช่างภาพล้างช้าเหลือเกินเพราะความที่ใจร้อน ในที่สุดช่างภาพแกก็รายงานว่า "ฟิล์มม้วนแรกจะเสร็จเดี๋ยวนี้ละครับ" แล้วเขาจับมุมหนึ่งของฟิล์มขึ้นส่องกับถ้ำมอง

ข้าพเจ้ามองเห็นภาพถ่ายอักษรพิมพ์ดีดได้อย่างชัดเจน ภาพของฟิล์มทั้งสองม้วนนี้ใช้ได้ดีทีเดียว ช่างภาพได้จุ่มฟิล์มทั้งสองม้วนลงในอ่างล้าง ข้าพเจ้ายืนเฝ้าดูอย่างสงบ อีกสักครู่หนึ่งเถอะเราก็ได้รู้กันละว่าไอ้ที่เราจะซื้อนี้มันอะไรกันแน่ราคามันถึงได้แพงหูฉี่นัก

ข้าพเจ้าขึงฟิล์มทั้งสองเหยียดออกเปิดไฟขนาดร้อยแรงเทียนสว่างจ้า หยิบแว่นขยายอย่างแรงขึ้นส่อง ก็สามารถอ่านข้อความได้กระจ่างแจ้งดังนี้ ลับที่สุด จากกระทรวงการต่างประเทศถึงเอกอัครราชทูตอังกฤษแองการา

ข้อความเช่นนั้นและวันที่ที่ลงเมื่อเร็ว ๆ นี้เองเพียงพอแล้วสำหรับข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าบอกให้ช่างภาพกลับไปได้ และขอให้เขากลับมาพบข้าพเจ้าที่นั่นอีกครั้งประมาณภายในเวลา ๑๕ นาที สั่งเสียเสร็จแล้วพอช่างภาพออกไปข้าพเจ้าก็ปิดประตูลั่นกุญแจแล้วกลับขึ้นมายังห้องทำงานของข้าพเจ้า

เมื่อข้าพเจ้าเข้ามาในห้อง ปีแยร์ยังคงนั่งอยู่ ณ ที่เดิม ที่เขี่ยบุหรี่เต็มไปด้วยขี้บุหรี่แสดงว่าเขาต้องนั่งคอยอยู่นานพอใช้ แต่ดูเขารู้สึกจะตื่นเต้นก็ไม่ใช่ จะสงบทีเดียวก็ไม่เชิงเขาพูดขึ้นเพียงคำเดียวว่า "ไง ?"

แทนคำตอบข้าพเจ้าเปิดตู้นิรภัย หยิบปึกธนบัตรออกมายื่นส่งไปให้เขา เขายัดปึกธนบัตรลงไปใต้เสื้อคลุมซึ่งตลอดเวลาเขาสวมติดตัวไม่เคยถอดออกเลย เขาดึงปีกหมวกลงหลุบหน้าปิดตา ยกคอเสื้อคลุมขึ้นตั้งในความมืดเช่นนี้แม้แต่เพื่อนสนิทของเขาเองก็คงจำเขาไม่ได้

"ลาละคุณ" เขาว่า "พบกันอีกพรุ่งนี้เวลาเดียวกัน" เขาพยักหน้าและหายตัวแวบไปทันทีในความมืดของราตรี

เพียงชั่วโมงหนึ่งที่แล้วมานี้เอง เขาเข้ามาในที่ทำงานของข้าพเจ้าโดยฐานะคนใช้สามัญผู้หนึ่ง บัดนี้เขากลับไปกลายเป็นมหาเศรษฐีไปแล้ว ข้าพเจ้ายังคงแว่วเสียงที่เขาพูดขณะที่เขาจะจากข้าพเจ้าไปอยู่ในหู เสียงนั้นกร้าวน้ำเสียงแสดงว่ามีชัย ขณะที่เขากอดปึกธนบัตรนั้นไว้แน่นใต้เสื้อคลุม

ข้าพเจ้าลงบันไดแคบ ๆ ลงไปสู่ห้องมืดอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าคอยอยู่ในห้องเล็กซึ่งฟิล์มทั้งสองม้วนยังคงอยู่ในอ่างจนกระทั่งช่างภาพกลับมา

ช่างภาพได้ทำการขยายภาพ และอธิบายวิธีอัดภาพและล้างน้ำยา ข้าพเจ้าหัดขยายภาพเองโดยอาศัยช่างภาพคอยช่วยเหลือแนะนำ จนได้รูปขยายพอความต้องการ พอข้าพเจ้าแน่ใจว่าทำเองได้แล้ว ข้าพเจ้าก็กล่าวขอบใจเขาและอนุญาตให้เขากลับไปนอนได้

หลายชั่วโมงผ่านไป เมื่อข้าพเจ้าทำงานชิ้นนี้เสร็จก็ตกเข้าไปเกือบ ๐๔.๐๐ น. ภาพขยายแล้ว ๕๒ แผ่นวางแบหราอยู่ตรงหน้าข้าพเจ้า ภาพเหล่านั้นแห้งสนิทเป็นมันวาว ตอนนั้นข้าพเจ้าไม่ยักรู้สึกอิดโรยเลยแม้แต่น้อย

ข้าพเจ้าค่อย ๆ บรรจงถือฟิล์มทั้งสองม้วนและภาพขยายทั้ง ๕๒ แผ่นกลับมายังห้องของข้าพเจ้าแล้วปิดประตูลั่นกุญแจ ข้าพเจ้าจำได้ว่าข้าพเจ้ารู้สึกออกรสอย่างยิ่งเพียงไรกับบุหรี่มวนแรกที่ข้าพเจ้าจุดสูบหลังจากได้เคร่งเครียดกับงานมาเป็นเวลาหลายชั่วโมง เอกสารอันล้นค่าทั้ง ๕๒ ฉบับวางหราอยู่บนโต๊ะทำงานของข้าพเจ้าโดยข้าพเจ้ายังไม่ได้อ่าน เอาละข้าพเจ้าควรจะอ่านมันเสียที

ข้าพเจ้ายิ่งตื่นเต้นมากขึ้น คิดดูแล้วแทบไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้จริง บนโต๊ะของข้าพเจ้านี่น่ะหรือคือเอกสารลับทั้งทางทหารและทางการเมืองของข้าศึก ซึ่งข้าศึกจะต้องระวังรักษาอย่างกวดขันที่สุด และเป็นเอกสารมีค่าอย่างที่สุดเกินที่จะคำนวณได้ ไม่มีอะไรจะต้องสงสัยอีกแล้วว่าเอกสารนี้จะมิใช่เอกสารอันแท้จริงราวกับตกมาจากฟากฟ้าแท้ ๆ ทีเดียว ที่เอกสารเลอค่าเช่นนี้ตกลงมาสู่อุ้งมือเรา เป็นเอกสารลับชนิดที่ผู้สืบราชการลับจะใฝ่ฝันหาจนตลอดชีวิตทีเดียว และจนตลอดชีวิตของเขาที่เขาจะหาเอกสารเห็นปานนี้มาเสนอได้ก็เห็นจะไม่มีโอกาสอย่างข้าพเจ้านี้เป็นแน่

เอกสารเหล่านี้ใหม่สด ไม่มีฉบับใดที่ลงวันที่แสดงว่ามีอายุเกินกว่า ๒ สัปดาห์เป็นอย่างช้าที่สุด และฉบับสำคัญลงวันที่ก่อนหน้าวันนั้นไปเพียงไม่กี่วัน ทั้งหมดเป็นโทรเลขโต้ตอบระหว่างกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษที่กรุงลอนดอนกับ สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงแองการา มีทั้งคำสั่งชี้แจงนโยบาย, คำถามปัญหา และคำตอบ หลายฉบับเป็นรายงานทางทหารและทางการเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ทุกฉบับมีตัวพิมพ์ที่มุมบนด้านซ้ายว่า "ลับอย่างยิ่ง" หรือมิฉะนั้นก็ "ลับที่สุด"

เรื่องที่มีค่าสำหรับเราโดยเฉพาะคือ—ท่าทีของกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษเกี่ยวกับสัมพันธภาพและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างลอนดอน, วอชิงตัน และมอสโคว์ ไม่ต้องสงสัยละว่าท่านเซอร์ฮิวจ์ แนทชบูล–ฮุเกสเสน เอกอัครราชทูตอังกฤษผู้นี้อยู่ในฐานะสำคัญอย่างยิ่งเพียงไร ทางกรุงลอนดอนก็คงเชื่อถือไว้วางใจเป็นอันมากจนถึงกับให้ท่านได้ทราบเรื่องทางการเมืองและทางทหารอันสำคัญถึงปานนี้ ภาพถ่ายบนโต๊ะข้าพเจ้านี้เป็นเครื่องพิสูจน์ได้อย่างดี

ยิ่งสำหรับคนเยอรมันด้วยแล้วเอกสารเหล่านี้ยิ่งสำคัญใหญ่ เพราะเอกสารนี้แสดงให้เห็นความตั้งใจและความสามารถของพันธมิตรที่จะทำลายมหาอาณาจักรไรซ์ที่สามเยอรมัน ภายในอนาคตอันใกล้นี้เอง

เพราะโชคกับการเคลื่อนไหวของชายผู้หนึ่งผสมกันซึ่งต่อไปชายนั้นจะได้ชื่อว่า ซิเซโรนี้แท้ ๆ ได้ทำให้เราได้รับ เรื่องราว อันแจ่มแจ้ง แสดงว่านาซี เยอรมันและ บรรดาผู้นำ ทั้งหลายกำลังจะถูกทำลายอย่างเด็ดขาด

ไม่กี่ชั่วโมงต่อมา ข้าพเจ้าก็เข้าไปหาท่านเอกอัครราชทูตอีกครั้งหนึ่ง ท่านเอกอัคร-ราชทูตต้อนรับข้าพเจ้าอย่างยิ้มแย้ม

"ว่าไงเรื่องอีตาคนใช้ทูตอังกฤษของคุณ ?" ท่านถาม "คุณจ่ายเงิน ๒๐,๐๐๐ ปอนด์ไปแล้ว ?"

"ผมยังไม่ได้นอนสักงีบเลยครับ" ข้าพเจ้ากราบเรียน "ชายผู้นั้นมีฟิล์มมาสองม้วนเป็นภาพห้าสิบสองภาพซึ่งกระผมได้ล้างอัดและขยายเรียบร้อยแล้ว ตามความเห็นของกระผมเห็นว่าเงินที่เราต้องซื้อภาพเหล่านี้ไม่แพงเลย เมื่อเปรียบกับความสำคัญของฟิล์มทั้งสองม้วนนั้นนี่ไงครับผมสิ่งที่เราซื้อมา"

ข้าพเจ้ายื่นแฟ้มเอกสารส่งให้ท่าน ท่านรับแล้วหยิบแว่นตาขึ้นสวม

"อัศจรรย์ ท่านพึมพำเมื่อชำเลืองดูเพียงแวบเดียว ระหว่างที่ท่านหยิบภาพขึ้นดูทีละแผ่น ๆ นั้น ข้าพเจ้าสังเกตได้ว่าท่านตื่นเต้นยิ่งขึ้นทุกที แต่ข้าพเจ้าเองนั้นนั่งสัปหงกอยู่เบิกตาไม่ค่อยจะขึ้นเลยตลอดเวลา

"ตายละวา ดูแผ่นนี้หรือเปล่าคุณ ?" เสียงท่านเอกอัครราชทูตปลุกข้าพเจ้าสะดุ้งตื่นขณะที่ตาข้าพเจ้ากำลังหรี่จะหลับอยู่แล้ว ท่านยื่นภาพแผ่นหนึ่งให้ข้าพเจ้า ภาพแผ่นนั้นแสดงรายละเอียดการส่งนักบินอังกฤษแทรกซึมเข้ามาอยู่ในตุรกี ตัวเลขแสดงจำนวนนักบินที่ลอบส่งเข้ามาในตุรกีนั้นเป็นตัวเลขมหึมาเกินกว่าที่เราคาดคิด "เรื่องนี้ไม่ค่อยจะดีสำหรับเรานัก" ฟอนปาเปนว่า "เบอร์ลินคงไม่ชอบแผ่นนี้เป็นแน่"

ท่านเอกอัครราชทูตอ่านภาพที่ข้าพเจ้าเรียงลำดับไว้ดีแล้วในตอนเช้านั้น เป็นบัญชียุทธภัณฑ์ซึ่งอเมริกาให้เช่ายืมและส่งมาให้โซเวียตรุสเซียเมื่อเร็ว ๆ นี้ จำนวนยุทธภัณฑ์นี้มหาศาล เรื่องนี้คงจะทำให้กองบัญชาการของฟูเรอร์อกสั่นขวัญแขวนกันไม่น้อยทีเดียว

เอกสารอีกแผ่นหนึ่ง เป็นเอกสารสำคัญที่สุด เป็นเอกสารสำหรับที่จะผ่านสายตาท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษแต่ผู้เดียวโดยเฉพาะเท่านั้น เอกสารนั้นบรรยายสถานะความสัมพันธ์ระหว่างลอนดอน วอชิงตันและมอสโคว์ ฝ่ายรุสเซียเรียกร้องขอให้เปิดแนวรบด้านที่สองขึ้นอีกด้านหนึ่งทันที เป็นอันเห็นได้ชัดว่าฝ่ายรุสเซียไม่เห็นว่า เพียงกองทัพในอิตาลีเท่านั้นจะเพียงพอแล้วสำหรับยุทธศาสตร์ของฝ่ายสัมพันธมิตร นี่แสดงว่าทางรุสเซียไม่เพียงแต่จะแย่เท่านั้น แถมยังไม่แน่ใจในความตั้งใจอันแท้จริงของพันธมิตรของตนอีกด้วย เรื่องเพียงเท่านี้ก็คงจะสมใจริบเบนทรอปแล้ว

ฟอนปาเปนยังคงก้มหน้าก้มตาอ่านต่อไป เดี๋ยว ๆ ก็สั่นหัว เดี๋ยว ๆ ก็พึมพัมออกมาว่า "อัศจรรย์" บ้าง หรือไม่ก็ว่า "ไม่น่าเชื่อ"

เมื่อได้ตรวจเอกสารเหล่านั้นโดยตลอดแล้ว ท่านเอกอัครราชทูตก็เอนหลังลงพิงพนักเก้าอี้ สังเกตว่าท่านใช้ความคิดอย่างหนักและยังไม่ได้ให้ข้อสังเกตหรือความเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่ท่านได้อ่านแล้วนี้แต่อย่างใด

"ใต้เท้ามีความคิดเห็นอย่างไรครับผม" ข้าพเจ้าถามขึ้น

"ถ้าเอกสารเหล่านี้สำคัญอย่างแท้จริง และผมไม่มีเหตุผลที่จะสงสัย ค่าของมันก็สุดที่จะประมาณได้ แต่นั่นแหละเราจะต้องระลึกอยู่เสมอว่ามันอาจเป็นกับที่วางไว้ดักเราอย่างฉลาดก็ได้ พวกอังกฤษน่ะเราจะไปดูถูกเขาไม่ได้ แต่นั่นแหละฟิล์มม้วนต่อ ๆ ไปที่ตาคนใช้สถานทูตอังกฤษแกจะเอามาให้อีก จะช่วยให้เราตกลงใจเรื่องนี้ต่อไปได้

ท่านเอกอัครราชทูตทอดสายตาจับอยู่ที่ฟิล์มทั้งสองม้วนอันเป็นต้นเรื่อง เอ่ยขึ้นว่า "เราจะต้องตั้งชื่อให้แก่สายลับของเราผู้นี้ ตั้งชื่อเป็นระหัส เราจะให้ชื่อเขาว่ากระไรดี คุณคิดไว้บ้างหรือเปล่าล่ะ?"

"เปล่าครับผม เรียกเขาว่าปีแยร์เป็นไงครับ? ชื่อนี้เป็นชื่อที่เขาใช้เรียกตัวเขาเองเมื่อพูดโทรศัพท์ ผมเชื่อว่าชื่อนี้ไม่ใช่ชื่อจริงของเขา"

"ไม่ดีหรอก เราน่าจะตั้งชื่อระหัสให้เขาเห็นจะเหมาะกว่า เพราะชื่อระหัสนี้เรารู้ของเราเองแต่ลำพัง แม้แต่เจ้าตัวที่เราตั้งชื่อให้ก็ไม่รู้ตัวว่าเราเรียกเขา ชื่อนั้นเอาชื่อนี้เป็นไง ซิเซโร ให้สมกับความพิศดารของเอกสารของเขา"

นี่ไงเขาละ คนใช้เอกอัครราชทูตอังกฤษอายุราว ๕๐ ปี ชื่อจริงว่ากระไรไม่รู้ แต่มีชื่อใหม่โดยเอกอัครราชทูตเยอรมันเป็นผู้ตั้งให้ เป็นชื่อเดียวกับนักพูดผู้ยิ่งใหญ่ของโรมโบราณ

เวลา ๒๒.๐๐ ตรง ข้าพเจ้าไปยังที่นัดพบในสวน ปีแยร์หรือนัยหนึ่ง ซิเซโร คอยข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นแล้ว เขาต้อนรับข้าพเจ้าราวกับเป็นสหายเก่าแก่กันมานาน ได้ถามข้าพเจ้าว่าทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อยหรือไม่? เราเชื่อเรื่องที่เขาให้เราเมื่อคืนก่อนนั้นหรือไม่? ข้าพเจ้าก็ตอบเขาว่าเราเชื่อและทุกสิ่งเรียบร้อย

เมื่อเรากลับมาถึงที่ทำงานของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ปิดประตูลั่นกุญแจ ซิเซโรได้แสดงอาการระมัดระวังตัวดังที่เขาเคยทำมาแล้วที่บ้านนายเยนเก้ กล่าวคือดึงม่านหน้าต่างปิดเสียทุกบาน เพื่อให้แน่ใจว่าจะไม่มีใครอื่นรู้เห็น ข้าพเจ้าปล่อยให้เขาทำโดยไม่คัดค้านประการใด รู้สึกว่าเขาใจเย็น ไม่สู้ลุกลน ข้าพเจ้านั่งลงที่โต๊ะทำงานของข้าพเจ้า ตรงข้ามกับข้าพเจ้ามีเก้าอี้สำหรับให้เขานั่ง เขานั่งลงบนเก้าอี้ตัวนั้น มีบุหรี่และขวดวิสกี้ตั้งอยู่ริมโต๊ะ เหล้าขวดนี้ได้มาเมื่อเย็นนี้เอง โดยแม่ครัวชาวตุรกีของข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมเพื่อนของหล่อนคนหนึ่งที่สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ เลยได้ตกลงแลกเหล้ากันตามอัตราปกติคือ ฮอก ๓ ขวด แลกวิสกี้สก๊อตมาขวดหนึ่ง

ซิเซโร ถือวิสาสะรินเหล้าเองดื่มไปก๊งหนึ่ง เสร็จแล้วก็วางฟิล์มสองม้วนลงตรงหน้าข้าพเจ้าโดยไม่พูดอะไรจนคำเดียว ข้าพเจ้าตะครุบฟิล์ม ๒ ม้วนยัดเข้าลิ้นชักโต๊ะลั่นกุญแจ แล้วข้าพเจ้าก็อธิบายให้เขาฟังว่า ขณะนี้เราไม่มีเงินปอนด์สเตอรลิงอยู่ในมือเลย แต่ภายใน ๒—๓ วันก็จะได้เงินมาจากเบอร์ลิน ข้าพเจ้ากระวนกระวายเล็กน้อยกลัวว่าเขาจะไม่ยอม แต่เขาโพล่งออกมาว่า

"ไม่เป็นไร คุณอาจชำระเงิน ๓ หมื่น สำหรับฟิล์มทั้งสองม้วนนี้ได้ในวันอื่น ผมจะกลับละ และผมรู้ว่าเป็นเรื่องของคุณที่จะทำให้ผมสบายใจได้เพียงไรในเรื่องเช่นนี้ ยิ่งกว่านั้นผมเองก็เชื่อคุณ"

ข้าพเจ้าดื่มอวยพรเพื่อความสุขของเขา และเขาก็ดื่มอวยพรตอบแทนข้าพเจ้าบ้างอย่างยิ้มแย้มแจ่มใส

"เมื่อคืนนี้ ผมให้รู้สึกพิศวงถึงวิธีการถ่ายภาพของคุณเสียเหลือเกิน คุณทำอย่างไรจึงถ่ายได้ดีถึงปานนั้น" ข้าพเจ้าว่า "คุณถ่ายทำด้วยตนเองหรือ หรือว่ามีผู้ช่วย? แต่จะอย่างไรก็ตามเถิด นับว่าคุณเป็นผู้เชี่ยวชาญในการถ่ายภาพได้ผู้หนึ่ง"

"ผมเล่นถ่ายรูปมานานหลายปีแล้ว งานนี้ผมทำของผมคนเดียว ไม่มีใครช่วยเลย"

"คุณถ่ายได้ที่ไหน? ทำในสถานทูตนั่นเองหรือมีที่ทำที่อื่น?"

"ก็ที่สถานทูตนั่นแหละ ผมจะไปทำที่ไหนนอกจากที่นั่น"

"เอ คุณทำได้ยังไงนะ ผมอยากรู้จริง ๆ"

"คุณได้ฟิล์มไปก็น่าจะพอใจคุณแล้วนี่นา ส่วนผมทำมาได้อย่างไรนั้น มันเรื่องของผม" เขาว่า "แต่เอาเถอะ ผมอาจบอกคุณว่า ผมทำได้อย่างไรในโอกาสหน้า แต่ไม่ใช่เดี๋ยวนี้"

เราไม่อาจได้อะไรจากชายผู้นี้มากไปกว่านี้ เมื่อตอนเขาจะลากลับ เขาขอให้ข้าพเจ้าหากล้องถ่ายรูปใหม่ให้เขาสักกล้องหนึ่ง

"ผมใช้กล้องไลก้าของเยอรมันถ่ายภาพเหล่านี้" เขาว่า "ผมยืมมาจากเพื่อนคนหนึ่ง และผมจะต้องคืนเขาเร็ว ๆ นี้แหละ คุณหาให้ผมใหม่สักกล้องหนึ่งได้ไหมล่ะ? เอาชนิดธรรมดาสามัญที่ใช้กันทั่วไปนั่นแหละ คุณควรจะสั่งตรงจากเบอร์ลิน จะเที่ยวซื้อเอาตามตลาดในกรุงแองการาไม่ได้ เพราะอาจมีผู้ทำสถิติหมายเลขกล้องที่ซื้อขายกันในนครนี้ไว้ก็ได้"

เมื่อตอนที่เขาลากลับนั้น เป็นเวลาเกือบเที่ยงคืน

"ผมจะพบคุณได้เมื่อไรอีก ?" ข้าพเจ้าถาม

"ผมจะโทรศัพท์มาถึงคุณ เมื่อผมมีฟิล์มใหม่ แต่ผมจะไม่มาหาคุณที่นี่อีกต่อไป รู้สึกว่ามันเสี่ยงอันตรายมากนัก เราควรไปพบกันตามที่ไหน ? ตามถนนมืด ๆ หรือที่ไหนก็ได้ในเมือง คุณมีรถใช่ไหมล่ะ ?"

ข้าพเจ้าพยักหน้า

"เราควรตกลงที่นัดพบกันเสียคืนนี้ ที่ตรงไหนก็ได้สักแห่งหนึ่ง ซึ่งคุณไม่จำต้องหยุดรถ คุณคงขับรถไปอย่างช้า ๆ ดับไฟหน้าเสียด้วย พอผ่านไปถึงที่ ๆ นัดกัน คุณจงเปิดประตูรถและผมจะโดดเข้าไปทันที ถ้าหากมีผู้อื่นอยู่ ณ ที่นั้นด้วย จงทำเป็นไม่รู้จักผม แต่คงขับต่อไปแล้วจึงวกกลับมารับผมเวลาถนนปลอดคน เอาละ คุณขับรถพาผมเข้าไปในเมืองซิ แล้วเราจะได้เลือกที่นัดพบด้วยกัน"

"ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง" เขาเอ่ยขึ้นขณะที่ข้าพเจ้ากำลังจะไปเอารถออกจากโรง "เกี่ยวกับการติดต่อทางโทรศัพท์อาจมีผู้ลักฟังได้ ผมจะกำหนดเวลา ๒๔ ชั่วโมง ภายหลังเวลานัดพบจริงเสมอ เช่นผมจะพูดว่า ผมขอเชิญคุณไปเล่นไพ่บริดจ์ ณ เวลาเท่านั้น ๆ ในวันที่ ๘ ก็หมายความว่า ผมจะไปคอยคุณอยู่ตามเวลานั้นในวันที่ ๗ ถ้าทำเช่นนี้ผมรู้สึกว่าปลอดภัยขึ้น"

รู้สึกว่าเขาช่างรอบคอบเสียจริง ๆ

เมื่อข้าพเจ้าขับรถมารับเขา เขาก็ขึ้นนั่งด้านหลังปิดกระจกข้าง แล้วก็บอกให้ข้าพเจ้าขับไปตามถนนมืด ๆ ทางด้านที่ยังไม่เจริญของตัวเมือง เขาบอกให้ข้าพเจ้าหยุดรถตรงที่แห่งหนึ่ง เป็นพื้นที่ว่างเปล่าอยู่ระหว่างบ้านสองหลัง "เอาละ" เขาว่า "เอาตรงนี้แหละเป็นที่เราจะพบกันคราวหน้า"

ข้าพเจ้าพยายามจำตำบลนั้นไว้ให้ได้ ตรงนั้นใกล้สี่แยก เป็นที่ ๆ จำได้ง่ายจริง ๆ และไม่มีโอกาสที่จะหลงได้เลย เขาช่างเลือกที่นัดพบได้เหมาะจริง ๆ

"เอาละ คุณขับรถไปส่งผมที่สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษทีซิ"

"ไหน คุณว่าที่ไหนนะ ?"

"สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ ที่แคงกายา"

ข้าพเจ้าคิดว่าคงเข้าใจผิดอะไรกันสักอย่างจึงว่า "ผมเชื่อว่า คุณคงไม่ต้องการให้ผมพาคุณไปส่งที่สถานทูตอังกฤษเป็นแน่ ?"

"อ้าว ทำไมล่ะคุณ ? ก็ผมอยู่ที่นั่นนี่นะ"

ข้าพเจ้ารำพึงว่า หมอนี่คงเสียสติไปแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ว่ากระไร คงขับต่อไป ระหว่างผ่านถนนสายตรงแคบและสั้นไปสายหนึ่งแล้วก็เลี้ยวโค้ง ชั่วเวลาอีกสองสามวินาทีเท่านั้น ข้าพเจ้าก็จะพบว่าตัวของข้าพเจ้า อยู่ตรงกันข้ามกับประตูใหญ่เข้าสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษพอดี

ทันใดนั้นข้าพเจ้ารู้สึกแวบขึ้นในหัวใจว่า เอ นี่มันจะเล่นตลกวางกับดักเราอย่างไรหนอ แต่ก่อนที่ข้าพเจ้าจะถึงหัวเลี้ยว ข้าพเจ้าก็ได้ยินเสียงเขาพูดขึ้นว่า "ขับช้า ๆ แต่อย่าหยุด"

ข้าพเจ้าถอนเท้าจากคันเร่งน้ำมัน ขณะนี้เรากำลังเลี้ยวตรงหัวเลี้ยว และระหว่างที่ข้าพเจ้าต้องระมัดระวังดูทางอยู่นั้น ก็ได้ยินเสียงกร๊กเบา ๆ ประตูรถด้านหลังถูกบิดอย่างเกือบไม่มีเสียงเลย เมื่อข้าพเจ้าเหลียวกลับไปดูที่นั่งด้านหลังอีกครั้งหนึ่งนั้น ซิเซโร หายตัวไปแล้ว

อีกสองสามนาทีต่อมาข้าพเจ้าก็กลับมาถึงสถานเอกอัครราชทูตเยอรมัน ทุกคนในสถานทูตหลับสนิท ข้าพเจ้าลงกระไดตรงไปยังห้องมืดพร้อมด้วยฟิล์มสองม้วนในมือ

ข้าพเจ้ามีคู่มือนักถ่ายรูปสมัครเล่น ช่วยให้ข้าพเจ้าทำงานได้ด้วยตนเอง หลังจากง่วนอยู่ราวชั่วโมงหนึ่งก็ล้างเสร็จ คราวนี้ก็อีก ภาพที่ได้ชัดเจนเหลือเกิน

วันรุ่งขึ้นเวลาจวนเที่ยง ข้าพเจ้าก้าวเข้าไปในห้องทำงานของท่านเอกอัครราชทูตพร้อมด้วยแฟ้มมีเอกสารภาพถ่ายที่ได้รับใหม่ ๔๐ ภาพ ในจำนวนภาพทั้ง ๔๐ นี้ที่สำคัญมีเอกสารเกี่ยวกับการประชุมที่มอสโคว์ ซึ่งอีเดนและคอรเดลล์ ลัล์ ได้เข้าร่วมประชุมด้วย เรื่องที่อภิปรายกันในที่ประชุมนั้นลับมาก จนวินสตัน เชอรชิลล์ ต้องเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรโดยการประชุมลับ

ระหว่างระยะเวลา ๒ สัปดาห์ต่อมา งานประจำวันส่วนมากของข้าพเจ้าคือ การร่างและเข้ารหัสวิทยุเสนอท่านเอกอัครราชทูตเพื่อส่งไปเบอร์ลิน ข้าพเจ้าเหน็ดเหนื่อยมากที่ต้องทำงานซึ่งตามธรรมดาก็เป็นงานของเสมียน แต่เพราะความปลอดภัยและการรักษาความลับข้าพเจ้าจึงต้องทำงานซิเซโรนี้ด้วยตนเอง จะให้เสมียนทำนั้นไม่ได้

ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้ามีงานเพิ่มขึ้น ต้องเหน็ดเหนื่อยมากขึ้นเช่นนี้แล้ว ทางเบอร์ลินยังหางานมาเพิ่มให้ข้าพเจ้าเหน็ดเหนื่อยลงไปอีก โดยส่งรายการคำถามเกี่ยวกับซิเซโรผู้นี้มาอย่างยืดยาว และต้องการคำตอบอันสมบูรณ์โดยด่วนที่สุด ส่วนใหญ่ของคำถามที่เบอร์ลินต้องการรู้นั้น จะตอบได้ก็โดยต้องเป็นหมอดู ซึ่งข้าพเจ้าไม่ใช่หมอดูจึงตอบไม่ได้

คำถามเหล่านี้มาจาก คาลเดน บรูนเนอร์ หัวหน้ากรมสืบราชการลับเยอรมันคนใหม่ กรมนี้มิได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงการต่างประเทศ ท่านผู้นี้เกิดสนใจเป็นส่วนตัวในงานซิเซโรนี้อย่างไม่สู้พอใจนัก ในที่สุดวันหนึ่ง วันนั้นข้าพเจ้ามีงานยุ่งเป็นที่สุด ข้าพเจ้าก็ได้รับระหัสจากเบอร์ลินถามข้าพเจ้าว่า ทำไมจนบัดนี้ข้าพเจ้าจึงยังไม่รู้จักชื่อจริง อายุ และสถานที่เกิดของซิเซโร ข้าพเจ้าตอบไปอย่างหัวเสียว่า

ไม่สามารถทราบชื่อจริงได้ ตามที่ต้องการทราบนั้นจะทราบได้ทางเดียว โดยถามตรงไปที่สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ หากจะโปรดให้ทำเช่นนี้โปรดบัญชามาเป็นลายลักษณ์อักษร

นับแต่นั้นมาข้าพเจ้าก็ไม่ถูกรบกวนถามอีกเลยถึงชื่อจริงของซิเซโร

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ผู้นำสารพิเศษมาจากเบอร์ลินก็มาถึง หลังจากข้าพเจ้าเซ็นรับในใบรับ เขาก็ส่งกระเป๋าเอกสารให้ข้าพเจ้าใบหนึ่ง ซึ่งเมื่อข้าพเจ้าเปิดดูข้าพเจ้าก็พบว่า กระเป๋านั้นเต็มไปด้วยธนบัตรอังกฤษ ๒๐๐,๐๐๐ ปอนด์

วันรุ่งขึ้น คือ วันที่ ๕ พ.ย. ข้าพเจ้าเกิดมีธุระต้องออกไปนอกสำนักงาน ระหว่างนั้นมีโทรศัพท์มาถึงข้าพเจ้า เลขานุการของข้าพเจ้าเป็นผู้รับโทรศัพท์ พอข้าพเจ้ากลับมาก็รายงานว่า มีสุภาพบุรุษผู้หนึ่งชื่อ ปิแยร์ ได้เชิญข้าพเจ้าให้ไปเล่นบริดจ์กันในวันที่ ๖ พ.ย. เวลา ๒๑.๐๐ น.

นี่ก็หมายความว่าคืนนี้เอง เพราะเราตกลงกันไว้ว่า เวลานัดนั้นหลังเวลาจริง ๒๔ ชั่วโมง ภายหลังอาหารเย็น ข้าพเจ้าก็เอารถออกขับไปสู่ถนนสายมืดมุ่งไปสู่ตำบลนัดพบ

ราวสัก ๑๐๐ หลา จะถึงจุดที่นัดพบ ข้าพเจ้าเห็นแสงไฟฟ้าเดินทางเปิดเป็นสัญญาณวับ ๆ ๒ ครั้ง นั่นคือเขาละ ซีเซโร ไม่ใช่ใคร

ข้าพเจ้าขับรถอย่างช้าที่สุด ขณะที่ข้าพเจ้าเปิดประตูหลังรับเขานั้น ข้าพเจ้าก็จำเขาได้อย่างชัดเจน โดยอาศัยแสงไฟหน้าที่หรี่แล้ว เขากระโดดเข้ามาในรถว่องไวราวกับแมว ข้าพเจ้าอาจมองเห็นเขาได้จากกระจกหน้ารถ

"ไปยังด้านเมืองใหม่ ผมนั่งไปไม่นานก็จะลง"

ข้าพเจ้าเหยียบอย่างแรงที่คันเร่งน้ำมันและรถก็แล่นฉิวไปข้างหน้า ผ่านไปตามถนนสายต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน ข้าพเจ้าเหลือบมองกระจกดูหลังแล้วก็พอใจที่ปรากฏว่าไม่มีใครสะกดรอยตาม ซิเซโรเป็นคนบอกทางให้ข้าพเจ้าด้วยการคอยบอก "เลี้ยวซ้าย. ..ตรงไป....เลี้ยวขวา...."

เขาบอกให้ไปทางไหนข้าพเจ้าก็ทำตาม สักครู่ข้าพเจ้าก็ได้ยินเขาถามขึ้นว่า "คุณเอาเงิน ๓ หมื่นปอนด์ ของผมมาแล้ว ?"

"ได้มาแล้ว"

"ผมมีฟิล์มมาให้คุณใหม่อีกม้วนหนึ่ง ม้วนนี้คุณต้องชอบใจแน่" เขาส่งม้วนฟิล์มห่อกระดาษหนังสือพิมพ์เรียบร้อยมาให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารับมาใส่กระเป๋าและยื่นห่อธนบัตร ๓ หมื่นปอนด์ข้ามไหล่ไปให้เขา ข้าพเจ้าดูที่กระจกสังเกตเห็นว่า เขาอึกอักอยู่ครู่หนึ่งว่าจะนับจำนวนเงินนั้นดีหรือไม่ดี แต่ในที่สุดเขาก็ไม่นับ เขายัดห่อธนบัตรลงไปใต้เสื้อคลุม คราวนี้ก็อีก ปรากฏรอยความอิ่มเอิบอย่างมีชัยบนใบหน้าของเขาอีก

ข้าพเจ้าขับตรงไปราว ๑๐๐ หลา แล้วก็เลี้ยวเข้าซอยมืด ๆ ข้าพเจ้าขับช้า ๆ รอบตึกแถวใหญ่สองรอบ ข้าพเจ้าต้องการจะชวนเขาคุย

"ผมต้องขอถามคุณสักเล็กน้อย ทางกรุงเบอร์ลินต้องการทราบนามและสัญชาติของคุณ"

ความเงียบเกิดขึ้นพักใหญ่ รถคงแล่นอย่างเงียบเชียบต่อไปตามถนนอันแคบและมืด

"ชื่อของผมไม่ใช่ธุระของคุณหรือของเบอร์ลิน ผมไม่ยอมบอกเด็ดขาด เมื่อคุณอยากรู้คุณก็สืบทราบเอาเองซิ แต่ต้องระวังนะที่จะทำอย่างไรจึงจะรู้น่ะ เอาเถอะผมพอจะบอกคุณได้อย่างหนึ่ง ผมไม่ใช่ชาวเติร์ก ผมเป็นชาวอัลเบเนียน

"คุณเคยบอกผมครั้งหนึ่งว่า คุณเกลียดอังกฤษ คุณจะบอกผมได้ไหมว่า ทำไมคุณจึงรู้สึกเช่นนั้น ? คนอังกฤษกดขี่คุณอย่างไรหรือ? หรือเพราะเหตุอะไรอื่น ?"

เขาไม่ตอบอยู่เป็นเวลานาน ข้าพเจ้าขับรถเวียนรอบตึกแถวอีกรอบหนึ่ง ข้าพเจ้ารู้ว่าเขาคงไม่พอใจคำถามนี้

เพราะเมื่อเขาตอบ เขาตอบด้วยน้ำเสียงตวัดห้วน ๆ แต่ในความมืดเช่นนี้ ข้าพเจ้าจับความรู้สึกของเขาที่ปรากฏออกมาทางใบหน้าไม่ได้ เขาตอบว่า

"คนอังกฤษผู้หนึ่ง ยิงบิดาของผมตาย"

จนทุกวันนี้ข้าพเจ้ายังจำน้ำเสียงที่เขาพูดประโยคนี้ได้ ข้าพเจ้ายังจำได้ว่า ข้าพเจ้าพลอยสลดใจด้วยอย่างยิ่งในขณะนั้น แน่ละการกระทำของเขาทั้งนี้คงจะทำไปไม่เพียงแต่เพราะต้องการเงินแต่อย่างเดียวเท่านั้น เป็นครั้งแรกและในชั่วระยะเวลา ๒–๓ นาทีที่ข้าพเจ้ารู้สึกเห็นอกเห็นใจชายผู้นั่งอยู่ข้างหลังข้าพเจ้านี้ เขานั่งนิ่งเงียบอยู่เป็นนาน จึงพูดขึ้น

"หัวเลี้ยวแรกเลี้ยวไปทางขวา หัวเลี้ยวต่อไปเลี้ยวซ้าย"

ข้าพเจ้าทำตามเขาบอก พอเลี้ยวซ้ายเสร็จเขาก็เอื้อมมือมาแตะไหล่ข้าพเจ้า "โปรดขับช้า ๆ.... สวัสดี ลาก่อน"

ข้าพเจ้าได้ยินเสียงประตูรถปิดดังกริ๊ก เขาลงจากรถไปแล้วและปิดประตูให้ ต่อนั้นข้าพเจ้าก็กลับสถานทูตของข้าพเจ้าอย่างเงียบเชียบ

ราวตี ๒ ข้าพเจ้าก็ทำงานของข้าพเจ้าเสร็จ คราวนี้ได้ภาพขยายเอกสารลับที่สุดของอังกฤษ ๒๐ แผ่น บางแผ่นนั้นถึงกับทำให้ท่านเอกอัครราชทูตเยอรมันตะลึง ในอีกไม่กี่ชั่วโมงต่อมา ข้าพเจ้ากลับไปบ้านและนอนหลับไปจนกระทั่ง ๑๐.๐๐ น.

เมื่อข้าพเจ้าก้าวเข้าไปในห้องทำงานของฟอนปาเปน เมื่อหลังจาก ๑๑.๐๐ น. เล็กน้อย และยื่นภาพถ่ายพร้อมทั้งรายงานการเจรจากับซิเซโรเมื่อคืนนี้ ท่านส่งวิทยุจากเบอร์ลินให้ข้าพเจ้าอ่าน วิทยุฉบับนี้ลงนาม ฟอนสเตนกรัซท์ ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ ว่าท่านรัฐมนตรีต้องการพบตัวข้าพเจ้าที่เบอร์ลิน ข้าพเจ้าต้องเอาเอกสารทุกชิ้นที่เกี่ยวข้องกับซิเซโรทั้งตัวฟิล์มและทั้งภาพขยายติดตัวไปเสนอด้วย ได้สำรองที่นั่งเครื่องบินซึ่งจะออกจากอิสตันบูลพรุ่งนี้เช้าไว้ให้ข้าพเจ้าแล้ว

(เมื่อแฮร์มอยซิชไปถึงเบอร์ลิน ก็ต้องไปทะเลาะกับคาลเตน บรูนแนร์ หัวหน้าหน่วยสืบราชการลับนาซีและริบเบนทรอป รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ คาลเตน บรูแนร์เชื่อว่าเอกสารของซิเซโรมีค่าแน่ แต่ริบเบนทรอปยืนยันว่า เป็นเรื่องโกหกพกลมเชื่อถือไม่ได้มอยซิชไปเสียเวลาเปล่า ๆ อยู่ในเบอร์ลินเสีย ๒ สัปดาห์ จึงได้รับอนุญาตให้กลับแองการา)

พอกลับมาถึงปั๊บ เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวอย่างรวดเร็ว เสร็จแล้วข้าพเจ้ารีบไปยังที่ทำงานของข้าพเจ้า

เลขานุการของข้าพเจ้ารายงานข้าพเจ้าว่า นายบีแยร์ได้โทรศัพท์มาถึงข้าพเจ้าบ่อย ๆ ระหว่างที่ข้าพเจ้าไม่อยู่ และเขาบอกว่าเขาจะโทรศัพท์มาอีกวันนี้ ข้าพเจ้าพยักหน้าแล้วก็ไปหาท่านเอกอัครราชทูตผู้กำลังรอฟังข่าวจากเบอร์ลิน ท่านเอกอัครราชทูตสั่นศีรษะและรู้สึกว่าท่านใจแห้งลงตลอดเวลาที่ได้ฟังข้าพเจ้ารายงาน

เย็นวันนี้ซิเซโรโทรศัพท์ถึงข้าพเจ้า ต้องการพบข้าพเจ้าเวลา ๒๑.๐๐ น. โดยที่เราตกลงกันไว้แล้วว่าจะไม่เอ่ยถึงตำบลนัดพบกันทางโทรศัพท์เป็นอันขาด ข้าพเจ้าก็ทึกทักเอาว่าจะต้องเป็นที่เดียวกับที่เราพบกันคราวสุดท้ายก่อนที่ข้าพเจ้าไปเบอร์ลิน ข้าพเจ้าไปถึงที่นั่นตรงเวลาพอดี แต่ไม่ปรากฏร่องรอยวี่แววซิเซโรเลย ข้าพเจ้าขับรถวนรอบตึกแถวหลังนั้นก็ไม่พบ ข้าพเจ้าขับวนอีกรอบหนึ่งจึงเห็นเขาวิ่งตรงมายังรถ ฉายไฟฉายให้สัญญาณถี่ ๆ

เมื่อเขาขึ้นมาบนรถได้แล้วนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคืนนั้นเขาอารมณ์ดีมาก เขาเล่าว่าเขาเห็นข้าพเจ้าหายไปและไม่รู้ว่าข้าพเจ้าไปอยู่เสียที่ไหน ข้าพเจ้าบอกเขาว่า ข้าพเจ้าไปเบอร์ลินก็เพราะเรื่องของเขานั่นแหละ รู้สึกว่าเขาตกใจ ในที่สุดเขาบอกว่า ระหว่างที่ข้าพเจ้าไม่อยู่นั้นเขาทำงานเสร็จไปบางชิ้น

ข้าพเจ้าตรงไปหยุดรถที่หน้าบ้านหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นที่อยู่ของสหายผู้หนึ่งของข้าพเจ้า และบอกกับเขาว่าข้าพเจ้าจัดการเช่าห้องหนึ่งสำหรับเราจะพบกันอย่างสบาย คืนนี้สหายของข้าพเจ้าผู้นั้นออกมารับเราแล้วก็ทิ้งเราให้อยู่แต่ลำพังในห้องสำหรับเล่นดนตรี

ซิเซโรวางฟิล์มใหม่สองม้วนลงบนโต๊ะขนาดย่อมตัวหนึ่ง บนโต๊ะนั้นมีแซนด์วิชและวิสกี้ เขาช่วยตัวของเขาเองกับแซนด์วิชและวิสกี้ แล้วนั่งลงข้างข้าพเจ้าบนเก้าอี้นวมตัวเดียวกัน รู้สึกว่าเขาทำตัวเป็นกันเองสนิทสนมดีมาก พอเขารับประทานเสร็จ เขาก็ขอซิการ์ข้าพเจ้าสูบตัวหนึ่ง

"ไหน ลองเล่าเรื่องมรณกรรมของบิดาคุณให้ผมฟังทีรึ" ข้าพเจ้าว่าพร้อมกับยื่นซองซิการ์ของข้าพเจ้าให้เขา

"ไม่มีอะไรเล่า" เขาว่า อาการกิริยาเปลี่ยนไปทันที จากที่สดชื่นอยู่เป็นขุ่นมัว "นอกจากนั้นผมไม่ชอบพูดถึงเรื่องนี้ ทำไมคุณถึงมาสนใจเรื่องส่วนตัวของผมนะ ? ถ้านิสัยคนเยอรมันเป็นเช่นนี้ ผมก็พูดได้แต่เพียงว่า ผมไม่ชอบนิสัยเช่นนั้นเลย

"ผมเองน่ะ ไม่อยากเสือกกะโหลกอย่างนั้นหรอก แต่เขาสั่งให้ผมถาม ที่เบอร์ลินเขาอยากรู้เรื่องของคนที่ให้ข่าวมีค่าออกอย่างนั้นให้มากกว่าที่รู้อยู่แล้ว เขาอยากรู้ว่า คุณน่ะรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร ? มีความเป็นอยู่อย่างไร ? คุณควรเรียกว่าเป็นความรอบคอบของชนเผ่าติวตันดีกว่า แต่เชื่อเถอะไม่ใช่ความอยากสอดรู้สอดเห็น ที่ทำไปบ้า ๆ ไม่เข้าเรื่องเข้าราวเลย"

"ถึงยังไงผมก็ไม่ชอบใจอยู่นั่นแหละ เพราะมันไม่ใช่ธุระกงการอะไรของคุณเลย ผมไม่ใช่คนใช้ของคุณ ผมไม่จำต้องตอบปัญหาของคุณเลย ผมเสี่ยงชีวิตเข้าแลกเพื่อให้ได้เอกสารเหล่านั้นมาให้คุณ คุณก็เสียเงินซื้อเอกสารเหล่านั้นจากผม เรื่องมันก็อเท่านั้น ผมเองมองไม่เห็นเหตุผลเลยว่า ทำไมผมจึงจะต้องทำอะไรอื่น ๆ ให้คุณอีกยิ่งกว่านั้น ผมเป็นคนไม่ชอบเอาความหลังที่แล้ว ๆ มาพูด"

"ผมนี่แหละจะเป็นคนสุดท้ายที่พยายามที่จะให้คุณพูด ผมไม่คิดว่า จะมีเบื้องหลังอะไรลี้ลับเกี่ยวกับมรณกรรมของบิดาคุณ คุณเคยบอกผมหนหนึ่งว่า คนอังกฤษฆ่าบิดาคุณตาย ผมก็อยากรู้ว่ารายละเอียดมีอย่างไรเท่านั้น"

"ท่านถูกยิงตาย และไม่มีเบื้องหลังลึกลับอะไรเลย ท่านตายเพราะอุบัติเหตุขณะที่ออกไปล่าสัตว์ บิดาของผมซุ่มคอยไล่ต้อนสัตว์อยู่ และเพราะความโง่บัดซบของคนอังกฤษทำให้ท่านต้องตาย แต่แน่ละ ใครจะมาเอาใจใส่กับชีวิตของชาวอัลเบเนียนจน ๆ ผู้หนึ่ง ผมเองถ้าตกที่นั่งอย่างคุณพ่อ ผมก็คงเอาตัวไม่รอดเหมือนกัน"

สักครู่ซิเซโรก็ค่อย ๆ หายพลุ่งพล่าน เขารินไวน์ดื่มอีก ข้าพเจ้านั่งนิ่งไม่พูดว่ากระไร และต่อมาสักครู่เขาก็พูดต่อไป

"ถ้าคนอังกฤษบัดซบคนนั้นรู้จักใช้ปืนเป็นก่อนที่จะกำแหงออกไปล่าสัตว์ ชีวิตของผมคงจะไม่เหมือนอย่างที่เป็นอยู่บัดนี้ ผมอาจมีชีวิตในวัยเยาว์อย่างผาสุขก็ได้ จริงอยู่ บัดนี้ผมมีเงิน มีมาก และยังจะมีมากขึ้นไปอีก แต่..." แต่อะไร เขารู้ของเขาคนเดียว เพราะเขาไม่พูดต่อ

"คุณยังมีเหตุผลอื่น ๆ อีกไหม ที่คุณจงเกลียดจงชังคนอังกฤษ ?"

"โอย ! เยอะแยะ มันทำทารุณกับผมเหลือเกินละ แต่ไม่ใช่ตัวท่านเอกอัครราชทูตหรอกนะ คนอื่น ๆ น่ะ มันไม่เห็นว่าคนใช้ก็เป็นคนเหมือนกัน แต่เห็นว่าเป็นสัตว์อะไรตัวหนึ่ง"

"อ้าว แล้วคุณก็ยังทนอยู่กับคนอังกฤษทำไมล่ะ ?"

"ถ้าผมไม่อยู่ คุณจะได้เอกสารลับของคนอังกฤษอย่างที่คุณได้ไปนี่ไหมละ ? หรือไง ? ผมหักหลังคนอังกฤษได้ผมชอบใจ แต่อีกไม่นานผมก็จะเลิก พอกันที แล้วผมก็จะไปอยู่เสียที่ไหน ๆ ที่ไม่มีใครรู้จักผม และไม่มีชาวอังกฤษสักคนเดียวที่นั่น"

"ก็ถ้าเผื่อคุณถูกจับเสียก่อนล่ะ"

"ผมไม่คิดว่าจะถูกจับ ผมเตรียมงานเรื่องนี้มานานปี ผมคิดถึงทุก ๆ สิ่ง แม้แต่ในเรื่องรายละเอียดเล็กน้อยที่สุด ถึงแม้เขาจะจับผมได้... เขาจะไม่ได้ผมไปทั้ง ๆ มีชีวิตอยู่เป็นอันขาด"

เขาลาจากข้าพเจ้าไปเมื่อเกือบ ๒๓.๐๐ น. เขาดูนาฬิกาพกราคาถูกของเขา ข้าพเจ้ารับอาสาจะเอารถไปส่งเขา เขาก็ปฏิเสธ ดูรู้สึกว่าเขามีอะไรรีบร้อนอยู่มาก

ข้าพเจ้ากลับไปยังสถานเอกอัครราชทูตและนำฟิล์มที่ได้มาเก็บเข้าตู้นิรภัย เครื่องบินสื่อสารพิเศษไปยังเบอร์ลินเที่ยวต่อไป ได้นำเอาภาพถ่ายที่ได้มาใหม่คราวนี้ติดไปด้วย ๒๐ ภาพ ในจำนวนนี้มีส่วนหนึ่งซึ่งเบอร์ลินตื่นเต้นยิ่งกว่าทุก ๆ คราวที่ได้จากซิเซโรมา คือกุญแจรหัสทางวิทยุพร้อมด้วยต้นฉบับลายมือเขียน แสดงรายละเอียดทางเทคนิคเกี่ยวกับการรับส่งเอกสารไปมาระหว่างลอนดอนกับแองการา ข้าพเจ้าได้รับคำบอกเล่าว่า กุญแจรหัสอันนี้มีค่าอย่างยิ่งสำหรับหน่วยสืบราชการลับเยอรมัน เพราะทำให้ถอดรหัสอังกฤษออกได้

เดือนธันวาคมเป็นเดือนที่ซิเซโรทำงานได้สำคัญมาก เขาไม่เคยทำงานได้เช่นนี้มาก่อน และต่อมาภายหลังจากเดือนนั้นก็ไม่เคยได้เอกสารที่สำคัญเหมือนที่ได้ในเดือนธันวาคม ความสามารถของซิเซโรนั้นไม่เป็นที่เคลือบแคลงสงสัยกันต่อไปอีกแล้ว เดี๋ยวนี้เขาเป็นกันเองกับข้าพเจ้าขึ้นมาก และซ้ำช่างพูดช่างคุยมากขึ้นด้วยและไม่สู้จะระมัดระวังตัวเหมือนเมื่อแรก ๆ เดี๋ยวนี้เขาไม่แอบดูหลังม่าน หรือแง้มประตูดูเหมือนแต่ก่อน รู้สึกว่าเขาเชื่อมั่นในตัวของเขาเองเต็มที่ จนข้าพเจ้าเกรงไปว่าจะเกินไป จนเป็นเลินเล่อขาดความระมัดระวังตัวเสียเลยทีเดียว

หลังจากการประชุมฝ่ายสัมพันธมิตรที่ไคโรและเทเฮรานเสร็จลง ชั่วเวลาไม่กี่วัน ซิเซโรก็โทรศัพท์มาขอนัดพบ เผอิญวันนั้นข้าพเจ้าต้องติดการเลี้ยงอาหารเย็นเป็นทางราชการ จะปลีกตัวไปไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงขอเลื่อนเวลาให้หัวค่ำกว่าเวลาที่เคยพบกันตามปกติสักหน่อย

ตอน ๒๐.๐๐ น. ข้าพเจ้าก็มุ่งไป ณ ที่นัดพบ พอไปถึงซิเซโรกระโดดเข้ามาในรถซึ่งกำลังแล่นช้า ๆ ด้วยกิริยาว่องไวเหมือนแมว ดูเขามีกิริยารีบร้อนเหมือนกับข้าพเจ้าเหมือนกัน ข้าพเจ้าส่งห่อธนบัตรห่อโตให้เขาซึ่งพอเขารับไปก็ยัดใส่กระเป๋าโดยไม่นับ พร้อมกับส่งฟิล์มสองม้วนให้ข้าพเจ้า ต่อมาข้าพเจ้าจึงทราบว่าฟิล์มทั้งสองม้วนนี้เป็นข่าวชิ้นสำคัญที่สุดเท่าที่ซิเซโรได้เคยได้มาจากตู้นิรภัยของท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษ เขาบอกว่าในเร็ว ๆ นี้แหละเขาจะได้ฟิล์มมาขายข้าพเจ้าอีก และพอถึงหัวเลี้ยวมืด ๆ ข้างหน้า เขาก็โดดแผลวออกจากรถไปอย่างเงียบเชียบเหมือนเมื่อตอนเขาโดดขึ้นมา

ข้าพเจ้ารีบกลับไปยังสถานทูตโดยด่วน ทีแรกก็ตั้งใจจะเก็บฟิล์มนั้นไว้ในตู้นิรภัยก่อนเอาไว้ไปล้างและอัดเอาตอนเช้า แต่ความอยากรู้มันมีมาก ข้าพเจ้าเลยเปลี่ยนใจ ตกลงใจจะล้างเดี๋ยวนั้น

ข้าพเจ้าทำงานอยู่ในห้องมืดตลอดคืน พอรุ่งอรุณก็เสร็จ ก็พบว่าข้าพเจ้าเป็นเจ้าของรายละเอียดอันสมบูรณ์เกี่ยวกับการประชุมทั้งที่ไคโรและที่เทเฮราน ข้าพเจ้าทำงานต่อไปอย่างไม่วางมือตลอดเช้า วันนั้นเขียนรายงาน สำหรับท่าน เอกอัครราชทูตจะได้ รายงานไปยัง เบอร์ลิน ร่างโทรเลขยาว ๆ หลายฉบับ สำหรับเสนอท่านเอกอัครราชทูตตรวจ

ค่ำวันนั้นข้าพเจ้าได้พบกับซิเซโรอีก เขามีฟิล์มมาให้ข้าพเจ้าอีกม้วนหนึ่ง ม้วนนี้มีรูปไม่กี่รูป แต่กระนั้นก็ยังมีรูปหนึ่งที่สำคัญที่สุด เราโทรเลขไปเบอร์ลินทันทีที่รายงานว่าประมุขของรัฐตุรกีได้ไปไคโรเพื่อไปพบกับประธานาธิบดีโรสเวลต์ และนายกรัฐมนตรีเชอร์ชิลล์ จนกระทั่งถึงบัดนั้นไม่มีใครในพวกเราในตุรกีและเบอร์ลินจะคาดคิดว่า ประธานาธิบดีอิสเมต อิโนนูและรัฐมนตรีต่างประเทศตุรกี จะได้เดินทางออกจากแองการาไปแล้ว

ซิเซโรเดี๋ยวนี้เหลิงใหญ่ ทุก ๆ สองวันหรือสามวันเขาจะได้ฟิล์มม้วนใหม่มาให้เราเสมอ ข้าพเจ้าก็ช่วยให้เขาทำงานสะดวกโดยหากล้องไลก้าใหม่ ส่งตรงจากเบอร์ลินให้เขา เขาจะต้องการฟิล์มเท่าไหร่ ๆ ข้าพเจ้าก็จัดหามาให้โดยส่งตรงจากเบอร์ลินเหมือนกัน เพราะถ้าจะให้เขาซื้อฟิล์มเอง ก็อาจเป็นพิรุธเป็นที่สงสัย จะก่อให้คนอื่นสนใจว่า ทำไมเขาจึงซื้อฟิล์มมากมายเช่นนั้น และร้านขายเครื่องอุปกรณ์การถ่ายรูปก็มีอยู่เพียงร้านเดียวในแองการา

ในสัปดาห์ที่สองของเดือนธันวาคม ซิเซโรโทรศัพท์มานัดให้ข้าพเจ้าไปพบคืนหนึ่ง คืนนั้นก็เช่นเดียวกับคืนก่อน ๆ เราขับรถไปตามถนนมืด ๆ ของนครแองการา เขาส่งฟิล์มม้วนหนึ่งมาให้ข้าพเจ้า และข้าพเจ้าก็ส่งเงินให้เขา คราวนี้นอกจากฟิล์ม ๑ ม้วน เขายังมอบกล่องเล็ก ๆ ให้ข้าพเจ้าอีกหนึ่งกล่อง

"เอาไปเปิดดูภายหลัง" เขาว่า "ที่เบอร์ลินคงจะรู้ว่าควรจะทำอย่างไรกับกล่องนั้น"

ข้าพเจ้าเก็บฟิล์มม้วนนั้นไว้ในตู้นิรภัย แล้วพิจารณากล่องที่ได้แถมพกมาเป็นกล่องกระดาษแข็งสีน้ำตาล ในกล่องนั้นมีห่อผ้า และกระดาษในห่อมีวัตถุสีดำ ๆ ขนาดกล่องไม้ขีดไฟ กลิ่นเหมือนขี้ผึ้ง ข้าพเจ้าเกือบจะโยนใส่ลิ้นชักโต๊ะทำงานของข้าพเจ้าอยู่แล้ว ก็พอดีเผอิญพลิกอีกด้านหนึ่งขึ้นดู จึงเห็นรอยพิมพ์ลูกกุญแจสองดอก

ทีนี้ก็ไม่เป็นเรื่อง "ปริศนาอะไรเอ่ย ?" ต่อไปแล้ว ไอ้ก้อนนั้นก็คือก้อนขี้ผึ้ง รอยที่พิมพ์อยู่ที่ขี้ผึ้งนั้นก็คือรอยพิมพ์ลูกกุญแจตู้นิรภัยของท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษนั่นเอง

ก่อนคริสตมาสสองสามวัน ซิเซโรได้เอาฟิล์มมาให้อีก คราวนี้มีเอกสารเกี่ยวกับวิวัฒนาการทางสัมพันธภาพระหว่างอังกฤษกับตุรกีซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ เมื่อข้าพเจ้านำเสนอฟอนปาเปน รู้สึกว่าท่านวิตกกังวลในเรื่องนี้มาก ความกังวลส่วนหนึ่งก็อยู่ที่การเจรจาระหว่างอังกฤษกับตุรกีครั้งนี้ ก่อให้เกิดผลการขู่เข็ญและคุกคามเยอรมัน ยิ่งกว่านั้นอีก ไหนยังจะถูกปฏิกิริยาจากริบเบนทรอปและบรรดาสมุนของริบเบนทรอปอีกเล่า ท่านเอกอัครราชทูตขอเข้าพบกับนูแมน เมเนเมน ซิโอกลู รัฐมนตรีต่างประเทศตุรกีทันที และเมื่อรัฐมนตรีต่างประเทศตุรกีพยายามกลบเกลื่อนความสงสัยของท่าน เอกอัครราชทูตเยอรมันในเรื่องความเป็นกลางของตุรกี แฮร์ฟอนปาเปนก็ไม่รีรอที่จะขู่บ้าง แน่ละท่านไม่ได้อ้างถึงข่าวใด ๆ ที่ท่านได้รับจากซิเซโร แต่ท่านก็แสดงให้รัฐมนตรีต่างประเทศตุรกีทราบได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ท่านรู้อะไรต่ออะไรอย่างมากมาย เกินที่รัฐบาลตุรกีก็จะคาดคิดถึงทีเดียว

นูแมน เมเนเมน ซิโอกลู ก็แก่สังเวียนเท่า ๆ กับท่านเอกอัครราชทูตเยอรมันเหมือนกัน เขาเพียงแต่กล่าวว่าฟอนปาเปนคงได้รับข่าวมาอย่างผิด ๆ พลาด ๆ แต่พอฟอนปาเปนลากลับคล้อยหลังไปเท่านั้น นูแมน เมเนเมน ซิโอกลู ก็เชิญเอกอัครราชทูตอังกฤษไปพบปะและเล่าให้ท่านเอกอัครราชทูตฟังทุก ๆ คำที่ฟอนปาเปนพูด ทั้งสองคนเห็นพ้องต้องกันว่า

ฟอนปาเปนจะไม่อาจได้รับข่าวอย่างดีถึงเช่นนั้นเลย เว้นเสียแต่จะมีการรั่วไหลไปจากวงการชั้นสูง ไม่ทางอังกฤษก็ทางตุรกีทางใดทางหนึ่ง

ท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษเป็นคนกระฉับกระเฉง จึงได้รายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษทันที ถึงรายละเอียดการสนทนากับรัฐมนตรีต่างประเทศตุรกี จนกระทั่งทุกวันนี้ข้าพเจ้ายังจำประโยคสุดท้ายของรายงานฉบับนั้นได้ว่า "รู้สึกว่าปาเปนออกจะรู้อะไร ๆ มากเกินต้องการไปเสียแล้ว"

ก่อนสามสิบชั่วโมงภายหลังที่โทรเลขนี้ได้ถูกส่งไปยังลอนดอน ข้าพเจ้าก็ได้ถือภาพถ่ายสำเนารายงานนี้อยู่ในมือ ซิเซโรเป็นคนทำงานว่องไวดีแท้

ปรากฏว่า ลูกกุญแจตู้นิรภัยที่ทำในเบอร์ลินใช้กับตู้นิรภัยของท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษได้อย่างเหมาะเจาะ ต่อจากนั้นไปปรากฏว่า ซิเซโรไม่เคยทำงานได้ผลเหมือนดังที่ได้ในเดือนธันวาคม วิธีการรักษาความลับของอังกฤษได้กวดขันเข้มงวดขึ้นโดยทันที ซิเซโรบอกกับข้าพเจ้าว่าตู้นิรภัยทุกตู้ติดเครื่องกลพิเศษสำหรับส่งสัญญาณเมื่อใครไปแตะต้อง ราชการลับเฉพาะก็กระทำกันภายในห้องลั่นกุญแจและดึงม่านหน้าต่างลงปิดมิดชิด ดังนั้นซิเซโรจึงใช้ฝีมือเข้าทำการไม่ได้ และต้องอาศัยโชคช่วยมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

แม้แต่การรักษาความลับของอังกฤษจะเข้มงวดถึงปานนั้น ซิเซโรก็ยังทำงานได้สำเร็จอีกครั้งหนึ่งเป็นเวลาหลายสัปดาห์มาแล้ว ที่เราสังเกตเห็นว่า หลายชิ้นในเอกสารก่อน ๆ บ่งถึงเรื่องที่ดูเหมือนจะเป็นการปฏิบัติการอย่างสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความลับอย่างที่สุด คราวหนึ่งข้าพเจ้าเคยผ่านพบชื่อระหัสชื่อใหม่ คือ "โอเปอเรชั่น โอเวอร์ลอร์ด" ข้าพเจ้าคิดจนหัวแทบแตกตายก็คิดไม่ออกว่า ไอ้โอเวอร์ลอร์ดนี้ มันจะเป็นอะไรกัน

วันหนึ่งข้าพเจ้าก็นึกได้ถึงเอกสารซิเซโรเรื่องหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าค้นพบในแฟ้ม คือโทรเลขจากลอนดอนถึงเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงแองการา สั่งว่า การเจรจาข้อตกลงบางประการระหว่างอังกฤษกับตุรกี จะต้องทำให้สำเร็จก่อนวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกขึ้นว่า เรื่องนี้คงมีความมุ่งหมายอะไรสักอย่างเป็นแน่

ยังมีรายงานอื่น ๆ ในแฟ้มซิเซโรอีก ซึ่งได้จากการประชุมที่มอสโคว์ และเทเฮรานเชอร์ชิลล์ได้รับความบีบบังคับอย่างหนักจากเครมลิม ได้ตกลงใจจะเปิดแนวรบด้านที่สองขึ้นในยุโรปในปี ๑๙๔๔

ในที่สุด ก็สันนิษฐานได้โดยไม่เพียงแต่อาศัยสังเกตจากข้อความในรายงานเท่านั้น แต่โดยชื่อของมันที่เรียกว่า "โอเปเรชั่นโอเวอร์ลอร์ด" นั้นด้วย ก็พอจะกระจ่างแจ้งได้ว่า ฝ่ายสัมพันธมิตรตะวันตกได้วางแผนโอเปอเรชั่นโอเวอร์ลอร์ดนี้ สำหรับการยุทธขั้นเด็ดขาดขั้นหนึ่งในสงคราม

บัดนี้ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้าพเจ้าได้คำตอบแล้ว คือโอเปอร์เรชั่นโอเวอร์ลอร์ด เป็นคำระหัสสำหรับเรียกแนวรบด้านที่สอง ข้าพเจ้าจึงส่งวิทยุรายงานไปยังเบอร์ลินทันทีชี้แจงถึงเหตุผลที่ข้าพเจ้าคิดนี้ สัปดาห์หนึ่งต่อมาข้าพเจ้าได้รับคำตอบว่า "อาจเป็นได้ แต่ยากที่จะจะทำได้"

ดังนั้น เยอรมันจึงได้รับคำยืนยันครั้งสุดท้ายเกี่ยวกับความหมายของคำระหัสโอเปอเรชั่น โอเวอร์ลอร์ดนั้น เอาต่อเมื่อรุ่งอรุณ ๖ มิ.ย. ๑๙๔๔ ขณะเมื่อกองเรืออังกฤษ–อเมริกา โผล่ขึ้นมายังฝั่งนอรแมนดี

เห็นจะแน่ว่า รายงานชิ้นสุดท้ายอันล้นค่า ซึ่งซิเซโรนำมามอบให้นี้ ทางเบอร์ลินคงไม่เอาใจใส่เช่นเดียวกับรายงานฉบับก่อน ๆ เหมือนกัน

ข้าพเจ้าเรียกรายงานฉบับนี้ คือฟิล์มม้วนที่กล่าวถึงโอเปอเรชั่นโอเวอร์ลอร์ด ซึ่งได้มาแต่ต้นเดือนมีนาคมว่าเป็น "รายงานชิ้นสุดท้าย" ก็เพราะเป็นรายงานชิ้นสุดท้ายที่เราได้รับจากซิเซโร จะเป็นเพราะความตะกรามเงินของเขาเป็นที่จุใจแล้ว หรือจะเป็นเพราะงานที่เขาทำต้องเสี่ยงอันตรายยิ่งขึ้นหรืออย่างไร ข้าพเจ้าไม่อาจทราบได้ แต่ข้าพเจ้าคิดว่าคงเป็นเพราะประการหลังนี้มากกว่า

ซิเซโรได้พบกับข้าพเจ้าอีกสองสามวันต่อมาเพื่อมารับเงิน และแม้แต่หลังจากนั้นมาข้าพเจ้าก็ยังได้เห็นเขาอีกครั้งหนึ่งหรือสองครั้ง

โอกาสสุดท้าย ที่มอยซิชได้เห็นซิเซโรคือในต้นเดือนเมษายน ตอนนั้นซิเซโรกำลังหัวเสียเกี่ยวด้วยเรื่องเลขานุการินีของเขาเอลิซาเบธหนีหายตัวไปเฉย ๆ ทางกรุงเบอร์ลินสั่งให้เขาไปอธิบายว่า เรื่องราวไปอย่างไรมาอย่างไรกัน แต่ในขณะสุดท้ายเขาตกลงใจขัดคำสั่งนั้นและเครื่องบินเยอรมันก็ออกจากอิสตันบูลไปยังเบอร์ลินโดยไม่มีมอยซิชติดไปด้วย

หลังจากข้าพเจ้ากลับมาถึงกรุงแองการาได้สองวัน ซิเซโรได้เรียกโทรศัพท์มายังข้าพเจ้า บอกว่าเขาต้องการพบข้าพเจ้าด่วนที่สุด เราไปพบกันห้องที่เช่าของเพื่อนข้าพเจ้าเวลา ๒๒.๐๐ น. คืนนั้น รู้สึกว่าเขาตื่นเต้นจนเห็นได้ชัด

"เลขานุการินีของคุณกลับอังกฤษ" เขาพูดขึ้นทันที ข้าพเจ้าพยักหน้า และเชื่อว่าเรื่องนี้เป็นความจริงเขาพูดต่อไปว่า

"ขณะนี้เธอยังคงอยู่ในแองการา" และเขาบอกตำบลบ้านซึ่งเข้าใจว่าแม่เลขานุการินีของข้าพเจ้าคงจะอยู่ที่นั่น

แล้วเขาถาม

"เธอรู้เรื่องอะไรเกี่ยวกับผมบ้าง?"

ข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลยเป็นความจริง ข้าพเจ้าได้แต่เดา และที่ข้าพเจ้าเดาหรือมันก็ไม่สู้ดี หลังจากนิ่งไปอึดใจหนึ่ง ข้าพเจ้าก็ว่า

"เธอรู้ชื่อระหัสของคุณ....และบางทีเธอคงจะรู้มากไปกว่านั้นอีก...."

เขาจ้องข้าพเจ้าเขม็ง หน้าขาวซีดมือกำพนักเก้าอี้แน่น

"คุณแน่ใจหรือว่า เธอไม่ได้รูปภาพใด ๆ ติดตัวไปด้วย?"

"อ้อ! แน่นอน"

ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนั้นด้วยความมั่นใจ ข้าพเจ้าเองเป็นผู้ทำกับมือตนเอง และทุกรูปเก็บอยู่ในตู้นิรภัยของข้าพเจ้า เรื่องนี้ทำให้ซิเซโรมั่นใจขึ้นเล็กน้อย ข้าพเจ้าว่า

"ทางที่ดีคุณควรออกไปเสียจากแองการาให้เร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้"

เขาไม่ตอบ เขาเพียงแต่นั่งนิ่งไม่กระดุกกระดิก เหม่อมองไปข้างหน้าอย่างเลื่อนลอย ในที่สุดเขาลุกขึ้น

"ผมเห็นจะต้องไปเสียที"

เขายืนอยู่ตรงหน้าข้าพเจ้า มีริ้วรอยความเคร่งเครียดและความกระวนกระวายปรากฏชัดในใบหน้า ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าเขากัดเล็บอีกแล้ว ดูเขาช่างแตกต่างจากชายคนที่เมื่อไม่กี่สัปดาห์มานี้เอง และภายในห้องนี้แหละที่ได้ยื่นฟิล์มให้ข้าพเจ้า และคุยเขื่องถึงงานที่เสี่ยงอันตรายของเขาราวกับเป็นของเล่นของเด็กนักเรียน แต่บัดนี้ดูราวกับเขาเป็นคนพ่ายแพ้เสียแล้ว ดูหมดเรี่ยวหมดแรงเอาทีเดียว ในดวงตาสีดำของเขานั้นมีแววความหวาดกลัวปรากฏอยู่

"ลาละ คุณ" เขาว่า

ข้าพเจ้ายื่นมือให้เขาเป็นครั้งแรก เขาจับสั่นอย่างเนือย ๆ แล้วเดินออกจากบ้านเร็วหายไปในความมืด ต่อจากนั้นข้าพเจ้าก็ไม่ได้พบเห็นเขาอีกเลย

หลังจากนั้นไม่นาน ก็ปรากฏว่า เขาไม่ได้อยู่ที่สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษแล้ว เขาจะถูกจับ หรือเขาอาจจะหนีไปได้ทันท่วงที ข้าพเจ้าไม่มีทางจะทราบได้ และจะไม่พยายามทราบด้วย คนชั้นหัวหน้าในแผนกข่าวของอังกฤษคงจะบอกได้ว่า อะไรเกิดขึ้นกับซิเซโร เขาเหล่านั้นอาจบอกได้ แต่แน่ละ เขาคงไม่บอกเป็นอันขาด

แต่ถ้าซิเซโรหนีไปได้พร้อมด้วยเงินที่ได้รับไปจากเรา เขาก็คงไม่สามารถดำรงชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยไปได้นานดังที่เขาคิดคาดไว้ เขาตั้งใจจะสร้างบ้านหลังใหญ่ในแดนสุขาวดีส่วนใดส่วนหนึ่งของโลก ซึ่ง ณ ที่นั้นไม่มีคนอังกฤษอยู่เลยสักคนเดียว แม้เขาจะพบดินแดนเช่นนั้นซึ่งไม่น่าจะมีได้ก็ตามเถอะ จำนวนเงินที่เขาได้รับไปก็ไม่อาจอำนวยให้เขาดำรงชีวิตอยู่ได้ภายในอาคารใดที่ใหญ่กว่ากระท่อมสักหลังหนึ่งเท่านั้น

เขาได้รับเงินไปจากข้าพเจ้าเป็นธนบัตรชนิด ๑๐.๒๐, และ ๕๐ ปอนด์ รวมเป็นเงิน ๓๐๐,๐๐๐ ปอนด์ ซึ่งต่อมาภายหลังข้าพเจ้าได้ทราบว่า ธนบัตรเหล่านั้นเป็นธนบัตรปลอมเกือบทั้งสิ้น

เรื่องทั้งหมดนี้ดูเป็นนัย ๆ อย่างไรชอบกล ในประวัติการจารกรรมครั้งนี้ ก็เป็นครั้งที่มีการเรียกร้องจำนวนเงินมากที่สุด สำหรับเอกสารอันมีค่าสูงสุดนับแต่มีการจารกรรมกันมา เอกสารเหล่านั้นให้ข่าวอันเชื่อถือได้ และเป็นข่าวทันควันเกี่ยวกับแผนลับที่สุดของข้าศึก และผลที่สุดของมันก็คือ ผู้ให้ข่าวได้รับธนบัตรปลอมไป และผู้รับข่าวก็มิได้ใช้ข่าวนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตน

ตามความคิดของข้าพเจ้าคิดว่า ตอนนี้เองที่เป็นเรื่องน่าสนใจ และในทางประวัติก็เป็นจุดสำคัญที่สุดในงานซิเซโรครั้งนี้ งานที่สู้อุตส่าห์ทำกันแทบตายคราวนี้ได้ผลเพียงว่า บรรดาชนชั้นผู้นำเยอรมันทั้งหลายได้ทราบจากเอกสารอันล้นค่าเหล่านั้นแต่เพียงว่า ตนกำลังจะแพ้สงครามเท่านั้นเอง

บรรดารัฐบุรุษเยอรมันเหล่านั้น เป็นนักการเมืองจอมปลอม ก็พอสมกันแล้วที่นักการเมืองจอมปลอมเหล่านั้นจะซื้อข่าวที่ตนไม่มีปัญญาจะใช้ได้ด้วยเงินปลอม

(ยุทธโกษ บทที่ ๕๘ เล่ม ๑๐ มีนาคม ๒๔๙๔ หน้า ๑-๗๘)

รอมเมล

"รถ"

นับแต่ปี ๑๙๔๑ เป็นต้นมา นาม เออรวิน รอมเมล ได้รุ่งโรจน์ขึ้นจนบดบังนามนายพลเยอรมันอื่น ๆ เสียสิ้น รอมเมลได้รับการเลื่อนยศผิดจากบรรดานายพลทั้งหลาย คือ เลื่อนจากพันเอกเป็นจอมพลเลยทีเดียว

รอมเมลเป็นจอมพลที่ฮิตเล่อร์รักและไว้วางใจมาก ด้วยบุคลิกห้าวหาญของรอมเมลนั่นเองที่ทำให้ฮิตเลอร์ชอบใจ และไม่เพียงแต่ฮิตเล่อร์เท่านั้นที่ชอบรอมเมล แม้แต่กองทัพอังกฤษที่สู้รบกับรอมเมลเองทั้งกองทัพ ก็พากันนิยมนับถือน้ำใจและความห้าวหาญของรอมเมล

ทั้ง ๆ ที่ฮิตเล่อร์รักมาก และรอมเมลเองก็รักและนับถือฮิตเล่อร์มาก แต่เมื่อภายหลังเมื่อรอมเมลพิจารณาเห็นว่า ถ้าฮิตเล่อร์อยู่ชาติเยอรมันจะตาย ชาติเยอรมันจะอยู่ถ้าฮิตเล่อร์ตาย รอมเมลเองก็เลือกเอาทางให้ชาติเยอรมันอยู่ และหันเข้าเป็นศัตรูกับฮิตเล่อร์ทันที

สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง รอมเมลเป็นแต่เพียงนายทหารชั้นผู้น้อย ได้ทำการรบอย่างกล้าหาญยิ่ง จนได้รับเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ชั้นสูงสุด แต่ก็คงเป็นนายทหารชั้นผู้น้อยอยู่อย่างนั้น ไม่ได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งปรูดปราดแต่อย่างใด

ชื่อเสียงของรอมเมลเพิ่งมาปรากฏ ก็ต่อเมื่อได้แสดงให้ปรากฏว่ามีความสามารถในทางเป็นครูวิชาทหาร และเป็นนักเขียนบทความทางทหาร จากปี ๑๙๒๙ เป็นต้นมา รอมเมลได้เป็นครูในโรงเรียนทหารราบเยอรมันที่เดรสเดนอยู่เป็นเวลา ๔ ปี คำบรรยายของรอมเมลในโรงเรียนนั้น ล้วนแต่ตัวอย่างประสพการณ์ซึ่งรอมเมลประสพมาด้วยตนเองในสงครามรอมเมลได้รวบรวมคำบรรยายนี้พิมพ์เป็นเล่มขึ้นในปี ๑๙๓๗ ปรากฏว่าเป็นหนังสือว่าด้วยยุทธวิธีของทหารราบ ซึ่งขายได้ดีอย่างยิ่งทั้งในประเทศเยอรมัน และทั้งในต่างประเทศหลายประเทศ หนังสือของรอมเมลเล่มนี้เอง ทำให้ฮิตเล่อร์ผู้เป็นนักอ่านหนังสือวิชาทหารตัวฉกาจผู้หนึ่งเกิดความสนใจในตัวรอมเมลขึ้นมา จึงได้เจาะจงเลือกให้รอมเมลมาเป็น ผบ. พัน คุ้มกันตัวฮิตเล่อร์ในการยาตราเข้าสู่ซูเดเตนในปี ๑๙๓๘ ด้วยการวิสาสะอย่างใกล้ชิด ฮิตเล่อร์

ก็ประจักษ์ว่ารอมเมลมีความคิดทางทหารใหม่ ๆ อยู่มากหลาย ฮิตเล่อร์จึงรักและไว้วางใจรอมเมลมาแต่บัดนั้น และรักมากจนถึงกับแต่งตั้งให้เป็น หน.บก ของกองบัญชาการของฮิตเล่อร์เมื่อตอนเริ่มสงครามโลกครั้งที่สอง หลังจากการทัพโปแลนด์เสร็จสิ้นลงแล้ว รอมเมลได้ขอให้ฮิตเล่อร์แต่งตั้งตนเป็น ผบ. พล. ยานเกราะซึ่งฮิตเล่อร์ก็แต่งตั้งให้ตามประสงค์ ด้วยความที่มีหัวคิดใหม่ ถึงแม้จะเป็นทหารราบก็สนใจในเรื่องรถถัง ได้คัดค้านพวกนิยมการใช้รถถังแบบเก่า ๆ อยู่เสมอมา ยิ่งได้เห็นการใช้รถถังของเยอรมันในสงครามโปแลนด์เป็นตัวอย่าง รอมเมลก็ยิ่งมีความคิดที่จะใช้รถถังโลดโผนยิ่งขึ้น

รอมเมลได้รับแต่งตั้งเป็น ผบ.พล.ยานเกราะที่ ๗ และได้นำกองพลนี้เข้าทำการยุทธ์ในยุทธภูมิด้านตะวันตก กองพลของรอมเมลได้แสดงบทบาทอันสำคัญยิ่งในการเจาะทะลุทะลวงแนวที่มั่นฝ่ายพันธมิตรที่แม่น้ำเมอส และรุกตะลุยต่อไปจนถึงฝั่งช่องแคบอังกฤษ ขั้นต่อไปกองพลนี้ได้บุกตะลุยเจาะแนวรบฝรั่งเศสที่แนวแม่น้ำซอมม์ เข้าไประหว่างอับเบอวิล์ลกับอาเมียวส์ แล้วบุกต่อไปยังแม่น้ำแซนใกล้เมืองรวง การบุกอย่างพายุบุแคมของรอมเมลครั้งนี้ ทำให้กองพลยานเกราะที่ ๗ ของรอมเมลได้รับสมญานามว่า "กองพลปีศาจ" แต่บัดนั้นมา

ต้นปี ๑๙๔๑ ฮิตเล่อร์ตกลงใจจะส่งกองพลยานเกราะและกองพลยานยนต์ไปแอฟริกาเพื่อช่วยอิตาลีซึ่งเป็นพันธมิตรของเยอรมันในการรุกรานอียิปต์ ฮิตเล่อร์ได้แต่งตั้งให้รอมเมลเป็นแม่ทัพ "กองทัพน้อยแอฟริกา" ไปปฏิบัติการร่วมรบกับกองทัพอิตาลีในแอฟริกา เมื่อ ทน. ยานเกราะซึ่งได้ชื่อว่า "ทน. แอฟริกา" ของรอมเมลเดินทางไปถึงเมืองท่าตริโปลีนั้นปรากฏว่ากองทัพอิตาเลียนละลายหมดแล้ว แต่รอมเมลก็ไม่สะดุ้งสะเทือนต่อสถานะการณ์อันร้ายแรงซึ่งตนเผชิญอยู่ ได้นำ ทน. แอฟริกาของตนเข้าตีกองทัพอังกฤษทันทีที่ขึ้นเหยียบฝั่งทวีปแอฟริกา ขณะนั้นรอมเมลยังไม่สู้ชำนาญในเทคนิคการใช้รถถังเท่าใดนักด้วยซ้ำ แต่รอมเมลมีคุณลักษณะพิเศษประจำตัวคือ เป็นคนชอบรุก ชอบความคล่องแคล่ววรวดเร็วและชอบจู่โจม ดังนั้นจึงไม่ประหลาดเลยที่รอมเมลสั่งเข้าตีกองทัพอังกฤษโดยไม่ลังเลหรือรั้งรอเลย ขณะนั้นกองทัพอังกฤษกระจายกำลังเป็นส่วนย่อยไล่ติดตามอิตาลีมา รถถังอังกฤษส่วนมากบอบช้ำชำรุดทรุดโทรมด้วยการไล่ติดตามมาเป็นระยะทางไกล เมื่อเยอรมันเข้าตีอังกฤษก็หันหลังวิ่งหนีกรูดจากซีเรไนการวดเดียวเข้าสู่พรมแดนอียิปต์

การทัพในแอฟริกาซึ่งกระทำกันต่อมาเป็นเวลานานนั้น ทำให้ชื่อเสียงของรอมเมลโด่งดังยิ่งขึ้นทุกที ทหารในกองทัพที่ ๘ อังกฤษพากันรักใคร่และนิยมชมชื่นในตัวรอมเมลมากกว่าที่นิยมชมชื่นในแม่ทัพของตนเองเสียอีก ชื่อเสียงของรอมเมลรุ่งโรจน์สูงสุดในฤดูร้อนปี ๑๙๔๒ ซึ่งครั้งนั้นรอมเมลได้ตีกองทัพที่ ๘ ของอังกฤษแตกไม่มีชิ้นดีระหว่างกาซาลากับโทบรุก และขับไล่กองทัพอังกฤษที่เหลือตายไปจนมุมอยู่ที่ปากน้ำไนล์

พล.อ. ออคินเลค ผบ. สูงสุดทหารอังกฤษในตะวันออกกลางได้โดดเข้ามาเป็น มท.ท. ๘ ที่ระส่ำระสายแล้วนี้ด้วยตนเอง และต้อนทหารใน ท.๘ ที่ขวัญหนีดีฝ่อแล้วนี้เข้าประจำแนวที่มั่นที่เอลอาลาเมน ข้างฝ่ายรอมเมลเองก็หมดแรงขาดแคลนทั้งเสบียงอาหารและยุทโธปกรณ์ แต่กระนั้นรอมเมลก็ยังพยายามเข้าตีอีกถึงสองครั้ง แต่ไม่สำเร็จเลยต้องถอย

รอมเมลยังเชื่อมั่นว่า ถ้าได้พยายามเข้าตีอีกเป็นครั้งที่สามคงจะประสบผลสำเร็จ แต่ความหวังนี้ก็ค่อยละลายหายไปทุกวัน เพราะต้องใช้เวลาล่วงไปวันแล้ววันเล่าในการรวบรวมเสบียงอาหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ ระหว่างที่รอมเมลต้องหยุดรออุปกรณ์นี้เอง กองทัพอังกฤษก็ได้รับกำลังเพิ่มเติมจากเมืองแม่ด้วยกองพลที่สดชื่นอีกหลายกองพล นอกจากนั้นยังมีการเปลี่ยนตัวแม่ทัพนายกองกันขนานใหญ่ เชอร์ชิลล์ส่งอะเล็กซานเดอร์มาเป็น ผบ. ทหารสูงสุดภาคตะวันออกกลางแทนออคินเลคและสั่งมอนตโกเมอรี่มาเป็น มท.ท. ๘ เพื่อรับมือกับรอมเมล รอมเมลไม่รีรอลงมือเข้าตีก่อนทันทีเมื่อปลาย ส.ค. แต่ก็ตีไม่สำเร็จ ทั้งสองฝ่ายหยุดเผชิญหน้ากัน ต่างฝ่ายต่างตระเตรียมปรับปรุงกำลังอยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งสัปดาห์สุดท้ายของเดือน ต.ค. มอนตโกเมอรี่ก็เป็นฝ่ายลงมือเข้าตีก่อนบ้าง มอนตโกเมอรี่มีกำลังเหนือกว่ารอมเมลอย่างท่วมท้นทั้งกำลังทางอากาศ, กำลังยิงของปืนใหญ่และกำลังรถถัง ทั้งสองฝ่ายสู้รบกันอย่างหนักตลอดเวลาหนึ่งสัปดาห์เต็ม ๆ ในที่สุดรอมเมลก็ต้องถอยกรูดไปเป็นระยะทางกว่าพันไมล์เข้าไปสู่ด้านตะวันตกสุดของลิบยา ทั้งนี้เพราะไม่เพียงแต่อังกฤษมีกำลังเหนือกว่าทุกอย่างเท่านั้น เรือลำเลียงน้ำมันข้ามทะเลเมดิเตอเรเนียนเพื่อมาใช้กับรถถังเยอรมันนั้น ยังถูกเรือใต้น้ำอังกฤษจมเสียเป็นอันมาก ทำให้รถถังเยอรมันต้องขาดแคลนน้ำมัน กองทัพเยอรมันจึงหมดหวังที่จะต้านทานกองทัพอังกฤษได้โดยสิ้นเชิง

ความผิดหวังซ้อน ๆ กัน ทำให้รอมเมลทรุดโทรมลงทั้งร่างกายและจิตใจ จนถึงกับล้มป่วยลง และต้องไปรักษาตัวอยู่เวียนนา ภายหลังที่เข้าตีอังกฤษไม่สำเร็จเมื่อปลายเดือน

ส.ค. นั้น พอรอมเมลทราบข่าวว่ามอนตโกเมอรี่เริ่มกลับทำการรุกเมื่อปลาย ต.ค. รอมเมลก็บินกลับจากเวียนนาไปแอฟริกาทันที ทั้ง ๆ ที่สุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจยังทรุดโทรมเต็มที มิใยบรรดานายแพทย์ทั้งหลายจะห้ามปราม รอมเมลก็หาฟังไม่ แม้แต่ยังป่วยอยู่เช่นนั้น รอมเมลก็ยังสามารถนำกองทัพถอยเป็นระยะทางกว่าพันไมล์ ได้โดยเรียบร้อย และในเดือน มี.ค. รอมเมลก็ต้องกลับไปนอนรักษาตัวในโรงพยาบาลอีก

นับแต่การยุทธที่อาลาเมนเป็นต้นมา รอมเมลก็กลายเป็นวีระบุรุษ ซึ่งทหารใน ท. ๘ ของอังกฤษชื่นชมยกย่องเป็นอย่างยิ่ง ความนิยมชมชื่นของทหารใน ท. ๘ อังกฤษที่มีต่อรอมเมลนั้นมีมากจนถึงกับบัญญัติศัพท์ใหม่ขึ้นใช้ คือไม่ว่าอะไรที่ทำได้ดีแล้ว ทหารใน ท. ๘ อังกฤษก็บอกว่า "นี่ไง ทำอย่างรอมเมลเทียวละ" ดังนั้นพอมอนตโกเมอรี่เข้ามารับตำแหน่ง มท.ท. ๘ งานแรกและเป็นงานหนักไม่น้อยที่มอนตโกเมอรี่ต้องทำ คือต้องทำให้ทหารใน ท. ๘ เสื่อมความนิยมในตัวรอมเมลลง และหันมานิยม "มอนตี้" แทน แต่ทำไปทำมามอนตโกเมอรี่เอง ก็นิยมชมชื่นในตัวรอมเมลไปเองด้วย ถึงกับหารูปรอมเมลมาติดไว้กับโต๊ะที่ทำงานของตนเต็มไปหมด

เพราะเหตุใด ทหารทั้งหมดใน ท. ๘ อังกฤษ ตลอดจนจอมพลมอนตโกเมอรี่แม่ทัพจึงนิยมยกย่องนับถือรอมเมลซึ่งเป็นแม่ทัพฝ่ายปรปักษ์กับตนยิ่งนัก ทั้งนี้ก็เพราะรอมเมลแม่ทัพและกองทัพน้อยแอฟริกาของเยอรมันนั้นแพ้เปรียบ ท.๘ อังกฤษทุกประตู ตัวรอมเมลแม่ทัพเองป่วยสุขภาพทรุดโทรมมากนั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งก็คือ ทน. แอฟริกาขาดแคลนอย่างยิ่งทั้งทางกำลังพลและทั้งน้ำมันที่จะใส่รถถัง คุณลักษณะที่เด่นที่สุดของรอมเมลนั้น คือสามารถเข้าตีข้าศึกได้ด้วยกำลังที่น้อยกว่าข้าศึกหลายเท่า และทำได้โดยไม่มีกำลังอากาศสนับสนุนเลย ไม่เคยมีนายพลผู้ใดทั้งฝ่ายพันธมิตรและฝ่ายเยอรมันทำเช่นนี้ได้มาก่อนเลย

รอมเมลพยายามทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตนเอง และไปอำนวยการรบด้วยตนเองแทบทุกหนทุกแห่ง จนขาดการติดต่อกับกองบัญชาการของตนเองบ่อย ๆ บางครั้งฝ่ายเสนาธิการต้องการตัวแม่ทัพของตนอย่างยิ่ง แต่ก็หาตัวแม่ทัพของตนไม่เจอ ไปควบรถอยู่ที่ไหนไม่มีใครรู้ และราวกับรอมเมลมีญาณวิเศษ ตรงไหนที่เป็นจุดแตกหักขั้นเป็นขั้นตายรอมเมลมักจะไปโผล่ขึ้นตรงนั้นราวกับปาฏิหาริย์ และให้ข้อตกลงใจในขณะคับขันที่สุดได้ทันท่วงที รอมเมลเปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาของตนปฏิบัติการตามที่ตนเห็นว่าดีที่สุด เหมาะสมที่สุดได้โดยเสรี

เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงความสามารถได้โดยเต็มที่ ซึ่งนายพลเป็นอันมากไม่เคยแม้แต่คิดที่จะทำเช่นนั้น ผลก็คือ ผู้ใต้บังคับบัญชาของรอมเมลรักและบูชารอมเมลเหลือเกิน และไม่เพียงแต่ทหารเยอรมันเท่านั้นที่รักรอมเมล แม้ทหารอิตาเลียนก็พากันรักและบูชาด้วย เพราะทหารอิตาเลียนไม่เคยพบเห็นผู้บังคับบัญชาของตนเป็นดังรอมเมลนี้เลย ท่านเห็นประหลาดหรือไม่ที่แม่ทัพเยอรมันผู้หนึ่งสามารถทำให้ทหารเยอรมัน, ทหารอังกฤษ และทหารอิตาเลียนมารุมกันรักและบูชา

ในทางยุทธวิธีนั้น รอมเมลมีชื่อเสียงยิ่งในทางหลอกล่อข้าศึก ในการเข้าตีครั้งแรกในแอฟริกา รอมเมลส่งรถถังทั้งหมดออกปฏิบัติการรุกอย่างรวดเร็วและรุนแรงจนกระทั่งรถถังจำนวนมากหลงกระเจิงไปในทะเลทราย คุมกันไม่ติด พอถึงแนวที่มั่นตั้งรับของอังกฤษกำลังรถถังที่จะเข้าตีก็ไม่พอ เพราะหลงไปในทะเลทรายเสียเป็นอันมาก รอมเมลส่งรถบรรทุกออกวิ่งให้ฝุ่นทรายตลบไปหมด เพื่อกำบังกำลังอันแท้จริงของรถถังของตน ทหารอังกฤษเห็นฝุ่นตลบมาทุกทิศทุกทางเช่นนั้นก็นึกว่าแย่แล้ว เลยถอยกรูดไป

ที่ยกตัวอย่างมานั้นเป็นการใช้รถถังอย่างห้าวหาญของรอมเมล บางครั้งรอมเมลก็ไม่ใช้รถถังวิธีนี้ แต่ใช้เป็นเหยื่อล่อให้รถถังอังกฤษเข้ามาติดกับก็หลายครั้ง กล่าวคือ ซุ่ม ปตถ. ไว้หนาแน่น ณ พื้นที่บริเวณหนึ่งแล้วส่งรถถังไปล่อให้รถถังอังกฤษไล่ตามเข้ามาตายด้วย ปตถ. ที่ซุ่มไว้นั้น "ยุทธวิธีรอมเมล" นี้ต่อไปกองทัพต่าง ๆ ทั้งฝ่ายพันธมิตรและฝ่ายเยอรมันได้จำเอาไปใช้กันอย่างกว้างขวางตลอดสงครามโลกครั้งที่สอง

เมื่อรอมเมลต้องจากแอฟริกาไปรักษาตัวในกรุงเวียนนาเพราะล้มป่วยนั้น ทหารอังกฤษผู้เป็นข้าศึกของรอมเมลพากันเสียใจราวกับขาดญาติพี่น้องที่สนิทผู้หนึ่งไป ทั้งนี้ นอกจากความนิยมในบุคลิกอันห้าวหาญของยุทธวิธีอันโลดโผนของรอมเมลแล้ว การที่รอมเมลให้การเลี้ยงดูเชลยศึกอังกฤษเป็นอย่างดีก็เป็นเครื่องประทับใจทหารอังกฤษเป็นส่วนมากอีกด้วย

ปี ๑๙๔๔ รอมเมลมาเป็นแม่ทัพหมู่กองทัพซึ่งประจำอยู่ริมฝั่งช่องแคบอังกฤษ เพื่อรอรับการบุกยกพลขึ้นบกของฝ่ายแองโกล–อเมริกัน ณ ที่นี้ รอมเมลขึ้นตรงต่อจอมพลฟอน-รุนดสเตดต์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดเยอรมันในแนวรบด้านตะวันตก รุนดสเตดต์และรอมเมลมีความเห็นขัดกันอย่างตรงข้าม ในการพิจารณาว่าข้าศึกจะยกพลขึ้นบกบริเวณไหน และวิธีที่ดี

ที่สุดในการที่จะต่อต้านการยกพลขึ้นบกของฝ่ายแองโกล–อเมริกันนั้นควรจะทำวิธีใด รุนด-สเตดต์เห็นว่าวิธีที่ดีที่สุดคือตั้งรับในทางลึก และเมื่อข้าศึกยกพลขึ้นบกมาเต็มที่แล้วก็จะตีโต้ตอบอย่างแรง รอมเมลไม่เห็นด้วยในการที่จะปล่อยให้ข้าศึกขึ้นบกมาได้จนหมดแล้วจึงตีโต้ตอบ แต่เห็นว่าควรจะหยุดยั้งการบุกเสียแต่ต้นอย่าให้ขึ้นมาตั้งตัวติดบนฝั่งได้ เรื่องตำบลที่ข้าศึกจะยกพลขึ้นบกก็เหมือนกัน รุนดสเตดต์เห็นว่าข้าศึกคงจะยกพลขึ้นบกตรงช่องแคบที่สุดของช่องอังกฤษ คือ ระหว่างแม่น้ำซอมม์และเมืองกาเลส ส่วนรอมเมลเห็นว่าข้าศึกน่าจะยกพลขึ้นบกที่นอรมังดี ระหว่างคังและแชร์บูร์ก ซึ่งรอมเมลเป็นฝ่ายคาดถูก

ระหว่างสี่เดือนก่อนที่สัมพันธมิตรจะยกพลขึ้นบกนั้น รอมเมลใช้ความอุตสาหะวิริยะสูงสุดในการเสริมสร้างป้อมปราการชายฝั่งบริเวณนอรมังดี ซึ่งใคร ๆ พากันละเลยมัวแต่ไปเตรียมรับทางด้านคาเลสกันเสียหมด แต่ก็เป็นโชคดีของฝ่ายแองโกล–อเมริกันอีก เพราะปรากฏว่าอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการสร้างที่มั่นตั้งรับ ณ ที่นั่นขาดแคลนเป็นอันมาก เครื่องกีดขวางใต้น้ำและป้อมปราการชายฝั่งจึงยังไม่สมบูรณ์เลย

บรรดานายพลเยอรมันทั้งหลายล้วนแต่เห็นด้วยกับแผนของรุนดสเตดต์ทั้งนั้น คือตั้งรับในทางลึก เก็บกองหนุนไว้อยู่ห่างไกลจากชายฝั่ง และจะใช้กองหนุนนี้ออกตีโต้ตอบอย่างใหญ่ตรงตำบลและเวลาที่เลือกไว้ และไม่เห็นด้วยกับรอมเมลที่จะใช้กำลังทั้งหมดยึดหัวหาดนอรมังดีอย่างเหนียวแน่นตั้งแต่ต้น ยิ่งกว่านั้นยังว่ากันอีกว่า รอมเมลไม่เคยไปรบในรัสเซีย จึงเลยไม่รู้ความสำคัญของการตั้งรับในทางลึกซึ่งรัสเซียทำให้เยอรมันดู

แผนของรุนดสเตดต์นั้นก็ยึดหลักมาตรฐานของวิชายุทธศาสตร์นั่นเอง แต่เมื่อคิดดูถึงกำลังของฝ่ายพันธมิตรว่าใหญ่โตเพียงไร ทั้งฝ่ายพันธมิตรยังมีกำลังทางอากาศเหนือกว่าเป็นอันมาก และเมื่อยกพลขึ้นบกมาแล้วก็มีพื้นที่กว้างพอที่จะดำเนินกลยุทธใด ๆ ก็ได้แล้ว ก็ให้สงสัยว่าการตีโต้ตอบอย่างใหญ่ของฝ่ายเยอรมันที่คิดจะทำนั้น จะสามารถหยุดข้าศึกซึ่งรุกลึกเข้ามาในฝรั่งเศสได้หรือไม่ ในสถานะเช่นนี้จึงเห็นว่ารอมเมลน่าจะคิดถูกอีก คือไม่ยอมให้ฝ่ายพันธมิตรตั้งตัวติด ไม่ให้พันธมิตรสามารถสร้างหัวหาดใหญ่โตขึ้นที่ชายฝั่งได้ รอมเมลทำตามความคิดของตนทันทีในวันแรก ๆ ที่พันธมิตรยกพลขึ้นบก แต่ที่รอมเมลไม่สามารถตรึงข้าศึกให้หยุดได้นั้นไม่ใช่ความผิดของรอมเมลเลย แต่เป็นเพราะ บก. สูงสุดเยอรมันไม่

ถอนกำลังจากคาเลส์มาช่วยด้านนอรมังดี โดยที่ บก. สูงสุดเยอรมันยังเชื่ออยู่ว่าที่สัมพันธมิตรบุกที่นอรมังดีนั้นเป็นการบุกด้านรอง และยังคงเชื่อว่าการบุกด้านหลักซึ่งจะยิ่งใหญ่กว่าด้านนอรมังดีนั้น พันธมิตรคงจะทำระหว่างเลอฮาฟว์สและคาเลส์ ยิ่งกว่านั้นกองหนุนทั่วไปทางแนวรบด้านตะวันตกนี้ก็ยังมีไม่พออีกด้วย

ทั้งรุนดสเตดต์และทั้งรอมเมลเห็นว่า การที่จะหยุดข้าศึกที่ยกพลขึ้นบกที่นอรมังดีให้หยุดอยู่กับที่นั้นไม่สามารถทำได้แล้ว ถ้าได้ถอนตัวทันท่วงทีก็จะสามารถถอยไปตั้งตัวรับข้าศึกได้ที่แนวแม่น้ำแซน และต่อไปก็ไปตั้งรับที่แนวพรมแดนเยอรมันซึ่งจะต้านทานได้เป็นเวลานาน แต่ฮิตเล่อร์ไม่ยอมให้ถอยเลยเป็นอันขาด และไม่ยอมให้แม่ทัพนายกองคนใดในแนวรบด้านตะวันตกมีเสรีที่จะสั่งถอยได้โดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากฮิตเล่อร์ แม้การถอยนั้นจะเป็นการถอยมาเพียงไม่กี่ไมล์ก็ตาม ผลก็คือ บรรดากองพลต่าง ๆ ของเยอรมันถูกทำลายแหลกพินาศ และในที่สุดต้องถอยกรูดอย่างตั้งตัวไม่ติด

ทั้งรุนดสเตดต์และทั้งรอมเมลซึ่งเคยมีความคิดขัดแย้งกันอยู่เสมอนั้น มาคราวนี้มามีความเห็นตรงกันได้ ประการหนึ่ง คือเห็นว่านโยบายของฮิตเล่อร์นั้นหมดหวังลงโดยสิ้นเชิงแล้ว และด้วยความเห็นตรงกันในข้อนี้เอง ทำให้ขุนศึกเยอรมันทั้งสองกลมเกลียวปรองดองกันเป็นอันดี เมื่อปลายเดือน มิ.ย. ทั้งสองคนขอร้องให้ฮิตเล่อร์มาดูเหตุการณ์ด้วยตนเองที่ฝรั่งเศส ฮิตเล่อร์ก็มาพบรุนดสเตดต์และรอมเมลที่ซัวซองส์ แต่ฮิตเล่อร์ก็ยังปฏิเสธคำขอร้องของขุนศึกทั้งสองที่ขอถอยไปอยู่หลังแนวแม่น้ำออร์น แต่ฮิตเล่อร์ก็ยังยืนกรานไม่ยอมให้ถอยอยู่นั่นเอง ซ้ำยังพยายามเปลี่ยนตัวแม่ทัพขึ้นกลางศึก คือสั่งให้จอมพลฟอนคลูชแม่ทัพด้านตะวันออก มาเป็นแม่ทัพด้านตะวันตกแทนรุนดสเตดต์

ตกมาถึงตอนนี้ รอมเมลก็สุดที่จะอดกลั้นทนดูความพินาศของเยอรมันทั้งชาติต่อหน้าต่อตาไม่ได้อีกต่อไป รอมเมลถึงกับกล่าวอย่างเปิดเผยต่อผู้ใต้บังคับบัญชาของตนว่า ความหวังที่จะให้ชาติเยอรมันรอดในครั้งนี้อยู่ที่จัดการให้ฮิตเล่อร์พ้นอำนาจไปยิ่งเร็วเท่าใดยิ่งดีเท่านั้น แล้วก็ทำสัญญาสงบศึกกันทันที และในการวางแผนปลิดชีวิตฮิตเล่อร์ด้วยลูกระเบิดเมื่อวันที่ ๒๐ มิ.ย.นั้น รอมเมลก็มีส่วนร่วมมือด้วย

สามวันก่อนหน้าวันที่ ๒๐ มิ.ย. นั้น รอมเมลกำลังขับรถไปตามถนนสายหนึ่งใกล้แนวรบ พอดีเครื่องบินพันธมิตรบินมาเห็นเข้าก็ถาลงโจมตี รถที่รอมเมลนั่งไปคว่ำ รอมเมลกระเด็นตกรถศีรษะฟาดดินจนกะโหลกศีรษะร้าว ตรงที่รอมเมลถูกโจมตีจนรถคว่ำนี้ เป็นหมู่บ้านที่มีชื่อมาเข้ากับเหตุการณ์อย่างประหลาด คือชื่อหมู่บ้านแซงฟอยต์เดอมอนตกอมเมอรี่ รอมเมลถูกนำส่งโรงพยาบาลในปารีส และเมื่ออาการค่อยดีขึ้นแล้วก็กลับไปพักที่ฟื้นที่บ้านของตนที่อูล์ม ตอนนี้เองที่ตำรวจเกสตาโปสืบได้หลักฐานว่า รอมเมลร่วมคิดร้ายต่อฮิตเล่อร์ด้วยฮิตเล่อร์ส่งนายพลสองคนมาหารอมเมลที่บ้านส่งหนังสือของฮิตเล่อร์ให้รอมเมล ซึ่งในหนังสือนั้นฮิตเล่อร์บอกให้รอมเมลเลือกเอาว่าจะดื่มยาพิษตาย หรือจะไปขึ้นศาลที่เบอร์ลิน นายพลทั้งสองนั้นพารอมเมลนั่งรถขับออกจากบ้านไป และพากลับมาส่งยังโรงพยาบาลแห่งหนึ่งในเมืองอูล์ม ภายหลังที่รอมเมลถึงแก่กรรมสนิทแล้ว มีการประกาศเป็นทางการว่า รอมเมลถึงแก่กรรมโดยเส้นโลหิตในสมองแตก เนื่องจากอุบัติเหตุซึ่งได้รับมาโดยรถคว่ำคราวนั้น และรัฐเป็นผู้จัดงานศพให้อย่างสมเกียรติ

เท่านั้นเอง นายทหารแท้ผู้หนึ่งก็จบชีวิตลง นายทหารผู้เป็นที่รักของทหารไม่แต่ทหารเยอรมัน แม้แต่ทหารข้าศึกก็รักใคร่บูชา นายทหารผู้เป็น "ขุนศึกผู้ยิ่งใหญ่" ผู้หนึ่งในประวัติศาสตร์.

(จากหนังสือเสนาธิปัตย์ ปีที่ ๑๐ เล่มที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๐๐ หน้า ๒๙)

ไป - เห็น - เล่า

"กงรถ"

ตอนที่ ๑ ภาคอีสาน

เรื่องที่ ๒ — สุรินทร์, ช่องจอม, ศรีสะเกษ, ปราสาทหินเขาพระวิหาร

จันทร์ ๔ ก.พ. เราตื่นแต่เช้ามืด แต่งตัวเก็บของลงกระเป๋า แล้วขึ้นรถไปสถานีรถไฟ บรรจุท้องให้เต็มด้วยไข่ลวก และกาแฟแล้วก็ไปขึ้นรถ เพื่อเดินทางไปสุรินทร์ต่อไป

๐๗.๒๐ ขบวนรถธรรมดาเคลื่อนออกจากสถานีนครราชสีมา **พ.อ. เจริญ กาญจนเสถียร เสธ. พล. ๓** ร่วมเดินทางไปกับเราด้วย คอยชี้แจงแนะนำสิ่งต่าง ๆ ที่เราสนใจใคร่ทราบ ทำให้เราได้รับความรู้ความคิดเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก

เรานั่งรถผ่านไปในความแห้งแล้งอย่างยิ่ง ของที่ราบสูงภาคอีสาน มองต้นไม้ใบหญ้าสองข้างทาง ซึ่งซังกะตายยืนต้นต่อสู้ธรรมชาติอยู่อย่างทรหดแล้วก็ใจแห้ง **น้ำ! น้ำ! น้ำ!** อยู่ไหน? น้ำอันจะหล่อเลี้ยงดินแดนอันกว้างใหญ่ผืนนี้ให้มีชีวิตขึ้น มองไปรอบตัว เราจะไม่ได้ประสพพบเห็นกับความชุ่มชื่นเขียวชอุ่มของบรรดาพฤกษชาติติณชาติ เหมือนดังที่เราเห็นในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้เลย เพราะความทารุณของธรรมชาติเช่นนี้ จึงทำให้ชนชาวภาคนี้แข็งแกร่งบึกบึน ทรหดอดทน จนปรากฏเกียรติคุณเป็นที่ทราบทั่วกันว่า บรรดาทหารไทยด้วยกันแล้ว ทหารภาคอีสานเป็นทหารที่มีค่าสูงกว่าทหารของภาคใดๆ

ทหารของภาคนี้ ทนแดด, ทนฝน, ทนร้อน, ทนหนาว, กินง่าย, นอนง่าย, ทรหดอดทน, ไม่หยิบหย่งกรีดกราย ถ้าทำให้เขารักได้เขาจะภักดีจนตายแทนได้ทีเดียว สมัยข้าพเจ้าเป็น ผ.บ. หมวดอยู่ ๔ ปีเต็ม ๆ ที่นครราชสีมา เวลาฝึกสั่ง **"เพิ่ม"** เขายกเหล็กคัดท้ายไป **"ลด"** เขาก็จะถูกข้าพเจ้าลงโทษให้เขกเหล็กคัดท้าย เวลาสอน ๘๐% อ่านเขียนหนังสือไม่ได้ก็เคี่ยวเข็ญกันจนอ่านออก เขียนได้ ข้าพเจ้าถือไม้บรรทัดให้เขาแบมือออกมาตีมือกันเหมือนเด็ก ๆ ร้องไห้ฟูกฟาดกันไปทีเดียว ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นข้าพเจ้าอายุน้อยกว่าเขา

หลายคน เคี่ยวเข็ญกันแต่เช้ามืดหัวไม่วางหางไม่เว้นจนเป่าแตรนอน เพื่อที่ให้เขาเป็นทหารที่ดีของชาติ แต่ทุก ๆ คนก็จงรักภักดีต่อข้าพเจ้า ไม่มีใครโกรธใครเกลียดข้าพเจ้าเลย นึกถึงสมัยนั้น ด้วยเงินเดือนเพียง ๘๐ บาท ข้าพเจ้าสามารถซื้อเสื้อเชิ้ตผ้าลินินเนื้อดีแจกทหารได้ทั้งกองร้อยเป็นรางวัลเมื่อเขาทำดี ครั้นมาบัดนี้ด้วยเงินเดือนมากกว่า ๘๐ บาทหลายเท่า ข้าพเจ้าจะซื้อเสื้อเชิ้ตใส่เองสักตัวหนึ่งต้องคิดแล้วคิดอีก ดูแล้วดูอีก จับแล้วจับอีก ต่อแล้วต่ออีก โลกช่างเจริญรวดเร็วเสียจริง ๆ

ก่อนเที่ยงเราก็ถึงสถานีสุรินทร์ กม. ที่ ๔๒๐ ของทางรถไฟสายอีสาน ณ ที่นั้น **พ.ท. สวัสดิ์ โสตถิอำรุง** ผบ. ร. ๑๖ พัน ๑ และ ผบ. จว. ทบ. สุรินทร์ ซึ่งขณะนั้นเป็น นฝก. ร.ร. ผสมเหล่า และล่วงหน้ามาก่อน พร้อมด้วย **พ.ต. มานพ วิรุฬหะ** รอง ผ.บ. พัน และนายทหารแห่งกองพันนั้นมาคอยรับ พาเราขึ้นรถไปสู่ค่ายทหารซึ่งสร้างขึ้นใหม่ จว. ทบ. สุรินทร์จัดเลี้ยงอาหารกลางวันแบบปาร์ตี้เราอย่างอิ่มหนำสำราญจนขนาดถ้าจะกินกันให้พุงแตกแล้วของก็ยังเหลือ ผบ. จว. ทบ. สุรินทร์ซึ่งเป็นพระภูมิเจ้าที่ท่านบอกว่านานทีปีหนเราจึงจะไปสักที และขณะนั้นท่านก็เป็นลูกในเครือ รร. เสนาธิการ ทบ. เหมือนกัน **ร.ท. ผ่อง พ่วงดวงงาม** พลา ฯ ของท่านซึ่งเคยร่วมสมรภูมิท่าแพมากับข้าพเจ้าเมื่อ ๘ ธ.ค. ๘๔ จึงเลี้ยงเราอย่างไม่ยอมแพ้ทีเดียว ท่านรองก็ดีเหลือใจรักแรงแข็งขอบต้อนรับอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดแก่เหนื่อยอย่างเต็มอกเต็มใจเห็นได้ชัด

๑๔.๐๐ เราขึ้นรถของ จว. ทบ. สุรินทร์ไปดูช่องจอม ระยะทางจากสุรินทร์ถึงช่องจอม ๗๒ กม. ทางลงหินลูกรังดีตลอด สองข้างทางเป็นนาสลับป่า เมื่อใกล้ช่องเข้าไปทางจะขึ้นลาดชันขึ้นทุกที และเป็นป่ามากขึ้นทุกที ตลอดทางมีสะพานเป็นอันมากซึ่งยังเป็นสะพานชั่วคราวยังไม่เป็นสะพานถาวร ลองพยายามนับดู ดูเหมือนมีกว่า ๕๐ สะพาน เราผ่านด่านไปจอดรถตรงพรมแดนแล้วลงเดินเข้าไปในช่อง เมื่อลอดช่องเข้าไปแล้วกลับหลังหันหันมาดูช่อง อ้อ ช่องจอมทางออกจากสุรินทร์ไปสู่เขมรต่ำเป็นอย่างนี้เองแหละหนอ

ดูกันเต็มตาแล้วเราก็พากันกลับเมื่อผ่านด่านนายด่านได้กรุณาชวนเราลงดื่มน้ำ และเล่าให้ฟังว่า เขาอยู่กลางดงมาเลเรีย ซึ่งเราดูแล้วก็เห็นว่าเขาอยู่กลางดงจริง ชาวบ้านแถบนั้นได้อาศัยกวินินและอาเตบรินจากเขาช่วยชีวิตไว้ได้มาก ฟังเขาแล้วเห็นใจเหลือเกิน หน้าที่

บังคับให้เขาต้องอยู่กลางดงอันเต็มไปด้วยมาเลเรีย และด้วยมนุษยธรรมของผู้รับการศึกษาดีแล้ว ได้ช่วยให้ชาวบ้านได้เป็นสุขไปด้วยเพราะยาของเขา

จากด่านเราก็มุ่งกลับมายังอำเภอปราสาท ซึ่งอาหารเย็นจะรอเราอยู่ที่นั้น ขากลับพลขับขับราวกับจะบิน ระยะจากช่องกลับมายังอำเภอปราสาทเป็นระยะ ๕๐ กม. เขาใช้เวลา "บึ่ง" รถ ๕๐ นาทีพอดี เมื่อคิดถึงเวลาที่เขาต้องเบารถลงนิดหน่อยตามสะพานต่าง ๆ ซึ่งมีเป็นอันมาก และตามโค้งเลี้ยวต่างๆ แล้ว ก็จะเป็นเวลาที่เขาพารถมาไม่ต่ำกว่า ๘๐ กม./ชม. พวกเราในรถถูกรถพัดสบักสบอมไปตาม ๆ กัน ทั้ง ๆ ที่เราแหกปากร้องขอความกรุณาให้เขาลดความเร็วลงบ้าง เพราะไม่มีใครพ่อแม่ตายที่ไหน เขาก็ไม่ฟังเสียง คงห้อตะบึงอย่างหูดับตับไหม้ตลอดทาง

พ.ท. ม.ล. ไพบูลย์ อิศรางกูร ซึ่งนั่งอยู่ท้าย รถพัดเสียจนริดสีดวงกำเริบต้องป่วยเออ! รถกุดังบรรทุกนายทหาร พ.ท. เต็มขั้นกับเกือบเต็มขั้นทั้งนั้นแน่นเอียด แต่ละคนอยู่ในสำนักซึ่งโลกนิยมว่าเป็นสมองของกองทัพ รถกุดังนั้นควบด้วยความเร็ว ๘๐—๙๐ กม./ชม. บนทางอันเต็มไปด้วยสะพาน พอถึงอำเภอปราสาทเราพากันถอนใจ และแย่งกันฟ้อง ผบ. จว. ทบ. สุรินทร์ ซึ่งท่านตามไปในรถอีกคันหนึ่ง และรถคันนั้นบังเอิญไปเครื่องเสียเสียกลางทาง ท่านเลยคอยอยู่ที่อำเภอปราสาท ท่านโกรธเป็นกำลัง เพราะท่านเองสั่งไว้เด็ดขาดห้ามไม่ให้ขับเกิน ๖๐ กม./ชม.

ที่อำเภอปราสาท นายอำเภอเตรียมการต้อนรับเราอย่างแข็งแรง ติดธงทิวและไฟฟ้าซึ่งทำกระแสไฟด้วยเครื่องทำไฟขนาดย่อม ๆ แม่โขงกับโซดาเราเอาของเราไปจากสุรินทร์ กับแกล้มและกับข้าวอันโอชา ท่านข้าหลวงสุรินทร์ร่วมกับนายอำเภอเป็นผู้จัด อาหารอันโอชามื้อนั้นทำให้เราลืมความที่เกือบจะเอาชีวิตมาทิ้งโดยรถบินเสียที่ช่องจอม และกลับไปหลับสนิทและเป็นสุขที่ค่ายทหารสุรินทร์

ศรีสะเกษ ปราสาทหินเขาพระวิหาร

รุ่งขึ้นเช้า วันอังคาร ๕ ก.พ. ๙๕ เราตื่นแต่เช้า เจอเอาหารเช้าไข่ไม่อั้นกาแฟไม่อั้นของ จว. ทบ. สุรินทร์เข้าอีก หลังอาหารเช้าพวกเราบางส่วนก็เข้าไปชมตลาดสุรินทร์ซึ่ง

กล่าวอย่างคนกรุงเทพ ฯ กล่าวก็ว่า *"ไม่มีอะไร"* บางพวกก็ตั้งวงโจ้บริดจ์บ้าง รามีบ้างไปตามอัธยาศัย

๑๒๐๐ เอาอีกแล้ว จว.ทบ. สุรินทร์เลี้ยงอีกแล้ว เรากินอาหารกลางวันกันอิ่มหนำสำราญแล้ว ก็ขึ้นรถยนต์ไปสถานีคอยรถไฟ นครราชสีมา-อุบล เพื่อพาเราไปยังศรีสะเกษต่อไป

๑๒๔๔ เราขึ้นรถไฟจากสุรินทร์เพื่อไปศรีสะเกษ รถผ่านไปในความกันดารแห้งแล้งเป็นที่สุด ซึ่งเป็นสภาพโดยทั่วไปของภาคอีสาน.

๑๕๔๔ เราไปถึงศรีสะเกษ กม. ๕๑๕ จากกรุงเทพ ฯ ก่อนรถเข้าเทียบชานชลาสถานีศรีสะเกษ รถผ่านหอพักคุรุสภา ซึ่งทางจังหวัดจัดให้เป็นที่พักก็เห็นโต๊ะอาหารตั้งเป็นทิวแถว ธงทิวปลิวไสว และป้ายคำขวัญต้อนรับ เอาอีกแล้ว พบกับการต้อนรับมโหฬารเข้าอีกแล้ว เสธ.พล. ๓ พี่ชายใหญ่ของเราท่านติดต่อไว้เสียเรียบหมด มือท่านแน่เสียจริง ๆ พอเราลงจากรถ ก็ได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากคณะกรรมการจังหวัด มีนายพินิต โพธิพันธ์ ท่านข้าหลวงประจำจังหวัด (เดี๋ยวนี้เรียกว่าผู้ว่าราชการจังหวัด แต่ตอนนั้นยังเรียกข้าหลวง) เป็นประธาน **นายเปลื้อง ขาวสะอาด** ศึกษาธิการจังหวัดผู้เข้มแข็งมาก จัดลูกเสือมาคอยช่วยเหลือให้ความสะดวกแก่เราตั้งแต่เหยียบแผ่นดินศรีสะเกษจนวันอำลาจากไป พอลงจากรถไฟพ่อลูกเสือน้อย ๆ ก็คว้ากระเป๋าขึ้นแบกออกเดินนำเราลิ่วไปยังที่พัก ท่ามกลางเสียงเพลงมาร์ชกองทัพบก ท่ามกลางประชาชนชาวศรีสะเกษผู้มาต้อนรับ *"ทหารหาญ"* เล่นเอาเราชักกระดากๆ ที่พ่อหนู ๆ มาแบกกระเป๋าให้ พ่อหนู ๆ เหล่านั้นคงได้รับการอบรมมาถึงขนาดทุก ๆ คนสุภาพเรียบร้อย และตั้งอกตั้งใจให้ความสะดวกสบายอย่างขยันขันแข็งและเต็มอกเต็มใจ คนหนึ่งตัวเล็กนิดเดียวหน้าตาคมสันสะอาดสะอ้าน ข้าพเจ้ารู้สึกเอ็นดูถึงกับคุยกับเขาอยู่นานหลายนาที ถามเขาว่าเรียนชั้นไหนเขาตอบว่า *"ม. ๖ ครับ!"* ทำให้ข้าพเจ้าเต็มตื้นด้วยความยินดี หากอนุชนของชาติได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางอย่างทั่วถึง ชาติไทยที่รักของเราคงจะก้าวไกลกว่านี้ไม่ใช่น้อยทีเดียว.

เราเข้าคิวกันเข้าอาบน้ำสบายเนื้อสบายตัว แล้วก็เตรียมแต่งองค์ทรงเครื่องลงไปรับเลี้ยง มองลงไปที่ลานหน้าหอพัก โอ้โฮ เอ้อเฮอ กระโปรงยาวเฟื้อย สีเขียว, แดง, เหลือง, ม่วง, ทุกสี, เต็มไปหมด ไม่ได้การ ขืนทรงชุดขยู้ขยี้ไปกินข้าว เป็นไม่ได้การแน่ เปิดกระเป๋าลากเอาชุดรีดเรียบขึ้นมาเปลี่ยน กำลังคิดว่าจะเอาชุดเก่าไปส่งร้านซักรีดที่ไหนดี เสียง

ก็ดังจากเลาด์สปีกเกอร์ขึ้นมาว่า *"ท่านนายทหารผู้มีเกียรติทั้งหลาย* (นั่นแน่ มีเกียรติกะเขามั่งแล้วไหมล่ะเรา) *เนื่องจากท่านต้องเดินทางมาตลอดเวลา เสื้อผ้าที่ท่านใช้แล้วคงต้องการการซักฟอก เราได้จัดเจ้าหน้าที่ไว้รับเสื้อผ้าที่ท่านจะส่งซักแล้ว โปรดมอบเสื้อผ้าที่ท่านจะซักแก่เจ้าหน้าที่ เราจะจัดการให้อย่างเรียบร้อยโดยไม่คิดมูลค่าแต่อย่างใด"* ท่านศึกษาธิการผู้เข้มแข็งของเรานั่นแหละเป็นผู้ประกาศ ท่านช่างรอบคอบและเห็นใจเราจริง ๆ

แต่งชุดใหม่รีดเรียบ และไม่ลืมแตะน้ำหอมนิดหน่อยแล้วเราก็ป๋อลงมาจากหอพักคุรุสภา คืนนั้น **ท่านขุนภักดี ธำรงค์ฤทธิ์** ข้าหลวงตรวจการมหาดไทยภาค ๓ ซึ่งผ่านมาตรวจการจังหวัดนี้และจะเลยไปดูปราสาทหินเขาวิหารพร้อมกับเราในวันรุ่งขึ้น ก็ได้มาเป็นประธานในการเลี้ยงต้อนรับอยู่ด้วย

ได้เวลาสมควรเราก็เข้านั่งประจำโต๊ะ แต่ละโต๊ะเขาจัดให้สุภาพสตรีของจังหวัดนั้นเข้าประจำ ข้าพเจ้าได้ไปนั่งข้างคุณครูผู้หนึ่งเธอชื่อ **มะลิ ปิยะวงศ์** ประจำหอพักคุรุสภา ศรีสะเกษ เธอเป็นชาวศรีสะเกษอย่างแท้จริง คุยคล่องไม่ขัดเขิน ข้าพเจ้าถามถึงการทำมาหากินของชาวศรีสะเกษ และทุก ๆ เรื่องที่สนใจใคร่ทราบเธอก็ตอบอย่างคล่องแคล่ว แม้แต่หัวหอมกะเทียมของศรีสะเกษ รสหอมฉุนและกลีบโตกว่าที่อื่น ๆ และราคาก็ถูกเพียง กก. ละ ๑ บาทเท่านั้น ข้าพเจ้าก็ได้ทราบจากเธอ แต่เราจนใจที่ไม่สามารถจะหอบกะเทียมศรีสะเกษมาฝากชาวกรุงเทพ ฯ ได้ เพราะเรายังจะต้องตระเวนไปอีกหลายเมืองนัก

ระหว่างรับประทานมีเด็กหญิงน้อยๆ น่ารักของ ร.ร. สตรีประจำจังหวัดมาร้องเพลงน่าฟังให้เราฟัง และมีนักเรียนรุ่นโตมาร้องเพลงให้เราฟังอีก ประกอบความโอชะของอาหารฝีมือครูและนักเรียนโรงเรียนสตรีศรีสะเกษ และตอนท้ายก็มีคุณครูโรงเรียนสตรีผู้หนึ่งมาอ่านประวัติปราสาทหินเขาพระวิหาร ซึ่งเราจะไปดูในวันพรุ่งนี้ให้เราฟัง แล้วก็มีการพูดตามระเบียบ *พ.อ. สิงชัย เมนะสุต* หัวหน้าคณะของเราพูดได้ดีมากตามเคย พอได้เวลาสมควรเราก็เซกู๊ดไนต์สวีตดรีมแยกย้ายกันไปนอน

รุ่งขึ้น วันพุธ ๖ ก.พ. เราตาลีตาลานตื่นแต่ ๐๔.๐๐ เก็บมุ้ง ที่นอน ล้างหน้าแต่งตัวแล้วก็ลงมาที่สนามหน้าคุรุสภา คุณครู ร.ร. สตรีแจกโจ๊กร้อน ๆ กาแฟร้อน ๆ ให้เรารองท้อง แล้วเราก็ขึ้นรถออกเดินทางตั้งแต่พระอาทิตย์ยังไม่ขึ้นมุ่งไปปราสาทหินเขาพระวิหาร

รถพาเราดิ่งลงทิศใต้เรื่อยไป พอสว่างจัดเราก็ไปถึงห้วยทาระยะ ๒๗ กม. จากศรีสะเกษ ขณะนี้สะพานข้ามห้วยยังอยู่ระหว่างการก่อสร้าง เราต้องข้ามสะพานลำลองไป

พักรถครู่หนึ่งเราก็เดินทางต่อไปมุ่งไปสู่อำเภอกันทรลักษณ์ ก่อนเที่ยงเราก็ไปถึงอำเภอนั้น **นายสิน ดวงมา นายอำเภอกันทรลักษณ์** ได้ต้อนรับเชิญให้เราขึ้นไปเยี่ยมที่ว่าการอำเภอและเลี้ยงน้ำส้ม น้ำมะพร้าวเรา

จุดหมายปลายทางของเราคือปราสาทหินเขาพระวิหาร เราจึงไม่อ้อยอิ่งอยู่นานที่ตัวอำเภอกันทรลักษณ์ พอสมควรแก่เวลา เราก็ลานายอำเภอเดินทางต่อไป ส่วนนายอำเภอนั้นคอยเดินทางพร้อมกับท่านข้าหลวงตรวจการภาค ๓ และท่านข้าหลวงประจำจังหวัด

เราเดินทางต่อไป และไปหยุดที่บ้าน บึงมะลู ห่างจากตัวอำเภอกันทรลักษณ์ ๑๒ กม. หยุดพักรับประทานอาหารกลางวันที่นี่ ด้วยอาหารซึ่งศึกษาธิการจัดบรรทุกรถมาจากศรีสะเกษ และอาหารข้าวห่อที่ชาวบ้านจัดให้ตลอดทาง. นายเปลื้อง ขาวสะอาด ศึกษาธิการจังหวัดซึ่งล่วงหน้ามาก่อน ได้กระต่ายตัวหนึ่งอย่างประหลาด คือได้โดยไม่เสียกระสุนสักนัดเดียว กระต่ายเจ้ากรรมตัวนั้นตกใจเสียงรถกลับกระโดดขึ้นมาวิ่งซิกแซกบนถนน ท่านศึกษาธิการก็ขับรถไล่ทับกระต่ายตัวนั้นตาย กระต่ายตัวนั้นเลยเป็นแกล้มอันโอชายิ่งของเราบนเขาพระวิหาร

จากบ้านบึงมะลู รถต้องปีนเขาด้วยความยากลำบากอย่างยิ่ง ถ้ารถไม่ดีจริง และคนขับไม่เก่งจริงแล้ว ก็ยากที่จะพาเราขึ้นไปได้ เป็นการขับรถขึ้นเขาอย่างชัน ๆ เรานี่เอง ข้าพเจ้าขอสารภาพอย่างจริงใจว่า ถ้าอย่างข้าพเจ้าขับก็ไปไม่ถึงเขาพระวิหารเท่านั้นเอง ทางปีนขึ้นไปบนเขาอันสูงชัน รถต้องใช้เกียร์ต่ำและเร่งเครื่องอย่างรุนแรงตลอดเวลา นี่เองเป็นเครื่องแสดงชัดว่า เพราะเหตุใดจึงน้อยคนนักที่จะได้ขึ้นมาถึงปราสาทหินเขาพระวิหาร แม้แต่คนศรีสะเกษเองก็น้อยนักที่จะได้มาเห็น ทั้งนี้เพราะจะให้เงินสักเท่าไร ๆ รถก็ไม่ยอมพาท่านมา เพราะว่าเมื่อมาแล้วกลับไป รถจะต้องเข้าอู่ฟิตเครื่องใหม่ทั้งหมดทันที แต่นี่เพื่อทหารของชาติ ชาวศรีสะเกษก็รักชาติไม่น้อยไปกว่าชาวไทยในภาคอื่น เขาจึงยินดีและเต็มใจให้รถตามที่เราปรารถนา

รถเบ่งบึด ๆ เร่งเครื่องเต็มที่ ด้วยเกียร์ต่ำลากตัวมันขึ้นมาตามลำดับ ระหว่างทางเราพบพี่น้องไทยซึ่งถนัดพูดภาษาเขมรมากกว่าภาษาไทยสวนลงมาจากเขา พวกนี้พอเห็นเรา

เข้าก็ทรุดตัวลงนั่งยกมือไหว้ เราถามเขาว่า *"ไปไหนมา ?"* เขาบอกว่าไปสร้างพลับพลาให้เราพัก ทำเอาเราตื่นตะลึงไปทีเดียว

ในที่สุดเราก็ขึ้นมาถึงยอดเขาพระวิหารโดยสวัสดี เราลงจากรถเดินเกือบเป็นวิ่งไปดู **"เขมรต่ำ"** เราได้รับคำสอนจากครูบาอาจารย์ว่า เขมรต่ำนั้นต่ำวูบไปจากเรา แผ่นดินยกชั้นให้เห็นได้ชัดทีเดียว เราเคยขึ้นเครื่องบินดูก็เห็นจริงเช่นนั้น บัดนี้จะมาเห็นด้วยตนเองซึ่งยืนอยู่บนพื้นดิน เราจึงตื่นตาและตื่นใจ

เราไปยืนอยู่ ณ ขอบแผ่นดินซึ่งที่เรายืนอยู่เป็นแผ่นดินภาคอีสานของไทย และที่หายวับไปกับตาดิ่งลึกลง ไปด้วยความชัน ๙๐ องศา ลึกลงไป ๖๐๐ เมตร์ เบื้องใต้เท้าที่เรายืนนั้น คือ ประเทศเขมร ภูเขาในประเทศเขมรซึ่งเราเห็นอยู่เบื้องหน้าเรา ยังต่ำกว่าที่เรายืนอยู่นี้เป็นอันมาก เรากอดต้นไม้อย่างระมัดระวังแล้วชะโงกลงไปดู อ้าฮา นี่เองคือเขมรต่ำซึ่งครูบาอาจารย์เคยเล่าให้ฟัง ภูมิประเทศของโลกเป็นไปได้เพียงนี้เชียวหนอ เรามองไปดูประเทศเขมรเบื้องล่าง เห็นครึดไปด้วยพฤกษชาติ ตามกระท่อมที่เรียงรายอยู่มีควันเกิดจากการประกอบอาหารพ่นเป็นสายบาง ๆ ให้เราเห็น คนพื้นบ้านแถบนั้นเขาบอกว่าหากทัศนวิสัยดีเราอาจมองเห็นถึงพนมเพ็ญ แต่วันนั้นมีเมฆอยู่ทั่วไป เราจึงมองไม่เห็นเมืองหลวงของเขมร

อะไรทำให้ภูมิประเทศตัดกันเห็นได้ชัดดังนี้ นักปราชญ์สันนิษฐานว่า เดิมประเทศเขมรนั้นเป็นทะเล และน้ำทะเลมาถึงจนแนวเขาพนมดงรักนี้ จึงทำให้ภูมิประเทศยกสูงจากกันอย่างตั้งได้ฉากเช่นนั้น ต่อมาเมื่อน้ำทะเลแห้งงวดไป และแผ่นดินงอกขึ้น จึงเป็นประเทศเขมรที่เห็นได้อยู่ทุกวันนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้ที่จะเชื่ออย่างใด จึงได้แต่เพียงรับฟังไว้

ดูเขมรต่ำกันพอสมควรแล้วเราก็กลับมาขึ้นรถ เบ่งพรึด ๆ กันต่อไปมุ่งไปยังที่พักซึ่งทางการจังหวัดศรีสะเกษ จัดไว้ให้ตรงลานหินกว้างขวางตรงหน้าตัวปราสาทหินพอดี

ประรำที่พักของเรา ซึ่งพวกชาวบ้านอันพูดภาษาเขมรเรียกว่า **"พลับพลา"** นั้นเป็นประรำแบบกลางป่าไม้เสาเป็นไม้เบ็ญจพรรณขนาดเล็ก ๆ ตัดมาสด ๆ กั้นฝาด้วยแฝกมุงหลังคาด้วยใบพลวง ยกพื้นเรียงไม้ลูกระนาดปูสับฟากไว้ให้เป็นที่นอน ทุกสิ่งทุกอย่างสร้างขึ้นโดยไม่ใช้ตาปูสักตัวเดียว มัดกันด้วยเถาวัลล์ทั้งนั้น แม้แต่โต๊ะ, เก้าอี้ ก็แบบป่าแท้ ๆ ประรำประดับประดาสวยงามด้วยเฟื่องใบไม้ มีช่อฟ้าเป็นรูปนาคเลื้อยทำด้วยหญ้าและใบไม้ตรงกลางประรำมีดอกไม้ป่า ซึ่งเรียกกันว่าดอกเขาพระวิหารประดับสวยงาม ประรำนี้ **นายสิน**

พึ่งอาตม์ นายอำเภอกันทรลักษณ คนก่อน ซึ่งเป็นนายอำเภอนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ และออกจากราชการเพราะชราภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ นี้เองเป็นผู้อำนวยการสร้างโดยขอแรงชาวบ้านเป็นลูกมือสร้าง ท่านผู้นี้คนทั้งอำเภอนับถือมาก เพราะเป็นนายอำเภอถึง ๑๘ ปี ท่านพูดอะไรขออะไรเพียงคำเดียวลูกบ้านทำให้พรึบพร้อมทีเดียว

พอเข้าที่พักเรียบร้อยเป็นอันดี เราก็ไปอาบน้ำห้วยบนเขานั้น พี่น้องไทยพูดภาษาเขมร ลูกบ้านพระวิหารมาช่วยเป็นผู้ตักน้ำใส่ครุมาให้เราอาบ เอ้อเฮอ น้ำห้วยบนเขาพระวิหารนี่มันแสนจะเย็นเยือกอะไรอย่างนั้น ตรงข้ามกับน้ำบ่อที่นครราชสีมาทีเดียว เราอาบไปปาก ก็ให้ศีลให้พรผู้ตักให้เราอาบไป คนพวกนี้พูดได้ทั้งภาษาไทยและภาษาเขมร เวลาเขาพูดกับเราเขาก็พูดภาษาไทยตะกุกตะกัก เวลาเขาพูดกับเพื่อนเขาเขาก็พูดภาษาเขมรกัน

อาบน้ำอาบท่าสบายตัวแล้ว เราก็ตั้งวงโจ้จ๊องคอร์เรือทองกับกระต่ายที่ศึกษาธิการขับรถไล่ทับตาย ที่นี่แม่โขงหายาก มีมากก็แต่เรือทอง

ระหว่างนั้นเอง **ท่านขุนศรีขุขันธ์เขต (ชม ขุขันธ์เขต) ผู้รักษาปราสาท** ผู้ชราอายุถึง ๗๐ ปีแล้ว ก็ขึ้นจากที่พักอาศัยของท่านมาสนทนากับเรา ท่านผู้นี้เดิมเป็นกำนันตำบลเมืองขุขันธ์ ครั้นปลดชรากรมศิลปากรก็ว่าจ้างให้เป็นผู้เฝ้ารักษาปราสาทหินเขาพระวิหาร โดยสัญญาจ้างวิสามัญเดือนละ ๓๐๐ บาท และมีสัญญาว่าต้องปลูกเรือนหนึ่งหลัง การเฝ้ารักษาก็คือ ถ้าหญ้ามันรกมาก ๆ ก็เผาเสียทีหนึ่ง หรือไม้ไล่อะไรจะขึ้นมาทำลายตัวปราสาทก็ตัดทิ้งเสีย ท่านขุนปลูกเรือนขึ้นหนึ่งหลังที่ลานหน้าปราสาทตามสัญญา แต่อยู่ไม่ได้เพราะช้างเอย เสือเอย มากวนโยกเรือนเล่นเสมอ ๆ ท่านจึงเลยหนีเข้าไปอยู่ถ้ำ ซึ่งช้างและเสือจะมุดเข้าไปกวนท่านไม่ได้ เดือนหนึ่งก็ลงไปที่อำเภอกันทรลักษณ์รับเงินเดือนและซื้อของกินของใช้เสียทีหนึ่ง ท่านนุ่งขาวห่มขาว บำเพ็ญตะบะเหมือนชีปะขาว แม้อายุจะตั้ง ๗๐ ปีแล้ว หูตาก็ยังดี เดินเหินแคล่วคล่องว่องไว ขึ้นเขาพวกเราหนุ่ม ๆ สู้ไม่ได้

จวนค่ำ ท่านข้าหลวงตรวจการมหาดไทยภาค ๓ พร้อมด้วยคณะก็ตามมาถึง และไปพัก ณ เรือนของท่านขุนศรีสุขันธ์เขต

คืนนั้น เป็นคืนขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนหงายกระจ่างฟ้าสาดแสงนวลสกาวไปทั่วลานหินเขาพระวิหาร เรารับประทานอาหารเย็นกันแต่หัวค่ำคุยกันพักหนึ่งแล้วก็เข้านอนเอาแรงไว้ขึ้นเขาพระวิหารในวันรุ่งขึ้น

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีที่ ๗ ก.พ. เราตื่นแต่เช้ามืดรับประทานข้าวต้มกันเรียบร้อยแล้ว เราก็ออกเดินทางขึ้นชมปราสาทหินเขาพระวิหาร เราข้ามลำห้วยเล็กนิดเดียวขนาดก้าวข้ามได้สบาย ๆ โดยไม่ต้องออกแรงกระโดด เจ้าห้วยสตึห้วยนี้แหละ (*"สตึ" ไม่ใช่ชื่อของห้วย เป็นเพียงคุณศัพท์ มีความหมายตรงกับคำว่า "สตึ" ที่เรารู้จักและใช้กันทั่วไปนั่นเอง*) ที่ทางรัฐบาลฝรั่งเศสถือเอาเป็นเส้นพรมแดนระหว่างไทยกับเขมร สันเขาพนมดงรักกั้นไทยกับเขมรมาตลอดทาง แต่พอถึงปราสาทหินเขาพระวิหารยังไงเส้นกั้นพรมแดนดันวกแพล็บลงมาถือเอาลำห้วยเล็กนิดเดียวไปได้ และถือเอาปราสาทหินเขาพระวิหารเป็นของเขาไปฉิบ และเราก็ก้าวข้ามห้วยพรมแดนนั้นไปด้วยความสังเวชแกมสลดใจ

สาเหตุที่เป็นไปได้อย่างน่าสลดใจนั้น ตามบันทึกประวัติย่อปราสาทหินเขาพระวิหาร บันทึกจากเรื่องนำเที่ยวปราสาทหินเขาพระวิหารของ ด. บุญช่วย ศรีชุ่มสิน ซึ่งอ่านทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อ ๒๓ พ.ค. ๘๔ ซึ่งคณะกรรมการจังหวัดศรีสะเกษพิมพ์แจกพวกเราคนละชุดนั้นปรากฏว่า เดิมทีเดียวแต่ไหนแต่ไรมา เราเข้าใจว่าปราสาทหินเขาพระวิหารนี้อยู่ในเขตไทย ถือว่าเป็นของเราเต็มที่ ครั้นเมื่อเดือนมกราคม ๒๔๗๒ **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตสถาน**เวลานั้น ทรงใฝ่พระทัยจะสอบสวนโบราณสถานแห่งนี้เพื่อเทียบเคียงกับนครวัด จึงทรงขอให้รัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศสส่งผู้เชี่ยวชาญโบราณคดีเกี่ยวกับนครวัดมาช่วยถวายความรู้ความเห็นในระหว่างเวลาที่จะเสด็จประพาสทอดพระเนตรปราสาทหินเขาพระวิหารนั้น

เอาทีเดียว นักฉวยโอกาสเอาทีเดียว ฝรั่งเศสยกเอาคำขอของพระองค์ท่านขึ้นถือว่า เท่ากับทรงรับรองว่าปราสาทหินเขาพระวิหารนี้เป็นของฝรั่งเศสเลยทีเดียว เขาเลยจัดทหารฝรั่งเศสมาตั้งกองเกียรติยศคอยรับเสด็จ และชักธงชาติฝรั่งเศสขึ้นหน้าปะรำรับเสด็จเชิงเขาพระวิหารแล้วโมเมว่า ปราสาทหินเขาพระวิหาร ซึ่งเขาต้องปีนหน้าผาชันดิ่งสูง ๖๐๐ เมตรขึ้นมารับเสด็จนั้นว่าเป็นของเขาไปทันที

มันเป็นไปไม่ได้ ที่ปราสาทหินอันมีค่าแห่งนี้จะเป็นของอินโดจีนฝรั่งเศส ก็ทางขึ้นไปสู่ปราสาทหินนั้น มันขึ้นไปได้จนถึงตัวปราสาท ก็แต่เฉพาะขึ้นไปจากแผ่นดินในเขตประเทศไทยนี้เท่านั้น การอ้างเป็นเจ้าของ แต่เจ้าของสิต้องปีนเขาชัน ๙๐ องศา สูงตั้ง ๖๐๐ เมตรขึ้นมา มันผิดปกติวิสัยของมนุษย์ เราได้มีการเจรจาเรื่องนี้กับรัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศส

หลายครั้ง ฝ่ายฝรั่งเศสคงดื้อยืนกรานไม่ยอมให้มีการพิจารณา Discussion กันอย่างใดเลย ก็แน่ละซีเอาหลักฐานมาพิสูจน์ยืนยันกัน เขาก็ต้องแพ้เราวันยังค่ำสู้เอาอำนาจบาตรใหญ่เข้าข่มหมู่เราไม่ได้ เราเล็ก ๆ อย่างนี้จะไปทำไมเขา

แต่ทั้ง ๆ ที่เขาว่า ปราสาทหินเขาพระวิหารเป็นของเขา เขาก็ไม่เคยมาเอาใจใส่บำรุงรักษาแต่อย่างใด ปล่อยให้ปราสาทหินเขาพระวิหารนี้ชำรุดทรุดโทรมอย่างน่าเอน็จอนาจเรื่อยมา ไม่เพียงแต่ปล่อยให้ทรุดโทรมไปตามธรรมชาติเท่านั้น ยังจงใจทำลายเสียอีกด้วย สิงห์หินตัวใหญ่คว่ำลงมาเค้เก้คอหัก เจ้าหน้าที่เขาก็บอกว่าด้วยน้ำมือทหารฝรั่งเศส

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็มาพิจารณาว่า อันโบราณสถานนั้นย่อมมีคุณค่าสุดที่จะประมาณได้ไม่เฉพาะแก่ชาติใดชาติหนึ่งโดยเฉพาะเท่านั้น หากแต่ย่อมมีคุณค่าแก่โลกทั่วไปด้วย เป็นคุณแก่การศึกษาและเป็นชิ้นศิลปะประดับโลก การที่จะทอดทิ้งให้ชำรุดทรุดโทรมพังทะลายพินาศไป ย่อมผิดวิสัยของอารยชาติ อันเพียบพร้อมด้วยอารยธรรมและวัฒนธรรม กรมศิลปากรไทยจึงประกาศเข้าคุ้มครองโดยเปิดเผย เมื่อ ๑๑ ตุลาคม ๘๓ จัดการบูรณะและจัดคนเฝ้ารักษาแต่นั้นมาจนปัจจุบันทุกวันนี้ ถ้าฝรั่งเศสจะคัดค้านอย่างไรก็ให้คัดค้านมา แต่ตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้ฝรั่งเศสก็มิได้คัดค้านแต่อย่างใดเลย

ปราสาทหินเขาพระวิหารนั้นเป็นของเราแน่แท้แล้ว ทั้งทางนิตินัยและทั้งทางพฤตินัย อย่าได้วิมุติกังขากันต่อไปเลย.

ข้อความบรรยายภาพของปราสาทหินเขาพระวิหารต่อไปนี้ ข้าพเจ้าขอคัดจากสรุปคำบรรยายเรื่องนำเที่ยวปราสาทหินเขาพระวิหารของ ด. บุญช่วย ศรีชุ่มสิน ซึ่งคณะกรรมการจังหวัดศรีสะเกษพิมพ์แจกดังนี้:—

"สภาพทางที่จะขึ้นสู่ยอดเขาพระวิหารนั้น เบื้องแรกทางขึ้นปราสาทอยู่ทางทิศเหนือ เมื่อข้ามพ้นลานหินอันกว้างขวางของหน้าเขาพระวิหารแล้ว ก็ถึงเชิงบันไดหินตอนแรกของปราสาทหินชั้นที่ ๑ บันไดนี้กว้าง ๑๒ เมตร สูงลาดขึ้นไปประมาณ ๑๐๐ เมตร มีขั้นบันไดรวม ๑๖๓ ขั้น หินที่ทำขั้นบันไดนี้แต่ละแผ่นโตขนาดใหญ่ราว ๑ ลูกบาศก์เมตร

สองข้างเชิงบันไดมีสิงห์หินคู่ ถัดขึ้นไปอีกมีนาคหิน ๗ เศียร นอนเหยียดทอดตัวไปตามยาว ๒ ข้างบันไดประมาณ ๒๘ เมตร เมื่อสุดหางนาคก็จะมีขั้นบันไดหินสูงชันขึ้นไปอีก ๒๕ ขั้น ก็ถึงปราสาทชั้นที่ ๑

ปราสาทชั้นที่ ๑ นี้มี ๑ หลัง ก่อด้วยศิลาฐานสูงประมาณ ๑ เมตร ยกเป็นรูปปราสาท ๔ เหลี่ยม กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สูง ๓ เมตร แบ่งเป็นห้อง ๆ รวม ๕ ห้อง มีเสาหินสี่เหลี่ยม ๑๔ เสา มีหน้ามุข ๔ ด้าน ที่หน้าบรรณทำเป็นรูปนาคและราหู มีลวดลายกนกต่าง ๆ

ต่อจากปราสาทชั้นที่ ๑ ขึ้นบันไดหินไป ๓-๔ ขั้น ก็จะขึ้นไปเดินอยู่บนถนนอันสูงชันขึ้นไปตามภูเขา ถนนนี้สร้างสูงจากผิวพื้นภูเขาประมาณ ๒ เมตร กว้าง ๕ เมตร ยาว ๒๔๖ เมตร สองข้างขอบถนนมีหลักเทียนปักเป็นระยะตลอดไปข้างละ ๖๕ ต้น บัดนี้ชำรุดหักโค่นไปมากแล้ว *(เมื่อผู้เขียนไปชมนั้น หลักเทียนเหล่านี้แทบทั้งหมดอยู่ในอาการนอนกลิ้ง น้อยต้นเหลือเกินที่ยังตั้งอยู่ได้ทราบว่าเป็นเพราะช้างป่าแกซน เอางวงมาจับโยกเล่นถอนทิ้งเสียบ้าง หรือมิฉะนั้นแกคันหลังคันสีข้าง แกก็เอามาสีกับหลักเทียน หลักเทียนก็ล้มไปหมด)* เมื่อเดินไปสุดถนนนี้ก็จะถึงบันไดปราสาทหินชั้นที่ ๒ บันไดนี้สูงลาดขึ้นไป ๔๓ ขั้น ยาวประมาณ ๒๔ เมตร สุดบันไดก็คือตัวปราสาทหินชั้นที่ ๒

ปราสาทชั้นที่ ๒ นี้ มี ๑ หลัง ก่อด้วยศิลาฐานสูง ๑ เมตร ยกเป็นปราสาทรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๒๘ เมตร ยาว ๓๖ เมตร สูง ๓ เมตร มีหน้ามุข ๔ ด้าน มีเสาศิลา ๔ เหลี่ยม ๒๖ ต้น มีห้องต่าง ๆ รวม ๑๗ ห้อง ที่ห้องกลางมีกั้นเป็นห้องด้วยศิลาใหญ่แผ่นหนึ่งขนาดยาว ๑ เมตร กว้าง ๐.๕๐ เมตร ตามห้องกลางมีประตูอีก ๕ แห่ง ลวดลายต่าง ๆ ที่ได้สลักไว้คล้ายกับปราสาทชั้นที่ ๑

ต่อจากปราสาทชั้นที่ ๒ นี้ จะต้องเดินไปตามถนนหินอย่างเดียวกับที่เดินผ่านมาแล้วครั้งหนึ่งระหว่างปราสาทชั้นที่ ๑ กับชั้นที่ ๒ ถนนนี้ยาว ๑๕๔ เมตร มีหลักเทียนปักเป็นระยะตลอดไปข้างละ ๓๙ ต้น แต่บัดนี้ชำรุดหักโค่นไปมากแล้ว เมื่อสุดถนนก็ถึงบันไดปราสาทหินชั้นที่ ๓ บันไดนี้สูงประมาณ ๙ เมตร มีขั้นบันได ๒๗ ขั้น สุดบันไดก็คือตัวปราสาทหิน

ปราสาทหินชั้นที่ ๓ มี ๕ หลังติดต่อกัน คือ

—หลังที่ ๑ เป็นหลังใหญ่อยู่กลางก่อด้วยศิลาฐานสูง ๐.๕๐ เมตรทรงสัณฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสกว้างยาวด้านละ ๓๒ เมตร สูง ๕.๕๐ เมตร มีหน้ามุข ๔ มุข มีห้องต่าง ๆ รวม ๕ ห้อง มีหน้าต่าง ๑๗ ช่อง มีประตู ๑๐ ประตู มีลวดลายกนกและสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ

—หลังที่ ๒ กว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๓๔ เมตร สูง ๓ เมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหลังที่ ๑ ก่อด้วยศิลาฐานสูงเท่ากับหลังที่ ๑ ต่อมุขไปทางทิศใต้ ๒ มุข ทิศตะวันออก ๑ มุข และทางทิศตะวันตก ๑ มุข

—หลังที่ ๓ อยู่ทางทิศตะวันตกของหลังที่ ๑ รูปลักษณะ กว้าง, ยาวสูงเหมือนกับหลังที่ ๒

—หลังที่ ๔ อยู่ถัดจากหลังที่ ๒ ไปทางทิศใต้ กว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๓๔ เมตร สูง ๔ เมตร มีห้อง ๔ ห้อง มีประตู ๔ ประตู หน้าต่างมีลูกกรง ๕ หน้าต่าง มีหน้ามุขทางด้านตะวันออกและตะวันตก

—หลังที่ ๕ อยู่ถัดจากหลังที่ ๓ ไปทางทิศใต้ รูปลักษณะ กว้างยาว สูงเหมือนกับหลังที่ ๔

ออกจากปราสาทชั้นที่ ๓ ต้องขึ้นบันไดไป ๔-๕ ขั้น แล้วเดินไปตามถนนยาวประมาณ ๓๒ เมตร สองข้างขอบถนนมีนาคหิน ๗ เศียร ๒ ตัว นอนยาวเหยียดไปจนสุดถนนนั้น สุดหางนาคจะถึงบันไดสูง ๔ เมตร มีขั้นบันได ๒๓ ขั้น ก็เข้ากำแพงปราสาทหินชั้นที่ ๔

ปราสาทหินชั้นที่ ๔ นี้ มี ๗ หลังด้วยกัน คือ

—หลังที่ ๑ เป็นรูปสี่เหลี่ยม ก่อฐานสูงขึ้น แล้วยกเป็นปราสาทกว้างและยาวด้านละ ๔๒ เมตร สูง ๓ เมตร มีห้อง ๑๐ ห้อง มีประตู ๑๐ ประตู มีหน้าต่าง ๑๖ หน้าต่าง มีหน้าบรรณ ๔ อัน ทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตกก่อเหมือนกำแพง ตรงริมกำแพงด้านในทั้ง ๒ ข้าง มีเสาศิลา ๔ เหลี่ยมข้างละ ๙ ต้น

—หลังที่ ๒ อยู่ในวงเขตของหลังที่ ๑ แต่อยู่ทางด้านใต้ติดกับหลังที่ ๔ กว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๘ เมตร สูง ๔ เมตร มีประตูเข้าด้านเดียว มีหน้าบรรณ ๒ ด้าน

—หลังที่ ๓ อยู่ทางทิศตะวันตกของหลังที่ ๒ และอยู่ในวงเขตของหลังที่ ๑ ส่วนกว้าง, ยาว, สูง, และสิ่งอื่นทุกสิ่งเหมือนกับหลังที่ ๒

—หลังที่ ๔ อยู่ติดต่อกับหลังที่ ๒ และที่ ๓ ไปทางทิศใต้ กว้าง ๘ เมตร ยาว ๓๔ เมตร สูง ๓ เมตร มีห้อง ๕ ห้อง มีประตู ๑๐ ประตู หน้าต่าง ๑๑ หน้าต่าง มีเสาศิลา ๘ ต้น

—หลังที่ ๕ ติดต่อกับหลังที่ ๔ ไปทางทิศใต้ ตั้งอยู่ในใจกลางของหมู่ปราสาทชั้นยอดของเขานี้ ก่อสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีหน้ามุข ๔ ด้าน หลังคามุงด้วยศิลาแผ่นใหญ่ มีเฉลียงอยู่รอบ ๓ ด้าน ด้านตะวันออกและตะวันตกเป็นห้องยาว ๔๖ เมตร กว้าง ๑ เมตร มีหน้าต่างด้านใน ๒๑ หน้าต่าง ผนังสูง ๒.๕๐ เมตร มีประตูเข้าออกด้านละ ๑ ประตู ด้านทิศใต้รูปทรงสัณฐานอย่างเดียวกับด้านตะวันออกและตะวันตก แต่ยาว ๓๔ เมตร หลังที่ ๕ นี้ ตามทางสันนิษฐาน แห่งสถานที่ก่อสร้าง และลักษณะภายในซึ่งตรงกลางมีหลุมที่พื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ ๐.๓๐ เมตร หลุมลึกราว ๐.๓๖ เมตร เข้าใจว่าเป็นหลุมสำหรับปักเสาเครื่องบูชาในอันที่จะทำการสักการะบวงสรวงสักอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นแน่ เพราะห้องนี้สังเกตได้ว่าไม่ใช่สำหรับเป็นที่อยู่

—หลังที่ ๖ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเฉลียงหลังที่ ๕ ห่างกันราว ๒ เมตร เป็นรูป ๔ เหลี่ยม กว้างยาว ๔ เมตร สูง ๒.๕๐ เมตร มีมุขต่อออกไป ๓ ด้าน คือด้านตะวันออก ตะวันตก และทิศใต้มีห้อง ๑๓ ห้อง ภายในมีประตู ๑๒ ประตู มีช่องลม ๑๒ ช่อง มีเสาศิลา ๔ เหลี่ยม อยู่ภายใน ๘ ต้น หลังที่ ๖ นี้ พิจารณาดูคล้ายกับเป็นที่เก็บหนังสือหรือพัศดุต่าง ๆ

—หลังที่ ๗ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกต่อจากเฉลียงของหลังที่ ๕ มีรูปทรงอย่างเดียวกับหลังที่ ๖ หลังที่ ๗ นี้ พิจารณาดูแล้วเข้าใจว่าคงจะเป็นที่พักฤดูร้อน เพราะตั้งอยู่บนเงื้อมผาสุดที่ยื่นออกไป เป็นที่ ๆ รับอากาศได้ดีมาก

ด้านหลังปราสาทชั้นที่ ๔ นี้ เป็นลานหินกว้างใหญ่ซึ่งเรียกกันว่า "เปี้ยตาดี" เปี้ยตาดีนี้คือยอดสูงสุดของเขาพระวิหาร มีเงื้อมผาใหญ่ยื่นออกไป มีก้อนศิลาขนาดเขื่อง ๆ เรียงรายอยู่ทั่วไป เป็นที่ซึ่งได้รับอากาศดีที่สุด มีลมโชยตลอดเวลาและเป็นที่สำหรับชมภูมิพื้น ณ เบื้องล่าง เมื่อมองตรงไปทางทิศใต้จะเห็นที่ราบแห่งเขมรต่ำแผ่ไพศาลไปจนสุดสายตา แลเห็นพฤกษชาตินานาพันธุ์เขียวชอุ่มเตี้ยติดกับพื้นดิน เบื้องบนมีเมฆเป็นกลุ่มๆ ผ่านไปเป็นระยะเวลาอากาศโปร่งทัศนวิสัยดีมองไปทางทิศใต้เห็นได้ไกลมาก ถ้ามีกล้องส่องทางไกลอาจแลเห็น

เมืองพระตะบอง เสียมราช นครวัด และศรีโสภณได้ เมื่อมองไปทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเราจะเห็นภูเขาหลายลูกตั้งอยู่สลับซับซ้อนยื่นเป็นข้อศอกออกไป แต่ต่ำกว่ายอดเขาพระวิหารนี้

นอกจากโบราณวัตถุดังกล่าวแล้ว ยังมีสระหินขาดใหญ่น้อยอีกรวม ๘ สระ คือ

๑. ทางทิศเหนือด้านหน้าของบันไดเขาพระวิหารไปประมาณ ๑ กิโลเมตร มีสระหินใหญ่มหึมาสระหนึ่งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๒๐ เมตร ยาว ๑๘๓ เมตร ลึกประมาณ ๒.๕๐ เมตร

๒. อยู่ทางทิศตะวันออกเชิงบันไดปราสาทชั้นที่ ๒ ห่างไปประมาณ ๑๒ เมตร มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๘.๒๕ เมตร ยาว ๓๖.๕๐ เมตร ลึกประมาณ ๕.๕๐ เมตร มีบันไดหินเป็นขั้นจากขอบสระโดยรอบลงไปจดก้นสระรวม ๑๒ ขั้น

๓. อยู่ใกล้กับปราสาทชั้นที่ ๓ สระหนึ่งมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๙ เมตร ลึก ๓.๒๕ เมตร มีบันไดจากขอบสระไปถึงก้นสระทั้ง ๔ ด้านรวม ๑๒ ขั้น

นอกจากนี้ ก็มีสระหินเล็ก ๆ อยู่บนปราสาทชั้นที่ ๓ และ ๔ อีกรวม ๕ สระ

ท่านอ่านรูปลักษณะของปราสาทหินเขาพระวิหารตามที่ข้าพเจ้าคัดมาให้ดูนี้ ท่านหลับตานึกออกบ้างไหมว่าปราสาทหินนี้จะใหญ่โตมโหฬารและวิจิตรตระการตาเพียงไร กว่าจะขึ้นไปได้แต่ละชั้น คนแก่ๆ อย่างข้าพเจ้าก็ถึงกับหอบ ข้าพเจ้าเคยตื่นตะลึงปราสาทหินที่พิมายดังที่เล่าให้ท่านฟังมาแล้ว พอมาเห็นปราสาทหินเขาพระวิหารเข้าวันนี้ ปราสาทหินที่พิมายก็กลายเป็นของเด็กเล่นไปเสียแล้ว พระเจ้าสุริยวรมันกษัตริย์แห่งขอมโบราณพระองค์นี้ท่านต้องเรืองเดชานุภาพเป็นที่สุดที่แล้วจริง ๆ มิฉะนั้นไหนเลย ท่านจะเที่ยว ได้สร้าง ปราสาท หินออก ใหญ่โตมโหฬารอย่างนี้ไว้ได้ทั่วทุกหนทุกแห่ง หลับตานึกดู การที่จะมาสร้างปราสาทหินเช่นนี้ได้ ไม่ใช่ใช้คนเพียงคนสองคนเลย ต้องใช้คนนับด้วยจำนวนหมื่น คนเหล่านี้อยู่กันอย่างไร กินกันอย่างไร บนภูเขาพระวิหารนี้ ไม่มีที่ใดทำนากินได้ ที่ตัวอำเภอกันทรลักษณ์เบื้องล่างก็ไม่มีที่ผลิตข้าวมาเลี้ยงคนมากปานนั้นได้พอ แล้วพวกขอมโบราณเหล่านั้นเอาข้าวที่ไหนกิน เอากับที่ไหนกินกับข้าว เพื่อแก่การสร้างปราสาทหลังหนึ่งนี้ เขาจะต้องยกพยุหโยธามาตั้งกันเป็นเมืองเมืองหนึ่งทีเดียว เพราะจะต้องอยู่กันเป็นแรมปี เขาได้หินมาแต่ไหน ขนลำเลียงกันมาอย่างไร เขามีวิศวกรและสถาปนิกเยี่ยมยอดสำเร็จปริญญามาแต่สำนักศักศิลาแห่งหนไหน เพราะจะต้อง

ประกอบด้วยช่างสารพัดอย่างช่างก่อสร้าง ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างปั้น ฯลฯ เขาเขียนแปลนกันอย่างไรก่อนลงมือสร้าง จึงได้สร้างอย่างเหมาะเจาะ หาที่ใดก็ไม่เหมาะเกินที่นั้น เฉพาะอย่างยิ่งส่วนหนึ่งของตัวปราสาทด้านทิศใต้ สร้างลงไปบนจงอยหินยื่นซึ่งยื่นออกมาลอยอยู่กลางอากาศเวิ้งว้างแท้ ๆ เขาคำนวณกันอย่างไรว่าจงอยหินยื่นยาวนั้น จะรับน้ำหนักตัวประสาทส่วนนั้นได้โดยไม่หักครืนลงไป ข้าพเจ้าไปต่ายเลาะขอบปราสาทหินด้านนั้น ด้วยใจสั่น และขาเกือบสั่นเพราะเบื้องใต้เท้าข้าพเจ้าเหยียบนั้น คือความว่างเปล่าลึกดิ่ลงไปถึง ๖๐๐ เมตร ให้สงสัยว่าขอมโบราณผู้ปีนป่ายยั้วเยี้ยขึ้นไปสร้างผนังปราสาทด้านนั้น จะเป็นลมตกลงไปกระดูกแหลกละเอียดตายสักกี่ร้อยคน เขากลัวหวายของนายงานยิ่งกว่ากลัวความตายเสียแล้ว

อ้า ! พระเจ้าสุริยวรมัน และบรรดาขอมโบราณบริวารของท่าน ท่านช่างมีอำนาจและฝีมืออันสูงส่งอะไรเช่นนั้น เราดูแล้วให้สะท้อนอ่อนใจเป็นที่สุด อำนาจเช่นนั้น ฝีมือเช่นนั้นก็ควรแล้ว ที่ครั้งหนึ่ง ท่านได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือปฐพีแหลมทอง

เสียดายเหลือเกินที่กำหนดเวลา ซึ่งเราจะได้อยู่ลูบคลำปราสาทนี้ด้วยความพิศมัยไหลหลงนั้นมีน้อยเต็มที ก่อนเที่ยงเราก็ต้องกลับลงมาเสียแล้ว

เรารับประทานอาหารกลางวันกันที่ลานเบื้องล่างปราสาทหิน ซึ่งเป็นบริเวณที่พักของเรา พอ ๑๔๐๐ เราก็ขึ้นรถลงจากเขามาพักแรมที่อำเภอกันทรลักษณ์

นายอำเภอกันทรลักษณ์ จัดให้เราพักแรมที่ศาลาวัด วัดอะไร ขอประทานโทษข้าพเจ้าลืมชื่อเสียแล้ว เป็นวัดใหญ่วัดเดียวในท่ามกลางอำเภอนั้น เราอาบน้ำอาบท่าแล้วก็ตั้งวงจ๊องดอร์ เรือทอง มีแกล้ม คือนกเค้าแมวซึ่งท่านศึกษาธิการจังหวัดเป็นผู้ยิงได้ เนื้อนกเค้าแมวนี่ถ้าไม่บอกก็อาจเข้าใจว่าเนื้อไก่ไปได้เหมือนกัน

ท่านนายอำเภอกันทรลักษณ์ นายสิน ดวงมา จัดแกรนด์ดินเนอร์เลี้ยงเราคืนนั้นเสร็จการรับประทานอาหารมีการละเล่นให้ชม คือ หมอรำ และลครเขมร พี่น้องชาวอำเภอกันทรลักษณ์มาชมงาน ต้อนรับทหารกันมืดฟ้ามัวฝน เสร็จอาหาร พ.อ. สิงชัย เมนะสุตหัวหน้าคณะเรากล่าวขอบคุณท่านนายอำเภอและบริจาคเงินจำนวนหนึ่งซึ่งพวกเราเรี่ยไรกันบำรุงโรงเรียนในอำเภอนี้ แล้วเราก็ส่ง **พ.ท. สอาด ศิริรักษ์** นฝก. รร. ผสมเหล่าขึ้นไปแปลคำกล่าวของหัวหน้าคณะเป็นภาษาเขมร สอาดพูดภาษาเขมรเหมือนคนเขมรพูดเราดี ๆ นี่เอง ประชาราษฎรชาวกันทรลักษณ์ก็พอใจ

ลครเขมรนั้นประหลาดนักหนา ข้าพเจ้าเกิดมาก็เพิ่งได้ดูเป็นครั้งแรกในชีวิต กล่าวคือมีตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ออกมาทำท่ารำซึ่งมีอยู่ท่าเดียวในโลก คือท่าสอดสร้อยมาลา และตัวพระตัวนางตัวยักษ์ซึ่งออกมารำนั้น มีหน้าที่เพียงแต่รำเท่านั้น การร้องก็ดี การเจรจาก็ดี, มีคนคนหนึ่งยืนก้าอยู่กลางโรง คอยบอกบท และการเจรจาของตัวละครทุกตัว เป็นไปตามคำบอกของคนผู้นั้น เป็นอันเราฟังเขาพูดซ้ำกันสองครั้งทุกทีไปในการเจรจา เรานึกว่าก็ให้ตัวคนพากย์แสดงเสียคนเดียวก็สิ้นเรื่องรู้แล้วรู้รอดไป ทั้ง ๆ ที่ฟังไม่รู้เรื่องเลย ข้าพเจ้าก็ดูอยู่ได้ตั้งชั่วโมง คอยถามคนข้าง ๆ เขาว่าเรื่องมันไปยังไงมายังไง เหมือนเวลาดูงิ้วที่เจ๊กเล่นถวายเจ้าก็ต้องคอยถามเจ๊กที่ยืนดูอยู่ข้าง ๆ ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน

อีกกลุ่มหนึ่งคือหมอรำ ได้ความว่าไปเอาตัวมาจากตำบลอันไกลหลายกิโลเมตร เห็นจะเก่งจริง เพราะเสียงร้อง ปี๊บดังไม่ขาดแทนการปรบมือ *(ชาวอีสาน เวลาชอบใจหรือพอใจอะไรเขาจะส่งเสียงร้อง ปี๊บแทนการปรบมือ)* พวกเราก็เซียนเหมือนกัน บอกกับพวกเขาว่าเราก็มีหมอรำมือดีมาจากกรุงเทพ ฯ และบังคับขู่เข็ญดันก้นผู้หนึ่งขึ้นไปบนร้านหมอรำ คนนั้นไปนั่งเด๋ออยู่ตลอดเวลาร้องไม่ได้สักคำเดียวจะลงก็ลงไม่ได้ พวกเราข้างล่างไม่ยอมให้ลง พวกหมอรำอาชีพเหล่านั้น คงชักปอดนอนกันคงคิดว่า ท่านผู้นั้นคงคิดว่าหมอรำสวยอย่างแกก้นว่าขึ้นสักคำสองคำ ฉันก็จะหักแกเสียท่ามกลางชุมชนเท่านั้น นักเลงไม่ต้องการหักนักเลง ฉันจึงนั่งมิเฉยเสียงั้นแหละ

มีอีกผู้หนึ่งที่เข้าทีเหมือนกัน คือ **พ่อาจ เจริญศิลป** เรา ท่านผู้นี้ไม่สนใจกับละครเขมร ไม่สนใจกับหมอรำนั่งลงตรงแม่ค้าสาว สั่งเหมาหมดเป็นหาบ ๆ ไป ตัวแน่ละเหลือวิสัยที่จะกินไปได้หมด เรียกเพื่อนฝูงทั้งหลายมาช่วยกินก็ไม่หมดอยู่นั่นเอง พี่อาจเหมาแบบนี้หมดอยู่ *(เขียนไปแบบนี้ พี่อาจจะโกรธหรือไม่ก็ไม่รู้ ถ้าโกรธ ผมก็จะโก้งโค้งให้ท่านเตะงาม ๆ หนึ่งที)*

คืนนั้นจำไม่ได้ว่ากี่ทุ่มที่ข้าพเจ้ากลับไปนอน และเราก็ทะยอยกันเข้านอนตามลำดับจนหลับสนิทกว่าจะรุ่งขึ้น ศุกร์ที่ ๘ ก.พ. ๙๕ ข้าพเจ้าตื่นแต่มืดคอแห้ง อยากซดกาแฟร้อน ๆ สักถ้วยกำลัง เวลานั้นเพิ่ง ๖.๐๐ น. ข้าพเจ้าชวนคนโน้นคนนี้เป็นเพื่อนเดินไปตลาดหากาแฟกิน คนนั้นก็ไม่ไป คนนี้ก็ไม่ไป บอกว่ายังมืดปานนี้เดี๋ยวเจ๊กมันนึกว่าไปปล้นมัน มันจะยิงเอาตาย ในที่สุดข้าพเจ้าก็ได้เพื่อนคนหนึ่ง เราสองคนส่องไฟฉายเดินดุ่ม ๆ ไปตลอด ร้านกาแฟร้านหนึ่งเปิดจริง ๆ พวกเจ๊กละเขาจมูกไวนักในการค้าการขาย สักครู่ก็มีพวกเราทะยอยกันตามมา

เป็นขบวนใหญ่ และเนื่องจากร้านกาแฟร้านนั้นเปิดอยู่ร้านเดียว เขาจึงขายดิบขายดี จนถ้วยกาแฟ โต๊ะและม้านั่งไม่พอสำหรับรับรองพวกเรา

ซดกาแฟถอนเรือทอง โล่งอกคล่องคอ กลับมาวัดก็มาเจอข้าวต้มนายอำเภออีก เลยฉลองศรัทธาท่านไม่ลง เรียบร้อยแล้วพอ ๐๗.๐๐ เราก็ขึ้นรถยนต์อำลานายอำเภอและคณะกรรมการอำเภอกันทรลักษณ์ออกเดินทางมุ่งกลับศรีสะเกษ แวะรับประทานอาหารกลางวันที่ห้วยทาอิ่มหนำสำราญแล้วก็กลับศรีสะเกษ มีนักเรียนมาตั้งแถวไชโยส่งตลอดทางเช่นเดียวกับขาไป

๑๖.๓๐ เราขึ้นรถไฟธรรมดาสายนครราชสิมา–อุบล อำลาจากจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อไปอุบลต่อไป ลาก่อนศรีสะเกษ ปีหน้าหากไม่มีอะไรขัดข้องเราจะมาเยือนใหม่รถไฟพาเราห่างศรีสะเกษไป พอ ๑๗.๓๐ ก็เข้าเทียบชานชาลาสถานี อุบลราชธานี

หมายเหตุ นามสกุลของรอง ผบ. พล. ๓ พ.อ. เจริญ นั้นที่ถูกต้อง คือ "กาญจนเสถียร" ที่ลงไปในฉบับประจำ มิ.ย. ๙๕ ว่า "โชตนสกุล" นั้น ผิดพลาด ยุทธโกษ ขอประทานอภัยจากท่านเจ้าของนามนั้นไว้ ณ ที่นี้.

ดูงานสายตะวันออกกลาง

๖ พ.ค. ๑๐ เวลาบ่าย ที่ท่าอากาศยานดอนเมืองคับคั่งจอแจเป็นพิเศษกว่าทุกๆ วัน ทั้งนี้เพราะนักศึกษา วปอ. รุ่นที่ ๙ จำนวน ๖๖ นาย กำหนดเดินทางไปดูงานในต่างประเทศพร้อมกันในวันนั้น ทั้งผู้ไปและผู้มาส่ง ผู้ไปอัดแน่นในห้อง V.I.P. และล้นหลามออกมาข้างนอกเต็มแน่นไปหมด ผู้มาส่งเห็นจะมากกว่าผู้ไปประมาณ ๓–๔ เท่า เพราะนอกจากตัว "ที่บ้าน" ซึ่งเป็นโต้โผในการมาส่งแล้ว แต่ละ "ที่บ้าน" ยังพ่วงเรือพ่วงมากันคนละหลาย ๆ ลำมาช่วยส่ง "คุณพ่อ" กันด้วย ท่าอากาศยานดอนเมืองวันนั้นจึงคึกคักเป็นพิเศษ

วปอ.ได้จัดแบ่งการดูงานออกเป็น ๓ สาย สายตะวันออกไกล พล.ท. เฉลิม มหัทธนานนท์ ผอ. วปอ. เป็นผู้นำเอง สายตะวันออกกลาง พล.ต. จันทรคุปต์ สิริสุทธิ์ รอง ผอ. คนที่สองเป็นหัวหน้าคณะ แบ่งนักศึกษาออกไปเป็นสายละ ๒๒ นาย แต่สำหรับสายตะวันออกกลางเหลือเพียง ๒๐ นายเท่านั้น เพราะคุณปรีชา ไทยอารี ถึงแก่กรรมไปเสียก่อนเดินทาง และคุณวิวรรธน์ ณ ป้อมเพ็ชร์ เดินทางล่วงหน้าไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์คเสียอีกคนหนึ่ง

การส่งเสียร่ำลาเป็นไปอย่างเอิกเกริก เสียงราวกับนกกระจอกแตกรัง จนได้เวลาเขาเรียกตัวขึ้นเครื่องบินต่างก็แยกย้ายกันไปขึ้นเครื่องแต่ละสายทยอยกันไปตามลำดับ

สำหรับคณะสายตะวันออกกลาง เราเรียกตัวเองว่า "กะเหรี่ยง" เรียก พล.ต. จันทรคุปต์ หัวหน้าคณะว่า "หัวหน้ากะเหรี่ยง" ซึ่งในรายงานนี้จะได้เรียกเช่นนี้ต่อไปจนจบรายงาน

เครื่องบิน KLM เที่ยวบิน ๗๖๔ บินจากสนามบินดอนเมืองเวลา ๑๘.๕๐ พาเรามุ่งตรงไปยังกัลกัตตา ซึ่งเป็นที่หมายแรก ถึงสนามบินกัลกัตตาเรียบร้อยเวลา ๑๙.๔๕ ขึ้นรถเข้าเมืองไปพักที่โรงแรม Spencers

กัลกัตตาเป็นเมืองท่าอยู่ปากแม่น้ำฮูกลี ผู้คนหนาแน่นเบียดเสียดเยียดยัดปนกับวัวซึ่งมีชีวิตอย่างเสรีที่สุดในโลกในฐานะเป็นพาหนะของพระศิวะ รถแขก (รถอย่างที่เมืองเราเรียกว่ารถเจ๊ก มีเจ๊กลากซึ่งบัดนี้เลิกไปแล้ว) คือรถลากด้วยแขกก็ยังมี กัลกัตตาเป็นเมืองใหญ่

ตึกรามเป็นตึกเก่า ๆ มอ ๆ ซึ่งอังกฤษสร้างไว้ รถรางก็ยังมีใช้อยู่ กลิ่นขี้วัวผสมกลิ่นสาบคนปนกลิ่นเครื่องเทศ รวมกันเป็นกลิ่นกัลกัตตา ตามถนนมีคนนอนเกลื่อน ตามมุมตึกแม้แต่มุมเล็กที่สุดก็เป็นร้านกาแฟแบกะดินขายอยู่ในพื้นที่ประมาณ ๑ ตารางเมตรของมุมซอกตึก ร้านตัดผมแบกะดินตามมุมซอกตึกก็มีอยู่ทั่วไป เห็นสภาพของประชาชนส่วนใหญ่แล้วเศร้าใจจริงๆ ยังอดอยากยากแค้นกันจริง ๆ บ้านเรามีคนต้องอาศัยนอนตามศาลาวัดบ้าง ตามใต้สะพานบางแห่งบ้าง แต่ก็ยังไม่รู้สึกว่ายากจนถึงขนาดอย่างคนอินเดียที่กัลกัตตานี้

๗ พ.ค. ๑๐ เวลาค่ำไปสถานีรถไฟเพื่อขึ้นรถไฟเดินทางไปพุทธคยา ตามกำหนดการเราจะเดินทางโดยรถไฟ จากกัลกัตตาไปกรุงนิวเดลี ทางนี้ผ่านพุทธคยาเราจึงขอลงแวะนมัสการปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์และสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนาแห่งนี้ ซึ่งเราทุกคนในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนปรารถนาและใฝ่ฝันกันมานานที่จะได้ไปนมัสการให้ถึงที่ ซึ่งพระพุทธองค์ประทับตรัสรู้ ณ โพธิบัลลังก์นั้น

การไปนมัสการปูชนียสถานพุทธคยานี้ คณะเราถือว่าเป็นรายการสำคัญที่สุดในการเดินทางครั้งนี้ นอกจากการนมัสการเรายังได้กำหนดการทอดผ้าป่าขึ้นที่วัดไทยที่พุทธคยานั้นด้วย พวกเราทุกคนจึงช่วยกันหอบไตรจีวรเครื่องอัฏฐบริขาร ตลอดจนข้าวสารและอาหารกระป๋องนานาชนิดไปจากกรุงเทพ ฯ ช่วยกันบรรจุลงกระเป๋าติดตัวไป โดยทุกคนมีข้าวสารคนละถุง และเครื่องกระป๋องตามสมควร เครื่องอัฏฐบริขารก็แบ่งกันหอบหิ้วไป ทั้งนี้ด้วยจิตโสมนัสศรัทธาเป็นที่ยิ่ง

ที่สถานีก็เช่นเดียวกับที่อื่น ๆ คลาคล่ำไปด้วยคนอาศัยนอน ทั้งหญิงทั้งชายเต็มไปทั้งสถานี เขามีกรรมทำไว้ไม่ดีในชาติปางก่อนจึงได้มาเกิดในวรรณศูทร์ ซึ่งเป็นวรรณที่วรรณสูงกว่าเหยียดหยามว่าต่ำทรามยิ่งนัก พวกวรรณศูทร์จึงยากจนข้นแค้นไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีงานทำและไม่มีแม้แต่อาหารจะบริโภค ถ้าจะถามว่า "แล้วพวกนี้มีชีวิตอยู่ได้ยังไง ?" ผู้เขียนเองก็ตอบไม่ได้เหมือนกัน

รัฐบาลอินเดียจัดรถโดยสารชั้นหนึ่งให้เรานั่ง เราพากันกระหยิ่มตั้งแต่ก่อนได้มาเห็นสภาพว่า คงจะมีสภาพที่จะให้เราทั้งความสะดวกและความสบายเป็นเยี่ยม บางคนถึงกับฝันหวานว่าเขาคงติดเครื่องปรับอากาศให้ อยากจะกินอะไรจากรถเสบียงก็คงสะดวก เราคิดกันมาดังนั้นจนได้มาเห็นรถไฟกับตา วิมานฝันหวานทั้งหลายก็ล้มครืนลง

ในรถชั้นหนึ่งนั้นเท่ากับเราติดตะรางเราดี ๆ นี่เอง ทุกหน้าต่างทุกประตูมีลูกกรงเหล็กกั้น ติดต่อกับรถคันอื่น ๆ ไม่ได้เพราะไม่มีทางเดินตลอดระหว่างคันต่อกันอย่างรถไฟบ้านเรา รถเป็นตู้ปิดขังเราอยู่ตามลำพังต่างหากจากรถคันอื่น ๆ ถ้าจะไปรถคันอื่นเช่นจะไปรถเสบียง ซึ่งจะทำได้เฉพาะแต่เมื่อรถจอดตามสถานี ซึ่งก็ทำไม่ได้อีกเพราะเบียดแขกไม่ไหว รถชั้น ๓ ทุกคันแน่นยัดทะนานไปด้วยแขก เวลารถจอดสถานีถึงกับห้อยโหนแย่งกันเข้าทางหน้าต่าง

เข้าไปในห้องของรถไฟชั้นหนึ่ง ปรากฏว่าฝุ่นจับหนาเขรอะทั่วไป เอามือลูบที่นั่งขี้ฝุ่นจับติดมือดำปื๋อทีเดียว ต้องเช็ดทำความสะอาดเองอยู่นานกว่าจะนั่งลงได้ แสดงว่ารถชั้นที่หนึ่งนี้ไม่เคยมีคนนั่งมานับด้วยศตวรรษ และก็ไม่เคยมีใครเข้ามาทำความสะอาดนับเป็นศตวรรษด้วย ฝุ่นมันจึงได้หนาถึงเพียงนั้น ถึงเวลานอนไม่มีเจ้าหน้าที่มาปูที่นอน เราต้องนอนกันบนที่นั่งอย่างนั้น หนุนหัวด้วยผ้าเช็ดตัว ห้องน้ำไม่มีสบู่ และที่สำคัญแม้แต่กระดาษชำระก็ไม่มี เราถูกตัดขาดจากโลกภายนอกทั้งสิ้น อยู่กันตามลำพังแต่คณะเราเท่านั้น ไม่มีคนรถไฟของอินเดียมาดูดำดูดีเราแม้แต่คนเดียว ตลอดการเดินทางทั้งสิ้นที่เราเดินทางโดยรถไฟชั้นหนึ่งของอินเดียที่สำคัญที่สุดคือเราจะอดน้ำตายเราหิวน้ำใจจะขาด ต้องคอยนั่งชะเง้อชะแง้พอรถไฟหยุดสถานีใหญ่ ๆ สักแห่งหนึ่ง มีแขกมาร้องขายโคคาโคลา เราก็ต้องกระเย้อกระแหย่งยื่นมือลอดลูกกรงเหล็กออกไปซื้อมาดื่มกันตาย โคคาโคลาแขกก็รสพิลึกเฝื่อน ๆ เหมือนเอากัญชามาคั้นละลายน้ำแล้วใส่น้ำตาล การเดินทางโดยรถไฟชั้นหนึ่งของอินเดียไปพุทธคยาครั้งนี้เป็นการเดินทางที่ทรมานสาหัสที่สุดนับแต่เกิดมาเป็นตัวตน อากาศร้อนที่สุด ร้อนเหมือนกับเรานั่งอยู่หน้าเตาไฟที่ไฟลุกโชนอย่างไรก็อย่างนั้น เหงื่อพอออกมาพ้นขุมขนก็แห้งสนิทไปทันทีเพราะความร้อน ความหวังแต่ประการเดียวที่หล่อเลี้ยงใจอันแห้งผากของพวกเราไว้คือ ความหวังที่ว่าพรุ่งนี้แล้วเราจะได้ไปกราบลง ณ ที่ซึ่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราประทับตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๘ พ.ค. ๑๐ ๐๔.๓๐ รถไฟถึงสถานีคยา นายทหารติดต่อซึ่งรัฐบาลอินเดียจัดมารับ ซึ่งเดินทางมาจากนิวเดลีมารับเราที่กัลกัตตาได้ล่วงหน้ามาคอยรับเราที่คยานี้ เขาพาเราไปรับประทานอาหารเช้าที่โรงแรมของรถไฟที่สถานีรถไฟนั่นเอง ที่สถานีรถไฟมีแขกนอนกันเต็มตามเคย ได้เห็นวิธีซักผ้านุ่งของหญิงอินเดียที่แก้ผ้าซักอยู่กับก๊อกน้ำกลางสถานี โดยที่ทั้ง

เนื้อทั้งตัวแกมีผ้านุ่งอยู่ผืนเดียวไม่มีผ้าสำหรับผลัดเปลี่ยนที่ไหนอีกแล้วในโลกนี้ วิธีซักผ้าของแกจึงโลดโผนน่าเสียวไส้ คือแกเอาผ้าครึ่งหนึ่งด้านที่ปิดด้านหลังไปซักกับก๊อกน้ำ เอาผ้าปิดด้านหน้าคงไว้ ปล่อยด้านหลังทั้งด้านให้เปิดโล่งโถง ท้าทายตาคนที่เผอิญจะไปเหลือบเห็น พอซักด้านหลังเสร็จแล้วแกก็เอาผ้าด้านที่ซักแล้วนั้นไปปิดไว้ข้างหน้า แล้วเอาผ้าที่ปิดไว้ข้างหน้าเดิมไปซัก เสร็จแล้วก็เดินตัวปลิวออกไปจากก๊อกทั้ง ๆ ที่นุ่งห่มผ้าเปียกทั้งผืนอยู่อย่างนั้น น่ากลัวนิวโมเนียกินตายจริง ๆ

เวลา ๐๘.๓๐ ขึ้นรถบัสเดินทางไปชมมหาวิทยาลัยนาลันทาเสียก่อน มหาวิทยาลัยนาลันทานี้เป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกในโลก อยู่ห่างจากคยาประมาณ ๘๐ กม. ตามทางผ่านเข้าไปในกรุงราชคฤห์โบราณ นายบังผู้เป็นไก๊ด์อธิบายกรุงราชคฤห์ได้อย่างคล่องเปรี๊ยะ เขาเรียกราชคฤห์ว่า ราชะคริหะ เพราะสระอึของเขาไม่มี ส่วนของเราลิ้นไม่เคยกับการรัว เคยมีแต่คำโดด ๆ เรียก ราชะคริหะ ลำบากปากลำบากใจ เราก็เรียกเสียว่า ราชคฤห์ เขาบอกว่าราชะคริหะแปลว่าบ้านของพระราชา ซึ่งไม่บอกเราก็รู้ มีรอยกำแพงเมืองปรากฏอยู่ไต่ไปตามภูเขา กำแพงเมืองเดิมเขาว่ากว้างยาวด้านละ ๓๐ กม. แต่กรุงราชคฤห์นครหลวงของพระเจ้าพิมพิสารพระราชาแห่งแคว้นมคธ เวลานี้เป็นป่าไปหมดแล้วเหลือหมู่บ้านเล็ก ๆ ชื่อบ้านราชคฤห์อยู่เพียงแห่งเดียว น่าเสียดายเมืองหลวงอันโอ่อ่าของแคว้นมคธในสมัยพุทธ-กาลนี่เหลือเกิน พระเจ้าพิมพิสารนี่เราเรียกได้ถูกต้องที่สุด แขกผู้เป็นไก๊ด์เขาเรียกคิงพิมพิสารเหมือนกัน เราได้ลงดูป่ามะม่วงซึ่งหมอชีวกถวายเป็นสังฆาวาสคืออัมพารามหรือชีวกัมพาราม ชื่อนี้เราก็เรียกได้ถูกต้องชัดเจนยิ่งนัก ไก๊ด์เขาก็เรียกชีวกัมพารามเหมือนกัน เราได้ดูแต่รอยหินว่าตรงนั้นคือกุฏีที่ประทับของพระพุทธเจ้า และตรงนั้นคือกุฏีพระอานนท์พุทธอนุชา เราผ่านเวฬุวนาราม คือป่าไผ่ซึ่งบัดนี้ไม่มีไผ่แม้แต่ต้นเดียว ไปผ่านเขาคิชกูฏเขารูปแร้ง ซึ่งพระพุทธเจ้าโปรดประทับบนเขานี้ ขณะนี้ร่องรอยพระคันธกุฎียังมีปรากฏเหลืออยู่ กุฏีพระอานนท์ก็ยังมีรอยอยู่ แต่น่าเสียดายมากที่เราไม่มีเวลาขึ้นไปชม เพราะจะต้องรีบเดินทางไปดูมหา-วิทยาลัยนาลันทา

เราไปถึงนาลันทาเวลา ๑๐.๓๐ ไปดูพิพิธภัณฑ์แล้วจึงไปดูมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแห่งแรกของโลก หลวงจีนฟาเหียนเคยเดินทางจากเมืองจีนมารับการศึกษาเรื่องของพระพุทธศาสนาที่นี่ มหาวิทยาลัยแห่งนี้ถูกพวก

มอสเล็มทำลายเหลือแต่ซากจมดินอยู่ ป่าขึ้นปกคลุมเต็มไปหมดจนแม้แต่รัฐบาลอินเดียเองก็ไม่รู้ว่ามีมหาวิทยาลัยนี้อยู่ จนกระทั่งได้ไปอ่านจดหมายเหตุของหลวงจีนฟาเหียนเล่าถึงมหาวิทยาลัยนาลันทา จึงได้รู้และขุดแต่งกันขึ้น จึงปรากฏให้เห็นรูปร่างมหาวิทยาลัยนาลันทาปรากฏชัด

มหาวิทยาลัยนี้กว้างใหญ่มาก ปันเป็น ๒ เขต เป็นเขตพุทธาวาส ประกอบด้วยโบสถ์วิหารล้วนแล้วแต่สร้างด้วยหิน และเขตสังฆาวาสอันเป็นสถานศึกษาและที่อยู่ของนักศึกษาล้วนแล้วแต่สร้างด้วยหินเช่นเดียวกัน มอสเล็มทำลายไม่ไหวจึงเหลืออยู่ให้เราเห็น ที่ได้เห็นก็เห็นได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบอยู่ในตัว มีหอประชุมใหญ่ มีห้องเรียน ห้องอาหาร สระอาบน้ำ ห้องนอน ห้องครัว พร้อมอยู่ในอาคารหินหลังมหึมานั้น ห้องนอนกั้นด้วยหินเป็นห้อง ๆ อยู่ชั้นบน อยู่เฉพาะตัวคนเดียวเป็นส่วนมาก มีบางห้องเป็นส่วนน้อยที่เป็นห้องคู่ ในห้องมีที่นอนหินหมอนหิน ช่องเก็บหนังสือทำด้วยหิน เป็นห้องเล็กแคบเฉพาะตัวจริง ๆ ขึ้น ๆ ลง ๆ เดินดูหินจนเมื่อยไปทั้งตัว มหาวิทยาลัยนาลันทานี้สมัยเมื่อยังไม่ถูกทำลาย คงเป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่โตโอ่อ่าอย่างยิ่งเป็นแน่นอน

กลับจากนาลันทา มารับประทานอาหารกลางวันที่โรงแรมรถไฟที่สถานีคยาที่เดียวกับที่รับประทานอาหารเช้า เห็นป้ายที่รัฐบาลอินเดียติดไว้รอบห้องอาหารแล้วใจหาย สลดใจในความขาดแคลนอาหารบริโภคของอินเดีย เขากำหนดว่าวันนั้นห้ามบริโภคข้าว วันนั้นห้ามบริโภคเนื้อสัตว์ วันนั้นห้ามบริโภคผัก เปรียบกับบ้านเราแล้วผิดกันราวฟ้ากับดิน ของเราใครอยากกินอะไรเมื่อใดก็ได้ มิหนำซ้ำยังกินทิ้งกินขว้างเสียอีก

ตอนบ่าย ๑๔.๐๐ เราไปที่วัดพุทธคยา ซึ่งเป็นวัดไทยมีท่านเจ้าคุณพระเทพวิสุทธิโมฬีเป็นเจ้าอาวาส วัดนี้เพิ่งได้รับพระพุทธชินราชจำลองจาก ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ไปประดิษฐานในพระอุโบสถ เพิ่งตั้งแล้วเสร็จก่อนเราไปถึงเพียงวันเดียว เราได้ไปแวะพักที่ศาลาการเปรียญนมัสการพระและนมัสการท่านเจ้าคุณ สนทนากันพักหนึ่งแล้วจึงไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธินั้นดินทับถมกันมาเป็นเวลากว่า ๒ พันปี จนสูงขึ้นมาจากพื้นดินเดิมซึ่งพระพุทธองค์เคยประทับจริง ๆ เราต้องถอดรองเท้าไว้ที่ต้นทางจะลงบันได แล้วลงบันไดหลายสิบชั้นลงไปยังพื้นดินเดิมสมัยพุทธกาล ที่นั่นมีพระสถูปองค์ใหญ่ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างไว้เป็นพุทธบูชา เพื่อเป็นที่หมายให้เห็นเด่นได้แต่ไกล มีวิหารประดิษ

ฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่งทั้งวิหารและพระสถูปอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ หลังวิหารออกไปก็คือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ท่านเจ้าคุณพระเทพวิสุทธิโมพีอธิบายให้ฟังว่า ต้นนี้เป็นต้นที่ ๓ ต้นแรกคือต้นดั้งเดิมที่พระพุทธเจ้าอาศัยประทับตรัสรู้นั้นตายไปตามกฎอนิจจัง พันธุ์ของต้นนั้นก็เติบโตขึ้นแทนที่ ณ ที่เดิม ต้นที่ ๒ นี้ถูกพวกมอสเล็มทำลายเอาไฟเผาตาย ต้นปัจจุบันนี้เป็นต้นที่ ๓ เกิดขึ้นแทนที่เป็นเวลา ๙๕ ปีมาแล้ว ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้านทิศตะวันออก พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างแท่นหินขึ้นไว้แท่นหนึ่งชื่อ "วชิรอาสน์" แท่นนี้ประดิษฐานอยู่ตรงที่ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ผู้เขียนจุดธูปเทียนบูชาแล้วก้มลงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ลง ณ ที่ซึ่งพระพุทธองค์ประทับตรัสรู้นั้น น้ำตาไหลหลั่งพรั่งพรูลงอาบหน้าด้วยความปลาบปลื้มปีติเป็นสุดที่จะกล่าวได้ด้วยวาจา ความรู้สึกเหน็ดเหนื่อยลำบากตรากตรำในการเดินทางหายไปเป็นปลิดทิ้ง มีแต่ความปีติโสมนัสท่วมท้นขึ้นแทนที่ ด้วยความรู้สึกที่ว่าเกิดมาเป็นคนไทยกับเขาชาติหนึ่งได้รับนับถือพระบวรพุทธศาสนา ถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก ถือเอาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติด้วยกายวาจาใจ ได้มีโอกาสครั้งหนึ่งในชีวิตมายังที่ประทับตรัสรู้ของพระบรมศาสดาและกราบลง ณ ที่นั้นด้วยเศียรเกล้าแห่งตน

กลับจากต้นพระศรีมหาโพธิ์พุทธคยา ซึ่งชาวอินเดียผู้เป็นเจ้าของประเทศเขาเรียกว่า "โพธิคยา" เราพากันมายังพระอุโบสถวัดพุทธคยา ณ ที่นั้นเราได้ทำพิธีถวายไตรจีวรและอัฏฐบริขารบริวารแก่ท่านเจ้าคุณกับพระสงฆ์อีก ๕ รูปที่จำพรรษาอยู่ที่วัดนั้น เสร็จแล้วก็ไปปลูกต้นสัก ๒ ต้น ซึ่งเราหอบหิ้วไปจากกรุงเทพ ฯ ไว้ที่สนามด้านหลังพระอุโบสถ ที่วัดพุทธคยานี้มีที่พักสะดวกสบายมาก พุทธศาสนิกชนผู้ปรารถนาจะเดินทางไปนมัสการพระศรี-มหาโพธิ์จะพักที่เรือนรับรองของวัดได้อย่างสงบสบายเป็นที่สุด

หลังจากปลูกต้นสักเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสก็นำเราไปดูแม่น้ำเนรัญชราและบ้านนางสุชาดา แม่น้ำเนรัญชราบัดนี้มีแต่ทรายเต็ม แต่ก็ยังเป็นรอยของแม่น้ำให้แลเห็นชัด ผู้เขียนลงไปเดินที่ทรายนั้นแล้ววาดมโนภาพตามที่เจ้าคุณท่านชี้บอกพระพุทธองค์ทรงรับถาดทองจากนางสุชาดาที่นั่น ทรงถือถาดเสด็จไปประทับเสวยมธุปายาสที่นั่น เสวยแล้วทรงลอยถาดทองเสียในแม่น้ำเนรัญชราที่ตรงนั้น ตลอดเวลาที่ได้อยู่ ณ บริเวณพุทธคยานั้น ความรู้สึกที่ว่าได้เกิดมาเป็นคนไทยกับเขาชาติหนึ่ง ได้พบพระบวรพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประเสริฐ

สุดเพราะสามารถทำให้คนล่วงทุกข์ได้จริง ได้มีศรัทธามั่นคงในศาสนานั้นเป็นอย่างที่สุด ได้เดินทางมาด้วยความยากลำบากอย่างยิ่ง ตามรอยพระบาทพระบรมศาสดามาจนถึงที่ประทับตรัสรู้ ความรู้สึกในวันนั้นจึงมีอยู่แต่ว่าจะขอทำแต่ความดีตลอดชีวิตนี้จะไม่ขอทำความชั่วเลย ให้สมกับที่ได้เกิดมาพบพระบวรพุทธศาสนา

คืนนั้นตอนดึกกลับมานอนในรถไฟซึ่งเขาตัดทิ้งไว้ให้ที่สถานีคยา

รุ่งขึ้น วันที่ ๙ พ.ค. เวลา ๐๔.๓๐ รถไฟจากกัลกัตตาก็มาพ่วงลากรถเรามุ่งไปทิศตะวันตกไปสู่กรุง New Delhi นครหลวงของอินเดีย ทุ่งนาสองฟากสุดลูกตาแห้งแล้งเพราะขาดน้ำและขาดปุ๋ย อากาศร้อนจนเราคอแห้งผากไปหมด ฝุ่นเต็มไปทั้งหน้าทั้งตัว คุณรัตน์ ศรีไกรวิน นุ่งกางเกงแพรแดง ผ้าขาวม้าโพกหัววิ่งลงไปแย่งรองน้ำจากก๊อกตามสถานี เล่นเอาพวกศูทร์แตกหนีกันเป็นจ้าละหวั่นเพราะนึกว่าคุณรัตน์เป็นพราหมณ์เรานั่งทรมานกันไปในรถไฟเป็นเวลา ๑๗ ชั่วโมงเต็ม ๆ เวลา ๒๑.๓๐ ก็ถึงกรุงนิวเดลฮีไปเข้าพักที่โรงแรมอโศกอันเป็นโรงแรมที่หรูที่สุดที่อินเดียมี

๑๐ พ.ค. เวลา ๐๙.๓๐ เราพากันไปเยี่ยมคำนับท่านเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงเดลฮี เวลา ๑๐.๐๐ ถึง ๑๑.๐๐ ไปดูวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรของอินเดียเป็นตึกสองชั้นอาคารหลังกระทัดรัด ภายในมีห้องเรียน ห้องสัมนา และห้องสมุด นักศึกษามีนายทหารทั้ง ๓ เหล่าทัพและพลเรือนเหมือนเรา แต่ของเขาเรียนเต็มวัน

๑๑.๓๕ ไปเยี่ยมคำนับ ผบ.ทบ. และ ผบ.ทร. ที่กระทรวงกลาโหมอินเดียฟังบรรยายสรุป

๑๒.๓๐ เยี่ยมคำนับ ผบ.ทอ. ที่ ทอ. ฟังบรรยายสรุป

๑๕.๐๐ เยี่ยมคำนับ รมต. กลาโหม ที่กระทรวงกลาโหม ฟังบรรยายสรุป

ตอนบ่ายนั่งรถไปชมกรุงเดลฮีเก่า ระหว่างกรุงเดลฮีเก่ากับกรุงเดลฮีใหม่ มีถนนสายเดียวเป็นเครื่องแบ่งฟากหนึ่งของถนนเป็น Old Delhi อีกฟากหนึ่งเป็น New Delhi ซึ่งด้านเดลฮีเก่านั้นบ้านเมืองยังรุงรังอยู่มาก ได้ผ่านไปดู "ป้อมแดง" ซึ่งมอสเล็มสร้างไว้ ไปดูสุเหร่าแห่งแรกที่มีขึ้นบนผืนแผ่นดินอินเดีย ซึ่งมอสเล็มผู้มีชัยเหนืออินเดียได้สร้างไว้ ดูเสาเหล็กซึ่งอายุ ๒ พันปีแล้วตั้งตากแดดตากฝนอยู่กลางลานโดยไม่มีสนิมขึ้นแม้แต่เกล็ดเดียว

ได้ไปคารวะที่ฝังศพท่านมหาตมคานธี เราต้องเดินขึ้นไปบนเนินเตี้ย ๆ ตรงกลางเนินนั้นเขาขุดเป็นแอ่งกลมลึกลงไปประมาณ ๕ เมตร ตรงกลางแอ่งเป็นที่ฝังศพของท่านมหาตมคานธีสร้างด้วยหินอ่อนสีขาวเรียบไม่มีลวดลายเลย ทำเป็นรูปคล้ายหีบศพ

๒๐.๐๐ ผบ. และนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรอินเดียพร้อมด้วยครอบครัวเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารบุฟเฟ่ต์แก่คณะของเรา

๑๑ พ.ค. ๑๐ เวลา ๐๘.๓๐ เดินทางโดยรถยนต์จากโรงแรมไปชมทัชมาฮาล ระยะจากนิวเดลฮี ๑๖๕ กม. ใช้เวลาเดินทาง ๓ ชั่วโมง ทัชมาฮาลเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลกชิ้นหนึ่ง ชาร์เยหัน ซึ่งเป็นชาวเปอร์เชียน คืออิหร่านทุกวันนี้ ผู้มารบได้ชัยชนะเหนืออินเดียได้เป็นผู้สร้างเพื่อเป็นที่ระลึกและเป็นที่ฝังศพ พระนางมุมทัชมาฮาลพระชายา ทัชมาฮาลสร้างด้วยหินอ่อนทั้งหลัง ใช้คน ๒ พันคนสร้างตลอดเวลาไม่มีหยุดเลย ใช้เวลาสร้าง ๒๒ ปี ณ ที่ที่ฝังศพทำเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่ฝังศพจริง ศพพระนางมุมทัชมาฮาลอยู่ตรงกึ่งกลาง แต่พอชาห์เยหันสิ้นชีพลง เขาก็นำศพชาร์มาฝังไว้เคียงกันอยู่ทางขวาของศพพระนางมุมทัชมาฮาลบนแท่นที่ฝังศพเขาฝังเพชรนิลจินดาลงไปในหินอ่อนเต็มไปทั้งแผ่น เวลาใช้ไฟฉายส่องประกายของแก้วมณีก็จะสะท้อนแสงจ้าออกมา ชั้นบนเป็นที่ฝังศพจำลองทำเหมือนของจริงทุกอย่างและประดิษฐานอยู่ตรงกันกับชั้นล่างด้วย เว้นแต่ไม่มีศพอยู่ในนั้น รอบทัชมาฮาลมีหินอ่อนสีดำตัดเป็นอักษรอาหรับฝังลงไปในหินอ่อนสีขาว ซึ่งเป็นพื้นเก็บคำสอน ทั้งหมดของ พระมะหะหมัดจากคัมภีร์กุรุอานมาจารึกไว้ ฝีมือที่สร้างวิจิตรบรรจงจริง ๆ ละเอียดยิบไปทั้งหลัง

ตอนบ่ายออกจากทัชมาฮาลกลับกรุงนิวเดลฮี คืนนี้เวลา ๒๐.๓๐ ท่านเอกอัครราชทูตไทยจัดเลี้ยงอาหารค่ำแบบบุฟเฟ่ต์ ณ สถานเอกอัครราชทูต

เวลา ๒๔.๐๐ ออกเดินทางไปยังท่าอากาศยานปาล์มเพื่อขึ้นเครื่องบินไปยังอิหร่าน

๑๒ พ.ค. ๑๐ เครื่องบิน QF เที่ยวบิน ๗๕๗ บินจากอินเดียเวลา ๐๑.๑๕ ไปถึงเทหะรานเวลา ๐๒.๕๕ เข้าพักที่โรงแรม Tehran International

รายการวันนี้ตอนเช้าชม พิพิธภัณฑ์ ของส่วนใหญ่ เกี่ยวกับศาสนา มอสเล็ม คัมภีร์โกหร่านเขียนทองละเอียดยิบมีมากมาย ตอนบ่ายไปชมเขื่อน ภูมิประเทศเป็นเขาสลับซับซ้อน นั่งรถขึ้นเขาลอดอุโมงค์ไป ๔ อุโมงค์จึงถึงตัวเขื่อน ซึ่งเป็นเขื่อนสำหรับพลังไฟฟ้ากำลังน้ำ วันนี้วันศุกร์เป็นวันหยุดราชการ จึงมีผู้คนมาเที่ยวเต็มไปหมด

๑๓ พ.ค. ๑๐ ไปชมพิพิธภัณฑ์มนุษยวิทยาแล้วไปชมกรมศิลปากร ไปชมพระราชวังโกเลสตาน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถของเราเคยประทับเมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมอิหร่าน ที่พระราชวังโกเลสตานนี้มีราชบัลลังก์ของมหาราชแห่ง

อินเดียตั้งตระหง่าน อิหร่านได้มาเมื่อไปรบชนะอินเดีย จึงให้ยกพระราชบัลลังก์นี้บรรทุกหลังช้างมาจากอินเดียมาตั้งไว้ที่นี่

ตอนบ่ายไปดูธนาคารที่เก็บเพชรนิลจินดา ดูลานตาไปหมด ล้วนแล้วด้วยอัญมณีอันมีค่านานาชนิดประดับอยู่ตามมงกุฎ ตามพระแสง ตามเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ ล้วนแต่ซื้อมาบ้าง มีผู้ถวายบ้าง และรบชนะได้มาบ้าง รวมเครื่องเพชรไว้มากที่สุดในโลก ณ ที่แห่งนี้

วันนี้ประธานาธิบดีแห่งรูเมเนียมาเยือนอิหร่านเป็นทางราชการ พระเจ้าชาร์แห่งอิหร่านและพระมเหษีเสด็จไปต้อนรับนำเสด็จเป็นขบวนแห่มายังพระราชวังโกเลสตาน คณะเราเลยได้มีโอกาสชม ขบวนซึ่ง จัดเหมือน เมื่อถวายการ ต้อนรับ พระบาท สมเด็จ พระเจ้าอยู่ หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ของไทยเรา จากนั้น ได้ไปชมมวย ปล้ำขนาน แท้และดั้ง เดิมของอิหร่าน

เนื่องจากเรามาถึงอิหร่านเป็นวันศุกร์วันหยุดราชการ และวันรุ่ง ขึ้นก็เป็นวันที่ประธานาธิบดีรูเมเนียมาเยือน ทางราชการอิหร่านต้องวุ่นวายกับงานใหญ่ของเขาจึงต้องงดรายการดูงานของเราลงเกือบทั้งสิ้น

๑๔ พ.ค. ๑๐ เวลา ๐๖๒๐ ขึ้นเครื่องบินจากเทหะรานไปไบรุต เวลา ๐๗๐๕ เครื่องบินถึงสนามบินไบรุตมีแถวกองเกียรติยศตั้งแถวรับเอิกเกริก

กงสุลไทยเป็นชาวเลบานอนหนุ่มสมารต รูปหล่อมากต้อนรับคณะเราอย่างแข็งแรง เขาร่ำรวยเป็นเศรษฐีทำงานให้รัฐบาลไทยโดยใจสมัคร ทำงานดีจนได้รับพระราชทานเครื่อง-ราชอิสริยาภรณ์จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

เราไปพักที่ Beirut International Hotel ซึ่งอยู่ริมทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เห็นทะเลสีครามและรับลมทะเลเย็นสบาย ที่โฮเต็ลกงสุลไทยได้บรรยาย สรุปให้เราฟังในเช้าวันที่ไปถึงนั้น

เลบานอนเป็น ประเทศรูปร่าง แคบยาวไป ตามฝั่งทะเล เมดิเตอร์เรเนียนภูมิ ประเทศเป็นภูเขาทั้งนั้น พืชผลมีแต่แอปเปิลกับมะกอก รายได้ส่วนใหญ่ของเลบานอนได้จากนักท่อง-เที่ยวและกาสิโน

๑๔๓๐ เดินทางโดยรถยนต์ไปยัง Beti – Eddine Palace ซึ่งเป็นพระราชวังเก่าแก่บนภูเขาชื่อ ไบต์–เอดดิน นั้น ได้มาเห็นสภาพของฮาเร็มที่แท้จริงด้วยตาตนเองเป็นครั้งแรก ก่อนนั้นเคยได้เห็นแต่ในภาพยนตร์ ภายในฮาเร็มมากมายไปด้วยห้องสำหรับนั่งสนทนา เสพสุรา สูบม่อระกู่ ห้องอาบน้ำร้อนแบบอาบอบนวดมีมากมายหลายห้อง ทางด้านฝ่ายในก็มีห้องนั่งสนทนาแบบฝ่ายหน้าเหมือนกัน ผู้หญิงที่อยู่ในนั้นมีสภาพเหมือนติดคุก ไม่มีโอกาสได้ออกมาเห็นเดือนตะวัน แต่เวลานี้พระราชวังนั้นว่างเปล่า เป็นที่สำหรับเข้าชม ไม่มีกาหลิบ ไม่มีพระมเหษี และนางนักสนมกรมใน

๑๕ พ.ค. ๑๐ เวลา ๐๙๑๕ พล.ต. จันทรคุปต์ สิริสุทธิ์ หัวหน้ากะเหรี่ยงพร้อมด้วยผู้แทนนักศึกษา ๕ นาย ไปเยี่ยมคำนับประธานาธิบดี ลงนามในสมุดเยี่ยมที่ทำเนียบประธานาธิบดี Sin el Fil

๐๙๓๐ หัวหน้าคณะพร้อมด้วยผู้แทนเข้าเยี่ยมคำนับ

ผบ.ทบ. เลบานอน ที่กระทรวงกลาโหม

๐๙๔๕ ทั้งคณะไปยังอนุสาวรีย์ทหารนิรนาม วางพวงมาลาเคารพ แล้วชมพิพิธภัณฑ์ซึ่งอยู่ ณ บริเวณอนุสาวรีย์นั้น

๑๒๓๐ เดินทางไปยังสโมสรนายทหาร ท่านพลเอกบุสตานี ผบ.ทอ. เลบานอนเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารกลางวัน มีบรรดาทูตทหารของประเทศต่าง ๆ ประจำเลบานอนมาร่วมในการเลี้ยงครั้งนี้ด้วย

๑๕๓๐ ไปชม Civil Aviation Safety Center ที่ท่าอากาศยานสากลไบรุต ที่นี่รับนักบินเครื่องบินโดยสารขนาดใหญ่มาฝึกเพิ่มเติม

คืนนี้กงสุลเลี้ยงคณะเราที่ Casino de Leban มีสาว ๆ จากปารีสมาแสดง Stage Show ไปชมอย่างมโหฬาร

๑๖ พ.ค. ๑๐ เวลา ๐๙๓๐ ไปชม รร. นายร้อยที่ Fayadieh แล้วไปชม Technical Center และ Hotel School โรงเรียนเทคนิคของเลบานอนนี้น่าชมมาก รัฐบาลเลบานอนจัดสร้างขึ้นด้วยงบประมาณของตนเอง โดยไม่ได้รับเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศเลย มีนักศึกษาชายอยู่ประจำกินนอนที่โรงเรียนถึง ๒ พันคน ในโรงเรียนมีโรงงานสำหรับฝึกนักเรียนทางด้านช่างกลต่าง ๆ ทุกสาขา มีเครื่องมือเครื่องใช้พร้อม นักเรียนนอกจากศึกษาทางตำราแล้วต้อง

ปฏิบัติการแก้ซ่อมปรับคุมเครื่องยนต์ด้วยมือตนเอง ถ้าไทยเราจะมีโรงเรียนเทคนิคทำนองนี้ขึ้นบ้างสักโรงเรียนหนึ่งก็จะดี เพื่อรับความเจริญทางเทคนิค ซึ่งชาติกำลังต้องการอย่างยิ่ง

คืนนี้เราเลี้ยงตอบแทนที่ "Grotte aux Pigeons"

๑๗ พ.ค. ๑๐ ๐๗๐๐ ออกจากโรงแรมไปยังสนามบิน Beirut International Airport เพื่อขึ้นเครื่องบินไปโรม

๑๐๔๐ บินจากไบรุต ๑๒๕๐ ไปถึงสนามบิน Fiumicino เดินทางเข้าสู่กรุงโรม ไปพักที่โรงแรม Valadier

คืนนี้ได้ออกชมสถานที่สำคัญ ๆ ของกรุงโรมโดยทั่วถึง และที่ลืมไม่ได้คือไปโยนเงินเหรียญข้ามไหล่ลงในอ่างน้ำพุแทรฟวี่

๑๘ พ.ค. ๐๘๔๕ ออกจากโฮเต็ลขึ้นรถบัสไปยังกระทรวงกลาโหมอิตาลี

๐๙๑๕ หัวหน้าเผ่าเข้าเยี่ยมคำนับ General Aldo Remondino เสธ.ทอ. อิตาลี

๐๙๓๐ Lt.Gen. D.A. FANALI กล่าวอารัมภกถา

๐๙๓๕ Count Gianluigi MILESI FERRETTI รมต. ช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ บรรยายสรุปสถานการณ์ทางการเมืองโดยทั่วไป

๑๐๐๐ Adm. E.E. Perucca ORFEI บรรยายสรุปสถานการณ์ทางทหารโดยทั่วไป

๑๐๓๕ Lt. Col.marcelle LAURIA บรรยายสรุปเรื่อง ทบ. อิตาลี

๑๐๕๐ Cdr. Pietro SCAGLIUSI บรรยายสรุปเรื่อง ทร. อิตาลี

๑๑๐๕ Cel. Francesce TERZANI บรรยายสรุปเรื่อง ทอ. อิตาลี

ต่อไปเป็นเวลาสำหรับซักถาม

๑๓๑๕ หัวหน้าเผ่าเข้าเยี่ยมคำนับ Gen. Giuseppe ALOIA เสธ. กห. อิตาลี

๑๙ พ.ค. ๑๐๐๐ ขึ้นเครื่องบินเดินทางไปเวนิส วันนี้ตามกำหนดเดิมจะต้องเดินทางไปแอลจีเรีย แต่รัฐบาลแอลจีเรียเกิดขัดข้องโดยกระทันหัน ท่านเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโรมจึงปรึกษากับหัวหน้าเผ่าของเรา แล้วจัดการให้เราได้ไปชมเวนิสแทน มิฉะนั้นจะต้องหยุดแช่เย็นอยู่เปล่า ๆ ที่โรมอีกถึง ๓ วัน

ที่เวนิสไม่มีกำหนดการดูงานเป็นทางราชการ จึงเท่ากับได้พักไปในตัว แต่ที่จริงก็ไม่ได้พัก เพราะมีรายการท่องเวนิสซึ่งทางบริษัทจัดให้แทน เช่นการลงเรือกอนโดลาไปขึ้นชม

พิพิธภัณฑ์และมหาวิหารแซงต์ มาร์โค เป็นต้น เวนิสเป็นเมืองอยู่ในคลองทั้งเมืองตามที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ในเมืองไม่มีแท๊กซี่ ไม่มียานพาหนะทางบกใด ๆ เลย จะไปไหนต้องลงเรือ หรือมิฉะนั้นก็ใช้ขาทั้งสองของตนเองให้เป็นประโยชน์ นอกจากรายการของบริษัทแล้ว เราก็ออกย่ำเวนิสกันเองแต่เช้ายันกลางคืนทุกวัน เราลงเรือไปชมลิโด ไปชมสะพานริยาลโต ตลาดใหญ่ซึ่งเรารู้จักมานานแสนนานตั้งแต่สมัยเป็นเด็กเรียนหนังสือเวนิสวาณิช ไปทุกหนทุกแห่งเท่าที่กำลังขาและกำลังเรือจะพาไปได้ ที่หน้ามหาวิหารแซงต์มาร์โค มีนกพิลาปเต็มไปหมด ซื้อข้าวโพดให้มันกินมันก็บินพรั่งพรูมาเกาะหัวเกาะแขนเต็มไปหมด จิกข้าวโพดกินจากมือ วันอาทิตย์ผู้คนเต็มไปทั้งลาน วันนั้นมีภาพประทับใจภาพหนึ่งคือเด็กชายอิตาเลียนขนาดเพิ่งสอนเดินเตาะแตะหน้าตาน่ารัก หญิงผู้เป็นมารดาซื้อข้าวโพดให้แกถุงหนึ่ง แกก็ยืนบ้างนั่งบ้างที่กลางลาน นกก็มารุมล้อมรอบตัวแกหมด ใครเห็นก็รู้สึกเอ็นดูพากันมารุมล้อมดูแก พวกเราถ่ายทั้งภาพนิ่งและภาพยนตร์กันยกใหญ่ เพราะความน่าเอ็นดูของแก

นครเวนิสนี้ว่ากันว่าทรุดจมลงไปในทะเลปีละหนึ่งนิ้วทุกปี ถ้าปล่อยให้เป็นดังนี้ต่อไปอีกไม่นานน้ำจะท่วมนครเวนิสหมด เขาว่ารัฐบาลอิตาลีกำลังแก้ไขจ้างผู้ชำนาญจากฮอลันดามาสำรวจคิดแก้ไม่ให้เวนิสจมลงไปอยู่ในคลอง

เวนิสมีชื่อเสียงมากในเรื่องเครื่องแก้ว เราได้ไปดูถึงร้านต้นตอผู้ผลิต แต่ก็อย่างว่าเราแต่ละคนล้วนแต่เบี้ยน้อยหอยน้อย จึงได้แต่ซื้อชิ้นเล็ก ๆ พอเป็นที่ระลึก

๒๒ พ.ค. ๑๐ เวลา ๑๕.๐๐ เราอำลาจากเวนิสด้วยความอาลัย ๑๗๔๐ เครื่องบินแอลิตาเลียพาเราบินจากเวนิสไปมิลาน เวลา ๑๘.๔๐ ก็ถึงสนามบินมิลาน มิลานเป็นเมืองใหญ่เป็นที่สองรองจากโรม เนื่องจากไม่มีกำหนดการดูงานที่นี่ เราจึงออกย่ำมิลานกันโดยเสรีทั้งคืนนี้ และพรุ่งนี้อีกครึ่งวัน

๒๓ พ.ค. ๑๕๓๐ ออกจากโรงแรมที่พักไปยังสนามบิน ๑๗๐๕ เครื่องบินสวิสแอร์บินจากสนามบินมิลานข้ามเทือกเขาแอลป์อันสูงใหญ่ปกคลุมไปด้วยหิมะขาวโพลน เพื่อไปสู่กรุงเจนีวา น้ำเขียวใสมีหงส์ขาวลอยพ่อง ดอกไม้บานสะพรั่งล้วนแต่สีสวยสดหลากสีงามจับตาเสียแต่ไม่หอม หลังจากเข้าโรงแรมได้ห้องพักแล้ว คณะของเรากลุ่มหนึ่ง มีคุณวิทุร จักกะพากประธานนักศึกษาเป็นหัวหน้า มีผู้เขียนร่วมอยู่ในกลุ่มนี้ด้วย ได้ไปลองบริโภคเนื้อสันสลัดที่ขึ้นชื่อลือชาที่สุด Cafe de Paris เขามีเนื้อใส่กระทะตั้งไฟให้กลางโต๊ะ มีมันฝรั่งหั่นเป็นชิ้นยาวๆ

ตั้งไฟไว้กลางโต๊ะเหมือนกัน มีสลัดผักให้ชามอ่างแก้วหนึ่ง เนื้อนุ่มอร่อยดีมาก เขาทอดได้อย่างไรไม่ทราบ ทำให้เนื้อสุกได้เป็น ๓ ชั้น ชั้นนอกสุกมาก และสุกน้อยเข้าไปตามลำดับจนชั้นในสุดยังเป็นเนื้อแดง ๆ

๒๔ พ.ค. ๑๐ เวลาเช้าออกตระเวนชมนครเจนีวา แต่เนื่องจากไปเสียเวลากันที่ร้านนาฬิกาเพียงร้านเดียวตั้งหลายชั่วโมง เราจึงต้องชมเจนีวาอย่างลวก ๆ ในตอนที่ขึ้นรถเดินทางมาสนามบิน แต่ก็ได้ผ่านไปเห็นสถานที่สำคัญ ๆ ขององค์การสหประชาชาติทั่วถึงทุก ๆ แห่ง เจนีวานี่สมเป็นเมืองระหว่างประเทศจริง ๆ สุขสงบไปทุกหนทุกแห่ง อากาศก็สดชื่นเย็นสบาย ดอกไม้ก็งามสะพรั่ง บรรยากาศโดยรอบตัวเต็มไปด้วยความสุขสงบร่มเย็น เป็นที่ซึ่งปราศจากความวุ่นวายใด ๆ ทั้งสิ้น บรรดาชาติต่าง ๆ ในโลกนี้เห็นจะไม่มีชาติใดทำบุญไว้ดีเท่ากับชาวสวิสส์

๑๒๑๐ บินโดยสวิสแอร์ไปฮัมบูร์กประเทศเยอรมนี เราบินข้าม Mont Blanc เศวตบรรพต อันเป็นเทือกเขายาวใหญ่สุดสายตา ปกคลุมขาวโพลนไปด้วยหิมะไปถึงดุสเซล-ดอรฟเมื่อเวลา ๑๔.๓๕ เราลงที่นี่เพื่อไปรอขึ้นเครื่องบินของ ทอ. เยอรมัน เพื่อบินต่อไปฮัมบูร์ก พ.อ. พัฒนา พยัคฆนิธิ ทูตทหารบกไทยประจำเยอรมันกับ พ.ท. Bender ได้รอต้อนรับเราอยู่ที่สนามบิน พาเราไปคอยเครื่องบินที่ท่าอากาศยาน ที่จริงกองทัพบกเยอรมันได้ส่งเครื่องบินมารอรับเราอยู่แล้ว แต่ปรากฏว่าเครื่องนั้นเกิดเครื่องยนต์ขัดข้องขึ้นมาโดยกระทันหัน พ.ท. Bender ซึ่ง ทบ. เยอรมันส่งมารอรับเราที่ดุสเซลดอรฟ จึงต้องโทรศัพท์ไปขอเครื่องบินลำใหม่จากฮัมบูร์กมารับ เรารออยู่ครึ่งชั่วโมงเครื่องบินลำใหม่ก็มาถึงและเราก็ได้บินต่อไปยังฮัมบูร์กไปถึงเมื่อเวลา ๑๗.๐๕ ที่สนามบินเมืองฮัมบูร์ก น.อ. Von Bulow ได้มารอต้อนรับและพาเราไปส่งยังโรงแรมคอนติเนนตัล

๒๕ พ.ค. ๐๙.๐๐ ออกจากโรงแรมไปยัง รร. สธ. ทหารเยอรมันที่ Hamburg – Blankenese, Manteuf felotrassé ๒๐ พล.ต. Hinricho ผบ. รร. สธ. ทหารต้อนรับกล่าวสัมโมทนียกถาตามระเบียบแล้ว ก็พาเราเข้าฟังบรรยายสรุป

๐๙.๔๐ น.อ. Werner บรรยายเรื่องภารกิจและการจัด รร. สธ. ทหาร

๑๐.๔๐ พ.อ. Buso บรรยายเรื่องปัญหาการป้องกันประเทศเยอรมัน

๑๑.๒๐ เป็นเวลาซักถาม แล้วพาชมสถานที่ห้องเรียนและห้องสมุด

๑๒.๑๕ อาหารกลางวันที่สโมสรของ รร. โดย พล.ต. Hinrichs ผบ. รร. เป็นเจ้าภาพ

๑๔.๐๐ เดินทางจาก รร. สธ. ทหาร ไปชมท่าเรือเมืองฮัมบูร์ก

ท่าเรือฮัมบูร์กตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำ Elbe เป็นท่าเรือใหญ่เป็นที่ ๓ ของยุโรป มีเรือพาณิชย์ของชาติต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า ๕๐ ชาติใช้ท่าเรือนี้ มีเรือเข้าเทียบท่าเดือนละ ๑,๘๐๐ ลำ น้ำหนักสินค้าขึ้นลงปีละ ๓๐ ล้านตัน ใช้กรรมกรทำงานวันหนึ่ง ๘๓,๐๐๐ คน มีอู่ลอยขนาดใหญ่สำหรับซ่อมเรือ มีโกดังเก็บสินค้า มีรถไฟบรรทุกสินค้ามาจนถึงท่าเรือ บริเวณท่าเรือเป็นพื้นที่ประมาณ ๑๐๐ ตารางกิโลเมตร

๒๖ พ.ค. ๑๐ เวลา ๐๗.๔๕ ออกจากโรงแรมเดินทางไปยังสนามบินฮัมบูร์ก

๐๗.๔๐ เครื่องบินออกจากฮัมบูร์กไปยังกรุงเบอร์ลิน ใช้เวลาบิน ๒ ชั่วโมง

๐๙.๔๐ มาถึงท่าอากาศยานกรุงเบอร์ลิน สนามบินเทมเปิลฮอฟนี้ตั้งอยู่ใจกลางกรุงเบอร์ลิน เหมือนสถานีหัวลำโพงของเราตั้งอยู่กลางกรุงเทพ ฯ ซึ่งผิดกับท่าอากาศยานของทุกแห่งในโลกที่เขาอยู่นอกเมืองใกล้บ้างไกลบ้าง แต่อย่างน้อยก็ราว ๒๕ กม. จากตัวเมือง สนามบินเทมเปิลฮอฟนี้ สมัยพระเจ้าไกเซอร์ทรงใช้เป็นสนามฝึกทหารฝึกแถวชิดเป็นกองพล การที่มีสนามฝึกทหารใหญ่โตอยู่กลางกรุงเลยเป็นประโยชน์มาใช้เป็นสนามบินจนทุกวันนี้

ออกจากสนามบินก็ตรงไปยังกองบัญชาการตำรวจนครบาลของกรุงเบอร์ลินทันที ฟังบรรยายสรุป ที่ไปฟังบรรยายที่ตำรวจก็เพราะเบอร์ลินไม่มีทหาร มีไม่ได้ มีได้แต่ตำรวจอยู่ ๓,๕๐๐ คน

กำแพงเบอร์ลินสร้างขึ้นด้วยแท่งคอนกรีตแท่งใหญ่ ๆ เรียงซ้อนขึ้นไปสูงท่วมศีรษะคน หลังกำแพงออกไปทางด้านเบอร์ลินตะวันออกซึ่งเป็นเขตยึดครองของโซเวียต ขุดเป็นคูกว้างประมาณ ๖ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร ที่ริมฝั่งคูด้านตรงกันข้ามกับตัวกำแพงมีกุฏสุนัขเฝ้าเป็นระยะ ๆ หลังกุฏสุนัขออกไปเป็นหอคอยสูงประมาณ ๒๐ เมตร มีทหารรัสเซียถือปืนยืนจังก้าอยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง

เห็นแล้วก็ใจหาย ไม่นึกเลยว่าในโลกอารยะถึงเช่นนี้แล้ว จะมีการสร้างกำแพงขึ้นขังคนราวกับขังวัวควาย ดังที่โซเวียตรัสเซียทำกับเยอรมัน ผู้นำชมเล่าให้ฟังว่าเมื่อยังไม่มี

กำแพงนี้ขึ้นนั้น ชาวเยอรมันในเบอร์ลินตะวันออกทิ้งบ้านช่องอพยพเข้าไปอยู่เบอร์ลินตะวันตกวันละประมาณ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ คนทุกวัน รัสเซียเห็นว่าถ้าขืนปล่อยให้เป็นอยู่เช่นนี้ อีกไม่เท่าไรเบอร์ลินตะวันออกก็คงจะเหลือเพียงแต่ตึกรามบ้านช่องเปล่า ๆ ให้รัสเซียยึดครอง ไม่เหลือคนเยอรมันให้ปกครองอีก อย่างจะมีสิ่งมีชีวิตให้ยึดครองก็คงเป็นจำพวกจิ้งจกตุ๊กแก ซึ่งมันไม่มีปัญญาจะหลบหนีไปข้างไหน รัสเซียเห็นท่าไม่เข้าที จึงต้องสร้างกำแพงหรือนัยหนึ่งคุกขังคนตั้งครึ่งเมืองขึ้น แต่ทั้ง ๆ ที่สร้างกำแพงและมีทั้งหมาทั้งคนช่วยกันเฝ้าอย่างแข็งแรงเช่นนั้น คนเยอรมันในเบอร์ลินตะวันออกก็ยังพยายามเสี่ยงชีวิตหลบหนีเข้ามาสู่เบอร์ลินตะวันตกอยู่เรื่อย ๆ

เราไปหยุดปลงสังเวชอยู่ตรงประตูไชยบรันเดนเบิร์กอยู่พักใหญ่ ก่อนถึงประตูไชยในเขตเบอร์ลินตะวันตกมีอนุสาวรีย์ทหารรัสเซีย ซึ่งรัสเซียมาสร้างไว้เป็นรูปทหารถือปืนยืนจังก้า มีทหารรัสเซียข้ามมาจากเบอร์ลินตะวันออกเข้ามาเป็นยามรักษาการณ์ที่อนุสาวรีย์นี้ ขึ้นไปยืนบนแท่นหน้าประตูบรันเดนเบิร์กมองเห็นชาวเยอรมันซึ่งอยู่ในเบอร์ลินตะวันออกยืนอยู่ในเขตกำหนดเบื้องหน้าลิบ ๆ ชาวเยอรมันเหล่านั้นยืนสงบนิ่งมองมาทางเบอร์ลินตะวันตก คงจะส่งใจมาถึงพ่อแม่พี่น้องผัวหรือเมียซึ่งอยู่ฟากข้างนี้ เห็นแล้วใจหายจริง ๆ "ทำไมจึงเป็นไปได้ถึงเช่นนี้?" ข้าพเจ้าครางถามอยู่ในอก "ก็รบแพ้เขาน่ะซี" ก็ในอกข้าพเจ้าอีกนั่นแหละที่กระชากเสียงตอบออกมาอย่างฉุนเฉียว ข้าพเจ้าสะบัดหน้าหันกลับลงจากแท่นแล้วไม่หันกลับไปดูประตูไชยบรันเดนเบิร์กอีก

ตลอดเวลา ๖ วันเต็ม ๆ ที่คณะเราดูงานในเยอรมัน เรามีกำหนดการดูงานแต่เช้ายันค่ำทุกวัน ไม่มีเวลาหายใจเป็นตัวของตัวเองเลย เรียกว่าดูกันเกินคุ้มค่าที่มาทีเดียว รัฐบาลเยอรมันและกองทัพบกเยอรมันจัดตารางดูงานถี่ยิบ ช่างสมลักษณะนิสัยความเป็นคนเอางานเอาการของคนเยอรมันเสียจริง ๆ

๒๗ พ.ค. ๐๙.๓๐ ออกนั่งรถทัศนาจรไปดูกำแพงเบอร์ลินอีกครั้งตามส่วนต่าง ๆ ที่ยังมิได้ดูเมื่อวานนี้ นั่งรถดูเบอร์ลินไปรอบ ๆ ไปดูพระราชวัง Chalottenberg ดูที่ประหารนายพล ๑ พ.อ. ๒ พ.ท. ๑ ที่วางลูกระเบิดฆ่าฮิตเลอร์แต่ไม่สำเร็จ เขาทำอนุสาวรีย์ไว้ ไปดู Gedenkstatte Plotzensee ที่ประหารนักโทษ ๓ พันคน ที่คิดจะฆ่าฮิตเลอร์ ดูคุกที่มีห้องขังกว่า ๓๐๐ ห้อง มีกำแพงแข็งแรงมีลวดหนามปล่อยกระแสไฟฟ้า มียามเฝ้าแข็งแรง แต่มี

คนถูกขังอยู่ในคุกนั้นเพียงคนเดียวคือ อาชญากรสงครามใหญ่ Rudoff Hesse แกอยู่คนเดียวจริง ๆ ในคุกใหญ่นั้น ดูสภาไรชสตัก (ผ่าน) อนุสาวรีย์บิสมาร์ก รูน อนุสาวรีย์ Franco–Prussian War ดูสารพัดที่มีในเบอร์ลิน และมาจบลงโดยอาหารกลางวันที่ Schlosshotel Gehrus ซึ่งเดิมเป็นวังของเจ้าชายเยอรมันพระองค์หนึ่ง เป็นวังใหญ่โตหรูหรามาก เดี๋ยวนี้เป็นโรงแรม อาหารกลางวันมื้อนี้ Berlin Senate เป็นเจ้าภาพ นำโดย Herr Senatsdirektor Dr. Hans–Geory Urban หลังอาหารกลางวันไปดูพิพิธภัณฑ์เบอร์ลิน ของในพิพิธภัณฑ์รัสเซียขนเอาไปเสียเยอะแยะเมื่อรัสเซียเข้ากรุงเบอร์ลินได้ แต่ก็ยังมีเหลือให้ดูอยู่อีกมาก

เวลา ๑๙๔๐ ออกจากโรงแรมไปยังโรงละครแห่งชาติ Deutsche Oper Berlin ซึ่งตั้งอยู่ที่ Bismarckstrasse ชมระบำบัลเล่ต์โดย Berlin Senate เป็นเจ้าภาพเชิญไปชม

๒๘ พ.ค. ตอนเช้าออกตระเวนชมเบอร์ลินอีก ไปดูทะเลสาป มีคนเล่นเรือใบกันเต็มเพราะเป็นวันอาทิตย์ ไปนั่งดื่มเบียร์เยอรมันแกล้มกับไส้กรอกเยอรมันที่ร้านอะไรจำชื่อไม่ได้ จำได้แต่ว่าเจ้าของร้านซึ่งเป็นผู้เสิรฟเองนั้นสวยมากราวกับดาราภาพยนตร์ ตอนบ่าย ๑๓.๓๐ German Association for the United Nations, Berlin เป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารกลางวันที่ Hotel Berlin Hilton ซึ่งอยู่ที่ถนน Budapester Strasse

ครึ่งวันวันนี้เป็นวันได้พักจริง ๆ มีแต่เรื่องเที่ยวสนุกกับเรื่องกิน หลังจากอาหารกลางวันแล้วก็ไปสนามบิน

๑๖๐๐ เครื่องบินออกจากสนามบินเทมเปิ้ลฮอฟมุ่งไป Koln เครื่องบินบินประมาณครึ่งชั่วโมงก็ถึง จากสนามบินเราต้องนั่งรถเพื่อไปยัง Bonn นครหลวงชั่วคราวของเยอรมันตะวันตก เมื่อถึงบอนน์เราได้ตรงไปยังบ้านพัก พ.อ. พัฒนา หยัคฆนิธิ ทูตทหาร ซึ่งติดตามเรามาตลอดนับแต่ก้าวแรกที่เราเหยียบแผ่นดินเยอรมัน บ้านพักหลังกระทัดรัดน่าอยู่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำไรน์ อยู่ที่ 53 Bonn Lotharstrasse 9–11 คุณพัฒนาจัดเลี้ยงอาหารค่ำแบบบุฟเฟ่ต์เชิญแขกมาร่วมประมาณ ๓๐ คน คุยกันอย่างสนุกสนานเป็นกันเอง จนสมควรแก่เวลาจึงได้อำลาไปเข้าที่พักยังโรงแรม

๒๙ พ.ค. ๐๙๒๐ ออกจากโรงแรมไปยังกระทรวงการต่างประเทศ Ministerialdirektor Dr. Hans Helmuth Ruete อธิบดีกรมการเมืองต้อนรับแล้ว Dr. Horst Pommerening บรรยายเรื่อง "การเมืองของประเทศเยอรมัน" Dr. Ulrich Scheske บรรยายเรื่อง "การเมือง

สำหรับการป้องกันของเยอรมัน" และ Dr. Otto Nipperdey บรรยายเรื่อง "การเมืองยุโรปของเยอรมัน"

๑๒.๓๐ อาหารกลางวันที่สโมสรนักหนังสือพิมพ์โดย Ministerialdirektor Dr. Ruete เป็นเจ้าภาพ

๑๔.๑๐ ออกจากสโมสรนักหนังสือพิมพ์ไปกระทรวงกลาโหม พลเรือจัตวา Poser ต้อนรับแล้ว พ.อ. Hirsemenzel บรรยายเรื่อง "ภัยการคุกคาม" ต่อไป พ.อ. Iunyhanss บรรยายเรื่อง "ทรรศนะของเยอรมันเกี่ยวกับนโยบายทางยุทธศาสตร์ และปัญหาที่น่าสนใจเกี่ยวกับองค์การนาโต" ต่อจากนั้น พ.ท. Ipping บรรยายสรุปเรื่องของ ทบ. พ.ท. Bernhard บรรยายสรุปเรื่องของ ทอ. และ นอ. Vorsteher บรรยายสรุปเรื่องของ ทร.

๑๙.๐๐ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ กนต์ธีร์ ศุภมงคล เอกอัครราชทูตเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารค่ำแบบบุฟเฟ่ต์ ที่ทำเนียบราชการที่ Bad Godesberg-Mehlem, Nibelungenstrasse 31

ทำเนียบท่านเอกอัครราชทูตเป็นคฤหาสน์หลังกระทัดรัดอยู่ริมฝั่งแม่น้ำไรน์ ลักษณะน่าอยู่มาก คืนนั้นมีแขกชาวเยอรมันทั้งทหารและพลเรือน ทั้งหญิงทั้งชายประมาณ ๖๐ คนมาร่วม ท่านเอกอัครราชทูตซึ่งเคยเป็นอาจารย์สอนกฎหมายระหว่างประเทศใน รร. สธ. ทบ. และ วทบ. มาหลายรุ่น พร้อมด้วยคุณหญิงได้ต้อนรับเราอย่างอบอุ่นเป็นกันเองที่สุด หลายคนในคณะเรารวมทั้งตัวผู้เขียนเองเคยเป็นลูกศิษย์เรียน ก.ม. ระหว่างประเทศจากท่าน เราจึงเรียกท่านว่า "อาจารย์" ตามที่เคยเรียกติดปาก ซึ่งดูสนิทสนมกว่าที่จะเรียก "ท่านเอกอัครราชทูต" เป็นไหน ๆ ท่านอาจารย์บ่นเสียดายที่เรามีเวลาน้อย มิฉะนั้นจะพาลงเรือล่องแม่น้ำไรน์ เราเองก็เสียดาย

๓๐ พ.ค. ๑๐.๓๐ เดินทางโดยรถยนต์จากโรงแรมไปสนามบินดุสเซลดอรฟ

๑๓.๓๐ เครื่องบินสวิสแอร์ SR 515 ขึ้นบินพาเราไปสู่ซูริค สวิสเซอร์แลนด์

๑๔.๔๕ ถึงซูริคพักแรม ออกชมเมืองซูริคในเย็นวันนี้ได้ประมาณ ๓ ชั่วโมง ก็ต้องกลับโรงแรมเพราะฝนตก หนาวและเพลียมามากจากเยอรมัน

๓๑ พ.ค. ตอนเช้าออกจากโรงแรมเข้าชมเมืองซูริคอีกวนเวียนอยู่ในเมืองจน ๑๑.๓๐ จึงเดินทางไปสนามบิน

๑๓.๑๐ บินจากซูริคสู่แองการา นครหลวงของตุรกี

๑๘.๒๐ ถึงแองการา พัก

๑ มิ.ย. ๑๐ เวลา ๐๙.๐๐ ไปทำการเคารพ ณ อนุสาวรีย์ที่ฝังศพท่านเคมาล อตาเติรก แล้วชมพิพิธภัณฑ์ ซึ่งล้วนแล้วด้วยเครื่องแต่งกายและเครื่องใช้ส่วนตัวของท่านเคมาล

๐๙.๔๕ ไปยังกรมเสนาธิการทหารบกตุรกี พล.ท. Zeki ILTER ต้อนรับปราศรัยแล้ว คณะเราก็เข้าห้องฟังบรรยายสรุป ได้รับฟังบรรยายเกี่ยวกับสถานการณ์ทางทหาร ทางการเมือง และทางเศรษฐกิจของตุรกี

๑๕.๐๐ ไปชม Hittite Museum

๒๐.๐๐ พล.ท. Zeki ILTER เป็นเจ้าภาพเลี้ยงคอกเทลบุฟเฟ่ต์ ที่สโมสรนายทหาร

๒ มิ.ย. เวลา ๑๐.๐๐ ไปชมบ้านที่พำนักของท่านเคมาล อตาเติรก สมัยที่ท่านดำรงชีวิตอยู่เป็นประธานาธิบดีของตุรกี เป็นคฤหาส์น์หลังย่อม ๆ มีข้าวของเครื่องใช้ที่ท่านเคมาลใช้คงอยู่ตามที่ของมันทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่โต๊ะบิลเลียดซึ่งท่านชอบเล่นเสมอก็ตั้งอยู่ในห้องหนึ่งในบ้านหลังนั้น ทำเนียบประธานาธิบดีหลังใหม่เป็นตึกใหญ่กว่าหลังที่ท่านเคมาลเคยอยู่ประมาณเท่าตัว ตั้งอยู่ติด ๆ กันกับทำเนียบของท่านเคมาลนั่นเอง

๑๕.๐๐ ไปชม Etnographic Museum

๓ มิ.ย. ๐๙.๐๕ เดินทางจากแองการาไปเอเธนส์

๑๑.๔๐ ไปถึงท่าอากาศยาน Ellinikon กรุงเอเธนส์เข้าพักโรงแรม

๑๖.๓๐ ไปชม Acropolis

๔ มิ.ย. ๐๙.๕๕ ออกจากโฮเต็ลไปยังสโมสรนายทหารแห่งชาติของกรีซ ฟังบรรยายสรุปเกี่ยวกับการทหาร การเมือง และการเศรษฐกิจของกรีซ

๑๒.๓๐ ผบ. วปอ. กรีซ เป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหารกลางวัน

๑๖.๐๕ ออกเดินทางไปสนามบิน Ellinikon เพื่อบินต่อไปยังเทหราน

๒๒.๓๐ เครื่องบินลงแวะที่ท่าอากาศยาน Tel Aviv อิสราเอล เป็นเวลาครึ่งชั่วโมง สถานการณ์สงบเงียบที่สุด ไม่มีวี่แววหรือร่องรอยใด ๆ ว่าอีก ๗ ชั่วโมงข้างหน้าอิสราเอลจะเข้าทำสงครามกับอาหรับ

คืนนี้กว่าจะเข้าโรงแรมเรียบร้อยได้พักหลับนอนก็ตก ๐๒.๐๐ ของวันรุ่งขึ้น

๕ มิ.ย. ตื่นขึ้นมาก็ได้ยินวิทยุออกข่าวและหนังสือพิมพ์ลงข่าวกันเกรียวกราวว่า อิสราเอลบุกอาหรับเมื่อเวลา ๐๖.๐๐ ในวินาทีแรกแห่งการบุก บ. ๗๐ เครื่องของอียิปต์ถูกอิสราเอลโจมตีแหลกอยู่กับสนามบิน และอิสราเอลเป็นเจ้าอากาศโดยสมบูรณ์ตั้งแต่เริ่มแรกของสงคราม วันนั้นทั้งวันหมดไปด้วยการวิพากษ์วิจารณ์และติดตามข่าวสงครามเสียงให้ขรมถมเถไปหมด

๑๙.๓๐ ออกจากโรงแรมเดินทางไปท่าอากาศยานเทหราน ที่ท่าอากาศยานเราได้ไปพบกับกะเหรี่ยงสายยุโรปเหนือซึ่งมากับ SK 983 จากกรีซมาแวะลงเติมน้ำมันที่นี่ และรับกะเหรี่ยงคณะเราขึ้นเครื่องบินลำนี้กลับดอนเมืองพร้อมกัน

๒๓.๒๐ บ. ออกจากท่าอากาศยานเทหรานเกือบจะกล่าวได้ว่า บ. Flight นี้ วปอ. เหมาลำแทบจะไม่มีผู้โดยสารอื่นปนเลย เรานั่งหลับ ๆ ตื่น ๆ กันมาจน บ. มาแวะลงเติมน้ำมันที่การาจี เราก็ลงไปยืดเส้นยืดสายกันที่ท่าอากาศยานพักหนึ่ง แล้วก็ขึ้นบินเดินทางต่อมาถึงท่าอากาศยานดอนเมือง

๖ มิ.ย. เวลา ๑๑.๓๐ ที่ท่าอากาศยาน บรรดา วปอ. และเรือพ่วงมารับกันเจี๊ยวจ๊าวเหมือนดังไปส่งเมื่อขาไป

รายงานนี้เป็นแต่เพียงผ่าน ๆ ขาดรายละเอียดต่าง ๆ ด้วยประการทั้งปวง ทั้งนี้ก็เพราะผู้เขียนรายงานไม่ค่อยมีเวลาเขียนประการหนึ่ง กับหน้ากระดาษจำกัดประการหนึ่ง เพราะฉะนั้นถ้าท่านอ่านไม่สนุกหรือไม่สบอารมณ์ก็ขอประทานอภัยด้วย ส่วนรายงานโดยละเอียดของแต่ละคณะนั้น เราได้ทำส่งให้ไว้แก่ วปอ. แล้ว ถ้าท่านต้องการทราบโปรดขอดูได้จาก วปอ. ถ้าหาก วปอ. ไม่ขัดข้องที่จะให้ท่านดู

พ.อ. ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ

บันทึก

(จากหนังสือวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๘)

"มหายุทธหัตถี"

การแสดงประกอบดนตรี กระจายเสียง

ในงานวันกองทัพบก

๒๕ ม.ค. ๘๔

บทโดย พ.ท. หม่อมราชวงศ์ เล็ก งอนรถ

(เล่า) *ณ หมู่บ้านอันร่มรื่นแห่งหนึ่ง ชานพระนครศรีอยุธยาราชธานี วันหนึ่งในเดือนธันวาคม ปีมะโรง จุลศักราช ๙๕๔ พุทธศักราช ๒๑๓๕ เด็ก ๆ ลูกชาวบ้าน ซึ่งมาเล่นรื่นเริงสนุกสนาน ได้เล่นจับระบำและร้องเพลงกันอย่างครื้นเครง*

(เด็ก ๆ ร้องเพลง................คลอดนตรี)

รักเอยความรักชาติ	รักสุดสวาทรักจนขาดใจ
อยุธยาราชธานีไทย	ไม่ยอมให้ใครมาย่ำยี
ใครบุกรุกราน	เราจะสังหารมันให้สิ้นชีวี
เมืองไทยต้องเป็นของไทย	ไม่ว่าหน้าไหนอวดดี
ขืนบุกรุกมาตี	เราพลีชีพเพื่อไทย ฯ

(ร้องซ้ำสองเที่ยว แล้วส่งเสียงหัวเราะและพูดกันจ้อกแจ้ก)

ดช. ป้อง "นี่ก็เข้าหน้าหนาวอีกแล้วนะ"

ดญ. แป๋ว "จริงซี พี่ป้อง หนาวแล้ว กลางคืนหนูต้องนอนตัวงอ เช้ามืดตื่นขึ้นต้องผิงไฟ"

ดช. ป้อง "เปล่าแป๋ว ที่พี่พูดถึงความหนาวเมื่อกี้นี้ พี่ไม่ได้คิดถึงความหนาว"

ดญ. แป๋ว "อ้าว แล้วพี่คิดถึงอะไร ?"

ดช. บ้อง "พี่คิดถึงว่า อีกไม่นานแล้ว พ่อและอาจะต้องจากเรือนไป จากแม่ จากน้า จากพวกเราทุกคนไป"

ดช. บ้อม "เอ๊ะ พ่อกับอาจะจากเราไปไหน ? บ้อมยังไม่เข้าใจ"

ดญ. โบ้ง "บ้อมไม่เข้าใจรึ ? จริงซี เพราะบ้อมยังเล็กเกินที่จะเข้าใจ แต่พี่เข้าใจที่บ้อมพูด เราจำกันได้ไหมล่ะ ถึงหน้านี้ทีไร เราต้องอยู่ตามลำพังกับแม่กับน้าที่เป็นหญิงทุกปีไป"

ดช. บ้อง "จริงซีพี่โบ้ง แล้วพ่อกับอาไปไหนล่ะพี่ ?"

ดญ. โบ้ง "ไปไหนรึ ? ก็ไปป้องกันผืนดินไทยให้เราได้อยู่เป็นสุขน่ะซี"

ดช. บ้อง "พ่อบอกว่า พอหน้าแล้งแผ่นดินแห้งเท้าช้างเท้าม้า พ่อก็ต้องจับดาบโดดจากเรือนไปทัพทุกแล้งไป"

ดญ. แป๋ว "จริงซี หมู่นี้ปู่กับตานั่งลับดาบทุกวัน หนูเคยถามปู่ว่า ปู่ลับดาบทำไม ปู่แกว่า ลับไว้ให้พ่อเองใช้ฟันข้าศึก"

ดช. บ้อง "แม่ก็ขั้วข้าวตาก ตากปลาแห้ง ตำข้าวเหนียวเป็นการใหญ่ หนูถาม แม่ก็บอกว่า เตรียมไว้ให้พ่อไปกินกลางทัพ"

ดช. บ้อง "แล้วพ่อบอกว่า พอหนูโตขึ้น หนูต้องไปทัพกับพ่อ"

ดญ. โบ้ง "แหม เสียดายเหลือเกิน พี่เกิดเป็นหญิงไม่มีโอกาสไปทัพอย่างบ้อง แต่พี่จะปิ้งข้าวหลาม, ขั้วข้าวตาก ปิ้งปลาแห้งให้แกไปกิน"

(ดนตรีทำเพลง................)

จันทร์ (เสียงเรียก) "โบ้งจ๋า, บ้อง, แป๋ว, บ้อม, บ้อมจ๋า มานี่แน่ะ มาหาน้าหน่อยเร้ว น้ามีขนมอร่อยให้กิน"

(เสียงเด็กเกรียวกราว)

"ไชโย ๆ น้าเรียกกินขนมแล้ว"

"เราไปรับแจกขนมกันเถอะ"

"เอ้าใครถึงก่อน ได้เลือกก่อน"

"เอ้า นึ่ง—ส่อง—ซ่ำ"

(เสียงวิ่งเกรียวกราวลับไป)

(ดนตรีทำเพลง ....)

ดช. บ๊อง "น้า ๆ น้ามีขนมอะไรบ้างจ๊ะ น้า"

จันทร์ "มีมากหลาน กล้วยเชื่อม, ข้าวต้มผัด, ทองม้วน, ขนมกล้วย ขนมตาลก็มี ใครจะเอาอะไรบอกมา

(เสียงเด็กแย่งกันพูดเกรียวกราว)

"หนูจะเอากล้วยเชื่อม"

"หนูจะเอาทองม้วน"

"หนูเอาขนมกล้วย ขนมตาล"

จันทร์ "เดี๋ยว ๆ เบา ๆ หน่อย บอกน้ามาทีละคน เอ้าบ๊อม แกเล็กกว่าเพื่อน แกเลือกได้ก่อน จะกินขนมอะไร?"

ดช. บ๊อม "หนูเอาทองม้วน กับกล้วยเชื่อม"

จันทร์ "แหม เอาตั้งสองอย่างเชียว แกนี่โลภมากจริงนะ แต่เอาเถอะ น้าให้เฉพาะแกคนเดียว คนอื่นสองอย่างไม่ได้ ต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพียงอย่างเดียว"

(เสียงเด็กร้องอุทธรณ์เซ็งแซ่)

"หนูไม่ยอม หนูไม่ยอม หนูต้องเอาสองอย่างบ้าง"

"หนูจะเอาสามอย่าง"

"ทำไมน้องสองอย่างได้ ทำไมหนูไม่ได้"

จันทร์ "เอาเถอะ ๆ สองอย่างก็ได้ เพราะหนูทุกคนเป็นเด็กดี เป็นที่พอใจน้า และน้ารักหนูมากเท่า ๆ กันทุกคน"

(เสียงเด็กส่งเสียงเกรียวกราวอย่างดีใจ)

"แหม น้าใจดี๊ ใจดี"

"แล้วก็สวยด้วย"

"แหมหนูรักน้าจังเลย"

จันทร์ "เอ้า บ๋อม มารับไปก่อน อ้าวเดี๋ยวสิจ๊ะ หนูต้องทำไงก่อน น่าน ยังง้าน ต้องสาธุเสียก่อน หนูอย่าลืมสิจ๊ะ เอ้าต่อไป แป๋วมา ทีนี้ถึงบ๋อง เดี๋ยว ๆ แกต้องตอบคำถามน้าก่อนตามระเบียบ เมืองที่เราอยู่นี้ชื่อเมืองอะไร ?"

บ๋อง "กรุงศรีอยุธยาจ๊ะน้า"

จันทร์ "ดีมาก เอ้านี่ขนม ทีนี้ถึงโบ๋ง โบ๋งต้องตอบคำถามน้าก่อนเหมือนกัน พระ-บาทบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระนามว่ากระไร ?"

โบ๋ง "สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า จ๊ะ"

จันทร์ "ดีเหลือเกิน หลานน้าแต่ละคน ๆ ไม่เสียทีที่น้ารัก แล้วอีกพระองค์หนึ่งล่ะ ทรงพระนามอะไร ?"

โบ๋ง "สมเด็จพระเอกาทศรถ จ๊ะ"

จันทร์ "ดีมาก เอ้าขนม นี่หนูจ๋า ต่อไปนี้หนูพากันไปเล่นทางหลังบ้านโน่นนะ น้าจะเอาแป๊ดนอน หนูเล่นอึกทึกกันอยู่ตรงใกล้ ๆ นี่ น้องจะนอนไม่หลับ ไปนะจ๊ะ คนดีของน้า เอ้าไปได้แล้ว"

(เสียงเด็กเกรียวกราว ดังห่างจนลับไป)

จันทร์ "ทีนี่ ถึงเวลาแป๊ดนอนได้แล้ว น้าอาบน้ำแต่งตัวให้สวยทีเดียว ทูลหัวของน้า เอ้าทีนี้นอนนิ่ง ๆ เอ้าตุ๊กตานี่กอดเอาไว้ ตามองดูปลาตะเพียนนั่น หูฟัง น้ากล่อม"

(ดนตรีทำเพลงพัดชาหนึ่งเที่ยว แล้วจันทร์ร้องเพลงกล่อมหลาน)

"เจ้าเกิดมาถึงเป็นลูกของพ่อแม่ก็จริงแหล่แต่ชาติสำคัญกว่า ความที่ถูกเจ้าเป็นลูกอยุธยา ซึ่งสูงกว่าพ่อแม่มาแต่ไร เจ้าอาจเสียพ่อแม่ในวันหน้า แต่จะเสียอยุธยาหาได้ไม่ ฉะนั้นเจ้าจงรู้จักรักเมืองไทย รักษาไว้ให้อยู่คู่ฟ้าดิน"

(ดนตรีทำเพลงพัดชา อีกเที่ยวหนึ่ง)

นายมั่น "หนู ๆ โว้ย อยู่ไหนกัน บ้านเงียบเชียว"

(เสียงเด็กวิ่งมาต้อนรับนายมั่น ส่งเสียงเกรียวกราว)

เด็ก ๆ “เอ้ ลุงมั่น ลุงมั่นมา”

“เราไปหาลุงมั่น”

“ลุงมั่นกินข้าวแล้วหรือยัง”

“ลุงมั่นมากินข้าวเย็นกันเถอะ”

นายมั่น “พ่อเจ้าไปไหนล่ะ”

ดช. บ๊อง “พ่อไปเข้าเวร”

นายมั่น “แม่ล่ะ”

ดญ. โบ๊ง “แม่ตำข้าว”

นายมั่น “น้าล่ะ”

ดญ. แป๋ว “น้ากล่อมน้อง”

นายมั่น “ปู่กับตาล่ะ”

ดช. บ๊อง “ปู่กับตาลับดาบอยู่ใต้ถุนเรือน โน่นแน่ะ”

นายมั่น “แล้วพวกเจ้าเล่นอะไรกัน”

ดช. บ๊อง “เล่นตีค่ายพม่าจ้ะลุง”

นายมั่น “อ้อ ดี หัดกันแต่เด็กๆอย่างนี้ โตขึ้นลุงจะได้นอนตาหลับ ไว้วางใจฝากบ้านเมืองให้รับช่วงรักษากันต่อไปได้ แล้วโบ๊งล่ะเล่นอะไร”

ดญ. โบ๊ง “โบ๊งหุงข้าวต้มแกง เลี้ยงพวกบ๊องจ้ะลุง”

นายมั่น “แหมดี เล่นถูกใจลุงเหลือเกิน อ้าว นั่นพ่อเจ้ากับอาเจ้าเข้าประตูมาโน่นแล้ว”

(เสียงเด็กเกรียวกราวอย่างดีใจ)

เสียง “พ่อ! พ่อมา”

เด็ก ๆ “อา! อาก็มา”

“พ่อจ๋า พ่อมาแล้ว”

“อามาแล้ว”

(ดนตรีทำเพลง...........)

แกล้ว "ไง ทิดมั่น ลับดาบไว้เรียบร้อยแล้วหรือยัง"

มั่น "อ๋า เรื่องนั้นไม่ต้องถามน่า คมกริบทีเดียว ใช้เมื่อไรได้เมื่อนั้น"

หาญ "คงจะได้ใช้สมใจหรอกพี่มั่น ฉันคิดว่าคงอีกไม่นานหรอก ของฉันหมดห่วงเรื่องนี้ พ่อแกรับภาระแทน นั่งลับทุกวัน ๆ จนคมยิ่งกว่ามีดโกนแล้ว พ่อแกว่าแกแก่แล้วไม่มีแรงไปรบไหว ก็ขอลับดาบให้ลูกไปรบแทนตัว"

แกล้ว (พูดช้า ๆ เน้นหนักแน่นทุกประโยค) "ตราบใด ที่คนไทยทุกคนมีความรู้สึกแรงกล้า ในความรัก และภักดี ต่อ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตราบนั้นเมืองไทยจะคงเป็นไทย อยู่ตราบฟ้าสิ้นดินสลาย"

มั่น "อ้อ แน่นอน ไม่แต่เพียงผู้ใหญ่อย่างเรา ๆ นี่เท่านั้นหรอกนะ เด็ก ๆ ก็รู้จักรักชาติเหมือนเราเหมือนกัน นี่เมื่อกี้ฉันมาพบลูก ๆ ของแกเล่นกัน รู้ไหมมันเล่นอะไรกัน พวกผู้ชายเล่นรบพม่า พวกผู้หญิงเล่นหุงข้าวต้มแกงเตรียมไว้เลี้ยงพวกรบ"

(ดนตรีทำเพลง........)

(เสียงเด็กส่งเสียงเกรียวกราว)

เสียงเด็ก ๆ "แม่ แม่จ๋า แน่ะแม่มา"

"น้า น้าจ๋า น้าก็มา"

"พ่อกับอาอยู่นี่ แม่มาทางนี้ซิจ๊ะ"

"ลุงมั่นก็มาจ้ะแม่"

จวง "อ้อพี่มั่นอยู่กันพร้อมทีเดียว หิวไหมจ๊ะพี่ พี่จะอาบน้ำรับข้าวหรือยัง พี่มั่นอยู่กินข้าวกับเราด้วยนะ"

แกล้ว "เออมั่น อยู่กินข้าวด้วยกันเถอะ วันนี้น้องทำอะไรให้พี่กิน"

จวง "แกงไก่จ้ะพี่ กุ้งเผา สะเดาลวก จิ้มน้ำปลาหวาน"

หาญ "โอ้โฮ พี่จวง มิน่าล่ะพี่แกล้วถึงรักนักนี่พี่จวง เวลาฉันจะมีเมีย ฉันเห็นจะต้องขอให้พี่จวงเป็นคนหาให้เสียแล้วละ เอาคนทำกับข้าวเก่ง ๆ อย่างพี่"

จวง "ก็น้องจันทร์ที่เขาอุ้มหลานอยู่นี่ เขาก็ทำเก่งนี่นะ ไม่ว่าเขาจะทำอะไร เห็นน้องบอกว่าอร่อยถูกปากทุกที"

จันทร์ "แหม พี่จวงนี่แหละ พูดอะไรก็ไม่รู้ ไม่อยากเชียว ได้เวลาเอาหลานอาบน้ำอีกแล้ว น้องไปละ"

จวงหัวเราะ "จี้ถูกหัวใจเข้า เลยหนีไปแล้ว นี่พ่อหาญขึ้นชื่อว่าการเรือน การครัวและการเอาใจใส่สามีย่อมเป็นสมบัติของกุลสตรีไทยทุกคน ผู้หญิงไทยคนไหน ๆ ก็ทำได้อย่างพี่ หรือดีกว่าพี่ทั้งนั้น"

หาญ "พี่จวงละช่างถ่อมตัว แล้วพี่ทำขนม ทำน้ำอบ, แป้งร่ำ, ทำดอกไม้, ปักสดึงยังงี้ละ ละเอียดยิบ เหล่านี้น่ะ ผู้หญิงคนไหน ๆ ก็ทำได้เหมือนกันรึ ?"

จวง (พูดช้าชัดและเน้นทุกประโยค) "อ๋อ ด้าย—ได้ซี, ทำไมจะไม่ได้ เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องโดยตรงของผู้หญิง ไม่ใช่งานหนักหนาอะไรเลย ที่น้องต้องไปรบกับข้าศึกนั้นแสนยากกว่าที่พี่ทำขนมหรือทำน้ำอบหรือทำดอกไม้ ไม่รู้กี่ร้อยกี่พันเท่า พี่ยังเสียดายที่ไม่เกิดเป็นผู้ชายอย่างน้อง ไม่ได้รับใช้ชาติเต็มที่สมกับใจรัก จริงนะ ถ้ายอมให้พี่ออกรบ พี่จะรบจนตัวตายกลางสมรภูมิเหมือนดังสมเด็จพระสุริโยทัยทีเดียว"

แกล้ว "จวงของพี่ เจ้านั้นสมเป็นนางแก้ว ขอให้เจ้าอบรมลูกของเรา ให้ภักดีต่อปิตุภูมิเหมือนเจ้าเถิด ไทยเราจะได้รอดตลอดไป"

(ดนตรีทำเพลง............จบเพลงแล้วได้ยินเสียงรัวเกราะ)

แกล้ว "อ้าว นั่นอะไร เสียงผู้ใหญ่รัวเกราะเรียกประชุมลูกบ้าน เราไปฟังกันดูทีรึ โน่นพวกเราพากันมุ่งหน้าไปบ้านผู้ใหญ่กันเป็นทิวแถวแล้วละ เราไปกันเถอะน้องหาญ, พ่อมั่น เอ้าไปพร้อม ๆ กัน"

(เสียงผู้ชายชาวบ้านพูดกันเกรียวกราว)

เสียงชาวบ้าน "ไปโว้ย ไปบ้านผู้ใหญ่"

"ถ้าจะได้จับดาบออกกำลังแขนกันอีกแล้ว"

"มันเมื่อยขบกันมานานแล้ว คราวนี้คงได้ยืดเส้นยืดสายกันสนุกละวา"

"พ่อแกล้ว พ่อหาญ พ่อมั่น เร็วเข้าไปประชุมบ้านผู้ใหญ่"

แกล้ว "ไปซีน้องเอ๋ย ไปพึ่งดูทีรึว่า ไอ้หน้าไหนมันจะเอาคอมารับคมดาบของเราอีก"

เสียงชาวบ้าน "จริงซิ พี่แกล้ว ฉันก็อยากรู้ว่าไอ้หน้าไหน ไอ้หน้าไหน"

(ดนตรีทำเพลงรุกเร้า เสียงเกรียวกราวห่างไป)

(เล่า) *เมื่อลูกบ้านมาประชุมพร้อมกัน ผู้ใหญ่บ้านก็แจ้งเรื่องที่ต้องรัวเกราะเรียกประชุมให้ลูกบ้านทราบ*

ผู้ใหญ่บ้าน "พี่น้องไทยทั้งหลาย"

เสียงลูกบ้านจอมแก่นคนหนึ่งขาน

"จ๋า"

ผู้ใหญ่บ้าน "ไอ้ลูกหมาตัวไหน เสือกเห่า จ๋า ออกมาตะกี้ ระวังตัวให้ดีเถอะมึง พ่อจะโมโห ถลกหนังหัวมึงสักวันหนึ่ง ไอ้เราจะพูดเป็นงานเป็นการละเสือกทะเล้น"

เสียงลูกบ้านฮาครืน

(พอสงบเสียงผู้ใหญ่บ้านก็กล่าวต่อไป)

ผู้ใหญ่บ้าน "พี่น้องไทยทั้งหลาย มีข่าวดีที่จะแจ้งให้พี่น้องทั้งหลายทราบ บัดนี้พระบาทบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ มีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งให้เตรียมทัพ เพื่อไปเล่นสนุกกับชาวละแวก"

(เสียงชาวบ้านไชโย โห่ร้องดังสนั่น พอสงบเสียง ผู้ใหญ่บ้านก็กล่าวต่อไป)

ผู้ใหญ่บ้าน "ฉะนั้นใครสังกัดกรมกองใด ให้ไปรายงานตัวต่อเจ้าขุนมูลนายต้นสังกัด ในวันพรุ่งนี้ เข้าใจหรือยัง?"

เสียงชาวบ้านระเบ็งเซ็งแซ่

"เข้าใจแล้วผู้ใหญ่"

"พรุ่งนี้แต่เช้ามืดเราจะรีบไป"

"เราจะไปเล่นสนุกกับชาวละแวก"

ชาวบ้านคนหนึ่ง "แล้วผมยังไม่ได้สักเลข สังกัดกรมไหน ผมจะไปด้วยคนได้ไหมผู้ใหญ่"

ผู้ใหญ่ "ได้ น้องชาย ไม่ต้องสังกัดกรมไหน สังกัดกองทัพบกของประเทศไทยก็แล้วกัน"

เสียงชาวบ้านเซ็งแซ่

"ไชโย! ไชโย!! ไปพวกเรา พรุ่งนี้ไปกองทัพของพระเจ้าอยู่หัว"

"เฮ้ย อย่ามัวอ้อยอิ่ง ลาเมียละโว้ย เดี๋ยวไปเข้าขบวนทัพไม่ทัน"

"ไอ้บ้า ข้ายังไม่มีเมีย"

"ถึงมีเมีย ข้าก็ไม่เสียเวลาสั่งเสียมัน เมืองไทยสำคัญกว่าเมียมากนักโว้ย"

"เมียน่ะ มันหาเมื่อไหร่ก็หาได้ แต่เมืองนั่นซิหาไม่ง่ายเหมือนเมีย"

"เรารักเมืองมากกว่ารักพ่อ แม่ ลูก และเมีย รวมกัน"

(เสียงชาวบ้านร้องเพลง รักเมืองไทยซ้ำอยู่ ๒-๓ ครั้ง เสียงห่างออกไปทุกที แสดงว่าต่างแยกย้ายกันกลับไปจากที่ประชุม)

(ดนตรีทำเพลง...........)

(เล่า) *คืนนั้น ดวงจันทร์ลอยอยู่กลางฟ้า สาดแสงนวลสกาวไปทั่วบริเวณ ลมเย็นพัดเย็นมาเฉื่อยฉิว ทำให้ใบไม้สะบัดใบรับแสงเดือนดูราวกับทำด้วยเงิน จันทร์นั่งชมอยู่แต่ผู้เดียวที่สวนหน้าบ้าน ถ้าฟังให้ดีจะได้ยินเสียงถอนใจ*

(ดนตรีทำเพลง...........)

จันทร์ครวญ "โอ้จันทร์เพ็ญเด่นดวงโชติช่วงแสง

เพลง ช่างแจ่มแจ้งแสงสกาวพราวเวหา

บุบผชาติเชิดช่อละออตา

สุคนธาหอมฟุ้งจรุงใจ

โอ้ราตรีอันประเสริฐบรรเจิดจ้า

ช่วยชักพาจิตน้องให้ผ่องใส

หาญ "ถ้ามีรัก———

จันทร์ "อุ๊ยพี่หาญ"

หาญ "---อยู่กลางหว่างดวงใจ
จันทร์จะไขแสงจ้ายิ่งกว่าเคย
พี่รักน้องปองร่วมรวมชีวิต
ประจักษ์จิตจันทร์แล้วแก้วพี่เอ๋ย
สักเมื่อไรจะได้สมอารมณ์เชย
จันทร์ช่างเฉยเมยคล้ายไม่ใยดี"

จันทร์ "แหม พี่หาญ แอบมาเงียบ ๆ แต่เมื่อไร น้องกำลังเพลินไม่รู้ตัวเลย"

หาญ "จันทร์ จ๊ะ"

จันทร์ "ว่าไง จ๊ะพี่"

หาญ "น้องน่ะ ช่างกระไรใจดำเสียจริงเชียว น้องผัดวันประกันพรุ่งให้พี่รอน้องมาเกือบ ๑๐ ปี แล้วนะจันทร์ จนพี่แกล้วกับพี่จวงเขามีลูกมีเต้ากันตั้ง ๕ คนแล้ว น้องก็ผัดพี่เรื่อย ๆ ให้รอไปก่อน รอไปก่อน พี่ก็รอ ๆ จนหัวอกมันอัดแทบจะระเบิดอยู่แล้ว จันทร์จ๊ะ ใจคอจันทร์น่ะ จะทรมานพี่ไปถึงไหนนะ เมื่อไรเล่าจันทร์ถึงจะรับปากตกลงแต่งงานกับพี่สักที"

จันทร์ "โถ พี่หาญ ไม่ใช่ว่าน้องจะใจไม้ไส้ระกำหรอกนะพี่ พี่เองน่ะแหละใจร้อน ไม่รู้ว่าจะใจร้อนใจไฟไปถึงไหนซี"

หาญ "ใจร้อน? พี่น่ะรึใจร้อน รอน้องมาตั้ง ๑๐ ปี น่ะรึใจร้อน?"

จันทร์ "ร้อนซี ทำไมจะไม่ร้อน ก็รู้อยู่เต็มอกว่า ยังไง ๆ น้องก็ต้องเป็นของพี่วันยังค่ำ และน้องหรือก็ไม่เคยรักใคร นอกจากพี่ พี่เองก็เห็นอยู่ บ้านเมืองเวลานี้หรือก็มีศึกอยู่แทบทุกปี เราต้องคิดถึงบ้านเมืองก่อนตัวเรา จริงไหมพี่?"

หาญ "เวลารบพี่ก็ไปรบได้นี่นา ไม่ใช่ว่ามีเมียแล้วไปรบไม่ได้เมื่อไรเล่า"

จันทร์ "เอาเถิดพี่ เสร็จศึกครั้งนี้แล้ว น้องจะแต่งงานกับพี่"

หาญ "จริง ๆ นะ เออชื่นใจของพี่ รักกันอยู่ได้เกือบสิบปี ถึงได้ตกลงยอมแต่งงานด้วย"

จันทร์ "น้องเป็นหญิง แท้จริงแสนลำบาก เขาว่าใจผู้ชายนั้นดูยาก น้องก็ต้องขอเวลาดูใจพี่นาน ๆ หน่อยซีจ๊ะ"

หาญ "แล้วเดี๋ยวนี้จันทร์เห็นใจพี่แล้ว งั้นหรือจ๊ะ"

จันทร์ "เห็นมานานแล้วจ้ะ เห็นมาเมื่อวันที่พี่บอกรักน้องเมื่อสิบปีมาแล้ว เห็นว่าพี่เป็นชายแท้ซึ่งน้องฝากชีวิตได้"

หาญ "ชื่นใจของพี่ พี่เป็นสุขเหลือเกินคืนนี้ แต่จันทร์จ๊ะ พรุ่งนี้เช้ามืดพี่ก็ต้องลาจันทร์ไปแล้ว"

จันทร์ "น้องรู้แล้วจ้ะ พี่แกล้วก็บอกน้องเหมือนกันว่า พรุ่งนี้จะต้องไปทัพ เออ พี่จ๋า พี่รับราชการในกองทัพเวลานี้ตำแหน่งอะไร จ๊ะ"

หาญ "จตุลังคบาท เท้าหน้าซ้ายเจ้าพระยาไชยานุภาพพระคชาธารสมเด็จพระเจ้าอยู่-หัว พระนเรศวรเป็นเจ้า คู่กับพี่แกล้วเขา ซึ่งเขาประจำเท้าหน้าขวา"

จันทร์ "แหม ใจเต้น น้องดีใจ ดีใจจริงจ้ะพี่ พี่ต้องเป็นคนเก่งจริง ๆ จริงดังที่น้องและทุก ๆ คนเห็น มิฉะนั้นคงมิได้รับเกียรติสูงส่งเห็นปานนี้"

หาญ "เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม พี่จะสนองพระเดชพระคุณจนสุดชีวิต"

จันทร์ (พนมมือพูดช้าและชัดคำ) "ขอพระเดชะคุณพระศรีรัตนไตร อันเป็นนิรัติศัยบุญเขต จงป้องป้องคุ้มครอง พี่ที่รักของน้อง ให้แคล้วคลาดปราศจากสรรพภัยพิบัติอุปัทวันตราย รับใช้ชาติเต็มภาคภูมิสมแก่เกียรติศักดิ์ของพี่เถิด เสร็จศึกแล้วจงกลับมาหาน้องมาเป็นมิ่งขวัญของน้องตลอดไป"

หาญ (พูดเน้นช้า ๆ และชัดทุกประโยค) "การป้องกันประเทศเป็นหน้าที่ของลูกผู้ชายชาวไทยทุกคน พี่จะทำหน้าที่ของพี่อย่างดีที่สุด เต็มความสามารถ เพื่อชาติไทยและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเลือดเนื้อและชีวิตมิได้คิดเสียดายเลย"

(เสียงไก่ตีปีกพับ ๆ และโก่งคอขันจ้า)

จันทร์ถอนใจ "เดือนต่ำลงไปมากแล้ว คงจะดึกไปค่อนรุ่งแล้ว พี่ไปพักผ่อนหลับนอนเสียเถิด เอาแรงไว้รับใช้ชาติ แน่ะ พี่จวงตื่นลุกขึ้นติดไฟหุงข้าวแล้วละ น้องควรจะไปช่วยพี่จวงเสียที"

จวง "จันทร์ จันทร์เอ๊ย น้องอยู่ไหน มาช่วยพี่หุงข้าว"

จันทร์ "จ๋า พี่จวง น้องจะไปเดี๋ยวนี้ พี่หาญน้องลานะพี่นะ ขอให้พี่ไปดีสวัสดีมีโชคชัย"

(ดนตรีทำเพลง...........)

(เสียงไก่ขันกระชั้น)

แกล้ว "หาญ หาญโว้ย แต่งตัวเสร็จหรือยัง ?"

หาญ "เสร็จแล้วพี่แกล้ว นี่ไงสวยไหมล่ะ หมวกทรงประพาศของน้องใบนี้ใหม่เอี่ยม ทีเดียวเพิ่งใส่วันนี้เป็นครั้งแรก"

แกล้ว "นี่จวง อยู่ไหน ? จวง ! จวง !!"

จวง "จ๋า น้องกำลังหยิบดาบให้พี่ เอ้า นี่ดาบคู่มือของพี่"

แกล้ว "เออ แน่ะแฮะ ความที่ทำจำเจเสียจนรู้หน้าที่ทีเดียว"

จวง "แล้วนี่ ย่ามเสบียงกรัง"

แกล้ว "เอ้า แล้วของแกล่ะ หาญ"

จันทร์ "นี่ดาบของพี่หาญ และนี่เสบียง"

หาญ "ขอบใจน้องจันทร์ นี่ก็เหมือนกัน รู้หน้าที่เสียจนไม่ต้องเตือน"

จวง "เรียบร้อยแล้ว ก็เชิญไปได้ ถ้าไม่ชนะอย่ากลับมาให้จวงเห็นหน้า"

แกล้ว "ไม่ต้องรุนหลังไล่หรอกน่า จะไปเดี๋ยวนี้อยู่แล้ว หาญโว้ย เราไปกันเถอะ"

จันทร์ "พี่หาญก็เหมือนกัน จงจำคำน้องไว้ ถ้ารบไม่ชนะจงฝังตัวไว้ที่โน่น อย่าได้กลับมาให้น้องเห็นหน้า"

(ดนตรีทำเพลง...........)

(เสียงชาวบ้านเกรียวกราว เสียงคนหนึ่งตะโกนเรียก)

"พี่แกล้ว พี่หาญ รีบไปกันเถอะ อย่ามัวเสียเวลาอ้อยอิ่งสั่งลาพี่จวงอยู่เลยน่ะ"

แกล้ว "พี่พร้อมแล้ว ไปเถอะพวกเรา แหม พร้อมเพรียงกันดีจริงนะ ได้ฤกษ์ ออกจากบ้านโห่กันเสียหน่อยซีพวกเรา"

(เสียงโห่สามรา เสียงฆ้อง กลอง เสียงผู้หญิงร้องอวยพรเซ็งแซ่ระคนเสียงเด็ก)

"ขอให้พี่ไป สวัสดีมีชัยนะพี่นะ"

"ขอให้ศัตรูจงพ่ายแพ้"

"พ่อจ๋า พ่อ ขากลับเอาดาบข้าศึกมาฝากหนูอัน"

"หนูอยากได้อานม้า พ่อเอาอานม้าข้าศึกมาให้หนูเป็นที่ระลึกนะ"

"อานม้าหนูไม่เอา หนูจะเอาช้างตัวหนึ่ง"

"เสร็จศึกแล้วจงรีบกลับมา น้องจะนับวันท่าทุกคืนวัน"

(ดนตรี ทำเพลงกราว)

"เราทหารชาญไชยได้กลิ่นศึก มันให้คึกคักใจกระไรนี่ เหวยมันอยู่ไหนไอ้ไพรี เราจะตีให้ย่นระย่อไป"

(เสียงโห่ เสียงไชโย ดังห่างไป)

(เล่า) *แกล้วกับหาญจากบ้านไปได้สามราตรี จวง, จันทร์ และเด็ก ๆ ต่างเงียบเหงาไม่มีแก่ใจรื่นเริงเหมือนเวลาอยู่กันพร้อมหน้า คืนหนึ่ง จวง, จันทร์, โบ๋ง, และบ๋อง ลงมานั่งเล่นที่ลานหน้าบ้าน*

ดญ.โบ๋ง "แหมคิดถึงพ่อจัง แม่จ๋า แม่คิดถึงพ่อไหมจ๊ะ ?"

จวง "โถลูก ทำไมแม่จะไม่คิดถึง แต่นั่นแหละนะลูกนะ พ่อเขาไปทำงานอันมีเกียรติ ไปรับใช้ประเทศชาติ ถึงแม่จะคิดถึงสักเพียงไรแม่ก็ต้องหักใจ"

ด.ช. บ๋อง "น้าล่ะ น้าคิดถึงพ่อไหมจ๊ะ ?"

จันทร์ "คิดถึงซีจ๊ะ น้าคิดถึงมาก"

ดญ. โบ๋ง "แล้วอาล่ะจ๊ะ น้าคิดถึงอาไหม"

จันทร์ "คิดถึง น้าคิดถึงทั้งสองคน ทั้งพ่อและทั้งอา"

จวง "นั่นดูเหมือนเสียงพ่อไอโขลก ๆ แล้วดูเหมือนแป๊ดจะร้องแล้วละ จันทร์อยู่กับหลานก่อนนะ พี่จะเข้าไปดูพ่อกับลูกแป๊ด"

จันทร์ "จ้ะ พี่จวง เวลาหลานง่วง น้องจะพาแกกลับขึ้นเรือนเอง"

ดช.บ๋อง "ทำไมแม่กับน้าถึงไม่ต้องไปรบอย่างพ่อกับอาล่ะจ๊ะ"

จันทร์ "น้าเป็นผู้หญิง บ๋องเป็นผู้ชาย โตขึ้นบ๋องก็ได้ไปรบ นี่บ๋อง บ๋องรักน้าเท่าไหน?"

ดช.บ๋อง "บ๋องรักน้าเท่าฟ้าแน่ะน้า"

ดญ.โบ๋ง "แล้วน้ารักอาเท่าไหน ?"

จันทร์ (กำมือให้หลานดู) "รักเท่านี้ เท่ากำนี้นี่"

ดช.บ้อง "อะไรกัน รักเท่ากำปั้น เท่านั้นเองหรือน้า

จันทร์ "เพราะหัวใจของน้าโตเท่ากำปั้นน้านี่เท่านั้น เมื่อน้ารักอาเท่ากำปั้น ก็หมายความว่าน้ารักเต็มหัวใจ แต่นี่แน่ะ หลาน น้าจะร้องเพลงให้ฟังดีกว่า จะฟังกันไหมล่ะ"

เด็ก ๆ "ฟังซี๊จ๊ะ น้า น้าร้องซี๊จ๊ะ"

(ดนตรีทำเพลง.....)

จันทร์ (ร้องเพลง) "พระตรัสว่ารักมีอยู่ที่ไหน

ที่นั่นไซร้มีทุกข์อยู่ที่นั้น
ไหนจะห่วงหวงหนักที่รักกัน
ทุกคืนวันอยากจะอยู่คู่เคียงกาย
ยามห่างกันใจก็สั่นระรัวหนัก
เกรงว่ารักลางเลือนจะเชือนหาย
แม้ได้ชมสมใจยังไม่สบาย
เพราะเกรงรักจักกลายเมื่อปลายมือ
โอ้รักเอ๋ยเจ้านี้เป็นทุกข์แท้
ทั้งที่รู้เรายังแส่ไปยึดถือ
แม้ยามรักจะหลุดยังยุดยื้อ
เพราะนี้คือหาทุกข์รุมมาสุมทรวง"

(ดนตรีทำเพลง.....)

จันทร์ "อ้าว หลับกันหมดแล้ว โบ๋ง โบ๋งจ๊ะ ตื่นเถอะขึ้นเรือนนอนกันที น้าจะต้องอุ้มบ้อง อุ้มโบ๋งด้วยอีกคน น้าอุ้มไม่ไหว"

(ดนตรีทำเพลง.....)

(เล่า) *ระหว่างที่ไทยกำลังเตรียมทัพเพื่อไปเล่นสนุกกับชาวละแวกนี้เอง ทางราชสำนักหงสาวดีก็มีการเคลื่อนไหว พระเจ้าหงสาวดี ทรงเรียกประชุมนายทัพนายกองปรึกษาการที่จะจัดทัพยกมาตีกรุงศรีอยุธยา*

พระเจ้าหงสาวดี "นายทัพนายกองทั้งหลาย เรารู้ข่าวมาว่า พระมหาธรรมราชาสวรรคต อโยธยาผลัดแผ่นดินใหม่ คงจะระส่ำระสายไม่เป็นปึกแผ่น เราคิดว่าควรจะยกกองทัพไปโจมตีเห็นจะได้อโยธยาโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด"

อรรคมหาเสนาบดี "ขอเดชะ ฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ปรึกษาเห็นชอบตามที่ พระทรงดำริพ่ะย่ะค่ะ"

พระเจ้าหงสาวดี "เมื่อท่านเห็นชอบพร้อมกันก็ดีแล้ว มังสามเกียดลูกรัก พ่อจะให้เจ้าเป็นแม่ทัพคุมพลไปตีอโยธยาแทนพ่อ เจ้าจะรับทำได้หรือไม่ ?"

พระมหาอุปราช "ขอเดชะพระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้ารับสนองพระเดชพระคุณได้ แต่ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเลื่อนเวลาไปกว่าข้าพระพุทธเจ้าจะพ้นเคราะห์ เพราะระหว่างนี้โหรทายว่าข้าพระพุทธเจ้ากำลังเคราะห์ร้าย"

พระเจ้าหงสาวดี "อ้อ ! โหรทายว่าเจ้ากำลังเคราะห์ร้ายหรือ พ่อมีวิธีจะสะเดาะเคราะห์นี่แน่ะพ่อจะบอกให้ เจ้าจงถอดเครื่องแต่งกายแบบชายที่เจ้าสวมใส่อยู่นี้ทิ้งเสียแล้วพันกายเจ้าด้วยพัสตราอิสตรี นั่นแหละเจ้าจะสิ้นเคราะห์ พระมหาธรรมราชาเขาช่างมีบุญนี่กระไรเลย มีลูกไม่พักต้องออกปากใช้"

(เล่า) *พระมหาอุปราชาเกรงพระบรมเดชานุภาพเป็นกำลัง และอับอายบรรดามุขอำมาตย์ทั้งหลายในที่เฝ้านั้น ก็รับปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงหงสาวดี ยกกองทัพใหญ่จำนวนพล ๒๔๐,๐๐๐ เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เดินทัพเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ มาตั้งประชุมพลที่บ้านตะพังกรุแขวงเมืองสุพรรณบุรี*

(ดนตรีทำเพลง.....)

(เสียงพม่าตัดไม้ตั้งค่าย เสียงเจรจากันเอะอะ)

พม่า ๑ "เมืองอโยธยานี่ข้ามาหนหนึ่งแล้ว มาหนนี้เป็นหนที่สอง มาแล้วไม่อยากกลับเมืองพม่า"

พม่า ๒ "ทำไมเล่า ถึงไม่อยากกลับ"

พม่า ๑ "ก็ผู้หญิงเมืองไทยมันสวยนักน่ะซี สวยกว่าเมียข้าที่เมืองพม่าเป็นกอง"

พม่า ๓ "นอกจากผู้หญิงสวย ข้าวเมืองไทยยังกินอร่อยด้วย"

พม่า ๑ "ข้าวกินอร่อยจริง แต่ดาบคนไทยกินไม่อร่อย ข้าเคยกินหนหนึ่งเมื่อมาคราวก่อน ถูกเข้าที่ไหล่ซ้ายแผลเบ้อทีเดียว นี่ถึงทีไรยังเสียวไม่หาย"

พม่า ๒ "เฮ้ย ๆ รีบทำงานเถอะ นายมาโน่นแล้วเดี๋ยวได้กินหวายแทนข้าว"

(ดนตรีทำเพลง)

(เล่า) *เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบว่า พระมหาอุปราชายกกองทัพใหญ่เข้ามา จึงโปรดให้ประชุมปรึกษาการศึก เห็นพร้อมกันว่าเมื่อพม่าจู่โจมเข้ามาก่อนเช่นนี้ ก็จำต้องละการศึกทางเมืองละแวกไว้ และหันมาจัดการกับพม่าก่อน แต่ไม่ควรให้ข้าศึกเข้ามาเหยียบถึงชานพระนคร ควรออกไปต่อสู้ข้าศึกที่สุพรรณบุรี จึงเสด็จยกกองทัพหลวงออกจากกรุงศรีอยุธยาโดยทางชลมารค เมื่อ ณ วันอาทิตย์ขึ้นเก้าค่ำ เดือนยี่ ปีมะโรง จุลศักราช ๙๔๔ พุทธศักราช ๒๑๓๕ ไปตั้งประชุมพลที่ตำบลป่าโมก*

(เสียงโห่ร้อง เสียงฆ้อง กลอง เสียงเห่เรือ)

(เล่า) *จากป่าโมกก็ทรงเตรียมการที่จะยกกองทัพหลวงโดยสถลมารค เพื่อไปตั้งค่ายที่หนองสาหร่ายต่อไป กำหนดวันรุ่งขึ้นเวลาสิบเอ็ดทุ่ม สามบาท จะเสด็จพระราชดำเนินยกทัพหลวงไป*

ราตรีนั้นเวลาสิบเอ็ดทุ่ม สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงสุบินนิมิตร

(ขับเสภา) "พระทรงสุบินนิมิตรว่า น้ำนองท่วมป่าบ่ามาใหญ่
เสด็จลุยชลธีเที่ยวไป พบกุมภีล์ใหญ่มหิมา
กุมภีล์ร้ายว่ายตลบเข้าขบฟาด พระทะยานเข้าพิฆาตเข่นฆ่า
ประหารกุมภีล์ร้ายวายชีวา ก็ตื่นจากนิทราในทันใด"
"ดำรัสเรียกโหรามาทายทัก โหรทายว่าศึกจะหนักอย่างยิ่งใหญ่
จะถึงยุทธหัตถีดีกระไร พระองค์จะมีชัยแก่ไพรี"

(ดนตรีทำเพลง.....)

(เล่า) *สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังดีพระทัยนัก ทรงเครื่องสำหรับราชรณยุทธ พร้อมเสร็จก็เสด็จออกสู่เกย*

(เสียงประโคมฆ้องกลองแตรสังข์)

(เล่า) *ขณะนั้นเกิดปาฏิหาริย์เป็นมหัศจรรย์*

ร้องเพลง "พระบรมสารีริกธาตุ
กลางอากาศเสด็จมาปาฏิหาริย์
โชติช่วงเรืองจำรัสชัชวาลย์
เวียนรอบภูบาลแล้วผ่านไป"

(เล่า) *บัดนี้ ได้ศุภฤกษ์แล้ว พระโหราธิบดีก็ให้ลั่นฆ้องไชย*

(เสียงฆ้องสามรา พร้อมกับประโคมแตรสังข์ เสียงทหารโห่ เสียงฝีเท้าพลม้า พลช้าง พลเดินเท้ายกกองทัพไป)

พากย์ "พระเสด็จขึ้นทรงคชาธาร
ทวยหาญแห่แหนแน่นหนา
โดยขบวนพยุหบาตยาตรา
ตามแนวมรรคาพนาวัน"

(เล่า) *สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ เสด็จพยุหยาตราทัพมาโดยแถวสถลมารค ถึงหนองสาหร่ายเมื่อ ณ วันศุกร์ขึ้นสิบสี่ค่ำ เดือนยี่ โปรดให้ตั้งค่ายลงมั่น ณ ที่นั้น*

(ดนตรีทำเพลง............)

(เล่า) *ฝ่ายพระมหาอุปราชา ซึ่งขณะนั้นยกทัพมาถึงบ้านโข้ง ห่างหนองสาหร่ายทางประมาณ ๖๐๐ เส้น ครั้งทรงทราบว่าพระนเรศวรเป็นเจ้ายกมาถึงหนองสาหร่าย จึงตรัสปรึกษาการทัพกับนายทัพนายกองทั้งปวง เห็นพร้อมกันว่ากำลังกองทัพไทยน้อยกว่าพม่าถึงสามเท่า ก็ตกลงใจจะเป็นฝ่ายเข้าตี*

วันรุ่งขึ้นเวลา สิบเอ็ดทุ่ม พระมหาอุปราชก็เสด็จทรงช้างต้นพลายพัทธกอ เป็นพระคชาธาร ยกกองทัพต่อมามุ่งมายังหนองสาหร่าย

(เสียงโห่ร้องฆ้องกลอง ดนตรีทำเพลงพม่า)

(เล่า) *สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เมื่อทรงทราบจากกองสอดแนมถึงขบวนข้าศึกที่ยกมาก็ทรงจัดขบวนทัพรับข้าศึกเป็นขบวน 'เบญจเสนา' ณ วันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ* เดือนยี่ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๑๓๕ เวลาเช้าตรู่ *กองทัพหน้าก็ยกไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงสรงมูรธา*

ภิเศก สอดทรงเครื่องประดับสำหรับพิชัยรณยุทธเสร็จแล้ว ก็เสด็จขึ้นเกยคอยพระฤกษ์ จะยกกองทัพหลวงตามกองทัพหน้าไป ขณะนั้นกองทัพหน้าไทยก็ปะทะเข้ากับกองทัพหน้าข้าศึก

(เสียงปืน เสียงฆ้องกลอง เสียงช้างร้อง ม้าร้อง)

ขับเสภา "ข้าศึกมีกำลังแสนยา
มากกว่าฝ่ายไทยตั้งหลายส่วน
ทัพหน้าไทยหันเหรรวน
ปืนป่วนยับย่อยถอยลงมา
การจะสั่งกำลังไปหนุนเนื่อง
รังจะเปลืองพลเห็นไม่เป็นท่า
จะรับไว้ไม่อยู่จู่จะพา
กันแตกล่ามาซ้ำยิ่งช้ำใจ"

(เล่า) *สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า จึงทรงสั่งขึ้นไปให้กองหน้าถอยลงมารวดเดียว ประหนึ่งว่าแตกพ่ายให้ข้าศึกหลงเข้าใจผิดว่ากองทัพไทยแตก ฝ่ายพม่าก็หลงระเริงไล่มาไม่เป็นขบวน*

(เสียงปืน เสียงพม่ารุกไล่แต่ไกล)

(เล่า) *สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า จึงเสด็จทรงเจ้าพระยาไชยานุภาพเป็นพระคชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชาเสด็จทรงเจ้าพระยาปราบไตรจักร ยกกองทัพหลวงออกตีโอบปีกขวาทัพหลวงพม่า*

(เสียงโห่ เสียงอาวุธกระทบกัน เสียงปืน เสียงช้างร้อง เสียงม้าร้อง เสียงร้องโกลาหลทั้งเสียงไทยและเสียงพม่า)

ขับเสภา "กองทัพใหญ่ไทยกับพม่า
ตะลุมบอนเป็นมหาโกลาหล
ผงคลีคลุ้มตลบโพยมบน
แลไม่เห็นตัวตนใครเป็นใคร
เจ้าพระยาไชยานุภาพ

ฤทธิ์มันกำซาบก็ลุยไล่
เข้าในกลางทัพพม่าผ่าเข้าไป
พลไกรไม่ตามเสด็จทัน
มีแต่สมเด็จพระอนุชา
ติดตามพระเชษฐาไปไม่ยั้น
จตุลังคบาททั้งแปดนั้น
มิได้พรั่นวิ่งตามเสด็จไป ฯ

(ดนตรีทำเพลง เร็วและแรง)

(เล่า) *พอผงคลี ที่คลุ้มตลบ อยู่นั้นค่อยจางลง ก็ปรากฏว่า ช้างพระ ที่นั่งสมเด็จ พระนเรศวรและช้างพระที่นั่งสมเด็จพระเอกาทศรถ ไปปรากฏอยู่แต่ลำพังท่ามกลางกองทัพหลวงข้าศึก เบื้องหน้าพระองค์คือพระมหาอุปราชแห่งหงสาวดี ทรงพลายพัทธกอยืนช้างอยู่ใต้ร่มเงาต้นข่อย*

(ดนตรีทำเพลง เร็วและแรง)

(เล่า) *ถ้าเป็นท่าน ตกไปอยู่กลางที่ล้อมอย่างแน่นหนาของข้าศึกเช่นนั้น ท่านจะทำอย่างไร สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าท่านทรงทำอย่างนี้*

อ่านทำนองเสนาะ

"อ้าองค์พระผู้ผ่าน ภพอุต—ดมเอย
ไป่ชอบเชษฐยืนหยุด ร่มไม้
เชิญราชร่วมคชยุทธ์ เผยอเกียรติ ไว้นา
สืบกว่าสองเราไส้ สุดสิ้น ฤๅมี"

(ดนตรีทำเพลง เร็วและแรง)

(เล่า) *สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ทรงท้าพระมหาอุปราชาออกทำยุทธหัตถีด้วยพระองค์ครั้งนั้นดังก้องกังวานได้ยินไปทั่ว ทุกหูตัวนายทัพพม่าซึ่งห้อมล้อมอยู่รอบองค์พระมหาอุปราชา พระมหาอุปราชาจะไม่รับคำท้าเล่าก็ละอายพระทัยนัก โดยขัตติยมานะก็ทรงไสพลายพัทธกอขับออกมา*

(ดนตรีทำเพลง เร็วและแรง)

(เล่า) *บัดนี้ มหายุทธหัตถี อันลือเลื่องไปทั่วทิศได้เริ่มขึ้นแล้ว เจ้าพระยาไชยานุภาพ ซึ่งกำลังตกมันเต็มที่ เห็นพลายพัทธกอย่างออกมา ก็โถมเข้าแทงสุดกำลัง*

(เสียงช้างร้องดังสนั่น)

ขับเสภา ผ่ายพลายพัทธกอก็ยืนหยัด
ได้ล่างแบกถนัดได้เต็มที่
สารทรงของององค์นฤบดี
ก็เสียทีเบนข้างจะขวางตัว

(เล่า) *พระมหาอุปราชาได้ที ก็จ้วงฟันด้วยพระแสงของ้าวคู่พระหัตถ์*

(ดนตรีทำเสียง เคว้ยว!)

(เล่า) *สมเด็จพระนเรศวรทรงหลบทัน คมง้าวถูกแต่พระมาลาบิ่นไป พอเจ้าพระยาไชยานุภาพสะบัดลงได้ล่างแบกถนัด ก็รุนเอาพลายพัทธกอเบนไปบ้าง สมเด็จพระนเรศวรได้ทีก็จ้วงฟันด้วยพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ต้องพระมหาอุปราชาขาดสะพายแล่งทิวงคตซบลงกับคอช้าง*

พร้อมกันนั้น เจ้าพระยาปราบไตรจักรพระคชาธารสมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชา เข้าชนด้วยพลายพัชเนียงช้างเจ้าเมืองจาปะโร เจ้าพระยาปราบไตรจักรได้ล่าง สมเด็จพระเอกาทศรถจ้วงฟันด้วยพระแสงของ้าวต้องเจ้าเมืองจาปะโรตายกับคอช้าง พอพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงทำมหายุทธหัตถีมีชัยชำนะแก่ข้าศึกแล้ว บรรดานายทัพนายกองจึงนำกองทัพไทยตามเสด็จเข้าไปถึงเข้ารบพุ่งพม่าข้าศึกแตกถอยไป

(ดนตรีทำเพลง)

(ร้องเพลงหมู่เพลงสยามมานุสติ)

(เล่า) *เมื่อพม่าข้าศึกพ่ายไปแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นองค์หนึ่งเป็นเครื่องหมายเฉลิมพระราชกฤษฎาภินิหารตรง ณ ที่ซึ่งได้ทรงกระทำยุทธหัตถี มีชัยชำนะแก่พระมหาอุปราชานั้น แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนครศรีอยุธยา*

(เสียงฆ้อง กลอง แตร สังข์ เสียงม้า เสียงราษฎรโห่ร้องถวายพระพรชัย)

ทหารไทย๑ "ไปโว้ย พวกเรากลับบ้านกันเถอะ ป่านนี้ลูกเมียชะเง้อคอคอยแล้ว"

ทหารไทย๒ "เฮ้อ กลุ้มใจ กันไม่อยากกลับไปบ้านให้ลูกเมียเห็นหน้าเสียแล้ว"

ทหารไทย๑ "อ้าว ทำไมล่ะ"

ทหารไทย๒ "แกจะเล่าการรบครั้งนี้ ให้พวกเราที่บ้านฟังได้อย่างไร ในเมื่อพวกเราทั้งกองทัพตามเสด็จไม่ทัน ปล่อยให้พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ตกเข้าไปอยู่กลางกองทัพพม่าข้าศึกแต่ลำพัง"

ทหารไทย๓ "กันว่าเล่าได้ และเล่าได้อย่างภาคภูมิใจเป็นที่สุดเสียด้วย เพราะอะไร เพราะหากว่าพวกเราตามเสด็จทัน มหายุทธหัตถีอันเอิกเกริกก้องไปทั่วผืนสุวรรณปฐพีครั้งนี้ก็คงจะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น ถึงเราจะชนะก็ไม่อัศจรรย์อะไรเลย จริงไหมล่ะ? นี่เป็นเพราะเราตามเสด็จไม่ทัน พระบรมเดชานุภาพ พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ จึงเป็นที่ประจักษ์แก่ตาโลก จริงไหมที่กันว่าอย่างนี้"

ทหารไทย๒ "เออ จริงซินะ จริง จริงของแก ถ้างั้นเรารีบกลับไปพักผ่อนกันเสียที เอาแรงไว้รบแก้มืออีกครั้ง อีกไม่กี่วันเราก็จะต้องออกรบแก้ตัวล้างโทษฐานตามเสด็จไม่ทันอยู่แล้ว"

(ดนตรีทำเพลง............)

(เล่า) *ที่บ้าน แกล้วและหาญ ชานพระนครศรีอยุธยา จวง จันทร์ และเด็ก ๆ ต่างชะเง้อคอคอยการกลับของผู้ที่เป็นที่รักที่สุดแห่งตน*

ดญ.โบ๊ง "แม่จ๋า แม่ ป่านนี้พ่อคงกลับจวนถึงบ้านแล้วกระมังจ๊ะ"

ดช.บ๊อง "พ่อคงได้อานม้าข้าศึกมาฝากหนู นะแม่นะ"

จวง "ลูกรัก ถ้าพ่อได้กลับมา ก็คงมีของที่ต้องการมาฝากเจ้า แต่พ่อจะได้กลับมาหรือเปล่าแม่ก็สุดรู้ ลูกรัก เมื่อวันก่อนโน้น แม่ไปรับกองทัพกลับกรุง แม่-แม่มองไม่เห็นพ่อเจ้าและอา—อาเจ้าแม่ก็มองไม่เห็น"

(ดนตรีทำเพลงโศรกๆเย็นๆ)

(เสียงทหารไทยกลับบ้าน คุยกันเสียงเอะอะเกรียวกราวมาแต่ไกล)

ดญ.โบ๊ง "แม่ แม่จ๋า เสียงพวกเรากลับมากันแล้ว พ่อกับอาคงกลับมาแล้ว เราไปรับพ่อกันเถอะ น้าจ๋าไปรับอาเร็ว บ๊อง แบ๋ว ไปรับพ่อกัน"

จวง "ไปซีลูก ป๋อง แป๋ว เร็ว ๆ เข้าจันทร์ มาซิจันทร์"

ดช.ป๋อง "นั่นแน่ ลุงมั่น ลุงมั่นนำหน้าเพื่อนเทียว"

ดญ.โป๊ง "ลุงมั่น ลุงมั่น แวะบ้านหนูก่อน พ่อหนูล่ะ อาหนูละ ลุงมั่นเอาอากับพ่อหนูไปทิ้งไว้ที่ไหน"

นายมั่น "อ้อ แม่จวงแม่จันทร์ หลาน ๆ ฉันเสียใจจริง ๆ ที่ไม่มีเกียรติยศเหมือนพ่อแกล้วกับพ่อหาญ หลานอยากรู้ว่าพ่อกับอาของหนูอยู่ที่ไหน โน่น ที่หนองสาหร่ายโน้น หนองสาหร่ายอันจะจารึกลงในประวัติศาสตร์ของชาติไทย"

จวง (พูดช้าๆ ชัดเจนทุกถ้อยคำเน้นน้ำหนักทุกประโยค) "ขอบใจพี่มั่น อันสามีย่อมเป็นที่รัก อย่างสุดสวาทของภริยา ฉะนั้นฉันจึงเสียใจเป็นธรรมดาเมื่อรู้ว่าเขาต้องตายจากไป แต่เหนือความรักที่มีต่อสามี คือความรักที่ฉันมีต่อประเทศชาติ ฉันจึงยินดีที่เขาได้ตายเพื่อประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กลางอยู่กลางสมรภูมิ ซึ่งเป็นการตายที่ประเสริฐกว่าที่เขาจะตายอยู่ในอ้อมกอดของฉันยิ่งนัก"

(หยุดสะอื้น เบา ๆ)

จวง "ลูกรัก พ่อเจ้า อาเจ้า ตายแล้ว"

(เด็ก ๆ ร้องไห้ โฮ ๆ)

จวง (พูดด้วยเสียงสะอื้น) "ไม่ต้องร้องไห้ ลูกรัก เก็บน้ำตาของเจ้าไว้ พ่อเจ้าตาย แต่ประเทศยังอยู่ เอาไว้สิ้นประเทศไทยเมื่อใด เมื่อนั้นเจ้าจึงควรเสียน้ำตา"

จันทร์ "พี่มั่น พี่แกล้ว พี่หาญ ตายที่ไหน ?"

นายมั่น "ที่หนองสาหร่าย เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงทำยุทธหัตถี"

จวง "ที่หนองสาหร่าย อ้อ ที่หนองสาหร่าย เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงทำยุทธหัตถี วันที่เขาตายนั้นวันอะไร ?"

นายมั่น "วันจันทร์แรมสองค่ำ"

จวง "วันจันทร์ แรมสองค่ำ อ้อ เดือนนี้เดือนยี่ ปีนี้ปีมะโรง วันจันทร์แรมสองค่ำเดือนยี่ ปีมะโรง วันที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงทำยุทธหัตถี"

นายมั่น "จ้ะ วันนั้น"

จวง (พูด "พี่มั่นจำคำของฉันไว้ วันนี้จะต้องเป็นวันสำคัญวันหนึ่งในประวัติศาสตร์ของ

เสียง กร้าว) ชาติไทย จะต้องเป็นวันที่ระลึกของกองทัพบกไทยเราทีเดียว เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเราทั้งสองพระองค์ทรงทำยุทธหัตถีมีชัยชำนะข้าศึกอย่างมหัศจรรย์ในวันนี้"

นายมั่น "แน่นอน แม่จวงวันยุทธหัตถีจะเป็นวันที่ประวัติศาสตร์ของชาติไทย จะต้องจารึกลงไว้ และจะเป็นวันที่ระลึกของกองทัพบกไทยสืบไป"

จวง "แล้วก็พี่แกล้วของฉันตายวันนั้น"

จันทร์ "และพี่หาญ สุดที่รักของน้องด้วย"

จวง (พูดช้าๆ ชัดคำและเน้น) "โอ้ พี่แกล้ว น้องภูมิใจเหลือเกินที่ได้ชื่อว่าเป็นภรรยาของพี่ เพราะพี่ตายอยู่กลางสมรภูมิ ในวันยุทธหัตถี อันจะเป็นวันที่ระลึกของกองทัพบกไทย"

(ดนตรีทำเพลงรุกเร้า)

จบเรื่อง

(จากหนังสือยุทธโกษ ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕)

คำนิยมจากผู้อ่าน "มหายุทธหัตถี"

ชอบ Happy Ending "ดิฉันได้ฟังการแสดงประกอบดนตรีทางวิทยุกระจายเสียงในงานวันกองทัพบก มาทุกปี ๓ ปีแล้ว เมื่อปีกลาย แสดงเรื่อง "ท้าวสุรนารี" แม่หญิงเหลือนางเอกก็ตาย พระเอกชื่ออะไรดิฉันก็จำไม่ได้เสียแล้ว ก็ตายอีก มาปีนี้เรื่อง "มหายุทธหัตถี" นายแกล้วกับนายหาญ คุณก็ให้เขาตายเสียอีก ท่านบรรณาธิการน่ะเขียนได้แต่ให้ตัวละครในเรื่องตายเท่านั้นหรือคะ จะเขียนให้เขาเสร็จศึกประสพสุขกันบ้างไม่ได้หรือเจ้าคะ?"

"สุมาลี"

โถ คุณ ผมก็ใจเดียวกับคุณนั่นแหละ อยากให้เสร็จศึกประสพสุขออกจะตายไปแล้ว แต่มันจำเป็นจริง ๆ นะคุณนะ อย่างเช่น แม่หญิงเหลือในเรื่อง "ท้าวสุรนารี" เธอถือได้กำลังลุกโพลงจิ้มโครมลงไปในเกวียนดินระเบิด ดินระเบิดในเกวียนระเบิดหมดแล้วเธอจะไม่แหลกละเอียดไปด้วยอย่างไรได้ ถ้าผมจะเขียนให้เธอรอด ผมก็จะถูกเทศนาว่าโกหกพกลม เรื่องมันเป็นไปไม่ได้นอกจากปาฏิหาริย์ แล้วทีนี้ ถึงตัวพระเอกบ้าง ผมจะเขียนให้เขารอดตายก็ได้

แต่จะดีอะไร ที่จะให้เขารอดตายมามีเมียใหม่ สู้ตายในสมรภูมิมิดีกว่าหรือ ตรงกับคตินิยมที่ว่า **"ตายในสมรภูมิเป็นเกียรติของทหาร"** ด้วย ผมผู้เขียนก็อยากตายในสมรภูมิ จะได้มีชื่อจารึกลง ณ อนุสาวรีย์

ส่วนเรื่อง "มหายุทธหัตถี" ก็จำเป็นอีก เพราะผมกำหนดให้พระเอกและพระรอง**เป็นจตุลังคบาท ประจำเจ้าพระยาไชยานุภาพ** พระคชาธาร ที่กำหนดเช่นนั้นก็เพื่อให้เขามีเกียรติจริง ๆ คือตามเสด็จทัน หรือคุณอยากจะให้ตัวสำคัญในเรื่องด้อยเกียรติ เพราะตามเสด็จไม่ทันเล่า? เมื่อกำหนดให้เขาเป็นจตุลังคบาท ก็จำเป็นที่เขาจะต้องตาย อย่าว่าแต่จะวิ่งเกาะเท้าช้างไปบนปฐพีเลย แม้แต่นายมหานุภาพควาญช้าง หมื่นภักดีศวรกลางช้างอยู่บนหลังช้างพระที่นั่งแท้ ๆ ยังถูกปืนตาย ฉะนั้นถ้าผมจะให้ตัวเอกในเรื่องผู้เป็นจตุลังคบาทไม่ตายรอดกลับมาชื่นใจกับลูกเมีย คุณก็จะบ่นพึมเอากับผมอีกว่า **"แหม่ อีตานี่ โกหกอย่างร้ายเชียว"**

คุณอาจมีปัญหาต่อไปอีกว่า ก็ทำไม **สมเด็จพระนเรศวร** และ **สมเด็จพระเอกาทศรถ** ท่านถึงไม่เป็นอะไร เรื่องนี้ต้องขอถามคุณว่า คุณเชื่อในกฤษฎาภินิหารไหมเล่า? ถ้าคุณเชื่อเหมือนที่ผมเชื่อ เราก็จะพอพูดให้เข้าใจกันได้ง่ายเข้า.

นี่ เรื่องมันเป็นอย่างนี้แหละคุณ เรื่องของผมจึง **"แก่"** ตายอย่างที่มีหลายท่านตัดพ้อเข้าหูผม

แต่เอาเถอะคุณ **วันกองทัพบกปี ๙๖** ถ้าผมถูกจับให้เขียนบทละครวิทยุกระจายเสียงอีก ผมจะเขียนให้หวานจ๋อยเย็นเจี๊ยบ Happy Ending อย่างดูดดื่มปลาบปลื้มเปรมฤดีไปทีเดียว โปรดกรุณาคอยฟังใหม่นะครับ.

ขอให้แต่งเรื่องใหม่ มีมิตรหลายท่านบอกมาว่า คำบรรยายประกอบภาพแสดงเรื่อง **"มหายุทธหัตถี"** ของผมที่แสดงในคืนวันกองทัพบกนั้น เป็นการช่วยสอนเด็กประกอบที่ครูสอนในโรงเรียนได้ดีมาก คือพวกเด็กฟัง ๆ แล้ว รุ่งขึ้นถามแกว่า**วันยุทธหัตถีวันอะไร?** แกก็ตอบได้ว่า วันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕ พระคชาธารที่**พระนเรศวร พระเอกาทศรถ** และช้างพระที่นั่งพระมหาอุปราชาชื่ออะไร แกตอบถูกหมด**พระแสงของง้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย** แกก็จำได้ รู้สึกว่าได้ประโยชน์มาก จึงใคร่จะขอให้แต่งเรื่องทำนองนี้ออกแสดงอีกและเรื่อย ๆ ไป.

ผมก็เห็นจริงตามที่คุณว่า เพราะผมลองสอบกับลูกดูด้วยตนเองแล้วเหมือนกัน ได้ผลจริง **เจ้าพระยาไชยานุภาพ เจ้าพระยาปราบไตรจักร พลายพัทธกอ พลายพัช-เนียง, วันจันทร์แรมสองค่ำเดือนยี่ปีมะโรง, พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย** แกตอบปร๋อทีเดียว มีท่านผู้มีเกียรติบางท่านขอให้ผมเขียนตอน **พระเจ้าหงษาวดีขอช้างเผือกกับพระมหาจักรพรรดิ** ผมก็รับคะรับ—ครับ งานผมหรือก็มีไม่น้อย ปีหนึ่งเขียนและแสดงหนเดียวยังหมุนเป็นลูกข่าง แต่เอาเถอะครับ เพื่อสนองเจตนาดีและไมตรีจิตของผู้หวังดี ผมจะลองเจียดเวลาว่างทำสนองความปรารถนาดีของท่าน

เรื่อง **"มหายุทธหัตถี"** ของผมนี้ ท่านอธิบดีกรมโฆษณาการ พ.อ. หลวงสารานุประพันธ์ ท่านขอให้ผมจัดคณะไปแสดงทางวิทยุกระจายเสียง ของกรมโฆษณาการซ้ำอีกสักครั้ง ผมเองก็ยังไม่รู้ว่าจะไปแสดงฉลองศรัทธาท่านได้เมื่อไร เพราะผมเองไปจาก รร. เสนาธิการ ทบ. แต่ลำพังผู้เดียว พร้อมด้วยบทในกระเป๋า นางเอก อยู่จเรส. พระเอกอยู่ดุริยะโยธิน เด็ก ๆ ได้จาก รร. สื่อสารสงเคราะห์ พวกมะโหรีอยู่ไหนต่อไหนคนละทิศละทาง พวกพม่ารามัญ ฆ้องกลอง เถิดเทิงบอง และเสียงประกอบต่าง ๆ อยู่ดุริยะโยธิน จะแสดงกันแต่ละครั้ง กว่าจะรวมคณะกันได้ก็ทุลักทุเลพิลึกพิลั่นเชียวคุณ.

คุณบอกแต่ว่าได้ประโยชน์แก่เด็ก คุณเองน่ะรู้สึกสนุกบ้างหรือเปล่า ไม่เห็นบอกมาให้เจ้าของเรื่องชื่นใจบ้างเลย.

ผู้ชายนะผู้ชาย

พันโท ม.ร.ว. เล็ก งอนรถ

บรรณาธิการนิตยสารยุทธโกษ

(จาก **เสนาศึกษา**, ๑๘ (มิถุนายน, ๒๔๙๕) ๘๖ – ๙๑)

เมื่อ ๗ กรกฎาคม ๒๔๙๕ เวลา ๑๑.๓๐ น. พ.ต. สุจิต ศิกษมัต สหายผู้ใจดีของข้าพเจ้ามาพบข้าพเจ้าที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก อันเป็นสถานที่ปฏิบัติราชการของข้าพเจ้า สุจิตถือเสนาศึกษาซึ่งเขาเป็นบรรณาธิการ ติดมือมาฝากข้าพเจ้าเล่มหนึ่ง นั่นคือ ปลากะพงซึ่งเขาจะเอามาตกกุ้งฝอยจากข้าพเจ้าละ

เขาเปิดหน้าบรรณาธิการแล้วชี้ให้ข้าพเจ้าดูว่า เขาประกาศไปแล้วว่าในเสนาศึกษาเล่มหน้าบรรณาธิการยุทธโกษจะมาร่วมสนุกด้วย

"เอาซี จะเอาเรื่องอะไรล่ะ ผมน่ะดีแต่เขียนเลอะเทอะ เอาเรื่องเอาราวอะไรไม่ได้นะอย่างที่เขียน 'อ่านแล้ว'—แล้วกัน ในยุทธโกษนั่นน่ะ"

"นั่นแหละ, เอาอย่างนั้นละ เอาตลก ๆ นิดหน่อยด้วย"

"จะมาเอาเมื่อไรล่ะ ?"

"วันพฤหัสหน้า"

วันที่เราพูดกันนั้นเป็นวันพฤหัสบดี สุจิตให้เวลาข้าพเจ้า ๗ วันพอดี พูดกันเสร็จเรียบร้อย สุจิตก็ลาไป เรา—สุจิตกับข้าพเจ้าพูดกันเข้าใจง่ายแท้เทียว

ข้าพเจ้าจด ๆ จ้อง ๆ อยู่หลายวัน จะเขียนเรื่องอะไรดีเล่าจึงจะสมกับความรุ่งโรจน์ของเสนาศึกษาแล้วก็ต้องตลก ๆ เสียด้วย จนกระทั่งถึงวันเสาร์เลิกงานแล้วข้าพเจ้าก็เดินเถลเป๋ไป๋ไปตามเรื่อง ตามปรกติบ่ายวันเสาร์เลิกงานแล้ว ข้าพเจ้ามักไม่ตรงดิ่งกลับบ้าน เที่ยวเตร่ไปหาของรับประทานแล้วก็มักเข้าดูภาพยนตร์ วันนั้นเตร่ไปที่แคปปิตอล ตั้งใจจะดูบัดแอบบอทกับลูคอสเตลโล แต่คนแน่นเหลือทน เลยเรื่อยเจื่อยไปนิวโอเดียนที่นั่นได้ดูด้วยบัตรผ่านประตูใบสุดท้าย ....

เรื่อง No man of her own หรือในพากย์ไทยให้ชื่อว่า เรื่องชะตาชีวิต ที่ข้าพเจ้าดูในวันนั้น เป็นภาพยนตร์ที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าได้เคยดูมา (โปรดอย่าเข้าใจผิดว่าข้าพเจ้าได้ค่าโฆษณาจากนิวโอเดียน) ใคร ๆ ที่ดูแล้วจะไม่รู้สึกสะเทือนใจเห็นจะไม่มี ผู้ชายเรานี่หนอ ช่างกระไรเลย เห็นแก่ตัวก็ปานนั้น โหดร้ายก็ปานนั้น กับผู้หญิงซึ่งแสนจะอ่อนไหวควรแก่การทะนุถนอมเป็นอย่างยิ่ง ผู้ชายเราก็ยังหยาบช้าพอที่จะก่อกรรมทำเข็ญอย่างแสนที่จะป่าเถื่อนทารุณแก่เธอ

ด้วยอารมณ์สะเทือนใจอย่างแรงอันเกิดจากดูภาพยนตร์เรื่องนั้น พอกลับถึงบ้านและด้วยอารมณ์นั้นอัดแน่นอยู่ในอก ข้าพเจ้าก็นั่งจมลงกับโต๊ะเขียนหนังสือ

"ได้การละได้เรื่องให้สุจิตเขาละ" ข้าพเจ้านึก ขณะที่ลากปากกาพรืด ๆ ไปบนกระดาษ ....

จริงนะ ผู้ชายเรานี่เองแหละ ช่างก่อกรรมทำเข็ญแก่ผู้หญิงเสียจริง ๆ กากีได้ชื่อว่าชั่ว ก็เพราะพระยาครุฑผู้ไร้หิริโอตัปปะ และเป็นชายไม่สมชาย ขโมยเมียเขาไปด้วยกำลังเท่านั้นก็ยังพอทำเนา มิหนำคนธรรพ์นักพิณยังตามไปก่อกรรรมแก่เธออีกเป็นซ้ำสาม ถ้านักพิณรูปหล่อผู้นั้นไม่ตามไปทำเข็ญ กากีก็อาจไม่ชั่วจนเหลือแก้ โทษถึงลอยแพกันอย่างนั้น

กากีชั่วจริงหรือ? ใครล่ะทำให้ชั่ว ถ้าไม่ใช่ผู้ชายเรา ?

ความที่ท่านจินตกวีท่านจะชี้ให้เห็นว่ากากีชั่วจริง ๆ ท่านถึงกับชี้ให้เห็นว่ารสสวาทที่ครุฑปรนเปรอให้แก่เธอนั้น เป็นที่สบอารมณ์เธอนัก ท่านว่า....

"ครุฑลืมลงเล่นอโนดาด
วรนาฎลืมมิ่งมไหสวรรย์
ครุฑลืมลงเล่นสัตภัณฑ์
สุดาจันทร์ลืมพักตร์ภัสดา"

และ

"ครุฑหลงทรงชมสมรรื่น
นางหลงรื่นรสทิพย์ปักษาสานต์
ครุฑระเริงหลงเชิงยุพาพาล
เยาวมาลย์หลงเล่ห์สวาทโลม"

แต่ข้าพเจ้าไม่เต็มใจจะเชื่อเช่นนั้น ตรงกันข้าม ข้าพเจ้าเชื่อว่า ไม่มีสตรีคนไหนที่จากอกสามีไปยังไม่ทันข้ามราตรี จะไปกระดิกกระดี้รื่อย่างสิ้นยางอายกับชายอื่นได้ดังนั้น (เว้นเสียแต่หญิงประเภทขายตัวบำเรอชาย) และลืมหมดแม้แต่สามีซึ่งกอดกกอยู่หลัด ๆ ครุฑนั้นดีอะไรนักหนา ให้สงสัยใจเสียจริงเจียว

นายนาฏกุเวร นั้นคือตัววายร้ายแห่งนครซึ่งท้าวพรหมทัตไม่น่าเลี้ยงให้เปลืองข้าวสุก เป็นนักฉวยโอกาสและนักล่าทำลายสตรี แล้วยังประจานเธอท่ามกลางท้องพระโรงรัตน์ ซึ่งชายที่ดีทั้งหลายเขาไม่ทำ

วันทองก็อีกคน เธอได้ชื่อว่ามีผัวสอง ไม่ใช่เพราะเธอร่านแร่แส่หาเลย ถ้าขุนช้างไม่ไปก่อกรรมทำเข็ญแก่เธอ วันทองก็คงอยู่กินเป็นสุขกับขุนแผนผู้ผัว วันทองมิได้รักใคร่ใยดีกับขุนช้างแม้สักนิดเดียว เพราะขุนช้างรูปชั่วหัวล้าน กิริยาอาการก็ซุ่มซ่ามทะลึ่งตึงตังไม่สุภาพชดช้อยเหมือนขุนแผน ที่เธอต้องเสียตัวกับขุนช้างครั้งแรกก็เพราะ ขุนช้างปลุกปล้ำข่มขืนใจท่านดูซี หนังสือขุนช้างขุนแผนตอนนั้นว่าไว้ว่า....

"มุ้งพันวันทองดังไข่พอก
กูหายใจไม่ออกไอ้ฉิบหาย"

ถ้าขุนช้างไม่ปลุกปล้ำอย่างหนักจนมุ้งเม็งขาด แล้วใช้มุ้งพันตัววันทองเสียจนดิ้นไม่ได้ ได้แต่นอนตาปริบ ๆ แล้ว วันทองคงทั้งดิ้นทั้งถีบจนสุดฤทธิ์จนขุนช้างหายพิศไปเองเป็นแน่ เอาละเมื่อเสียตัวชั่วแล้วจะโทษใครไปกับขุนช้างแล้ว วันทองก็สู้กล้ำกลืนความเจ็บช้ำทั้งหลายลงในอก เมื่อขุนช้างได้ชื่อว่าเป็นผัวแล้ว ตามวิสัยของกุลสตรีวันทองก็ภักดีต่อคนผู้นั้น ทั้ง ๆ ที่นิดหนึ่งก็มิได้มีจิตพิศวาส ถ้าลงเอยกันไปอย่างนั้น วันทองก็พอจะตัดใจเป็นสุขได้บ้างตามประสายาก ทั้ง ๆ ที่รอยจารึกซึ่งได้รับจากขุนแผนผัวคนแรกไว้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจลบเลือนไปได้ตลอดชีวิตอันอาภัพของเธอ แต่นี่ไม่เช่นนั้น ขุนแผนมาเอาตัวเธอไปอีก เมื่อเธอไม่ยอมไปเพราะแสนจะบัดสีแก่ใจตามวิสัยของกุลสตรีที่ดีทั้งหลาย ขุนแผนก็เบ่ามหาระรวยใส่ แล้วพาเธอไปนอนกลางดินกินกลางป่าระหกระเหินตกระกำลำบากปิ้มว่าเลือดตาจะกระเด็น จนวันทองท้องโย้เต็มแก่ ขุนแผนจึงพาเมียเข้าหาพระพิจิตร

เอาละ เมื่อกลับมาอยู่กับผัวเก่าถึงจะได้ชื่อว่าชั่วทั้ง ๆ ที่ตัวไม่ได้เป็นผู้ก่อเลย ถ้าผู้ชายไม่ก่อกรรมทำเข็ญกับเธออีก วันทองก็คงจะเป็นสุขไปได้ตามสมควร ทีนี้มันไม่ยังงั้น ขุนแผนเกิดต้องรับพระราชอาญาติดคุก ขุนช้างก็ขี่ช้างพาไพร่ไปฉุดเธอมาอีกระหว่างทางที่เธอเดินไปส่งข้าวให้ขุนแผนผัวรักในคุกจนที่สุดของชีวิตอันสุดแสนจะอาภัพของเธอ วันทองก็มิได้หลับตาตายคืออย่างเขาทั้งหลาย แต่ตายด้วยพระราชอาญา เสียหัวไปอย่างน่าสังเวชเพราะผู้ชายอกสามศอกสองคนแท้ ๆ ที่ก่อกรรมทำเข็ญแก่เธอ

พ่อโฉมฉายพลายงามซึ่งเป็นที่จมื่นไวยวรนาถก็อีก ถูกเสน่ห์สร้อยฟ้าซึ่งเถรขวาดตัวร้ายทำให้ก็หลงไหลสร้อยฟ้าเสียจนเลิกงานตอนเที่ยงก็ เข้า ห้อง ปิด ประตู จม อยู่ กับ สร้อย ฟ้า ๑๓.๐๐ นาฬิกา ก็ไม่ยอมกลับไปทำงานตอนบ่าย หลงสร้อยฟ้าเสียจนหน้าดำ แล้วก็ทารุณเอากับศรีมาลาต่าง ๆ นา ๆ จนกระทั่งสร้อยฟ้าหาความเอาว่าเธอเป็นชู้กับพลายชุมพล จมื่นไวยก็เชื่อ ขุนแผนมาส่องกระจกจับเสน่ห์ จมื่นไวยก็ว่าพ่อเล่นกลอย่างนี้เด็กอมมือมันก็เล่นได้ ขุนแผนก็โกรธนักเอะอะมะเทิ่ง ถึงกับขุนแผนกับพลายชุมพลคบคิดกันแสร้งแปลงเป็นมอญใหม่ยกทัพหุ่นยนต์เข้ามาเพื่อจะจับพ่อลูกชายพลายงามฆ่าเสีย เป็นการเอิกเกริกโกลาหล ก็เพราะความหลงไหลเลือนเปื้อนของพระนายไวยนั่นเอง

จินตะหรา ก็อีก อิเหนาไปพบเธอที่หมันหยาก็คลั่งจี๋ แต่แล้วยังไงทั้งที่คลั่งจี๋อย่างนั้นแหละ พอมาพบบุษบาก็กลับคลั่งจี๋ที่บุษบาเป็นทวีคูณ ลืมจินตะหราแห่งหมันหยาเสียสนิทแม้จนกระทั่งตอนท้ายจินตะหราจะได้เป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวาก็ตาม อิเหนาก็ทอดทิ้งไม่เหลียวแล

"ถึงเวรบุษบาเข้าที่ไสยาแต่หัวค่ำ
ถึงเวรจินตะหราทรงสกาคืนยังรุ่ง"

ผู้ชายนะผู้ชาย โหดร้ายก็ปานนั้น เห็นแก่ตัวก็ปานนั้น ช่างไม่เห็นหัวอกน้อย ๆ ซึ่งบรรจุดวงใจน้อย ๆ อันแสนจะอ่อนไหวของผู้หญิงเสียบ้างเลย!

พระอภัยมณีก็อีกคน ได้มันดะ ทิ้งมันดะ นับแต่นางผีเสื้อ นางมัจฉา นางเงือก นางสุวรรณมาลี โฮ้ย เหลือจำ จนที่สุดถึงนางละเวงวัลลาแห่งลังกา ได้เขาแล้วก็ทอดทิ้งเขาไปเสียตั้งสิบแปดปี ท่านฟังคำนางละเวงว่าซี

"สิบแปดปีนี้แล้วแต่เป็นหม้าย
จนเหลืออายอัประยศต้องอดสู"

ทิ้งเขาไปตั้งสิบแปดปี พอกลับไปลังกาอีกครั้งก็เข้าไปออดอ้อนเขา ครั้นแม่ละเวงเขาไม่ O.K. ด้วย ต้องชักสะพานแหงนเถ่อ พระอภัยก็โกรธเลยออกบวชส่งไปเลย

ผู้ช่วยเรานี่แหละพิลึกเสียจริงเชียว เห็นแก่ตัวก็ปานนั้น เหลวไหลไม่ได้สติเสียเลยเออแน่ะ ผู้ชาย นะ ผู้ชาย !

สีดา นงลักษณ์ผู้น่าสงสารนี่ก็อีกคนหนึ่ง ทศเศียรสุริยวงศ์นาถาแท้ ๆ ที่ก่อกรรมทำเข็ญแก่เธอ แต่เคราะห์ดีที่ยักษ์ร้ายผู้นั้นทำมิดีอะไรแก่เธอมิได้ ม่ายงั้นสีดาก็จะชั่วไปอีก แต่กระนั้น เธอยังทนอัดใจไม่ไหวถึงกับผูกคอลัมก้มคอตาย เคราะห์ดีที่หนุมานแก้ทันเธอจึงไม่ตาย และจนเมื่อพระรามปราบโคตรวงศ์พงศ์ยักษ์เหี้ยนเตียนหมด รับตัวเธอกลับมาได้ เธอยังต้องมาลุยไฟพิศูจน์ตัวให้พระรามผู้สามีเชื่อสนิทว่าเธอมิได้มีราคีแปดเปื้อนจากน้ำมือทศพักตร์ยักษาผู้อาธรรม์นั้น

มณโฑ ก็เหมือนกัน ทศพักตร์ยักษามีความชอบดันเขาพระสุเมรุให้ตั้งตรง ได้รับพระราชทานมณโฑจากเจ้าแห่งสวรรค์อุ้มเหาะมา พอผ่านขีดขินนคร พาลีโดดมาแย่งไปเสียแล้ว ไปกกอยู่จนท้ององคต อาจารย์พาลีมาขอให้คืนมณโฑให้ทศเศียร เดือดร้อนต้องผ่าท้องผ่าไส้ควักเอาองคตไปใส่ท้องแพะไว้ ยุ่งพิลึกละผู้ชายเรานะยุ่งในทางก่อกรรมทำเข็ญแก่ผู้หญิง

ยิ่งไปกว่านั้น ตอนทศเศียรให้เธอหุงน้ำทิพย์ พระรามรู้เข้าใช้หนุมานทหารเอกไปทำลายพิธีหนุมานก็ติดหนวดปลอมติดแขนปลอมรุงรังเพิ่มขึ้นอีกสิบแปดแขน ปลอมตัวเป็นทศพักตร์ยักษาไป "จัดการตามระเบียบ" กับเธอ กว่ามณโฑจะเอะใจว่าสวามีของกูเคยครางเสียงฮึ่ม ๆ และไอ้ตัวแสดงบทผัวเธออยู่นี้มันครางเจี๊ยกครอก เจี๊ยกครอก และไอ้แขนปลอมทั้งสิบแปดแขนก็แข็งทื่อไม่จับโน่นถือนี่ตามที่ซึ่งทศพักตร์ตัวจริงเคยทำ กว่าจะรู้ว่าเสียทีหนุมานก็สายเกินแก้เสียแล้ว มณโฑต้องเสียตัวเธอให้หนุมานเป็นบุรุษที่สามนับแต่พาลีมา จนผลที่สุดใครเอ่ยถึงมณโฑก็ประนามเธออย่างสาดเสียเทเสียว่า "นางยักษ์สี่กระบี่สอง" ใครล่ะทำให้เธอเสียก็เพศชายเรานี่แหละ !

มะเทิ่ง กับเม้ยเจิงผัวเมียเขารักกันราวกับจะกลืน สองคนช่วยกันขายแป้งน้ำมัน

"ผัวก็หาบเมียกระเดียด
มิได้รังเกียจทั้งสองศรี"

จู่ ๆ พระยาน้อยเกิดนึกสนุกอยากชมตลาด มาเจอเม้ยเจิงเข้าชอบใจก็ฉุดเอาไปดื้อๆ เห็นแก่ตัวอย่างร้ายเชียวผู้ชายเรานี่ !

สุเทษณ์ เทวบุตร มีความปฏิพัธในนางมัทนาอัปสรสวรรค์ เขาไม่รักตอบก็สาปให้เขาลงมาเกิดเป็นดอกกุหลาบ และเมื่อเธอพบรักแท้ก็แกล้งให้เธอผิดหวังอกแตกตายเสียอีก จะไม่ให้ว่าเห็นแก่ตัวแล้วจะให้ว่าอย่างไร !

ทุรโยธน์ดาวร้าย บังคับให้ชายาผู้สคราญโฉมของยุธิษฐิระ แก้ผ้ากลางที่ชุมนุมผู้ชายเป็นอันมาก เมื่อยุธิษฐิระสวามีของเธอพ่ายแพ้สกา ต้องเสียตัวเธอไปเป็นทาสแก่ทุรโยธน์ ยุธิษฐิระธรรมมิกราชนั้นก็เถอะ เรื่องอะไรถึงต้องเอาเมียตัวทอดลงมาเป็นเดิมพันพนันสกาก็เป็นเรื่องเห็นแก่ตัวตามเคย ทุรโยธน์นั้นแน่ละเป็นยอดแห่งตัวอย่างความหยาบคายของผู้ชายเราทีเดียว !

ที่ว่ามาแล้วล้วนเป็นตัวอย่างของผู้ชายที่ก่อกรรมทำเข็ญให้แก่หญิงในวรรณคดี ในชีวิตจริง ๆ ของไทยเราทุกวันนี้ก็เถอะ เพียงท่านออกไปตามชนบทเท่านั้น ท่านจะเห็นบรรดาผู้ชายทั้งหลายล้วนแต่พล่าเวลาให้สิ้นไปด้วยการกัดปลา ตีไก่ และร่ำสุราบาน ส่วนผู้หญิงทำงานทุกอย่างตัวเป็นเกลียวราวกับทาสก็ไม่ปานและท่านมองดูเรือทั้งหลายที่แจวพายขึ้นล่องตามแม่น้ำลำคลองที่แจวตัวโยนอยู่หัวท้าย คือผู้หญิง และที่นั่งกระดิกเท้าสูบบุหรี่ใบจากไฟวาบ ๆ อยู่กลางลำก็คือผู้ชายนั่นละ !

โธ่เอ๋ย ผู้ชายเรานี้หนอทำไมจึงโหดร้ายนักหนา ตั้งหน้าตั้งตาแต่จะก่อกรรมทำเข็ญไปเกิดกับสตรีเพศผู้อ่อนไหวไปทั่วสรรพางค์นั้น

ท่านผู้อ่านที่เคารพทั้งหลาย ท่านอ่านมาเพียงนี้ ท่านคงจะนึกว่าข้าพเจ้าผู้เขียนคงเป็นชายดีแท้ไม่โหดร้าย ไม่เห็นแก่ตัว ถ้าท่านนึกเช่นนั้น ซึ่งเป็นการนึกในทางดีเหลือเกินแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ขอเรียนว่าท่านนึกผิด เพราะถ้าข้าพเจ้าดีอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็คงเป็นผู้ชายประหลาด ขนาดเอาตัวไปกั้นม่านเก็บค่าผ่านประตูให้คนดูในงานภูเขาทอง หรือที่ท้องสนามหลวงได้ เปล่าหรอกท่าน ส่วนที่เขียนก็เขียนไปยังงั้น ซึ่งจะเขียนยังไง ๆ ก็ได้ แต่ส่วนธาตุแท้ของความเป็นผู้ชาย ข้าพเจ้าก็คงเหมือนผู้ชายทั้งหลายในโลกนั่นแหละ เพราะว่าข้าพเจ้ามักจะถาม "ที่บ้าน" ของข้าพเจ้าทีเล่นทีจริงบ่อย ๆ เวลาเห็นเขาอารมณ์ดีว่า....

"คุณนาย เมื่อไรจะหาเมียน้อยให้ฉันสักที ?"

และทุกครั้งที่ข้าพเจ้าถามคำนี้ เขาจะตอบด้วยประโยคเดียวเหมือนกันเปี๊ยบทุกครั้งว่า

"เอาไว้เป็นนายพลเสียก่อนซี จะหาให้"

"โถ ! คุณนายก็ กว่าฉันจะเป็นนายพลมิตาเป็นน้ำข้าวเป่าฝุ่นไม่ฟุ้งไปแล้วรึ แล้วมันจะได้ความอะไรล่ะกับเมียน้อย –"

"ฉันก็ว่าอย่างนั้นแหละ" เขาว่าพร้อมกับเสียงหึ หึ ในลำคอ

อ่านแล้ว-แล้วกัน

"๓๙๓๘"

ทายอย่างกับตาเห็นนั่นแน่

เช้าวันหนึ่ง วิทยุกระจายเสียงของกรมประชาสัมพันธ์โฆษณาพยากรณ์อากาศของกรมอุตุนิยมวิทยาว่า บ่ายวันนี้จะมีฝนบาง ๆ หรือปรอย ๆ อะไร ข้าพเจ้าก็ลืมเสียแล้ว ข้าพเจ้าจึงไม่เอาเสื้อฝนติดมือไปด้วย เมื่อออกไปทำงานตอนเช้าเพราะขี้เกียจหอบพะรุงพะรังและหนักด้วย ลูก ๆ ข้าพเจ้าก็ไปโรงเรียนโดยไม่เอาเสื้อฝนติดไปเหมือนกัน

ตอนบ่ายข้าพเจ้ากลับถึงบ้านโดยเปียกฝนโชกตลอดตัวแต่ศีรษะจรดเท้า ยังไม่ทันขึ้นกระไดบ้าน ลูกหญิงคนที่สามก็กลับจากโรงเรียนไปถึงบ้านเหมือนกัน โชกตั้งแต่หัวถึงเท้าเหมือนกัน พอถึงกระไดบ้าน ลูกคนนั้นแกก็พูดด้วยเสียงอันดัง

"วิทยุบอกว่าตกปรอย ๆ ภาษาอะไรกัน ล่อเสียจั๊ก ๆ ไม่ลืมหูลืมตา เปียกโชกไปทั้งตัว"

ข้าพเจ้ายิ้ม แน่เทียว ถ้าข้าพเจ้าเป็นเด็กอายุเท่าลูกคนนั้น ข้าพเจ้าก็คงพูดเช่นนั้นเหมือนกัน

ป้ายบอกราคา

บรรดาพ่อค้าทั้งหลายต่างปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐในเรื่องให้ติดป้ายบอกราคาสินค้ากันสะพรึบพร้อม แม้แต่โลงใส่ศพก็ติดป้ายบอกราคา คนหนึ่งว่า—

"*เดี๋ยวนี้ สินค้าอะไร ๆ ก็ติดป้ายบอกราคากันหมดแล้วแต่สินค้าอีกอย่างหนึ่ง สินค้าไอ้นั่นน่ะ ไหงมันไม่ยักติดป้ายบอกราคาเสียมั่ง ทำให้เราต้องถาม 'เท่าไร ? เท่าไร ? ซะเรื่อย*"

เอ ! ความคิดเขาก็โลดโผนพอดู แต่ปัญหามันมีต่อไปว่า ถ้าสินค้าอย่างนั้นจะติดป้าย จะติดกันที่ตรงไหน ? จะติดกันที่ตรงหน้าอกเสื้อหรือก็ ตรงนั้นมันก็ไม่ถูกตรงที่ตั้งอันแท้จริงของสินค้านัก เออ ! แล้วจะติดกันอย่างไร บ้า ! เลิกคิดดีกว่า เดี๋ยวคิดแล้วมันจะไม่แล้วกัน.

ท่าไม่สมชื่อ

คือท่าเตียน ท่านไปดูเถอะให้ทั้งวันทั้งเดือน จนทั้งปี ดูกันจนกระทั่งตาดีกลายเป็นตาเหล่หรือตาถั่ว ท่านจะไม่พบความเตียนที่ท่านั้นเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามริมกำแพงด้านตะวันตกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวงชั้นที่หนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างด้วยราชทรัพย์นับเป็นหมื่นชั่งนั้น เต็มไปด้วยเพิงอันสกปรกรกรุงรังเป็นที่สุดขัดกันเป็นที่สุดกับโบสถ์ วิหาร เจดีย์ อันตระการนั้น นี่ถ้าตี๊ต่างฝรั่งมาแอบถ่ายรูปไปลงหนังสือพิมพ์ฝรั่งละขายหน้าเขาแย่ทีเดียว แต่ว่าไม่ได้ คนที่เฉย ๆ ไม่รู้สึกขายหน้าก็คงจะมี เรื่องขายหน้าขายตานั้นก็เอาละเป็นอันว่าส่วนมากขายแน่ ๆ ทีนี้มานึกถึงชื่อท่า ก็เมื่อมันจะเตียนไม่ได้ จะคือชื่อ **"ท่าเตียน"** มันไปทำไม๊ เปลี่ยนชื่อเป็น **"ท่ารก"** เสียให้มันรู้แล้วรู้รอดไปก็จะดีหรอก

ความสำคัญของทิศ

ทิศตะวันออก	เยอรมันตะวันออก
ทิศตะวันตก	เยอรมันตะวันตก
ทิศเหนือ	เกาหลีเหนือ
ทิศใต้	เกาหลีใต้

ถรู-หลิทรูลิแพ๊ร์

เพลงนี้กำลังระงมไปหมดในบรรยากาศของฟ้าบางกอกในปัจจุบัน

เฮ้ – ม้ารย้าหมาก – ม้ารย้ามาก – ม้ารย้าหมาก ใหม่มีใครเก็น

นี่ก็อีกเพลงหนึ่ง กำลังระงมอยู่เหมือนกัน

เรขาคณิตไม่มีรูปและทั้งไม่มีทรง

สิ่งซึ่งจะต้องพิสูจน์ : ให้พิสูจน์ว่าผู้หญิงมีความอดทน มากกว่าผู้ชาย

สร้าง ไม่ต้อง

พิสูจน์ จะได้เห็นว่าที่ปัสสาวะตามกระทรวงทบวงกรมก็ดี ส้วมปัสสาวะตามมุมถนนทุกแห่งก็ดี มีแต่ส้วมปัสสาวะชาย ส้วมปัสสาวะหญิงไม่มีเลย

∴ จึงพิสูจน์ได้ว่า ผู้หญิงมีความอดทนกว่าผู้ชายเป็นอันมาก

ซ.ต.พ.

(ยุทธโกษ ๖๐ (สิงหาคม ๒๔๙๕), ๗๙-๘๓)

ฝ่า (ไม่มี) บาท

เย็นวันหนึ่งหลังจากเลิกงานแล้ว บก. ยุทธโกษก็ไปยืนดูดบุหรี่พ่นควันปุด ๆ อยู่ที่โคนมะขามริมสนามหลวง คอยรถเขียว จักรวรรดิ์-บางซื่อ ตามเคยที่ปฏิบัติมาเป็นอาจิณ ขณะที่ยืนมองดูเขียว ๆ แดง ๆ ดูคออันยืดยาวและระหงในรถเก๋งสีต่าง ๆ ยี่ห้อต่าง ๆ ซึ่งผ่านไปมาอย่างน่าเวียนหัว กำลังเพลิน ๆ อยู่นั้น ก็มีชายผู้หนึ่งท่าทางสุภาพ แต่งกายเรียบร้อยอายุอานามคะเนว่าจะแก่กว่า บก. ยุทธโกษ สัก ๗—๘ ปี ตรงเข้ามาน้อมตัวลงไหว้ บก. ยุทธโกษอย่างอ่อนน้อมแล้วว่า

"*ฝ่าบาทจะเสด็จไหน ? ฝ่าบาททรงสบายดี ?*"

บก. ยุทธโกษ ยืนตลึงอ้าปากค้างไปดูเหมือนสัก ๕ วินาที ถ้ามีช่างภาพหนังสือพิมพ์อยู่แถวนั้น แอบยิงภาพ บก. ยุทธโกษตอนนั้นไป คงจะได้รูปพิลึก คงจะเป็นรูปคนกำลังตกใจอย่างสุดขีดทีเดียว พอสติค่อยกลับคืนมาสู่ตัว บก. ยุทธโกษ ก็ตะโกนลั่นก้องไปทั้งท้องสนามหลวง ด้วยความตกใจ ว่า

"ฉันไม่ใช่ฝ่าบาท"

"*อ้าว ! ก็ฝ่าบาทเคยเสด็จไปอัดเสียงประโคมไงล่ะ พะย่ะค่ะ ที่วัดพระแก้วน่ะกระหม่อมยังตีกลองให้ทรงอัดเสียงเลย.*"

"อ๋อ !" บก. ยุทธโกษ ครางยาวยืดเสียงเหมือนคนจะสิ้นใจ "*ถูกแล้ว ! ฉันเคยไปอัดเสียงประโคมสำหรับส่งกระจายเสียงวันกองทัพบกที่วัดพระแก้ว แต่ฉันก็ไม่ใช่ฝ่าบาทอยู่นั่นเอง.*"

พูดเท่านั้นพอดีรถเขียวมาจอด บก. ยุทธโกษ ก็โดดแผล็วขึ้นรถไป ตลอดทางเขารู้สึกคันหัวตุ๊บตั๊บไปตลอดเวลา "*เหาคงขึ้นหัวเราแน่*" เขารำพึง พอถึงบ้านก็เรียกที่บ้านเอา ดี.ดี.ที. มาฉีด และสระหัวให้เป็นการใหญ่.

"ไอ้หน้าอย่างเรานี่น่ะรึ สู้อุตส่าห์มีคนมาตู่ทักว่าเป็นผ่าบาท" เขาเล่าให้ที่บ้านฟัง ขณะกำลังสระหัวพร้อมกับผีนยิ้มอย่างแห้งแล้ง **"เป็นผ่าไม่มีบาท (คือไม่มีสตางค์) ละก็เห็นจะพอได้"**

นิ้วโยก

ร้านตัดเสื้อร้านหนึ่งแถวยศเสในกรุงเทพฯ ตั้งชื่อร้านเขาว่า New York เขียนภาษาไทยกำกับว่า " นิ้วโยก"

เออแน่ะ! นี่โปรนันซิเอชั่น เขามันแบประเบิดปรมาณูทีเดียวนี่นะ!

ถ้างั้น Dhonburi เขาก็คงจะอ่านว่า โดนบุหรี่

Manila	ก็คงว่า	มานี่ละ
Saigon	ก็คงจะว่า	ใส่ก่อน
China	แกคงว่า	ใช่น่า
Russia	ก็คงจะเห็นว่า	รูดเสีย
Japan	คงว่า	จะบั้นหรือจะบั้น
และ Korea	แกคงอ่านว่า	กอเอี๊ยะ

เป็นแน่ทีเดียว.

Real love nevet did run smooth

เพื่อนข้าพเจ้าคนหนึ่งบอกข้าพเจ้าว่าเขารู้สึกว่าเขามีความรักในหญิงคนหนึ่งเหลือเกิน ความรักนั้นคงเป็นความรักที่แท้เป็นแน่ เพราะมันตะหลึกกึกกักไม่ราบรื่นเลยข้าพเจ้าถามว่า ไม่ราบรื่นยังไง เขาก็บอกว่ามีคนคอยกันท่าเขาต่าง ๆ นา ๆ อยู่ตลอดเวลาทำให้ความรักของเขาไม่ราบรื่นลุล่วงไปได้ ข้าพเจ้าถามว่า ก็ใครล่ะเป็นคนคอยกันท่า เขาก็บอกว่า ก็เมียเขาเองน่ะซีเป็นคนคอยกันท่าอยู่ตลอดเวลา

เอ! มันจะยังไงเสียแล้ว ถ้างั้น motto นี้มิหมายความว่า ภรรยานั่นเองแหละเป็นผู้ทำให้สามีเกิดความรักแท้จริง (กับหญิงอื่น) ขึ้น กระนั้นหรือ ?

ดูภาพยนตร์เรื่อง "สิงห์ทะเลทราย"

ภาพยนตร์เรื่องนั้นเป็นภาพยนตร์แสดงชีวประวัติของ **จอมพล รอมเมล** ซึ่งชื่อเสียงของท่านในสงครามโลกครั้งที่ ๒ กระเดื่องเลื่องหล้าเป็นที่รู้จักกันไปทั่วทุกมุมโลก

ข้าพเจ้าดูภาพยนตร์เรื่องนั้นด้วยความคิดคำนึงหลายประการ แต่ความคิดคำนึงอันหนึ่งซึ่งแจ่มจรัสอยู่จนบัดนี้ก็คือ คิดว่า "**อันตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งกำชีวิตคนนับล้านไว้นั้น เป็นตำแหน่งอันคู่ควรแก่ผู้เป็นจอมพล จะใช่คู่ควรแก่ผู้เป็นเพียงสิบโท ดังเช่น สิบโทอดอล์ฟ ฮิตเล่อร์ นั้นหาไม่**"

ปลวกกินบรรณาธิการเสียแล้ว

บรรณาธิการยุทธโกษ คิดจะทำหนังสือพิเศษครบรอบ ๖๐ ปี เรื่องหนึ่งที่คิดจะทำก็คือจะรวบรวมรายชื่อ, ประวัติย่อ, และภาพของบรรณาธิการ นับแต่ต้นจนถึงปัจจุบันเพื่อให้เป็นประวัติกันเสียทีว่ามีใครบ้างที่ได้ทำยุทธโกษมาด้วยดี บก. จึงสั่งเสมียนผู้หนึ่งให้ไปช่วยค้นในห้องสมุดของกระทรวงกลาโหมให้ที

เสมียนผู้นั้นหายไปสัปดาห์หนึ่งก็กลับมารายงาน ยื่นกระดาษรายชื่อบรรณาธิการยุทธโกษที่ไปค้นมาให้

บก. ยุทธโกษรับกระดาษนั้นมาดูครู่หนึ่งก็ร้องว่า

"*อ้าว ! นี่ไงกัน ? บรรณาธิการไงขาดหายไปหลายคน ?*"

"**เจ้าหน้าที่ห้องสมุดเขาบอกว่าปลวกกินค่ะ !**" เสมียนผู้นั้นตอบ

โท, ตรี, มีบ้างไม๊ ?

มุมบนขวาปก เสนาสาร ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔๑ ประจำ มิ.ย. ๙๕ มีข้อความว่า
เริ่มสารคดีเอก
"ดี" เดย์ โดย พ.ท. วัลลภ โรจนวิสุทธิ์ และนวนิยายเอก
ทูตการเมืองสาว โดย ป. เศาภายน

เอ! แฮะ นายพล, นายพัน, นายร้อย, จ่า, นายสิบ, มีเอก, โท, ตรี, นายพลยังมีถึงจัตวา, พลเรือนก็มี ชั้นพิเศษ, ชั้นเอก, โท, ตรี, พระสงฆ์องค์เจ้าท่านก็มีเปรียญเอก, โท, ตรี, แต่เจ้าสารคดีกับเจ้านวนิยาย นี่มันยังไง้ถึงมีแต่ เอก เอก เอก เอก. สารคดีโท นวนิยายตรีอย่างนี้ละไม่เห็นมีใครให้ grade นั้นกันบ้างเลย ไม่มีใครให้ งั้นผมลองให้ของผมเอง ท่านผู้อ่านทั้งหลาย ขอท่านได้โปรดทราบเสียแต่บัดนี้ ว่าขณะนี้ท่านกำลังอ่าน "เลอะเทอะคดีจัตวา อ่านแล้ว–แล้วกัน.

ขออีกทีเถอะ อีกทีเดียวเท่านั้น

กระดาษแผ่นป้ายที่ติดไว้ตามกระจกรถประจำทาง "**ห้ามขับรถเร็วเกิน ๒๕ กม/ชม.**" ป้ายนั้น มันช่างสุดแสนที่จะไม่มีความหมายอะไรเช่นนั้น!

อาไร้! โต ๆ ด้วยกันแล้ว ต้องให้จ้ำจี้จ้ำไชเป็นเด็ก ๆ อยู่ได้. (โต ๆ นั้นควรเป็นใครบ้าง เชิญท่านนึกเอาเองเทอญ.)

ให้โดยไม่ต้องขอยังด้ายนะ

บริการขอเพลง ปู่ขอให้ย่า, ตาขอให้ยาย, คนหน้าบ้านขอให้คนหลังบ้าน, คุณอึดขอให้คุณอาด, คนหนึ่งในโคลนขอให้เทพีหนึ่งบนฟ้า บ้าบอขอให้คอแตก ซึ่งน่าเวียนหัวหนวกหูเป็นที่สุด อันตะเบ็งออกจากวิทยุกระจายเสียงสมัยหนึ่งนั้น, บัดนี้เงียบสนิท ซึ่งเราทั้งหลายผู้พอได้ยินบริการขอเพลงก็ปิดวิทยุกันฉุบฉับนั้น ต้องขอบพระคุณ ผบ.ทบ. ท่านเป็นอย่างมากที่ท่านทนไม่ได้เข้าจัดการเสียก่อนที่บ้าขอให้บอ จะฉุดกระชากเส้นประสาทเราขาดกะจุยเป็นบ้าตายไป

บัดนี้บริการขอเพลงของทุกสถานีเงียบกริบ แต่เรายังได้ฟังเพลงต่าง ๆ อยู่ ล้วนแต่ไพเราะทั้งนั้น ไม่ต้องขอกันให้รุ่มร่ามก็ยังให้อยู่นะเออ

นางตานี–จ๊อด!

เช้าวันหนึ่ง บก. ยุทธโกษ ขึ้นรถเขียวมาจากสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ พอใกล้จะถึงป้ายจอดรถหน้ากระทรวงกลาโหม เขาซึ่งบ้าประวัติศาสตร์ก็บอกเด็กกระเป๋าว่า

"*จอดหน้าปืนนางตานีด้วยนะ*"

เจ้าเด็กกระเป๋าซึ่งเคยแต่ร้อง "*กลาโหมจ๊อด*" ได้อ้าปากกว้างตะโกนเต็มเสียงว่า

"นางตานี–จ๊อด !"

เออ แน่ะ ! คนขับเขาก็รู้เหมือนกันแฮะ พอถึงหน้ากระทรวงกลาโหมเขาก็จอด

บก. ยุทธโกษ เดินลงจากรถไปหน้าตาเฉย ท่ามกลางสายตาหลายสิบคู่ของเพื่อนร่วมโดยสารในรถคันนั้น ซึ่งรวมมองมายัง บก. ยุทธโกษ เป็นจุดเดียวกัน

กางเกงน่าเกลียดและน่าหมั่นไส้

ทุกวันนี้นักเรียนชายในกรุงเทพเปิดศักราช แฟชั่นกางเกงแบบใหม่ คือนิยมสรวมกางเกงขาสั้นตู๋–สั้นมาก สูงกว่าเข่าคืบเศษ ปิดอยู่ตรงต้นขานิดเดียวเท่านั้นมิหนำซ้ำขายังกว้างเสียด้วย กางเกงแบบขาสั้นตู๋และกว้างบานซึ่งนักเรียนชายในกรุงเทพฯ กำลังนิยมสรวมอยู่บัดนี้ไม่ทราบว่าค้นคิดมาจากใคร หรือจากอะไร แต่ตามสายตาของข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นแบบชวนให้คลื่นไส้มากกว่าชวนให้พิศมัยลูกเต้าของข้าพเจ้าขืนนุ่งกาง เกงแบบ นั้น ข้าพเจ้า ตี ตาย คากางเกงเลย.

(ยุทธโกษ ๖๐ (กรกฎาคม ๒๔๙๕), ๙๑–๙๔)

ดอกมะลิสีขาวสะอาดเป็นเครื่องหมายของความบริสุทธิ์ผุดผ่อง กลิ่นหอมเย็นชื่นใจเป็นเครื่องหมายคุณงามความดี ดอกมะลิมีคุณค่าเหลือหลาย ใช้ร้อยมาลัยบูชาพระ, ลอยน้ำรับประทานกับข้าวแช่, ลอยน้ำล้างหน้าทุกเวลาเช้า นอกจากหอมชื่นใจเป็นที่สุดแล้ว ยังมีสรรพคุณแก้ตาแดงตาเจ็บได้ด้วย แม้จนกระทั่งเหี่ยวแห้งแล้วก็ยังตากแดดเก็บไว้ใช้ทำกระสายยาไทยมีสรรพคุณเป็นยาบำรุงหัวใจ ฉะนั้น จึงเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ที่มะลิจะเป็นเครื่องหมายของแม่ เดี๋ยวนี้เราจะเรียกแม่ของลูกเราว่า "มะลิจ๋า" ก็ได้ ข้าพเจ้าลองเรียกดูแล้วเขาทำตาปะหลับปะเหลือก แต่ก็ยิ้ม.

เครื่องหมายของพ่อ เมื่อมะลิเป็นเครื่องหมายของแม่ พวกเรามักอยู่ไม่สุข คือชอบคิดโน่นคิดนี่ อยู่นิ่ง ๆ ไม่ได้มันจะจุกอกตายก็ถกกันว่า หากจัดให้มีงานวัน พ่อ ขึ้นบ้างลองมาคิดกันดูทีหรือว่าน่าจะใช้อะไรเป็นเครื่องหมาย ?

คนหนึ่งให้ความเห็นว่า ควรใช้ดอกตะแบกเป็นเครื่องหมาย ซึ่งหมายความว่า พ่อทั้งหลายนั้นมีภาระอันหนักที่จะต้องแบกเพื่อสวัสดิภาพของครอบครัว.

เออ แน่ะ ของเขาก็เข้าทีดี

อีกคนหนึ่งมีความเห็นอย่างเด็ดเดี่ยวว่า เมื่อผู้หญิงเป็นดอกไม้ ผู้ชายก็ไม่ควรเป็นอะไรอื่นนอกจากภมร

ผู้หญิงดอกไม้ ผู้ชายภมร เฮอะ เขาแน่เหมือนกัน.

พึ่งบุญ"แม่"ลดค่าครองชีพ ๑๕ เม.ย. ๙๕.

วันแม่ แม่ก็นึกถึงหน้าที่ของแม่ คือจะเอาลูกคนหนึ่งไปฝากไว้ประจำในโรงเรียนแห่งหนึ่ง เขาชวนข้าพเจ้าผู้เป็นพ่อไปด้วยกัน เราออกจากบ้านขึ้นรถประจำทาง (รถยนต์ของข้าพเจ้าอยู่ในอู่ เปล่า มิใช่ไปเข้าอู่ซ่อมหามิได้ ท่านโปรดอย่าเข้าใจผิด รถมันอยู่ในอู่ที่เขาจะขาย หากแต่ข้าพเจ้าได้แต่ยืนมองตาปรอยไม่มีปัญญาซื้อ รถประจำตำแหน่งหรือก็ไม่มี) รถประจำทางทุกสายวันนั้นแน่นเอี้ยดไปด้วย "แม่" ซึ่ง ๗๕% เป็น "ม่วย" บรรดาม่วยทั้งหลายไม่รู้มาจากไหนมืดฟ้ามัวฝนถือโอกาสแห่กันมาขึ้นรถฟรีกันยกใหญ่ เด็กกระเป๋าไม่เก็บสตางค์ "แม่" เลยพลอยฟ้าพลอยฝนไม่เก็บค่าโดยสารข้าพเจ้าด้วย ประการหนึ่งก็เพราะขี้เกียจเบียดแม่ทั้งหลายเข้ามาเก็บสตางค์เอาแต่กับพ่อ แกโหนท้ายรถเป็นที่สนุกสนาน ปากก็คอยร้อง "จอดรับคุณแม่หน่อย" "จอด จอดป้าย คุณแม่จะลง" อะไรทำนองนี้ และไม่เก็บค่าโดยสารใครเลย "บุญคุณของ "แม่" ช่วยลดค่าครองชีพเห็นทันตา.

รู้คุณแม่แต่เล็ก ๆ เมื่อถามลูกคนเล็กอายุ ๖ ขวบว่า รู้คุณของแม่ไหม ? คำตอบของแกคือร้องเพลงที่จำได้ขึ้นใจว่า

"นึกไว้บ้าง เมื่อครั้งยังเล็กนอนเปล
เซี้ยงใดเล่าก่อมเห่ แผ่งเปให้ลูกหลับนอน"

การปราบยุงทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อไม่นานมานี้วิทยุกระจายเสียงคู่เหมือนของสถานี รด. กระจายเสียงประเภทความรู้ว่า มีฝรั่งนักคิดค้นคนหนึ่ง แกพยายามจับยุงมาเลี้ยง ฟังเสียงมันดูจนรู้ว่ายุงตัวเมียร้องเสียงอย่างหนึ่ง ยุงตัวผู้ร้องเสียงอีกอย่างหนึ่ง เสียงไม่เหมือนกัน แกก็ค้นคว้าศึกษาต่อไปจนพบสูตรว่าเมื่อยุงตัวผู้ได้ยินเสียงร้องของยุงตัวเมียมันจะบินมาหาทันที แกจึงบันทึกเสียงร้องของยุงตัวเมียใส่เส้นลวดไว้แล้วนำไปแอฟริกา ไขเส้นลวดออกเลาด์สปีกเกอร์ดังสนั่นได้ยินไปไกลหลายไมล์ ข้างหน้าเลาด์สปีกเกอร์แกปล่อยกระแสไฟฟ้าไว้ พอบรรดายุงตัวผู้ทั้งหลายได้ยินเสียงขยายเสียงของยุงตัวเมีย ก็พากันบินมามุ่งมายังเสียงนั้น และถูกกระแสไฟฟ้าที่อีตาฝรั่งนั้นปล่อยดักไว้ข้างหน้าตายกันเกลื่อนกลาดทีเดียว.

ท่านผู้หนึ่งได้ฟังบทความนี้ก็พลันเกิดไอเดียทันทีตามประสาคนชอบคิดโน่นคิดนี่ คือ คิดว่า เอ แฮะ ถ้าฝรั่งกอปี้ขดลวดเสียงยุงตัวเมียออกวางขายในตลาดก็จะดีเป็นแน่ทีเดียว สถานีวิทยุต่าง ๆ ของเราทุก ๆ สถานี ของกรมประชาสัมพันธ์, ของ ปณ., ของ จร.ส. ของ รด. ของทุก ๆ แห่ง จะได้ซื้อขดลวดเสียงยุงตัวเมียมาไว้ แล้วเปิดรายการปราบยุง หรือต่อต้านยุงทางวิทยุกระจายเสียงกันให้เป็นกอบเป็นกำเป็นล่ำเป็นสันขึ้น วันหนึ่งปราบได้ หลาย ๆ หน จะกี่หนก็ตามใจ พอถึงเวลาก็เคาะระนาด ต่อง—ตอง—ต๊อง—ต่อง—ตอง—ต๊อง แล้วก็ประกาศ "ต่อนี้ไปรายการปราบยุง ขอเชิญท่านทั้งหลายรีบเอามุ้งลงหนีเข้ามุ้งโดยด่วน" แล้วก็ปล่อยเสียงยุงตัวเมีย "วี้" ออกมาทางวิทยุ ฝ่ายตามบ้านที่มีเครื่องรับวิทยุ พอได้ฟังเสียงเตือนก็สับสวิตช์ฉับเปิดกระแสไฟฟ้าดักยุงไว้แล้วโดดเข้ามุ้ง ปล่อยให้ยุงตัวผู้ "ผู้หลงเสียงเสน่ห์" จนหูอื้อตามัว บินมาตายเกลื่อนหน้าเครื่องรับ ถ้าทำได้เช่นนี้ก็รู้สึกว่าเราจะทุ่นค่าดี.ดี.ที. ซึ่งต้องฉีดฟูดฟูดกันเป็นประจำลงได้มากและเป็นการปราบยุงที่ได้ผลเลิศโดยลงทุนลงแรงน้อยที่สุด วิทยุกระจายเสียงก็จะเป็นเครื่องมือของรัฐที่ทำบริการแก่ประชาชนเพิ่มขึ้นอีกประการหนึ่ง คือบริการปราบยุง หรือต่อต้านยุงนอกเหนือจากลิเกต่อต้านคอมมูนิสต์และลิเกช่วยลดค่าครองชีพซึ่งได้ผลดีอย่างยิ่งมาแล้ว.

ข้าพเจ้าและบรรดาผู้อ่านหนังสือกลางคืน เขียนหนังสือกลางคืน ทำงานกลางคืนทั้งหลายก็จะอนุโมทนาสาธุการ เพราะเมื่อได้ทำตามนี้เราก็จะไม่ต้องนั่งสะดุ้งร้องซี้ดโอย ซี้ดโอยต้องทิ้งหนังสือ หรือทิ้งปากกาไปตบยุงให้วุ่นวายเสียสมาธิไปหมดนอกจากได้ผลดีในด้านปราบยุงให้หมดไปและช่วยคนทำงานกลางคืนให้ทำได้สะดวกกายสบายใจแล้ว ยังจะได้ผลในทางลดค่าครองชีพไปในตัวอีกด้วย เพราะคนเราเมื่อหนียุงเข้าไปเอ้อระเหยในมุ้งแล้ว อย่างน้อยก็ไม่ดูดโอเลี้ยงและไม่สูบบุหรี่ ระหว่างเปิดรายการกระจายเสียงปราบยุงอยู่นั้น

คนหนึ่งว่า ไม่ต้องเสียงยุงตัวเมียหรอกอัดเสียงแส้ฟาดเควี้ยว ๆ ลงจานเสียงแล้วไขเปิดกันตลอดวันยุงมันกลัวเสียงแส้ก็หนีไปเอง อันนี้ข้าพเจ้ายังไม่สู้แน่ใจ

มาตกท่อฟรีกันต่อไปเถอะ คนเคยไปต่างประเทศเขาเล่าให้ฟังว่า ในต่างประเทศนั้นหากจะมีใครเดินเปะปะสะเงาะสะแงะพลัดตกลงไปในท่อข้างถนนแล้ว เขาจะยื่นฟ้องเทศบาลต่อศาลสถิตยุติธรรมเรียกร้องค่าเสียหายทันที ฐานที่เทศบาลเลินเล่อบกพร่องต่อหน้าที่ เปิดฝาท่อไว้ทำร้ายร่างกายเขา ให้เขาตกลงไปบาดเจ็บเคล็ดยอกช้ำบวม จนต้องบีบด้วยบริบูรณ์บาล์มแก้บวม

แต่ในเมืองไทยของข้าพเจ้าและของท่านนี้ ถ้าใครเดินเหม่อก้าวพลาดถลำลงไปในท่อข้างถนน เทศบาลของเราจะว่า "โธ่ถัง เอ๊ย ไอ้เซ่อ ดันเดินไม่ดูตาม้าตาเรือ ท่อออกเบ้อเร่อตาไท หลับตาเดินให้ตกลงไปด๊าย"

โคก อันน้ำอัดลมยี่ห้อโคคาโคล่านั้น เราพากันเรียกแบบอเมริกันกันเกร่อไปว่า "โค้ก" วันหนึ่ง ภายหลังอาหารกลางวัน แม่คนขายกาแฟและโค้กถาม "กรีธากร" ว่า

"คุณกรีคะ รับกาแฟเย็นไหมคะ ?"

"ไม่เอาละ กาแฟ เอา โคก ดีกว่าละมั้ง" นายกรีธากรว่า

แม่นั่น กิ๊กก๊าก เกี๊ยวก๊าว จนพวกเราที่นั่งอ่านหนังสืออยู่ในห้องสมุดตกใจ

เรื่องโบราณ "เฮ้ย ไอ้แป๊ะ วิทยุเขาประกาศให้ขายเนื้อหมูกิโลละ ๑๒ บาท แล้วทำไมลื้อขายเกินราคาที่เขาประกาศ หา ? แม่ครัวของข้าพเจ้าลอยหน้าว่า

"ลื้ออยากแหลก ก็ปายซู้ที่วิกทายุซี" เขาว่า.

พฤษภาคม–เดือนขันจมบ่อ เดือนพฤษภาคมเป็นเดือน "จม" ไปเลยของบรรดาพ่อผู้รักและหวังดีต่อลูกทั้งหลาย

"ฮึ่ ค่าเล่าเรียน สำหรับลูก ๖ คน"

"ฮึ่ ค่าแป๊ะเจี๊ยะ ลูกคนที่ ๖ เข้าโรงเรียนใหม่"

"ฮึ่ ค่าเสื้อ, กะโปรง, กางเกง, ถุงเท้า, รองเท้า, กะเป๋าหนังสือ"

"ฮึ่ ค่าหนังสือเรียน ค่ารถ ค่าข้าวกลางวัน"

"ฮึ่ โว้ย อาหารกลางวันเดือนนี้ทั้งเดือนพ่อล่อแต่น้ำแข็งเปล่าละวะ" พ่อว่าในที่สุดหลังจากฮึ่ ฮึ่ ฮึ่ จนกรามแทบหัก.

เวลากวาดถนน ? เวลา ๐๘.๐๐ ชายคนหนึ่งเดินผ่านถนนบางสาย, ยืนคอยรถตามป้ายจอดรถบนถนนบางสาย ลงรถเดินมาที่ทำงานจะต้องควักผ้าเช็ดหน้าขึ้นอุดจมูกกันฝุ่น ซึ่งเจ้าหน้าที่ผู้กวาดถนนกวาดโครมครามฟุ้งขึ้นมาใส่หน้า บางทีก็ต้องเดินหนีรถขยะที่แล่นมาจอดรับขยะอยู่ตรงหน้า

เวลา ๑๖.๑๕ ชายคนนั้นเดินผ่านถนนบางสาย, ลงรถเดินกลับบ้าน, จะต้องควักผ้าเช็ดหน้าขึ้นอุดจมูกกันฝุ่น ซึ่งเจ้าหน้าที่ผู้กวาดถนนกวาดโครมครามฟุ้งขึ้นมาใส่หน้า บางทีก็ต้องเดินหนีรถขยะที่แล่นมาจอด หรือคนลากมาจอดรับขยะอยู่ตรงหน้า

สิ่งประกอบการทำงานในเดือนเมษายน

เวลา ๑๐.๐๐ "หนูจ๋า เอาโค้กเย็นเจียบให้ฉันขวดหนึ่ง"

เวลา ๑๒.๓๐ "นี่หนู กาแฟเย็นให้ฉันถ้วยนะ"

เวลา ๑๔.๐๐ "หนู โอเลี้ยงถ้วย"

เวลา ๑๕.๐๐ "น้ำ น้ำเปล่า น้ำแข็งเปล่าถ้วย นึง"

สินค้าท่วมกรุงเทพ ฯ คือสินค้าจำพวกน้ำอัดลมทั้งหลายมันช่างมีมากมายหลายชนิด หลายประเภท หลายยี่ห้อเสียจริง ๆ จนจำชื่อกันไม่ไหวทีเดียว การผลิตน้ำอัดลมนั้น ทำกันเป็นล่ำเป็นสันโดยชนชาวต่างด้าว แม้แต่ในห้องแถวไม้โกโรโกโสห้องเล็กนิดเดียว ก็ยังอุตส่าห์เป็นโรงงานผลิตน้ำอัดลมออกมาให้เราดื่มได้ มีผู้ตั้งสงสัยว่า เขาเอาน้ำที่ไหนหนอมาอัดขวดกันได้มากมายถึงปานนั้น คำนวนปริมาณน้ำที่เอามาใช้ทำน้ำอัดลมก็น้อง ๆ น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา-ไปแล้ว จริงนะ ถ้าลองเอาน้ำอัดลมทั้งหมดในกรุงเทพ ฯ ออกมาเปิดเท มันคงท่วมกรุงเทพ ฯ จนชาวกรุงเทพ ฯ สำลักน้ำอัดลมตายไปตาม ๆ กัน ผู้ที่ไม่ตายก็คงเอาเรือจ้างลงลอยแจวในน้ำอัดลมได้สนุกสนานไปทีเดียว.

สินค้าท้นกรุงเทพ ฯ เห็นจะได้แก่สินค้าพวก ปากกา นาฬิกา และแว่นตา ท่านจะเดินเอาจมูกไปชนร้านค้าสินค้าประเภทนี้ทุกหัวระแหง นาฬิกามีหลายยี่ห้อจนจำไม่ได้ น้อง ๆ น้ำอัดลมเข้าไปทีเดียว ทั้งหญิงทั้งชายชาวกรุงที่ข้อมือจะขาดนาฬิกาสำหรับดูเวลาเสียมิได้ ที่กระเป๋า (ถ้าสตรีก็ในกระเป๋า เดี๋ยวถือ เดี๋ยวสพาย เดี๋ยวใบเล็กใบโตของเธอ) จะขาดปากกาเหน็บไว้ให้นักแซ้งล้วงเสียมิได้และที่ลูกตาก็จะขาดแว่นตาเสียมิได้เหมือนกัน ไม่ใส่แว่นเดี๋ยวตาเสีย ก็แดดมันแปร๋นออกอย่างนั้น

วิธีแก้ร้อนที่ข้าพเจ้าค้นพบ กรุงเทพ ฯ ในฤดูร้อนมันช่างร้อนเสียจริง ๆ ร้อนจนอยากจะเข้าไปแช่ตัวอยู่ในตู้เย็น ครั้นจะหลบลมร้อนของกรุงเทพ ฯ ไปสูดโอโซนอันสดชื่นที่หัวหินหรือก็อย่างว่า "ง" ไม่มี จะกินข้าวไปก็ยังพร่องท้องจะสะเออะไปหัวหินหรือมันก็จะวิปริตจนถึงขีดวิปลาศ ในที่สุด เมื่อมันอยากร้อนได้ เอ้า ให้มันร้อนไป เมื่อไปหาที่หนีร้อนไม่ได้ก็ต้องแก้ด้วยวิธีอื่น ท่านรู้ไหม ข้าพเจ้าทำอย่างไร ง่ายนิดเดียวแหละท่าน เสียสตางค์ไม่กี่สตางค์ ซื้อหนังสือที่มีภาพคุณสาว ๆ สังคมเธอสวมทูพีชตามชายทะเลมานั่งดูเวลาร้อนจัด ๆ ดูไปดูไป เออแน่ะ ทำเอาเคลิ้ม ๆ รู้สึกเย็นเนื้อเย็นตัวไปกับเธอในรูปไปได้เหมือนกัน สูตรนี้ข้าพเจ้าใจกว้าง

พอที่จะไม่สงวนลิขสิทธิ์การค้นพบ ท่านจะลองดูบ้างก็ได้ได้ผลอย่างไรอย่าลืมบอกมาบ้าง แต่ถ้าได้ผลตรงข้ามคือท่านกลับรู้สึก "ย้วะซี้" ยิ่งขึ้น อย่ามาโทษข้าพเจ้าก็แล้วกัน.

ขนม ? ที่ป้ายอาหารพิเศษของร้านอาหารของ ก.ก. ทบ. เมื่อ ๒๕ เม.ย. ๙๕ มีข้อความดังนี้

รายการวันนี้

คาว	กวยจั๊บ
หวาน	เผือกน้ำกะทิ
	ไข่พะโล้
	หมูพะโล้

โอ้โฮ มิเหลือกินเหลือใช้แย่ไปเรอะ ? หลังจากทำยุทธโกษมาครบหนึ่งปี บรรณาธิการยุทธโกษได้รับเงินสมนาคุณค่าทำยุทธโกษมาด้วยดีครบหนึ่งปีเป็นเงินหนึ่งร้อยห้าสิบบาท

โอ้โฮ เออ้เฮอ แม่โวย แหม ตั้งเดือนละสามตำลึงกับอีกสองสลึงนั่นแน่ะ

(จาก ยุทธโกษ, ๖๐, (มิถุนายน ๒๔๙๕) ๘๕–๘๘)

คลองหลอด

ในชะวา

"คลองหลอดแลลิ่วสุดตา
น้ำลงคงคาไม่ขอดเคือง"

(พระราชนิพนธ์ อิเหนา)

ในกรุงเทพ ฯ

คลองหลอดแลลิ่วสุดตา
น้ำลงคงคามักข้อดเคือง
ก้นคลองเศษของกองระกะ
เศษกระบุง เศษกระบะ เศษกระเบื้อง
ส่งกลิ่นกล้าพุ่งคลุ้งเมือง
มันเป็นเรื่องใครเกี่ยวโปรดเหลียวที ?

จอดได้ตามใจ–ไทยแท้ ที่จอดรถโดยสารสายเจริญกรุงระหว่างที่มิได้ออกวิ่งรับส่งคนโดยสารนั้น เดิมทีเดียวเมื่อมีรถน้อยคันเห็นจอดกันเป็นแถวที่หลักเมืองและข้างศาล ต่อมาคิวยาวหนัก

เข้าดูเหมือนเทศบาลไล่ไปจอกหน้าวัดพระเชตุพน ฯ ก็มี หลังวัดและแถวริมกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านถนนมหาราชก็มี เดี๋ยวนี้เห็นเปลี่ยนที่มาจอดกันเป็นทิวแถวริมสนามหลวงหน้าหอสมุดแห่งชาติอันแสนตระการนั้น

ปวด–ไม่รู้จะปวดอะไรดี เลยโรงเรียนสายปัญญาไปทางหัวลำโพงหน่อยหนึ่ง ฝั่งรถรางหรือริมคลองผดุงกรุงเกษม มีร้านตัดเสื้อร้านหนึ่งชื่อ "เมโทรโกลวินเมเยอร์อาภรณ์" อีกหน่อยก็คงมี "ยูไนเต็ดอาร์ติส กาแฟ" "ปาราเมานต์ซักแห้ง" "ยูนิเวอร์แซลเฟอร์นิเจอร์" "อาร์ เค โอ มีขวดมาขาย" กันบ้างหรอก.

เทวัญจุติใหม่ เขามาด้วยรถเก๋งคันถนน บริวารกลุ่มใหญ่ติดตามมา บริวารเหล่านั้นแสดงความนอบน้อมต่อเขาอย่างที่เรา ๆ เห็นว่ามากจนน่าเกลียด เขาแต่งกายภูมิฐานด้วยผ้าเนื้อดีที่สุด ราคาแพงที่สุดในตลาด ดูแต่ศีรษะจดเท้า เขาช่างเต็มไปด้วยเครื่องหมายและความหมายของความอัครฐาน แน่เทียว เขาต้องเป็น เทวัญ

เขาเดินดัง คุยเสียงลั่น หัวเราะเสียงสนั่นราวเสียงฟ้า เขาสั่งอาหารอย่างดีที่สุด สุรา เบียร์ และบุหรี่ดีที่สุดเท่าที่ร้านนั้นมี คนรับใช้ประจำร้านตัวสั่นงันงกโค้งแล้วโค้งอีกจนน่ากลัวคืนนั้นแกจะรู้สึกบางสิ่งลำบากที่บั้นเอว (ท่านรู้สึกลำบากใส้บ้างไหม เมื่ออ่านประโยคนี้)

"เฮ้ย ไอ้เนี่ยว ไอ้สัตว์ โคตร........มึง เบียร์แช่เย็นภาษาตะหวักตะบวยอะไรของ........มึง หา ร้อนยังกะน้ำเยี่ยวแน่ะเว้ย" เขาว่ากับเด็กรับใช้

"ไอ้....่า เปิดร้านนี่อร่อยชิบหายเลย ผ่าวะ" เขารำพึง

"เอ้า ไอ้...........กะแม่ แดกซีวะ เขาให้มาแดก ไม่ใช่ให้มานั่งเฉย ๆ ทำหน้าเป็นส้นตีน" เขาว่ากับบริวาร

ขอบคุณสวรรค์ (เอาอีกแล้ว เดาะ Thank heaven เข้าให้แล้วไหมล่ะ) ขอบคุณสวรรค์ ที่ข้าพเจ้าเป็นแต่มนุษย์เดินตรอก อยู่ตรอก กินผักบุ้งจิ้มน้ำพริก ไม่เป็นเทวัญขวัญฟ้าอย่างเช่นเขาผู้นั้น หรือแม้แต่บริวารผู้น่าสงสารของเทวัญอย่างนั้นข้าพเจ้าก็ไม่เป็นไม่ขอเป็น และไม่ยอมเป็น

วิสัยกระเบื้อง เอาเพชรประดับ ยังไง ๆ มันก็กระเบื้อง.

(ยุทธโกษ ๖๐ (พฤษจิกายน ๒๔๙๙), ๑๖๘–๑๗๔)

สักวาทายศรีปริศนา

สักวา "ตาหนู เม็ดมะกล่ำ"
ที่ตาแดง แฝงดำ คำคุณว่า
"ผ้าขนหนู" ขนมี สีงามตา
"เห็ดหูหนู" มีราคา เพราะมาไกล
"ขนมขี้หนู" หวานหอม ย้อมเขียวผ่อง
"นมหนู" ช่อง ทางริน เบนซินไหล
อัน "หางหนู" อยู่ศีรษะ แกว่งระไป
เรียกหญิงไทย เยาว์อยู่ "อีหนู" เอย.

สักวา คชา กายาใหญ่
มีทั่วไป ในพนา ดูน่ายั้น
ช้างกล้วยไม้ คบเหมาะ เกาะเกี่ยวพัน
ช้างน้ำนั้น อาศัย อยู่ในน้ำ
แมงบ้องช้าง ขุดทราย หลบกายหนี
หวยเทพมี ลำเนา ป่าเขาถ้ำ
มวลมนุษย์ กลัวเกรง คิดเยงยำ
จึงใช้คำ ลูกช้าง อ้างตนเอย.

สักวา ป.ปลา มากับ "ปี"
"เดือน" ไม่มี ป.ปลา ลาลับหาย
ถึง "สัปดาห์" ป.ปลา กลับมากราย
"วัน" นั้นผาย หน้าปลีก ไปอีกแล้ว
ป.ปลานี่ มีหาง อย่างสง่า
เด็กเล็กพา กันท่อง จนคล่องแคล่ว
ถ้าตัดหาง แต่งให้ ไร้หางแมว
คงไม่แคล้ว "บ. ใบไม้" จริงไหมเอย.

สักวา พัดพา ไปมาคล่อง
แต่ใครมอง ลมไม่เห็น เหมือนเป็นผี
ลิงลมเล่า เรือนกาย คล้ายชนี
ปูลมมี ผีเท้า ราวกับบิน
พัดลมพัด พาชื่น รื่นเคหา
ปืนลมคว้า ลมเท่าไร ลมไม่สิ้น
อันไข่ลม เกลากลม น่าต้มกิน
คุณได้ยิน ผมไข แน่ไหมเอย.

สักวา รามัญ นามมะเทิ่ง
ผัวเมียเจิง ขายแป้ง น้ำมันขยัน
"มะ" จึงเป็น สมัญญา มอญสามัญ
อัน "ปราง" นั้น ยั่วใจ ให้จุมพิต
ผลมะปราง เหลืองอร่าม งามจับเนตร
รสวิเศษ ลิ้มลอง แล้วต้องจิต
ไม้ "มะ" มี มากมาย หลายชนิด
แต่ที่ติด ใจไม่จาง คือ "ปราง" เอย.

สักวา "นาฬิกา" ปรากฏ "เข็ม"
เดินกันเต็ม วันไป ไม่เมื่อยขา
งาม "ดอกเข็ม" หลากสี มีดื่นตา
"เข็มเย็บผ้า" ใช้ทั่ว ทุกครัวเรือน
เรือใหญ่มี "เข็มทิศ" ติดประจำ
"ปลาเข็ม" คล่ำ นที มีอยู่เกลื่อน
ตัวตึกตั้ง มั่นได้ ไม่สะเทือน
เพราะลงเขื่อน "ไม้เข็ม" ไว้เต็มเอย.

สักวา เงินตรา ค่าสี่บาท
เราก็อาจ เรียกหนึ่ง "ตำลึง" ได้
ราชาศัพท์ "บาท" นั้น สามัญไทย
เรียกว่า "ตีน" ทั่วไป ใครก็รู้
"ผักตำลึง" สี่บาท ที่พาครั้ว
นำมาครัว เลียงชด รสดีอยู่
จิ้มน้ำพริก เผ็ดกล้า แนมปลาทู
พอช่วยชู ชีวาตม์ ไม่ขาดเอย.

สักวา ชาว "แพ" แผ่แง่ค้า
พัสตรา "แพร" พรรณ กันคลาคล่ำ
"แพ" เมื่อ "ร.เรือ" เรียง เคียงประจำ
"แพ" ลอยน้ำ พลันหาย กลายเป็น "แพร"
ซึ่งแม้ลอย น้ำได้ ก็ไม่นาน
เหมือนตามร้าน ลอยล่อ จน "พ่อ" แย่
แพรเนื้อดี สีงาม อร่ามแล
ประดับ "แม่" มีสง่า น่ารักเอย.

(ร่วมสนุกลงพิมพ์ในหนังสือศรีสัปดาห์ ปี พ.ศ. ๒๔๙๘)

คำกลอนทัพบกกถา

ชุดที่ ๑

๑

อันมวลหมู่ คอมมิวนิสต์ มันคิดร้าย
จะทำลาย ชาติเรา เอาเป็นข้า
เรารักความ เป็นไทย แต่ไรมา
จึงต้องหา ทางบำราบ มุ่งปราบมัน

๒

ขอพี่น้อง ผองไท อย่าไว้จิต
คอมมิวนิสต์ มันมาล่อ พอให้หลง
อย่าเชื่อคำ มันบอก หลอกเข้าดง
อย่างวยงง หลงผิด คิดให้ดี

๓

เราเป็นไทย ไม่เอาใจ ใฝ่เป็นทาส
จะฟันฟาด คอมมิวนิสต์ ไม่คิดหนี
เรารักชาติ ศาสน์กษัตริย์ รักปถพี
รักเสรี ยิ่งกว่า ชีวาเรา

๔

อย่าหลงเชื่อ คอมมิวนิสต์ ที่คิดคด
มันโป้ปด ลวงให้เรา เข้าใจผิด
ต้องรู้ทัน ว่ามัน มิใช่มิตร
เพราะมันคิด มุ่งร้าย ทำลายเรา

๕

เมื่อใดที่ พวก "เมา" มันเข้าครอง
ไทยทั้งผอง จะต้อง น้ำตาตก
จะร้อนเร่า เหมือนเข้า ไฟนรก
จะคับอก คับจิตร เป็นนิจไป

๖

เราจงมา หันหน้า เข้าหากัน
ร่วมห้ำหั่น คอมมิวนิสต์ ที่คิดชั่ว
ขอพี่น้อง ผองเรา อย่าเมามัว
จงเตรียมตัว เตรียมใจ ไว้สู้มัน

๗

เราเกิดมา ชาติหนึ่ง เป็นคนไทย
จะกลัวตาย ไปทำไม ไม่พอที่
คอมมิวนิสต์ คิดร้าย หมายราวี
เราต้องตี มันให้ยับ ลงกับมือ

๘

คอมมิวนิสต์ เข้าที่ไหน บัลลัยที่นั่น
จะให้มัน เข้ามา หาได้ไม่
ถ้าพบมัน ลอบจู่ เข้าสู่ไทย
ต้องขับไล่ กวาดล้าง อย่าวางมือ

๙

จงรักชาติ ศาสนา มหากษัตริย์
รักษาบั้ด —พีไทย ไว้ให้มั่น
คอมมิวนิสต์ คิดบุก รุกประจัญ
ต้องฟาดฟั่น มันให้ บัลลัยลาญ

๑๐

ขอไทยจง ร่วมรัก สามัคคี
อย่าให้ช่อง ไพรี ย่ำยีได้
ถ้าแม้นไทย รวมกัน มั่นคงไว้
ไทยจะคง เป็นไทย ชั่วดินฟ้า

๑๑

คอมมิวนิสต์ คิดร้าย ทำลายไทย
อย่าเผลอไผล มัวประมาท จะพลาดท่า
ไทยทุกคน ควรระวัง คอยตั้งตา
มันเข้ามา อยู่ที่ไหน อย่าไว้มัน

๑๒

ไทยจะคง เป็นไทย อยู่ได้มั่น
เพราะไทยนั้น สามัคคี กันดีอยู่
ร่วมมือกัน กำจัด ผองสัตรู
ช่วยกันสู้ คอมมิวนิสต์ ไม่คิดเกรง

๑๓

เกิดเป็นไทย ต้องเป็นไทย ไม่เป็นทาส
ใครบังอาจ เหยียบย่ำ ทำข่มเหง
จะสู้จน สุดชีวิต ไม่คิดเกรง
ให้มันเยง ยั่นชื่อ เราคือไทย

๑๔

ต้องช่วยกัน พัฒนา บ้านเมืองเรา
ให้เจริญ ทันเขา ให้จงได้
คอมมิวนิสต์ ที่มันคิด จะครองไทย
จึงจะไม่ มีช่อง ตามต้องการ

๑๕

คอมมิวนิสต์ หลอกไทย ไม่ได้แล้ว
จึงหันไป หลอกแม้ว บนภูเขา
หมายยืมมือ แม้วฆ่า ประดาเรา
แต่ชนเผ่า แม้วกลับมา สามิภักดิ์

เพราะรู้ว่า คอมมิวนิสต์ มันคิดชั่ว
จึงไม่ยอม หลวมตัว ถลำหนัก
ไม่หลงเชื่อ ฟังคำ มันนำชัก
เพราะแม้วรัก ไทยแน่ ไม่แพ้ไทย

หมายเหตุ : กลอนแต่ละบทนั้นจบลงในตัวเอง ดังนั้นจึงมิได้จำเป็นต้องสัมผัสรับกันในบทต่อไป บท ๑๕ นั้น ความ ๒ บทต่อกัน กลอนจึงสัมผัสรับกัน)

โครงทัพบกกถา

ชุดที่ ๔

๑

หากคอมมิวนิสต์เข้า สู่ไทย ได้นา
ไทยจักลุกเป็นไฟ ทั่วหล้า
เราต้องผลักให้ไกล จากถิ่น ไทยนา
ด้วยเลือดไทยผู้กล้า กลั้นสู้ ริปูกษัย

๒

มหันตภัยรุมรุกล้อม ทุกทิศ
เพราะเหตุคอมมิวนิสต์ มุ่งร้าย
ไทยรวมร่วมชีวิต เพื่อต่อ สู้นา
จนเลือดหยาดสุดท้าย อย่าได้ ถอยหลัง

๓

ความหวังชาติปลอดพ้น ภัยพาล ปวงนา
อยู่ที่ไทยร่วมมาน พรั่งพร้อม
รักชาติ, ศาสน์, กษัตริย์, สถาน ที่เกิด ตนนา
รักเกียรติ รักศักดิ์น้อม แน่วไว้ ในกมล

๔

รักตนจงเร่งรู้ รักชาติ ด้วยนา
ไทยไป่เคยเป็นทาส แน่แท้
ไทยหวงห่วงเอกราช ยิ่งกว่า ชีพนา
เสียชีพดีกว่าแพ้ แก่ข้าศึกผอง

๕

การปราบคอมมิวนิสต์ต้อง ทำกัน
รวบรัดโดยเร็วพลัน เผด็จได้
ไม่ควรปล่อยให้มัน ยึดยาด
จนอาจลุกลามไหม้ ตลอดแคว้น แดนดิน

๖

อย่าเชื่อมันชักให้ เราหลง ผิดนา
มันจักพาเข้าพง รกร้าง
เราเร่งคิดดำรง เอกราช เรานา
อย่าเชื่อมันอวดอ้าง แต่ล้วน ลวงเรา

๗

เราไทยควรเร่งรู้ รักไทย เถิดนา
เทิดชาติเทิดอธิปไตย คู่ฟ้า
ต่างรวมร่วมเอาไชย ชำนะ อรินา
สมเกียรติเลือดไทยกล้า กลั้นสู้ ริปูสยอน

๘

คอมมิวนิสต์คิดมุ่งร้าย ราวี ไทยนา
ไทยจักต้องยอมพลี ชีพสู้
ไทยรวมร่วมสามัคคี กันมั่น คงนา
จึงจักอาจกอบกู้ ชาติพ้น ภัยผอง

๙

เป็นไทยจักอยู่ให้ สมไทย
ไทยจักต้องมีใจ แกว่นกล้า
สัตรูแต่ทิศใด มาสู่ ไทยนา
ไทยพรั่งพร้อมเพรียงหน้า แน่นสู้ ริปูสลาย

๑๐

ไทยเป็นเอกราชแท้ ทุกสมัย มานา
นับแต่ตั้งสุโขทัย ใหญ่กว้าง
อยุธยาเมื่อมีภัย จากม่าน มานา
ไทยโลดแล่นไม่ล้าง ม่านแจ้น กระเจิงหนี

๑๑

เมื่อมีกรุงเทพ ฯ ตั้ง เป็นนคร หลวงนา
ไทยอยู่สุขสถาพร ค่ำเช้า
มีกษัตริย์และบวร พุทธศาสน์
คอมมิวนิสต์จักคิดเข้า ครอบได้ โดยไฉน

๑๒

อย่าให้คอมมิวนิสต์เข้า สู่ไทย ได้นา
เพราะว่ามันจัญไร ยิ่งล้น
มีแต่จะนำไป สู่ทุกข์ ยากนา
เร่งขับไล่ให้พ้น เขตแคว้นแดนไทย

๑๓

อย่าเชื่อคอมมิวนิสต์โอ้ อวดตน ดีนา
ตัวอย่างมีให้ผล ต่อหน้า
เวียดนามต่อสู้จน แทบขาด ใจนา
ร้อนทั่วทุกหย่อมหญ้า ดังนี้ ดีไฉน

๑๔

อยู่ดีต้องอยู่ด้วย สงบสุข
ไร้เหตุซึ่งก่อทุกข์ ท่วมท้น
คอมมิวนิสต์ก่อเข็ญขุก ให้แก่ เรานา
ต้อขับไล่ให้พ้น จากพ้น ผไทไทย

๑๕

จักกั้นคอมมิวนิสต์ต้อง พัฒนา ตนนา
อย่าเกียจอย่าคร้านหา ทรัพย์ไว้
ประกอบแต่สัมมา อาชีพ
เลี้ยงลูกเลี้ยงเมียให้ ค่ำเช้า เนาเกษม.

ทัพบกกถา

ชุดที่ ๕

๑

ไทยรวมร่วมสามัคคี มั่นคงกันดี ยากที่ใครจักทำลาย
ซึ่งคอมมิวนิสต์คิดร้าย มาทำกล้ำกราย โดยหมายว่าจักมีไชย
คงไม่สมหวังดังใจ เพราะว่าผองไทย จักไม่อ่อนน้อมยอมมัน
ไทยทุกคนจักรรวมกัน เข้าโหมโจมประจัน ฟาดฟันให้ยับกลับไป

๒

ไทยรักษาความเป็นไทย มั่นคงอยู่ได้ เพราะไทยกล้าหาญชาญณรงค์
ทุกคนล้วนต่างประสงค์ เพื่อให้ไทยคง ยืนยงอยู่ด้วยเสรี
หวงแหนไทยรัฐบัถพี ใครมาย่ำยี ชีวีแลกได้โดยพลัน
ไม่เคยจักยอมให้มัน มาครอบเขตขัณฑ์ ป้องกันไว้ด้วยชีวิต

๓

ไทยจักไม่ยอมคอมมิวนิสต์ เข้ามาพิชิต ชีวิตเราไม่เสียดาย
จักสู้สิ้นใจกาย แม้ชีพจักสลาย ก็หมายดีกว่าชาติสูญ เทิดชาติ
เทิดศาสน์จำรูญ อีกทั้งเทิดทูน บดินทร์สูรย์ร่มเกล้าชาวไทย
ร่วมสามัคคีมีใจ มุ่งมั่นเอาไชย ขับไล่มันเพริดเตลิดหนี

๔

ไทยรักเอกราชเสรี ยิ่งกว่าชีวี สุดที่จะถ่อมยอมใคร
ให้มาเป็นเจ้าหัวใจ บังคับขับไส จึงไม่ยินยอมคอมนิสต์
มาทำกำแหงแผลงฤทธิ์ ไทยรวมร่วมจิต พิชิตมันให้สูญสลาย
ตัวตายดีกว่าชาติตาย...........

(แต่งได้ถึงแค่นี้ ก็ล้มป่วยลงจนเข้าโรงพยาบาล จึงมิได้มีโอกาสแต่งต่ออีกเลย)

เนื่องจากเวลาในการจัดทำอนุสรณ์นี้มีน้อย
ต้องอาศัยน้ำใจและความร่วมมือหลายฝ่าย (รวมทั้ง
แผนกเรียงพิมพ์ของโรงพิมพ์ด้วย ให้ช่วยจัดพิมพ์
อย่างกะทันหันรีบด่วน) ดังนั้นอาจมีตัวสะกดผิดพลาด
และขาดตกบกพร่องไปบ้าง คณะเจ้าภาพขอประทาน
อภัย ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พิมพ์ที่บริษัทประชาช่างจำกัด ๘๖๑—๓ ตลาดน้อย พระนคร โทร. ๓๒๕๐๔—๓๒๕๔๐

นายสวัสดิ์ เหตระกูล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๓